DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14101

Vaŭkavysk Memorial Book

Ṿolḳovisḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Volkovisk : sipurah shel kehilah Yehudit-Tsiyonit, hushmedah ba-Sho'ah 1941-1943 / ha-mevi le-vet-ha-defus, Katri'el Lashovits.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : K. Lashovits, 1988.
DESCRIPT	159 p. : ill., ports., map ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Vaŭkavysk. Vaŭkavysk (Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Vaŭkavysk.
ADD'L NAME	Lashovits, Katri'el.
ADD'L TITLE	Wolkovisk, the story of a Jewish community

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

וולקוביסק
סיפורה של קהילה יהודית־ציונית

וולקוביסק

סיפורה של קהילה יהודית־צִיונית

הושמדה בשואה 1941-1943

המביא לבית־הדפוס כתריאל לשוביץ

תל־אביב תשמ"ח — 1988

WOLKOVISK

THE STORY OF A JEWISH COMMUNITY

הודפס בישראל תשמ״ח — 1988
דפוס מל״ן, תל־אביב

תוכן העניינים

בפתח הקובץ

ספרי ״יזכור״ להנצחת זכרן של קהילות יהודים בתפוצות שנספו על ידי הנאצים התחילו להופיע כבר בשנות הארבעים המאוחרות. מני אז ראו אור כשבע מאות ספרים, שכן כל אירגון יוצאי עיר או עיירה בישראל ראה צורך להנציח זכרה של העיר או העיירה אשר משם באו חבריו. לפיכך ייךָאה ודאי תמוה העיתוי של הופעת הקובץ הזה — לזכרה של הקהילה היהודית בוולקוביסק והסביבה — ארבעים ושלוש שנים לאחר השואה. נראה לי, כי ניתן להסביר עובדה תמוהה זו בכך שבארצות־הברית הופיעו שני כרכים של ד״ר מ. איינהורן ״וואלקאוויסקער יזכור־בוך״ כבר בשנת 1949 ורבים מיוצאי וולקוביסק הסתפקו בכך, כי המחבר הצליח לרכז בספריו אלה הרבה חומר אינפורמטיבי ממקורות שונים והסתייע גם בעדויות של ניצולי השואה.

ברם, ספרים אלה נכתבו **ביידיש** (כמה עשרות עמודים גם באנגלית), וכמובן שרק יודעי שפה זו נזקקו להם. באחד ממכתביו לאירגון יוצאי וולקוביסק בישראל הביע ד״ר איינהורן את תקוותו ומשאלתו שספריו יתורגמו לעברית, אך מסיבות שונות לא נסתייע הדבר. בעברית הופיעה רק חוברת מטעם אירגון יוצאי וולקוביסק בישראל בשנת 1945, עם הידיעות הראשונות על גורלם של יהודי וולקוביסק, ותו לא.

כאשר הגעתי לארץ־ישראל כתום המלחמה, שמעתי מפי רבים מיוצאי וולקוביסק על הצורך להנציח את זכרה של הקהילה היהודית שלנו בספר שיהיה כתוב **בעברית**, אך משום־מה לא יצא הדבר מגדר של דיבורים ורחשי־לב.

אני חייב להודות, כי אני לעולם לא העליתי על הדעת שדווקא אני אזכה להגשים את תקוותם של ד״ר איינהורן ושל וולקוביסקאים ותיקים על פרסום ספר זכרון לעירנו בעברית. כשבאתי לארץ־ישראל לאחר השואה כאוד מוצל מאש, שריד יחידי ממשפחה גדולה, הייתי במצב של תשישות פיזית ורוחנית לאחר שנים של לחימה במחנות הפרטיזנים ופעילות ב״בריחה״. משאת־נפשי באותם ימים היתה **לשכוח** את העבר, ולא **להנציח** את העבר. רציתי להשתחרר מהטראומה הנוראה שדבקה בי, כבכל ניצולי השואה, לשקם את חיי ולהקים משפחה בישראל. משום כך, וגם מחמת סיבות אחרות שלא כאן המקום לפרטן, לא עלה על דעתי לקחת על עצמי

משימה כזו. יכולתי בהחלט להסתפק בספריו של ד״ר איינהורן ביידיש, שפה שהיתה שגורה בפי. לעומת זה הרגשתי צורך נפשי לרכוש ולקרוא כל ספר על השואה. תוך כדי קריאה בספרים אלה היתה לי תמיד מעין תחושה של קיפוח, על שדווקא עירנו, עיר ואם בישראל עם אוכלוסיה יהודית גדולה, לא זכתה לספר זכרון, כפי שזכו ערים ועיירות הרבה יותר קטנות ממנה, אך יהיה זה מוגזם לומר שעניין זה הציק לי מאד. קיוויתי, ואולי גם הייתי בטוח, כי בסופו של דבר יתעוררו **ותיקי** וולקוביסק שמצויים בישראל ויוציאו לאור ספר זכרון בעברית, או שיתרגמו את ספריו של ד״ר איינהורן מיידיש לעברית.

עברו שנים רבות. החתום מטה, הפרטיזן לשעבר, נקם את נקמתו בנאצים שהתיימרו לא להשאיר זכר ליהודים ע״י כך שהגיע למולדתו, הקים משפחה וזכה לראות בנים ובני־בנים. ומעניין, שדווקא הם, עוררו אצלי מחדש את עניין ספר וולקוביסק. לעתים תכופות היו מפצירים בי, שאספר להם על עברי ועל מוצאי, שאחשוף את השרשים של המשפחה. אי־פעם, כאשר נכדתי יעל ראתה אותי מעיין בספרי־הזכרון הרבים (וזאת אני עושה לעתים די תכופות) העיזה לשאול: ״סבא, מדוע אין בספריה שלך ספר־זכרון של וולקוביסק שלך?״. היא התחילה להציק לי עוד יותר לאחר שבבית הספר שלה ניתנה לתלמידים עבודה בכתב על נושא הקשור בשואה.

מה יכולתי להשיב לה? כלום יכולתי לכוון אותה לספרי ד״ר איינהורן **ביידיש** , שהם בשבילה ספרים חתומים וחסומים, מחמת אי ידיעת השפה? ניסיתי להתחמק מהשאלות הטורדניות שלה על ידי כך שהצבעתי על עשרות ספרי־זכרון ואמרתי לה: תעייני בספרים אלה. היהודים שמסופר עליהם כאן דומים כ״שתי טיפות מים״ ליהודים שהיו בוולקוביסק. אורח חייהם אינו שונה במאומה מאורח חייהם של הסבים והסבתות שלכם. כל המוסדות והמפלגות ותנועות הנוער שהיו בערים ובעיירות אלו שהונצחו על ידי ספרי זכרון — היו גם בוולקוביסק שלי.

״אבל למה בכל זאת אין ספר **בעברית** על וולקוביסק שלך״? התעקשה הנכדה — אתה הרי סיפרת לי, כי בוולקוביסק דיברו הצעירים עברית ברחובות העיר, כי כמעט כל ילד ידע עברית, כי היו הרבה בתי־ספר עבריים?״

השאלות והתמיהות של הנכדה הביכו אותי מאד, וכשסיפרתי עליהן באחד הימים לידידי העו״ד **נח צמח** אמר לי: נכדתך צודקת, וחז״ל אמרו: ״במקום שאין אנשים — השתדל להיות איש״, כלומר — עליך ליטול על עצמך את המלאכה ואני אעזור לך. הצעתי לו מיד היפוכו של דבר — שהוא יטול על עצמו את המלאכה ואני אעזור לו, אך בסופה של שיחה זו סיכמנו: **שנינו יחד**. צמח ז״ל התחיל להעלות על הכתב פרקי זכרונות (ר׳ ״טיול בוולקוביסק״ בספר זה), אף אני העליתי מתהום הנשייה סיפורים מתקופת היותי בפרטיזנקה וזרזתי גם חברים שלי לעשות כן. למרבה הצער נפטר צמח וניתן לומר על היהודי היקר הזה כדבר המשורר ״ושירת חייו באמצע נפסקה״, ואני נותרתי לבד. שתי ברירות היו לי אז: להחזיר למעטים שנענו להפצרותי את כתבי־היד שלהם וחסל ספר וולקוביסק, או — להמשיך לבדי במלאכה. בחרתי בברירה השנייה, במידה רבה הודות לאהרון פודולינסקי.

★ ★ ★

אני חייב להודות, כי במשך כל ימי חיי בארץ היו לי עיסוקים שונים ומשונים, אך בהוצאה של ספרים ובעריכתם לא עסקתי אף פעם ואין לי כל יומרה בתחום זה, ואף לא הכישורים הדרושים. ידעתי מלכתחילה, כי אזדקק לסיוע ולהנחייה של בעל מקצוע מיומן. אחד מיוצאי וולקוביסק (רוצ׳יק מנתניה), שסיפרתי לו על מצוקתי, הראה לי ספר זכרון לעיירה אחת בווהלין שבפולין, ולאחר שעיינתי בספר

זה היתה לי הרגשה, כי עורך הספר יוכל לחלץ אותי ממצוקתי, שכן נראתה לי מאד דרך העריכה של "ספר רטנה". הצלחתי לאתר את העורך (נחמן תמיר) ובשיחתי הטלפונית הראשונה אתו סיפרתי לו, כי אני רוצה להוציא לאור ספר על וולקוביסק ונזקק לעזרתו. זכורה לי היטב תגובתו הראשונה: "וולקוביסק, אתה אומר, עירו של אליהו גולומב, של הסופר יעקב רבינוביץ, של השחקן קלצ׳קין מ"הבימה", של עזריאל ברושי שעבד במחיצתי בועד הפועל של ההסתדרות, של יעקב איינשטיין מ"אהל" שאתו גרתי בדירה אחת לאחר שעזבתי את הקיבוץ, של איסר פיקרסקי ושושנה פנטר שאיתם יחד הייתי בקיבוץ? אני אמנם לא עוסק כבר בעריכה, אך בוא ניוועד ונראה במה אני יכול לעזור לך".

לאחר תגובה מעין זו לא היה לי ספק שהצלחתי למצוא את האיש המתאים, ומעתה — דרכי סלולה.

★ ★ ★

וכך היה. קבעתי פגישה עם העורך, ולאחר שהציץ בתיק אשר בתוכו ריכזתי את החומר שהיה ברשותי וכן גם בספריו של ד"ר איינהורן, הסכים לעזור לי ואף נתן מיד כמה עצות טובות: להסתייע בחומר הרב שבספריו של ד"ר איינהורן; לא להקדיש מקום רב לפריהיסטוריה של וולקוביסק, כי הרי נשארו בארץ רק מעטים שזוכרים עדיין את וולקוביסק ואף הם לא ימצאו עניין ב"קניאַזים" השונים ששלטו בעיר בזמנים שונים; לשלם "מס" כלשהו להיסטוריה, אך לא יותר מזה; לא "להטביע" את הספר בנהרות של נוסטלגיה. שלושה־ארבעה פרקי זכרונות הם די והותר. "איך שלא יכתבו על ה"שטעֶטל" ששמה וולקוביסק — לא יכתבו יותר טוב משכתבו: שלום אש, מנדלי, שלום־עליכם וסופרים אחרים שכבר עשו את המלאכה הזו" — אמר לי מר תמיר, ואף הוסיף: "תבקש מהוולקוביסקאים שלך שיכתבו מה שיכתבו, אך שלא ייתפסו לאידיאליזציה יתירה ולא יציירו את העיר כ"טלית שכולה תכלת". לעומת זה ראוי להרחיב את הכתיבה על החינוך היהודי, על תנועות הנוער והמפלגות הציוניות, על מוסדות לעזרה הדדית, על הקשרים עם ארץ ישראל וכד׳. בנושאים אלה עשויים למצוא עניין גם הבנים והנכדים."

בהתאם להנחיות אלו התחלתי לעודד את יוצאי עירנו שימציאו לי חומר תיעודי, תמונות ורשימות. פרסמתי גם פרוספקט של 8 עמודים מתוך הנחה שזה יזרז את אלה שמתכוונים לכתוב. מעטים נענו — ו"זה מה שיש", כמו שאומרים בעברית של ימינו. אני רוצה לקוות, כי הנכדים שלי ושלכם, הקוראים, ימצאו עניין ב"מה שיש" ויוכלו להסתייע בו לחשיפת השורשים של הוריהם וסביהם — דבר שהוא עתה ב"אופנה" במדינת ישראל.

הפרק הגדול ביותר בספר הוא הפרק על **השואה**, ואין זה אלא טבעי שהשתתפו בו רק אנשים שעברו בעצמם את השואה, או שהשואה עברה אותם. הסתייעתי בעדויות שנמסרו ע"י ניצולים בגמר המלחמה (אחדות מהן כלולות בחוברת "חורבן וולקוביסק" שנתפרסמה בשנת 1946), בחומר שהובא בספריהם של ד"ר מ. איינהורן וד"ר י. גולדברג, וכן גם בחומר חדש, שיש בו, לדעתי, עדות נאמנה בכל הנוגע לפרק האחרון והטראגי בחיי היהודים בוולקוביסק והסביבה. נראה לי, כי גם לאחר שעברו כמעט חמישים שנה מאז התחיל הצורר הנאצי בהשמדת יהודים, הצו הקדמון "זכור את אשר עשה לך עמלק", עודנו בתקפו, ולא כל שכן בזמן שמנסים להעלים, להשכיח או לטשטש את מעשיו של העמלק הזה.

עלי גם להעיר, שרשימות שונות, שאין מעליהן או מתחתן שם המחבר, נכתבו בדרך־כלל ע"י העורך או המלה"ד, ולעתים ע"י שניהם גם יחד. בחלקן הן תמצית או קיצור של רשימות שהובאו במקורות שונים.

לשני אנשים אני חייב תודה במיוחד על העזרה החומרית שהגישו לי: ל**דניאל למקין** ול**פיליפ מורס** (אפרים מושצקי) בארצות־הברית. לצערי הרב עלי להוסיף לשמו של הראשון גם את ראשי התיבות **ז״ל**, כי הוא מת במפתיע, בטרם הספיק לבצע הרבה תוכניות שהיו לו, הן לגבי תרגום הספר הזה לאנגלית והן בקשר לאירגון סיור בארץ של הוולקוביסקאים שבארצות־הברית. הוא הספיק לספר את סיפורו לנ. תמיר ולי — סיפור של בחור יהודי שעבר כברת דרך ארוכה, מהמורות ומכשולים, עד שהגיע לארצות הברית והתחיל ״לעשות אמריקה״. הוא אהב מאד את וולקוביסק, את נופיה ואנשיה, את היהודים הפשוטים והטובים שבמחיצתם חי, את בית הספר של פרבר אשר בו למד, חברים רבים שעזרו לו בדרך החתחתים שעבר. הוא גם הציע שם לספר שעתיד לראות אור — ״עיר שהיא אגדה״. איש יקר ונחמד היה דניאל. יהי זכרו ברוך.

פיליפ מורס, יבדל לחיים ארוכים, הוא היושב־ראש של יוצאי וולקוביסק בארצות־הברית. כשביקר לאחרונה בישראל סיפרתי לו על התוכנית שלי להוציא לאור קובץ על וולקוביסק בעברית והבטחתי לו גם נספח באנגלית. הוא הבטיח את עזרתו — וקיים את אשר הבטיח. אני מקווה שעד שיופיע הנספח באנגלית תהיה לו קורת־רוח גם מהספר בעברית.

אני רואה חובה נעימה לעצמי להביע את רחשי תודתי לדפוס מל״ן, אשר לא חסך מעצמו טירחות וטירדות, הינחה והדריך בכל הנוגע להדפסת הספר ועשה כמיטב יכולתו כדי שצורתו החיצונית תהיה ככל האפשר בהתאם לתוכנו.

ואחרון־אחרון יבוא על הברכה והתודה מר **נחמן תמיר**, שעשה כמיטב יכולתו כדי שהספר יראה אור, בהתאם להנחיות הראשונות שלו.

אילו היה ד״ר מ. איינהורן בחיים, הייתי בודאי מזמין אותו לישראל עם הופעת הספר ומביע לו את רחשי תודתי העמוקים על המידע הרב שריכז בספריו אשר בהם נעזרתי, אך גם הוא הלך בדרך כל האדם, וחבל על דאבדין.

כתריאל לשוביץ

העיר בתמורות הזמנים

ציונים לקורותיה ולהתפתחותה של וולקוביסק

נחלקו הדעות לגבי מקורו של השם וולקוביסק. יש סברה, כי השם הזה ניתן לעיר משום שהיא שוכנת על גדות נהר **וולקובייה**, אך לפי גירסה אחרת, שמובאת גם בספרו של הכומר בולקובסקי שיצא לאור בשלהי המאה ה־17, מכונה העיר כך על שם שני מנהיגים של כנופיות שודדים שהתמקמו ביער גדול בסביבה לפני מאות שנים: **ווילקו ווִיסֶק**. הם הפילו פחד על שיירות ועוברי־אורח, וכשנפטרו, או נהרגו, הציבו אבן גדולה לזכרם ועליה חקוקות המלים וילקו וויסק. בולקובסקי הנ"ל, שעל ספרו מסתמכים היסטוריונים רבים, יודע לספר גם, כי בשנת 1000 לספירת הנוצרים, ציווה כוהן דת בשם מקס קפוסטה לחרוש את כל השטח העזוב והשומם, שעליו מתנוססת עתה העיר, ולפי הוראתו כרו אגם בצידו הדרומי של שטח זה, אשר את שרידיו אפשר לאַתר גם בימינו.

סיפורה של וולקוביסק הוא סיפור של מלחמות בלתי פוסקות ומתמשכות. במשך מאות שנות קיומה היא עברה מיד ליד, משלטון לשלטון. פעמים רבות הפכה לתל־שממה ושוקמה מחדש. להלן יסופר רק על חלק מהמלחמות האלו שניטשו בסביבות וולקוביסק, כפי שמצאנו בלקסיקון שהופיע בשנת 1893 — Slownik Geograficzny Krolewstwa Polskiego.

בשנת 1038 התנפל שבט הידזווינגים על האוכלוסיה שהתגוררה בסביבות האגם הנ"ל, ולאחר מעשי שוד וביזה העלו את כל הישוב באש. כמאה שנה לאחר מכן פקד אסון טבע גדול את הסביבה, כאשר נהר ניטופי עבר על גדותיו והציף את הישוב.

בשלהי המאה ה־12 היתה העיר תחת שלטון הרוסים, אך היא נחרבה כליל בשנת 1224 כאשר הטאטארים פשטו על הסביבה. היא שוקמה מחדש ע"י הליטאים והיתה נתונה לשלטונם עד אשר פשטו המונגולים על רוסיה לאחר מותו של הדוכס הליטאי הגדול רינגולד ובין היתר החריבו גם את וולקוביסק. בשנת 1252 היתה העיר בתחומי שלטונו של הנסיך הווהלינאי וואסיל ובשנת 1258 נחתם הסכם בין הרוסים והליטאים, שקובע כי וולקוביסק תימצא בתחום שלטונו של הדוכס מנדוג הליטאי, שעשה הרבה לשיפור פני העיר ואף הקים בתוכה ארמון מפואר.

לאחר שנרצח הדוכס הגדול של ליטא, גדימין, בעיצומה של מלחמתו נגד האבירים הגרמנים, עברו כמה ערים, וביניהן וולקוביסק־ונובוגרודק, לבעלותו של בנו הצעיר קריאט, שהמשיך בשיפור העיר ובהרחבתה. בנו הצעיר של קריאט, אלכסנדר, התקיף בשנת 1365 את מיסדר נושאי הצלב והביא לעיר שבויים רבים ושלל רב.

בשנת 1385 יצאו מוניטין לוולקוביסק עקב אירוע היסטורי מסויים. השליט הליטאי יגילו שלח שליחים מוולקוביסק לקרקוב, בירתה של פולין, והם הביאו את המסר החשוב, שיגילו יחד עם כל נתיניו הליטאים מוכנים לקבל על עצמם את הדת הנוצרית, בתנאי שמלכת פולין ידוויגה תינשא לו והפולנים יכירו בו כמלכם. בארמונו בוולקוביסק קיבל יגילו את השליחים של פולין שהביאו לו את התשובה החיובית. בהתאם להסכם שנחתם בין פולין וליטא בשנת 1386 נישאה ידוויגה ליגילו, הליטאים — קיבלו את הדת הנוצרית ויגילו הוכתר בתואר "מלך פולין, הדוכס הראשון של ליטא ומושל רוס". הפולנים שיגרו לוולקוביסק כמרים שינחילו לתושבי העיר את עיקרי הדת הנוצרית, והם גם דאגו לכך — שעובדי האלילים שנשארו יגורשו או יושמדו. מני אז הסתמנה תמורה גדולה בחייה ובהתפתחותה של העיר.

כעשרים שנה לאחר מכן ויתר יגילו על וולקוביסק לטובת אחיו ויטולד (1430 — 1392) ותמורת ויתור זה עברו לרשותו עיירות רבות בסביבת טרוקי.

בשנת 1409 ערך השליט הגרמני אולריך מיונגינגן התקפת־פתע על וולקוביסק וב־16 במארס של שנה זו העלה את העיר באש לאחר שחייליו רצחו רבים מתושביה ולקחו רבים בשבי.

העיר שוקמה מחדש בהתחלת המאה השש־עשרה בימי שלטונו של הדוכס הליטאי אלכסנדר, שהעניק הרבה זכויות לעיר ולתושביה — דבר שאושרר רשמית בשנת 1507. בימי מלכותו של זיגמונד השני, במאה השש־עשרה, נחשבה וולקוביסק לאחת הערים הליטאיות החשובות ובית הנבחרים (ה"סיים") קיים גם מושבים שלו בעיר זו. אותו זמן היו בעיר 9 רחובות: סלונים, יאסיקוב, יֶזואיצקה, וילנה, פייקרסקה, פּיֵיסק, זמקובה ופייטרו־שובסקי ועד היום נשתמרו עקבות הרחובות האלה ליד נהר ראש.

במלחמת פולין — שוודיה, בימי מלכותו של יאן קַזימֵייז', שוב נחרבה העיר, כאשר הוקפה (בשנת 1656) משלושה צדדים: מצד דרום, על ידי השבדים, מצד צפון־מזרח על ידי צבא פולין וליטא, ומצד צפון־מערב על ידי הטאטארים. במשך שלושה ימים נערכו קרבות כבדים סביב העיר עד שלבסוף נוצחו השוודים. כמזכרת מהימים ההם נשאר השלאָסבאַרג (שנקרא גם "ההר השוודי") שמתנוסס לגובה של 50 מטר.

בשנת 1662, בימי המלחמה עם רוסיה, הפכה שוב העיר לתל של שממה ולפי המסופר במקורות שונים לא נשארה בה "אבן על אבן". מאה שנה לאחר מכן, בשנת 1762, היו בעיר לא יותר מאשר 112 בתים, אך לאחר שלושים שנה הגיע מספר הבתים בעיר ליותר מ־1,000. בשנת 1794 הפכה וולקוביסק לעיר־מחוז של סלונים. לאחר מכן הפכה לעיר־פלך ליטאית ובשנת 1802 עברה למחוז גרודנה.

בשנת 1812 שימשה וולקוביסק כבסיס ראשי של הצבא הרוסי השני, ובימי הנסיגה של נפוליאון מרוסיה, בין ה־15 וה־16 בנובמבר של אותה שנה, נערך בסביבות וולקוביסק קרב גדול בין הקורפוס הרוסי של סאקען וחילות הצרפתים של ריינר. תוך כדי נסיגה החריבו הצרפתים את וולקוביסק ונשארו בה רק כמה

בניינים שלא נפגעו. החורבן היה גדול עד כדי כך שנאלצו להעביר את כל המוסדות העירוניים לכפר השכן איזַבֶלין.

מטבעות שונות ושרידים של תחמושת שנמצאו ליד הגבעות בדרומה של העיר, ששימשו כביצורים, מאַמתים ונותנים תוקף לשם "ההרים השבדיים" שניתן לגבעות אלו.

חמש שנים לאחר מכן היו בעיר 156 בתים, ואילו בשנת 1860 הגיע מספר הבתים ל־492, כולם מעץ.

מטבעות ושרידי תחמושת שנמצאו בקירבת הגבעות שבדרומה של העיר, אשר שימשו כנראה גם כביצורים לחילות הלוחמים, מאמתות את את ההשערה על הקרבות שניטשו שם ונותנות תוקף לשם "ההרים השוודיים" שניתן לגבעות אלו.

חמש שנים לאחר מכן, בשנת 1817 — היו בוולקוביסק 156 בתים (רק שנים מהם היו בתי לבנים) ובין 602 תושביה היו 216 יהודים.

התפתחות גדולה עברה על העיר במשך ארבעת העשורים שלאחר מכן. וכך אנו קוראים בסקירה על העיר שנתפרסמה בלקסיקון הנ"ל, כי בשנת 1860 היו כבר בוולקוביסק 492 בתים, 58 חנויות ומיספר התושבים הגיע ל־3,472. מהם: יהודים — 1,518 קתולים — 1,503 — פרבוסלבים — 451.

בשנת 1891 היה מיספר הבתים בעיר 910 ומיספר החנויות 334. מיספר התושבים — 8,057, ועל פי השתייכותם הדתית: יהודים — 3,332, פרבוסלבים — 1,934 — קתולים 2,752 — מוסלמים — 23. לפי עיסוקיהם: 5,476 — איכרים, 530 — בעלי מלאכה, 141 — סוחרים. האוכלוסיה הכללית במחוז כולו היתה בשנה זו — 129,102 ומיספר היהודים במחוז הגיע ל־14,571.

בשנת 1897 היו בכל מחוז וולקוביסק (פרט לעיר עצמה) 12,942 יהודים, שהיוו תשעה אחוז מכל האוכלוסיה, ואילו בעיר עצמה התגוררו באותה שנה 5,528 יהודים, שהיוו 53 אחוז מהאוכלוסיה הכללית. גם בישובים אחרים שבמחוז וולקוביסק היו היהודים יותר ממחצית התושבים.

בשנת 1910 מנתה האוכלוסיה הכללית של העיר וולקוביסק 14,593 תושבים והיהודים היוו 55 אחוז מהם. למחוז וולקוביסק השתייכו אז 14 עיירות ו־1,031 כפרים ואחוזות מאוכלסות.

המיפקד הכללי האחרון של האוכלוסיה נערך כנראה בשנת 1932 ובהתאם לסיכומים הגיעה האוכלוסיה הכללית של העיר ל־15,147 איש שהתגוררו ב־2,006 דירות.

יהודים בוולקוביסק והסביבה

לפי תעודה היסטורית רשמית התגוררו יהודים בסביבת וולקוביסק כבר בשנת 1577. בתעודה זו ("רגסטי אי נדפיסי") נאמר שבשנת 1577 הוחלט, כי בהתחשב עם הסכנה של מלחמה צפוייה יגבו מכל תושב, כולל יהודים מס של 12 גרושים.

בפנקס ועד ארבע הארצות מובאים פרטים על המס ששילמו יהודי וולקוביסק לדוכס הליטאי בשנים 1680 ו־1693.

בוולקוביסק ובישובים הסמוכים לה התגוררו בשנת 1766 1,282 יהודים, ואילו בכל המחוז — 4,781 יהודים.

לפי מיפקד רשמי התגוררו בשנת 1847 בכל מחוז וולקוביסק 5,946 יהודים, לפי הפירוט דלקמן:

וולקוביסק	1,429
זלווין	856
איזבלין	297
לפיניצה	88
ליסקובה	232
אמסטיבווה	304
נובידבור	53
פורזבה	397
פייסק	662
ראש	287
סוויסלוץ'	997
ילובקה	372

שלוש־עשרה שנים לאחר מכן, בשנת 1860, היה מספר היהודים בוולקוביסק 1518, מתוך אוכלוסיה כללית של 3,472 תושבים.

על גידול ניכר של האוכלוסיה הכללית בעיר ניתן ללמוד מסיכומי מיפקד שנערך בשנת 1891. לפי סיכומים אלה הגיעה האוכלוסיה הכללית של העיר באותה שנה ל־8,057 תושבים, ואילו תושבים יהודיים היו אז — 3,232. ראוי לציין כי בשנה זו היו בעיר 19 בתי־חרושת (טבק, נרות, לבנים ועוד), רובם של יהודים, בית כנסת יהודי, ששה בתי־מדרש, בית מרקחת אחד, שלושה בתי־חולים אזרחיים וארבעה בתי־חולים צבאיים.

* * *

וולקוביסק שוכנת בתוך איזור יערות עם עצי־אורן, על צומת מסילות־ברזל המובילות לערים גרודנו ווילנה במערב ולביאליס־טוק וסלונים במזרח. היא מרוחקת 85 קילומטר מגרודנו, 90 קילומטר מביאליסטוק ו־112 ק"מ מברנוביץ'. מצפון לעיר מתרוממת שרשרת הרי רוש, ומדרומה מתנוסס השלוסבארג — גבעת המצודה שעליה לחמו צבאות שונים של אירופה זה בזה.

מצידה המזרחי של העיר זורם נהר וולקובייה, שמתרחב ונהפך לאגם גדול בקצה העיר, ומשם הוא זורם לאורך מרכז העיר — איזור המגורים של היהודים.

האדמה שנועדה לחקלאות אינה מצטיינת בפוריות יתֵרה והיא ברובה אדמת־חול.

שתי תחנות רכבת מצויות בעיר. **הישנה**, במרכז העיר המאוכלס יהודים, אשר בה מתעכבות רכבות מקומיות בלבד, והחדשה, שהוקמה בזמן האחרון, ובה מתעכבות גם רכבות אכספרס. סביבת תחנת הרכבת החדשה מאוכלסת נוצרים, ובסמוך לה הרבה מלאכה וקסרקטינים. מרכז העיר מאוכלס כאמור רק ביהודים ויוצאת מן הכלל היא שכונת זמושצ׳ה אשר בה התגוררו גם נוצרים.

למרות שהאוכלוסיה של העיר היתה ברובה יהודית לא זכו אף פעם היהודים לייצוג בעיריה, כפי שהגיע להם, וראש העיריה היה תמיד נוצרי. כדי לשוות לקיפוח בולט זה צביון ״דמוקראטי״ היו מצרפים לצורכי בחירות את האיזורים הכפריים המאוכלסים בנוצרים לתחומים המוניציפאליים של העיר, וכך היו משיגים רוב לא יהודי. המדיניות האנטישמית של ממשלת פולין הורגשה כמובן גם בוולקוביסק, ובשנות השלושים המאוחרות הורגש היטב החרם נגד היהודים מצד הפולנים. משמרות של נוצרים עמדו ליד חנויות יהודים כדי להכריח את הלקוחות הנוצריים להימנע מקניות בחנויות יהודים.

השווקים היו מקור פרנסה חשוב ושורת החנויות (״ראַד קרָאמֶען״) של היהודים בין רחוב ״שרוקה״ (הרחוב המרכזי של העיר) וקוסציושקו היתה שוקקת חיים ותנועה בימי השווקים (יום שני וחמישי) וביום השוק הגדול (״יריד״) שנערך ב־22 לכל חודש.

מקור הפרנסה העיקרי של היהודים היו המלאכה והמיסחר, אך היו בעיר לא מעט מפעלים תעשייתיים, שהיה בהם כדי להזים את הבדותא על האופי הטפילי של הכלכלה היהודית, שכן מרבית המפעלים האלה היו של יהודים, כגון: בית החרושת ליציקות ברזל ולמכונות חקלאיות של שלום ברש, ביהח״ר לשריפת לבנים, רעפים וחרסינה לתנורים של משה צ׳פקין, ביהח״ר לעיבוד עורות של בלוך ושל מרקוס, ביהח״ר לשריפת לבנים וחרסינה לתנורים של קושניר. חמש טחנות־קמח היו אף הן בבעלות יהודים (גלמבוצקי, חוריק, סלמן, רחמילביץ׳, ביטוויץ) וכן גם שלוש מנסרות (משה שפירא, סמזונוביץ׳ ושלום ברש). גם בתי־החרושת למשקאות קלים היו בידי יהודים (נובוגרודזקי, רוזנבלום ועוד). סדנאות ומפעלים רבים של יהודים לא העסיקו פועלים שכירים. ניתן לומר, כי התעשיה, המלאכה והמסחר היו ברובם המכריע בידי יהודים, אך היה גם מיעוט ניכר שהתפרנס על החקלאות.

שתי שריפות גדולות שאירעו בוולקוביסק גרמו חורבן גדול. האחת — בשנת 1886, כאשר כמעט כל הבתים מעץ עלו בלהבות, והשריפה השניה בשנת 1908 העלתה באש חלק ניכר ממרכז העיר לרבות הרחוב המרכזי ״שרוקה״, רחוב מצרים, חצר בתי הכנסת, כולל בית הכנסת הישן והמפואר ובתי־המדרש שבסמוך לו. העיר שוקמה לאחר השריפה במהירות גדולה והמראה החיצוני שלה נשתפר מאד.

בשנת 1915, בימי מלחמת העולם הראשונה, נכבשה וולקוביסק על ידי הגרמנים. רבים ברחו אז לתוככי רוסיה והם חזרו לעיר כתום המלחמה כאשר היתה כבר תחת שלטון הפולנים. גם בימי הכיבוש הגרמני פרצה שריפה גדולה בעיר ורחוב חולודווסקה נשרף כמעט כולו.

בין שתי מלחמות העולם חלה התפתחות גדולה בכל תחומי החיים, העיר גדלה והתרחבה ונוספו לה תושבים רבים. בסביבת קרצ׳יזנה הוקמו הרבה בניינים חדשים מלבֵנים וכמעט בכולם התגוררו יהודים. בתי־העץ הקטנים נעלמו כמעט לחלוטין. מצבם הכלכלי של היהודים באותן שנים הניח את הדעת עד שהתקרבה הסערה הגדולה. הגרמנים התחילו להעלות את תביעותיהם לגישה לים וויתור של פולין על שטחים מסויימים שלה לטובתה (דנציג ועוד). פולין התחילה להצטייד בנשק וכדי לכסות את ההוצאות הרבות הכרוכות בכך הכריזה על מילווה לאומי ונקבעו גם מיכסות חובה לכל עיר ועיירה.

מי שנפגע ביותר באותו זמן ממדיניותה הכלכלית של פולין היו כמובן היהודים. רבים נשלחו למחנה ריכוז בקרטוז ברזה על שלא פרעו את המילווה הראשון, שמיד לאחריו הוכרז גם על מילווה שני לצורכי הגנה. יהודי וולקוביסק בדומה ליהודים בעריה האחרות של פולין, התחילו להרגיש את היד החזקה של הפולנים. האנטישמיות גברה ועקבותיה ניכרו בכל תחומי החיים. מהיהודים נשללו הזכיונות שלהם למיסחר בטבק, סוכר, מלח וכד׳. חנויות יהודיות רבות נסגרו ובמקומן נפתחו חנויות של פולנים, המִשמָרות ליד העסקים של היהודים מנעו כניסת פולנים לתוכן. המסים הכבדים דלדלו את מרבית הסוחרים והסוחרים הזעירים, ואילולא ההגבלות על העליה מטעם ממשלת המנדאט הבריטי, היו ודאי הרבה יהודים עולים בשנות המשבר לארץ ישראל.

בראשית 1939 אפשר היה כבר להריח את ריח אבק השריפה, אך מעטים העלו על הדעת כי הסכסוך בין גרמניה לפולין יסתיים במלחמה של ממש. בעיר התנהלו החיים כסדרם וגם בחיי הקהילה היהודית לא חלו שינויים רציניים. בתפקיד ראש הקהילה שימש אז משה רובינוביץ׳, שהיה גם פעיל מאד בתנועה הציונית ובמערכות החינוך העברי; סיומה גַלין ניהל את בית החולים היהודי; מלך חנטוב עמד בראש ״מכבי אש״, ל. שלוסברג ומרקוס עמדו בראש ה״בונד״ שלא שינה כהוא־זה את הקו האנטי־ציוני שלו; הציונים פתחו בהכנות לקראת הבחירות לקונגרס הציוני; כל המוסדות לעזרה הדדית המשיכו אף הם בפעילותם התקינה, כולל חברת ״גמילות חסדים״ שקיימה באותה שנה את הועידה השנתית שלה. מטעם ״קרן היסוד״ נערכו אסיפות רבות, אך התרומות פחתו בעטייה של המצוקה הכלכלית. בבחירות למועצת העיר נבחרו 6 יהודים: 3 מהבלוק היהודי הכללי (חנטוב, ד״ר דוד טרופ וס. גלין) ו־3 מטעם ה״בונד״; המוני יהודים השתתפו בהפגנה נגד ״הספר הלבן״ של ממשלת המנדאט שנתפרסם באותה שנה. בקיצור — כמימים ימימה. רק באמצע אוגוסט התחילו להרגיש בתמורה שממשמשת ובאה ורוח־נכָאים השתלטה ברחוב היהודי, ובעיקר לאחר שנודע, כי הוקם ועד מיוחד של אנטישמים פולנים בראשות הרוקח טימינסקי, שאף הכין רשימה של יהודים, שאותם יש להרוג בהזדמנות הראשונה. עוד לפני שפרצה המלחמה בוצעו מעשי שוד ורצח נגד יהודים. החרדה גברה מיום ליום.

★ ★ ★

תקופת הכיבוש הסובייטי, אשר עליה מסופר לחוד בספר זה היתה מכמה בחינות תקופה של רגיעה יחסית, אך כידוע היא לא נמשכה זמן רב. במשך שבעה ימים, מה־22 ביוני עד ה־29 ביוני

1941, הופצצה העיר ע״י הגרמנים וכמעט 90 אחוז מבתי היהודים עלו בלהבות. בשני בנובמבר של שנת 1942, ימי השלטון הנאצי, רוכזו כל יהודי וולקוביסק והסביבה בבונקרים שליד הקסרקטינים, ומשם יצאו ה״טרנספורטים״ למחנות המוות בטרבלינקה. מסע השילוח האחרון יצא לאושוויץ ב־26 בינואר 1943. העיר היהודית וולקוביסק נשארה בלי יהודים.

הראשונים שחזרו לוולקוביסק בגמר המלחמה היו הפרטיזנים שהיו במשך כל ימי המלחמה ביערות ולחמו בנאצים. בין אלה היו **בום צוקרמן, מוטל׳ה שיפרון, איזי גאַלין, אליהו קובנסקי, כתריאל לשוביץ** ואחרים. בו בזמן חזרו גם אלה שהצליחו להימלט מהבונקרים ומצאו מחבוא בבתיהם של נוצרים כגון **ד״ר נח קפלינסקי וד״ר יצחק רזניק**. אנשים ספורים שעברו את כל מדורי הגיהינום במחנות ונשארו בחיים חזרו אף הם, וביניהם גם **משה שרשווסקי**. בין החוזרים היו גם כמה משפחות שהרוסים, בימי שלטונם בעיר, הֶגלו אותם לסיביר בשנת 1940 משום שהיו חשודים בעיניהם כקפיטליסטים. כל אלה קיוו למצוא בעיר שרידים ממשפחותיהם, אך הם מצאו עיר חרבה ובלי יהודים. רק מעטים מכל אלה נשארו בעיר מסיבות אישיות שונות, ואילו כל היתר עזבו את העיר, כי לא יכלו להתהלך ולחיות על חורבותיה, ואף נשבעו לעולם לא לשוב לתל־חרבות זה. לפני נסיגתם הספיקו עוד הגרמנים לשרוף את בית־החולים היהודי ובתים נוספים. ד״ר קפלינסקי וד״ר רזניק שבאו לוולקוביסק לאחר שחרורה מצאו סביב הבונקרים, שבהם היו כלואים מה־2 בנובמבר 1942 עד ה־26 בינואר 1943, כל מיני כלים ישנים ופגומים. בבונקר מס׳ 3, ששימש כבית־חולים לכל העצורים, מצאו שרידים של מחלקת החיטוי. הרוסים הטילו על ד״ר קפלינסקי לנהל בית־חולים ממשלתי ועל ד״ר רזניק לנהל מחלקה בבית־חולים זה.

(לפי ספרי ד״ר איינהורן ומקורות אחרים)

הבית בו התאכסן נפוליאון בשנת 1812 בימי המסע שלו לרוסיה

אליהו שייקביץ׳

וולקוביסק לאחר מלחמת העולם הראשונה*

הרשמים הראשונים שלנו עם שובנו לוולקוביסק כתום המלחמה היו עגומים למדי. השומרים על הסדר מטעם השלטון החדש — הז׳נדרמריה הפולנית — גילו יחס שוביניסטי כלפי האזרחים, ובעיקר לגבי האוכלוסיה היהודית. דומיית־מוות שררה ברחובות, לא היתה כל תאורה, דומה כאילו לא היתה נפש חיה בסביבה. הבתים הקטנים נראו עזובים ומוזנחים מאד, הגגות השחוחים עשו רושם שהם שרויים באבל, שהרי הם היו העדים הָאִלמים לכל אשר עבר על העיר הזאת בתקופת המלחמה.

קשה היה לנו להאמין שהגענו הביתה לאחר דרך רוויית סכנות ודם רב שנשפך כמים. לא יכולנו להסתגל למחשבה שהנה שוב חופשים אנו לנפשנו, תמו הסיוטים הרבים שגזלו מאתנו כל תקווה ואף את הרצון להמשיך בחיים.

העגלות שלנו התקרבו למרכז המסחרי של העיר. גם כאן — דומייה ועזובה. כל החנויות סגורות. אין יוצא ואין בא. הלב התחיל לפעום בקצב מוגבר, חרד לקראת הפגישה עם קרובים וידידים משכבר הימים. מי יודע את מי מהם נמצא עוד בחיים. היינו מתוחים מאד לקראת הרגע הדרמאטי, כשנחבוק בזרועותינו את קרובינו ונשטוף בגל דמעות את כל המרירות שנצטברה בשנות המלחמה האכזרית.

הגענו. העגלות שלנו התעכבו ליד בית גיסנו מאיר שיף, שקיבל עוד לפני כן את הידיעה על בואנו הצפוי. מבעד החלונות של ביתו מבקיע אור חוורייז. דלת הכניסה האחורית נפתחה ואנו עוברים את מפתן הבית כשלבנו מפרפר ומפרכס. גיסי וגיסתי האהובים מקבלים את פנינו בהתרגשות עצומה וחובקים אותנו בזרועותיהם. קשה לעצור בעד שטֶף הדמעות. מתוך גרונותינו בוקעות הזעקות: ״מאיר! פרדלה! אליהו!״ התמורה העצומה שחלה בבית הזה ניכרת מאד. הדלות מצפצפת מכל קרן זוית. אין זֵכֶר לעושר ולרווחה של הימים ההם, לפני המבול. הגושפנקה של הסוחר האמיד מאיר שיף נשחקה לחלוטין. הוא נראה כאדם שהזיקנה קפצה עליו בטרם עת. גם ההומור הטוב שלו — חלף ואיננו. אני מעיף עַיִן מסביב וזכרונות מהימים הטובים שבילינו כאן צפים ועולים ומשרים תוגה עמוקה. הקרובים שלנו מסתכלים עלי ועומדים משתאים.

— מה אתה מחפש, אֶליֶה? שואלים הם, ואני משיב: את העבר אני מחפש, אך איני מוצא אותו...

ליל־נדודים היה לי הלילה הראשון. מחשבות רבות על הגורל הצפוי לנו עתה הטרידו את המנוחה. למחרת היום, לאחר ארוחת הבוקר, קיבלתי מגיסי אינפורמציה על המצב ועל הסיכויים. מסתבר שאת ביתי תפס נגר מקומי והוא גר בו זה שלוש שנים. הבית מוזנח מאד ומי שהשתכן בו אינו חושב כלל לפנותו. קרוב לודאי שיהיה הכרח לפנות לערכאות בעניין זה. גם דירה ארעית קשה מאד להשיג עתה. כל הסחורה שעזבתי במחסן לפני צאתי מהעיר חולקה בין קרובים וידידים: מכונות תפירה, גרמופונים וכל מיני פריטים אחרים. הנסיונות מצד גיסי לאסוף אותם העלו חרס. כשהודיע לכמה מהידידים, אשר לפי הצעתי קיבלו מכונות בהשאלה, על שובנו ועל הצורך להחזיר את אשר קיבלו — מילאו פיהם צחוק. הסיכויים לחדש את העסקים שלי כאן — אף הם מועטים. את ענף הביטוח הלאימה הממשלה. ספק רב אם אפשר יהיה לחדש את עיסוקי במכונות התפירה של ״זינגר״. יחסי המסחר עם חו״ל אינם תקינים, ובמידה שיש מיסחר — רק במזומנים. עם דולארים עוד אפשר לקנות משהו, מה שאין כן בכל מטבע אחרת. שקים גדושים עם מַרקים גרמניים, קרוֹנות אוסטריות, רובלים וכד׳ מצויים בבתי אזרחים רבים וערכם כקליפת השום.

עתה, לאחר ששמעתי את הדו״ח העגום הזה מפי גיסי, הוברר לי בוודאות, שלא זו בלבד שלא אוכל לסייע בשיקום משפחת גיסי כפי שתכננתי, אלא אני עצמי אתקשה להחזיק מעמד בצוק הימים. ירדתי מנכסיי, כל מה שאגרתי ורכשתי בעבר — ירד לטמיון. מאין יבוא עזרי? מבלי משים ותוך כדי הרהורים על הצפוי לי, התחילו לזלוג דמעות מעיניי. גיסתי הבחינה בכך, התקרבה אלי והתחילה לעודד אותי: ״מה אתך, אליה? כלום אתה היחידי שהתרושש וירד מנכסיו בעקבות המלחמה? יש רבבות כמוך. אל תפול ברוחך ואל תאבד את התקווה למחר יותר טוב! המצב ישתנה בקרוב, התוהו ובוהו ששורר עתה בכל תחומי החיים יפנה מקום לסדר וחיים תקינים, אתה עם נסיונך הרב תשתקם הרבה יותר מהר מאשר אחרים. רק לא להתייאש!״

דבריה עודדוני וסוכם בינינו, כי אנוח כמה ימים ולאחר מכן אתחיל להיפגש עם ידידים וקרובים, כדי להתעדכן בכל אשר נוגע למצב הקיים ולסיכויים לשקם עסקיי. לאחר שהתמונה תהיה בהירה נחליט במה להתחיל כדי לבנות חיינו מחדש.

---

* א. שייקביץ׳, מי שהיה במשך זמן רב יו״ר אירגון יוצאי וולקוביסק בישראל, הגיע לוולקוביסק בשנת 1913. הוא נודע במיוחד בפעילותו המסורה למען בית־היתומים. השאיר יומנים רבים בכתובים, ומתוכם הוצאה גם רשימה זו.

"דלגאטים" מאמריקה

לאחר שהתאוששתי קצת מהדו"ח המצער שקיבלתי סיפר לי גיסי, כי התחילה להגיע עזרה מארצות־הברית מקרובים וידידים. היו כבר כמה שליחים שהגיעו לוולקוביסק והביאו איתם סכומי כסף לחלוקה בין נצרכים. בהזדמנות זו מקבלים ה"דלגטים" מיהודי העיר בקשות לאיתור קרובים שלהם באמריקה כדי שיעזרו להם ע"י משלוחי כסף. בדיוק עתה שוהה כאן בן־דוד שלנו, חנא נוחימובסקי, שאמור גם לבקר אצלו.

למען האמת, ידיעה זו על הביקור הצפוי לא שימחה אותי כל־עיקר. השנוררות לא היתה לפי רוחי. במשך כל ימי חיי נמנעתי מכגון זה. לעולם לא שלחתי מכתבים לאמריקה עם תחנונים שישלחו קצת דולרים, כפי שנהגו רבים, שהיו שופכים את לבם בפני הקרובים שלהם, מתארים את מצבם בצבעים שחורים (גם כאשר לא כך היה במציאות) ובלבד שיעוררו רחמיהם על הקרובים המסכנים. אני בניתי את עצמי רק על ידי עבודה ומאמצים שלי, וגם להבא חשבתי להיבנות על ידי עבודה ולא על ידי קרובים מאמריקה.

באחד הערבים ביקר אצלנו אותו בן־דוד. שאלתו הראשונה היתה — מה מצבי. הסברתי לו בפשטות, כי המלחמה אמנם רוששה אותי, עברתי דרך־יסורים ברוסיה ובית־דין קומוניסטי הוציא עלי פסק־דין של מוות, שאילץ אותי להסתלק משם במהירות ככל האפשר. בריחתי ארכה כשלושה חדשים. כשהגעתי למינסק ראיתי מודעות גדולות על עשרות אנשים שהוצאו להורג על שהטמינו בביתם שטרות כסף מימי הצאר, אך זה לא הרתיע אותי. היו ברשותי 42,000 רובל ואותם הצלחתי להביא אתי לוולקוביסק מתוך תקוה שכסף זה יסייע לי לשקם את גיסי היקר מבחינה כלכלית. סיכנתי את חיי על ידי הברחת הכסף הזה, אך להוותי נודע לי כאן, כי לכסף הזה אין עתה כל ערך. למרות זה איני מיואש. אני מקוה שהאל הטוב שעזר לי עד עתה — יעזור לי גם בעתיד.

בקיצור, בילינו כמה שעות עם אותו בן־דוד ולא ביקשנו שום עזרה ממנו, ולמחרת חזר לארצות־הברית.

גיסתי היתה עדת־שמיעה לשיחתנו והיא אף העירה לי בסיומה, כי לא נהגתי כשורה וראוי היה שארמוז לו לקרוב שלנו, או אף לבקש במפורש, על הצורך לעזור למשפחה, אך אני עמדתי על דעתי, כי אין להיבנות משנוררות ואף הזכרתי לה את דברי העידוד שלה, שיש לקוות לזמנים טובים יותר ולא ליפול ברוח.

ברחובה של עיר

אני רוצה לעמוד על הלכי־הרוח בציבור ויוצא לטיול ברחובות העיר. בדיוק פותחים את החנויות. אני מציץ לתוך החנויות המעטות הפתוחות. הסחורה מועטת וכמובן שגם הפדיון מועט. אין רואים את טיפוס הסוחר עם היד הרחבה כפי שהיה בימים שלפני המלחמה. לא נשמעת השיחה העירנית והקולנית בין הקצבים שעה שהם חותכים וקוצבים את הבשר הטרי בשביל הלקוחות הקבועים שלהם, גם ההתלהבות של מוכרות הדגים פגה ואיננה ולא נשמעות כבר קריאותיהן החנפניות: "שיינדלה, בריינדלה, פֶשה'לה..." אי־פה־אי־שם נראות כמה נשים מודאגות ועצובות שעוברות במהירות הבזק ליד העגלות עם הסחורה, כי אין להן במה לקנות, בדרכן אל האופים כדי לקנות פת־קיבר פשוטה ולהשביע את רעבון ילדיהן. אנשים מעטים מאד נראים ברחובות. אני מהרהר שמא היהודים עסוקים עתה ב"סליחות" ובתפילות, שהרי מתי נזקקו יהודים כל כך לרחמי הקב"ה כפי שהם נזקקים עתה?... איזו תמורה עצומה חלה ברחוב היהודים! הכל חרב ושומם, ומי יודע מתי תקויים אותה תפילה של "וחדש ימינו כקדם"?

תוך כדי הרהורים נוגים אלה אני מגיע לחצר בתי־המדרש. בית הכנסת הגדול מתנוסס במלוא הדרו, מצפה לגבאים שלו ולמתפללים הקבועים שהם פזורים עתה ברחבי רוסיה. הם ברחו לכל אשר נשאם הרוח, רצו לעקוף את הכובש, להימלט ממצור ומחורבן, מחוקי־חירום... מהידלדלות וכו'. רק מעטים הצליחו בכך. רובם נוהרים עכשיו למקומות מגוריהם הקודמים, עייפים ומותשים, עניים מרודים. על פני כל הדרכים נוהרים יהודים בדרכם לבתיהם החרבים, לבתי־הכנסת שם יוכלו לפחות לשַטֵח את תפילותיהם, להָשִיחַ את לבם על כל אשר אירע להם בעמק־הבכא, בפני יהודים אחרים שגורלם לא שפר יותר. גם אני נמשך לבית־הכנסת הגדול, גם לי יש רצון עז להשיח את לבי בפני בורא העולם, גם לבי דווי, אך לצערי בית־הכנסת סגור. ליד בתי־הכנסת הקטנים יותר אני רואה יהודים עומדים ומנסים לגייס עוברים ושבים כדי שיהיה "מניין". קריאת "איכה" מתפרצת מלבי. איכה שממה העיר הזאת? ה"שול הויף" הידוע עם שבעת בתי הכנסת הגדולים שהיו מלאים מתפללים בכל שעות הבוקר — איכה הושפל כל כך עד שצריך לגייס אנשים ל"מניין"?

בעמדי ליד מדרגות בית הכנסת הגדול קלטו אוזני אנחות וקול בכי שבאו מ"מושב הזקנים" שבסביבה. דיירים עלובים של הבית הזה סיימו כבר מזמן את התחינות והתפילות שלהם, הם מצפים לארוחה שלאחר התפילה, אך הגבאי של המוסד הזה, אליעזר שליטא, טרם הגיע. הוא השליט במוסד ואינו סומך על אף אחד זולתו. הוא יושב לו עתה בשקט במשרדו. שולחנו ערוך לפניו, תחינותיהם של הזקנים והזקנות אינן מגיעות אליו. אני חוטף שיחה עם הזקנים, שמתאוננים על מר גורלם, על מנות האוכל העלובות. גם הם מתגעגעים לימים ההם, כאשר לקריאת "אל תשליכנו לעת זיקנה" שלהם היו אוזנים קשובות.

פרקי הווי וזכרונות

נח צמח

נח צמח

״טיול״ בוולקוביסק

עצרתי את שעון־הזמן, כיוונתי את המחוגים חמישים שנה אחורנית, ואני מוצא את עצמי בוולקוביסק שהיתה נתונה אז לשלטון הפולנים. עוברות־חולפות לעיניי תמורות שונות, שמשקפות את ההווי ואורח־החיים של אלפי יהודים שהיוו את מרבית האוכלוסיה בעיר. קליידוסקופ ססגוני מרתק.

נתחיל בחג החנוכה שהיה החג החביב ביותר עלי. החורף בעיצומו. מעטה לבן של שלג על גגות הבתים, החצרות, הרחובות והאילנות. כפור של 10 מעלות מתחת לאפס. נרות חנוכה נראים במרבית הבתים בשכונות, החל מ״אונטערן בארג״ בצפון־מערב והַמשך ב״קרצ׳יזנה״ במזרח ועד זמושצ׳ה בדרום־מערב. חמימות נעימה שוררת בבתים, הילדים משחקים בסביבון, המבוגרים — בקלפים ועקרות הבית מגישות לביבות חמות ומתוקות או דבלולי שומן טעימים. מבתים רבים בוקעים ועולים צליליהם של שירי חנוכה, ומעל כולם ״חנוכה, חנוכה, א יום־טוב א שיינער, א פריילעכער, א לוסטיקער, ניטא נאך אזוינער״ (חנוכה הוא יום חג יפה ושמח — אין כמותו).

השמש זורחת בצהרי יום והשלג זוהר כאבני־חן בשלל צבעים. הבריכה של טיטוב קפואה. ילדים ובני נעורים מחליקים על הקרח ומפגינים את כישוריהם ולהטיהם. ברחוב הרחב (״די ברייטע גאס״), מול המרכז המסחרי, חונים העגלונים היהודים עם מזחלות השלג והסוסים הנתונים בריתמה משובצת פעמונים זעירים. מעברו השני של הרחוב — האיטליזים של הקצבים היהודיים המספקים בשר כשר לעקרות הבית. ריח הבשר מושך לסביבה כלבים רבים המחכים לטרף. קבצן נכרי מסתובב כאן דרך־קבע, כשהוא מְדַדֶה על רגליו ומבקש נדבות בקול תחנונים. הצינה נושבת בחנויות הרבות והסיר עם גחלי־אש אין בו כדי להפיג אותה. על־פי־רוב יושבות סמוך לו הנשים ומחממות סביבו את ידיהן הקפואות.

קבוצות צעירים שוכרות מזחלות־שלג לטיולים (״קוליק״) ועוברות תוך כדי שירה ברחובות העיר בליווי צלילי הפעמונים שעל ראשי הסוסים. בחצרות הבתים משתעשעים ילדים, מקימים ״גולם״ משלג, צוהלים ושמחים ועורכים מלחמות שלג. שואבי מים עוברים ברחובות ועל גבם האֵסֶל אליו קשורים שני דליי מים. זו היתה אספקת המים הסדירה בזמנים שהעיר לא היתה מחוברת עדיין לרשת מים תקינה. המשאבות (״פאָמפּעס״) שהיו מותקנות באזורים שונים של העיר הופעלו ביד והן היוו מקור פרנסה לשואבי המים. השירותים הסניטאריים היו בחצרות הבתים, בלילות חורף קרים היתה היציאה לצרכים קטנים וגדולים בחזקת סכנה ממש... הקבלנים לאיסוף האשפה מהארגזים המיוחדים לצורך זה שבחצרות הבתים, היו עושים את מלאכתם בלילות ומובילים את האשפה מחוץ לעיר. הארובות המותקנות על גגות הבתים פולטות את העשן המיתמר מהתנורים המוסקים בתוך הבתים. הפיח המצטבר בארובות ומפריע לפליטת העשן היה גורם לשריפות שכיחות. הרחקתו של הפיח הזה היא מלאכתם של מנקי הארובות, דמויות מוכרות בעיר, שפניהם ומלבושיהם מפוייחים תמיד ולשכמם קשור חבל עם מטאטא ומשקולת־כלי העבודה שלהם.

הנה הגעתי לחצר בית הכנסת הגדול ובתי המדרש הסמוכים לו — מרכז הפעילות הדתית בעיר. במרכז מתנוסס ביה״כ הגדול וברחבה שמסביבו בית המדרש המכונה ״המיבנה החדש״, מולו בית המדרש המכונה ״המיבנה הישן״ ולידו בית מדרש ״עין יעקב״. דרומית יותר — בית ספר ״תחכמוני״ — תלמוד תורה וישיבה. בעיני רוחי אני רואה את ראש הישיבה — הרב ירחמיאל דניאל. אישיות דינאמית ונערצת בקהילה היהודית.

יום הלימודים מתמשך מהבוקר עד הערב. מרבית התלמידים באו ממשפחות עניות, שאין ביכולתן לשלם שכר לימוד. תקציבו של ביה״ס מכוסה בעיקר על ידי תרומות של נדבנים בעיר ויוצאי

רחוב השוק

וולקוביסק בארצות־הברית. סמוך לבית הספר: משחטה של עופות, בית־המרחץ ומוסדות צדקה שונים כגון: הכנסת אורחים, מושב זקנים, בית־תמחוי לעניים וכד׳. קבצנים מוכי־גורל, נכי גוף ונפש, מסתובבים בחצר בית־הכנסת, מחפשים מחסה בחורף ליד התנור בבית־המדרש. הנה לפני משה ״בּוּלקֶע״, נכה מימי מלחמת העולם הראשונה. ילדים רבים מקיפים אותו ולהם הוא מעביר את ה״מֶסֶר״ שלו, כי יש בכוחו לאכול בבת אחת חמישים לחמניות ולשתות 60 כוסות תה. גם את יוסל ״משוגע העיר״ אפשר לפגוש כאן. הוא מחייך תמיד, אך השירים שהוא משמיע הם נוגים כל כך, שירי־נשמה.

בכל יום חמישי בשבוע מורגשת התכונה המיוחדת לקראת השבת. תנועה גדולה של קונים בחנויות המרכז המסחרי. הנשים מקדימות לערוך את קניותיהן, שהרי עבודה רבה מחכה להן בהכנת התבשילים ודברי המאפה. ריח הדגים הממולאים והצ׳ולנט (חמין) נישא באויר ביום ששי. רבים ממהרים לבית המרחץ־לטבילה לכבוד שבת. סמוך לכניסת השבת ממהרות הנשים להביא את הסירים למאפיות כדי שה״צ׳ולנט״ יתבשל שם במשך כל הלילה. הגיעה ״שבת מלכתא״ — ונשים, גברים, ילדים וטף, רחוצים, קורנים ולבושים בגדי שבת, ממלאים את כל בתי־המדרש שמתוכם עולות ומהדהדות תפילות השבת. לאחר התפילה, ליד השולחנות הערוכים, נשמעות הזמירות של שבת. עיר של יהודים. למחרת, בשבת, עם סיום התפילות, נוהרים המתפללים מבתי־המדרש השונים בדרכם הביתה, ומיצעד שני עובר ברחוב — נשים וילדים שיוצאים מהמאפיות וסירי החמין בידיהם. לעתים לא נדירות מחליפים את הסירים במקרה. תמיד צד אחד נשכר וצד אחר — מפסיד...

— — — מחוגי הזמן זזים קדימה. חג הפורים ממשמש ובא. שלג יורד, אך עצמת הכפור נחלשת. בקצות הגגות המשופעים של הבתים תלויים עדיין נטיפים של קרח — מוצר של השמש המחממת והשלג הנמס. בבתי המדרש מרביצים הילדים בכל כלי־הנשק שבידיהם בהמן הרשע כל־אימת ששמו מוזכר בפי הבעל־קריאה. בצהרי יום הפורים מסתובבים ברחובות נערים רבים שנושאים את צלחות ה״שלח מנות״, כדי לקיים מה שכתוב: ״ומשלוח מנות איש לרעהו״.

ההכנות לפסח מתחילות למחרת חג הפורים. עסקני ״מעות חטין״, בעלי־בתים חשובים ומקובלים בקהילה היהודית, מתחי־לים את המגבית שלהם כדי לספק לעניים ונצרכים את כל מה שדרוש ליהודי לקראת החג, כשהכלל הנקוט בידם הוא — ״יתן או יקח״, כלומר — אין איש פטור ממצווה זו, או שהוא נותן את תרומתו — או שהוא עצמו מקבל תרומה. ועדה מיוחדת עורכת את רשימות הנצרכים ולוקחת כמובן בחשבון את הכלל השני של ״מתן בסתר״. יש יהודים אמידים שירדו מנכסיהם במשך השנה האחרונה והתרוששו, אך אינם מעוניינים ש״קהל״ יֵדע כי מצבם ביש עד כדי כך. גם לכאלה צריך לספק מצות, יין, בשר וכו׳, אך **בצנעה**, לבַל יֵדע איש.

התכונה לקראת החג מורגשת גם בבתים ועקרות הבית כורעות תחת עול המשימות הרבות המחכות להן במשק הבית. מוציאים את החלונות הכפולים, המגינים מפני הצינה בחורף, מסיידים, ממרקים, מורידים את הכלים המיוחדים לפסח ממקום מחבואם ומכשירים כלים אחרים ע״י הלבנה והרתחה. העונה של אפיית המצות מתחילה ויש להזמין מצות. ומלבושים ונעלים בשביל כל בני הבית, ולימוד ארבע הקושיות שעולות כרגיל בחלקו של צעיר הבנים, ועוד ועוד תפקידים והכנות הקשורים בחג הממשמש ובא.

אני ממשיך להסתובב, כביכול, ברחובות העיר, וקודם כל יש לראות מה נשמע בשוק. כן, יום־שוק היום. עגלות האיכרים מהכפרים שבסביבה הקרובה והמרוחקת ממלאות את המרכז המסחרי ואת הרחובות הסמוכים לו, מעידות על כך. הסוסים משוחררים מהריתמה, אבל קשורים היטב לעגלות, וראשיהם נתונים בתוך שק המספוא. רעש והמולה בעיר. האכרים מביאים את יבול שדותיהם ומציגים אותו לראווה על הדוכנים המיוחדים. בקר וצאן מובלים לשחיטה לבית המטבחיים העירוני והעיסקות מתבצעות בדרך מו״מ ישיר עם הקצבים. גם סוחרי הסוסים מכל הסביבה נפגשים ביריד הגדול שנערך בעיירה הסמוכה — זלבה. זוהי הזדמנות טובה לאכרים לחטוף לגימה הגונה של יי״ש לאחר שהם ממלאים את כיסיהם בכסף ולאחר שהם מצטיידים בכל מיני מיצרכים ופריטים שהם רוכשים בעיירה. יום השוק הוא יום של מסחר משגשג בכל בתי־העסק ובתי המלאכה. ברחבת המרכז המסחרי מופיעים ביום זה כל מיני בדרנים ומוקיונים שמבדרים את הקהל הרב, שגומל להם לא במרשרשים אלא ב״מצלצלין״, במטבעות שנזרקות לכובעיהם. בין אלה יש גם בולעי אש וחרבות, מרקידי קופים ודובים ולהטוטנים למיניהם.

אני עוזב את השוק וממשיך עם הרחוב ״הרחב״ (שרוקה) לכיוון הרכבת. בדרך אני נעצר ליד הקיוסק של קלמן הצהוב המוכר משקאות קלים, עתונים ומכשירי כתיבה. עם בוקר כבר הגיעו לקיוסק שלו כל העתונים ביידיש שיוצאים לאור בוורשה הבירה: ״היינט״, ״מאמענט״, ״אונדזער עקספרעס״ וכן גם שבועונים וירחונים למיניהם. גם שבועון בעברית ״בדרך״, שהייתי מקפיד לקנותו מדי שבוע, אפשר למצוא כאן, וכמובן גם עתון יומי בעברית: ״הצפירה״, בזמן ש״הצפירה״ היה מופיע. מהקיוסק אני ממשיך לצעוד ועובר בין שורות של חנויות (״ראד קראמען״): כאן אפשר למצוא סחורות מכל הסוגים והמינים כאוות נפשך: בדים, סדקית, כלי ברזל, צרכי נגרות, סנדלרות, צבעות; דברי מאפה וממתקים; שעונים וכו׳. בדיבור אחד — הכל. אין צורך לומר שכל החנויות האלו הן של יהודים. עתה הגעתי לקולנוע ״פולוניה״ שבעליו אף הוא יהודי. באולם הקולנוע נערכות גם הצגות תיאטרון ביידיש ובפולנית, מופיעות להקות מוילנה ומוורשה ומערים אחרות בפולין. מול הקולנוע נמצאת מערכת השבועון המקומי ביידיש ״וואלקאוויסקער לעבן״ — (החיים בוולקוביסק) שעיקרו ורובו תפוסים על ידי מודעות אֵבֶל, מודעות ברכה ומודעות מסחר למיניהן, אך הוא גם מדווח על אירועים מקומיים שונים, על מה שהיה ומה שעתיד להיות בחיי הקהילה היהודית ואף מפרסם מאמרים קצרים בעניני דיומא, שמגמתם הציונית בולטת מאד.

בהמשכו של רחוב ״שרוקה״ נראים הרבה בתים מעץ עם גגות מכוסים ברעפים, אף הם מעץ, שרובם זועק ממש לשיפוץ. כאן מזדקר הבנין הלבן של הכנסיה הקתולית. בימי ראשון ובימי חגא (חג) של הנוצרים, נוהרים לכאן החיילים מהגדוד השלישי של הקלעים הרוכבים, אשר בסיסם הוא בקסרקטין בדרום־מערב העיר. הכנסיה מוקפת גדר־אבן וסמוך לה בתי־מגורים חדשים יותר, עשויים אבן ומאוכלסים על ידי נוצרים.

והנה הגעתי להתחלת הרחוב המוביל לתחנת הרכבת הדרומית. כאן עוברים את הגשר שמתחתיו זורם הנהר החוצה את העיר. סמוך לתחנה זו — הפארק העירוני והקולנוע הקיצי ״אוגניסקו״. דרומית־מערבית, מהצד השני של פסי הרכבת מצוי יער האורנים ״בורקעס״ להנאתם הרבה של מטיילים ונופשים למיניהם. הואיל ואני עורך את ״הטיול״ הזה שלי לא בעיצומו של קיץ אני מוותר הפעם על הנאה זו ופונה צפונה — לסימטא המובילה לרחוב הטאטארים. על גבעה למעלה מתנשא בנין הגימנסיה הפולנית הממשלתית, אשר בין תלמידיה הרבים יש גם יהודים מעטים שנפשם יוצאת לזכויות, כלומר לאפשרות להתקבל לאוניברסיטה פולנית בתום הלימודים בגימנסיה.

למרגלות הגבעה נמצאת הנפחיה של יהודי לא צעיר שעובד בסדנא זו יחד עם בנו. עגלונים יהודים ואכרים נוצרים באים לכאן כדי לפרזל את סוסיהם. אני חוטף שיחה דמיונית קצרה עם הנפח ובנו, ולאחר מכן פונה ימינה ומתעכב ליד אחד המוסדות החשובים ביותר בוולקוביסק וסביבתה — ״לינת חולים״ — מוסד שמגיש עזרה רפואית לאוכלוסיה היהודית מכל הגילים והשכבות. הביקור במרפאה של המוסד הוא בתשלום סמלי בלבד, וליד המוסד יש גם בית מרקחת שפתוח 8 שעות ביום, תחנת יעוץ לילדים, ״טיפת חלב״, וכן דואג מוסד חשוב זה לבריאותם של ילדים חולים שזקוקים להבראה. ״לינת חולים״ מפעילה גם את בית החולים היהודי שהוזנח מאד בתקופת מלחמת העולם הראשונה ובזמן האחרון שוקם ושופץ כהלכה.

מרחוב הטאטארים אני פונה שמאלה לרחוב גרודנו וה״תחנה״ הראשונה שלי ברחוב זה הוא בנין בית הספר ״תרבות״. כדאי להשתהות כאן. קולות שירה בעברית בוקעים מהבנין, מרנינים ומשיבי־נפש, וגם צלילים של ריקוד ״הורה״ מגיעים לאוזני. כאן אפשר לנשום אוירה של ארץ־ישראל. תבוא הברכה על אלה שדאגו להקמת רשת מוסדות חינוך עברי. תחילתה של רשת זו בגן־ילדים עברי, ואח״כ בית ספר עממי עברי, והחוליה האחרונה בשרשרת זו — הגימנסיה העברית ״הרצליה״. ספק אם אספיק להגיע היום גם לבתי־ספר אחרים כגון ״יבנה״ ו״קדימה״ וביה״ס היידישיסטי, אך אגב ביקור בבי״ס ״תרבות״ אני נזכר גם בקיומם של אלה.

במעלה הרחוב אני נתקל בהתקהלות מסביב לאוטו של מכבי־אש. בחורים חסונים במדים וקסדות־נחושת לראשיהם, מבצעים כאן תרגיל של כיבוי אש. הם מקרבים בזריזות את הסולמות לקיר של אחד הבניינים, שני כבאים עם צנורות גדולים בידיהם מטפסים על הקיר ועולים על הגג, שנים אחרים כבר הגיעו, אף הם עם צנור בידיהם, אל הגזוזטרא העליונה בחזית הבנין ומפעילים את משאבת המים. אירגון מכבי האש, שהרוב המכריע של חבריו יהודים היו ורק מיעוטם פולנים, שמו הלך לפניו וגאוותם של כל תושבי העיר היתה עליו. הפיקוד היה כולו בידי יהודים. החברים באירגון היו בחורים חסונים, מסורים לתפקידם ומתורגלים ע״י ציוד חדיש. התזמורת של מכבי־האש מילאה אף היא תפקיד חשוב בתחום חיי החברה והתרבות בעיר. מחזה שכיח היה — לוויה נוצרית שבראשה צועדים חברי התזמורת היהודים שמשמיעים מנגינות־אבל... דבר הלמד מעניינו, כי אנשי השלטון הפולני המקומי קשה היה להם להשלים עם קיומו של האירגון הזה, שכל־כולו יהודים, אך בלית ברירה

רחוב קוסציושקו

נאלצו להעניק לו הרבה אותות הוקרה והצטיינות על פעלו המבורך.

— — — מחוגי הזמן נעים קדימה. ל״ג בעומר, החג המסורתי של הנוער היהודי הלאומי, ממשמש ובא. התכונה לקראת החג הזה בקהילה היהודית ניכרת מאד, אך בעיקר בחוגי הנוער הציוני המאורגן. בבוקרו של אותו יום נערכת עצרת חגיגית בבית הכנסת הגדול. לאחר התפילה נושא המורה שקרלט נאום בעברית בעניני דיומא והמקהלה בליווי תזמורת מכבי־אש משמיעים שירים ישראליים. בין אלה היו תמיד: ״שאו ציונה נס ודגל״, ״תחזקנה ידי כל אחינו המחוננים״. עם סיום העצרת נערך בחצר בית הכנסת הגדול מיסדר של אירגוני הנוער הציוניים שמופיעים במדיהם ובדגליהם: ״השומר הצעיר״, ״גורדוניה״, בית״ר, ״החלוץ״, תלמידי הגימנסיה ״הרצליה״, בתי הספר העבריים, ., לתמידי ה״תלמוד תורה״, ילדי בית היתומים, תלמידי ה״חדרים״ הפרטיים, וכמובן כל המורים והמורות. כתום המיסדר צועד המחנה הגדול והססגוני הזה בחוצות העיר כשהתזמורת מלווה אותו בצליליה, בכיוון ליער ה״בורקס״, שם נערך מעין פיקניק המוני שנמשך כל היום. המוני יהודים היו מצטופפים בחוצות העיר כדי לראות את המחנה הגדול הזה בצאתו ובשובו ואף ללוות אותו במחיאות כפיים ובתשואות. ה״נשמה יתירה״ של יהודי וולקוביסק התרוננה אותו יום מאד.

— — — אני מתקרב לשפת הנחל, שהיא אתר טיולים בימות האביב והקיץ, ואילו עונת הרחצה בנחל מתחילה בחודשי הקיץ ממש. בעונת הקיץ מתחדשת גם הפעילות הספורטיבית. משחקי כדורגל בימי שבת וראשון. העיר מוצפת מודעות על מישחקים אלה בהשתתפות קבוצות פולניות (״פשישלוסץ״, וו.ק.ס.) והקבוצות היהודיות ״מארגנשטערן״ של ה״בונד״ ואחרות. היריבה החזקה של קבוצת ״מכבי״ היתה הקבוצה הפולנית ״פשישלוסץ״. המישחקים היו נערכים על המגרש סמוך לקסרקטין בדרום־מערב העיר וגם על מגרש שנועד למשחקים מעין אלה במזרח העיר. קבוצת ״מכבי״ נחשבה לאחת הקבוצות החזקות לא רק בוולקוביסק, אלא בסביבה כולה. היא קיבלה סיוע מהקהילה היהודית והודות לכך היתה מצליחה לאזן את תקציבה.

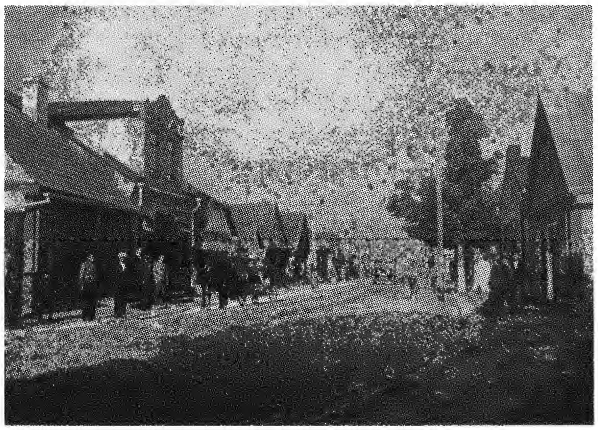
״מכבי״ טיפחה גם ענפי־ספורט אחרים פרט לכדורגל, כגון: טניס, פינג־פונג, כדור־סל, הוקי, מרוץ־אופניים, שחייה, אתל־

טיקה קלה ואיגרוף. בנוסף ל״מכבי״ היתה פעילה בעיר גם קבוצת כדורגל מיסודה של התנועה הרביזיוניסטית — ״נורדיה״, אך היא לא הגיעה לממדי ״מכבי״.

בהמשך טיולי הגעתי גם לרחוב כולדובסקה ולא יכולתי שלא להתעכב ליד בנין בית היתומים. הרבה עמל ומאמצים הושקעו כדי להקים בניין תלת־קומתי זה, ובעיקר היה זה אליהו שייקבין, שהשקיע בהקמת המוסד וטיפוחו הרבה כוחות־נפש, יוזמה, תיכנון ומסירות ללא גבול. ילדים יתומים, שמיספרם היה רב בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, שהיו מופקרים ועזובים, מצאו בית חם שאיפשר להם לשכוח את מצוקתם, לרכוש השכלה ומקצוע. מי יודע מה היה עולה בגורלם לולא הבית הזה.

ואי אפשר לסיים את ה״טיול״ הזה מבלי להשתהות ליד מוסדות כספיים וקואופרטיביים שתודות להם פיתחו היהודים את המלאכה והמסחר ורבים ניצלו מפשיטות רגל והתרוששות מוחלטת. וכך פעלו בעיר שתי קופות של גמילות חסדים, שני בנקים יהודיים קואופרטיביים (בנק הסוחרים ובנק של בעלי נכסי דלא ניידי). ענפי כלכלה שונים שוקמו תודות למוסדות אלה, נוספו מנסרות חדשות, התרחבו בתי חרושת לעורות, מפעל הלבנים, ענף בתי־אירוח ועוד ועוד. מכבש המסים שהופעל מצד השלטונות הפולניים על היהודים כדי לדחוק אותם מענפי הכלכלה ולהעביר את מפעליהם לידי פולנים, לא הצליח למוטט את ענפי הפרנסה היהודיים הודות לכוח ההישרדות של היהודים והודות להתארגנותם ולעזרה ההדדית שטיפחו העסקנים הרבים במסירות ובנאמנות. איני יכול שלא להזכיר בהזדמנות זו אחד מהם — אינג׳ אפרים ברש, שהקים הרבה מוסדות כאלה, עמד בראש התנועה הציונית, פעיל למען כל הקרנות והמוסדות הלאומיים ולמען רשת החינוך העברי. אבידה גדולה היתה זו לוולקוביסק היהודית כאשר הקהילה היהודית בביאליסטוק ״גזלה״ אותו מאתנו והוא הועמד בראש הקהילה היהודית הגדולה בביאליסטוק, אך גם כשנכנס לתפקידו החדש לא שכח את וולקוביסק ולבו היה פתוח לכל בקשת עזרה, עצה והדרכה.

״עייפתי״ קצת מה״טיול״ הארוך הזה ברחובותיה של וולקוביסק, אך אודה שהיתה לי מידה גדולה של סיפוק וקורת רוח תוך כדי ״הטיול״. דואב הלב על שעלה הכורת על כל אלה בתקופת השואה וכמעט לא נשאר זכר לחייה ופעילותה של קהילה יהודית דינאמית ותוססת זו.

הרחוב הרחב (״שרוקה״)

בנות וולקוביסק מכייפות ומחייכות. משמאל לימין: מניה אורינובסקי, לאה קנטור, חנה ברמן, רחל מובשובסקי, אסתר שורצבוך, טניה מובשובסקי, מירה אפשטיין (1938)

אליהו רוצ'יק

בית בוולקוביסק

עיר יהודית היתה עירנו ורישומם של הגויים המעטים שהתגוררו בה כמעט ולא ניכר בה. הבית שלנו עמד ברחוב הראשי, הרחב ("שרוקה"). דירתו של הסבא היתה בחזית, ואילו בחצר הבית התגוררה משפחתנו, בת חמש נפשות, ובתוך־תוכה של החצר היתה גם הנגריה. חלק גדול מהחצר היה "שייך" לסבתא לאה. בתחומי "מלכותה" היה גן יפה ופורח שיכולת למצוא בו כל מיני ירקות ופירות וגם פרחים מרהיבי־עין. זוכרני, כי כשהייתי ילד עזרתי לסבתא לאה להשקות את ערוגותיה, ואני לא הייתי הילד היחידי שעסק בכך. כל הילדים התרוצצו בין הערוגות, ולעתים היה קשה לה לסבתא להשתחרר מעזרתנו... גם ילדי השכנים היו באים לחצר שלנו, וביניהם גם ילדים נוצרים, ואין ספק כי זה בזכות סבא שהיה מתקין בחצר מישחקים שונים לילדים, נדנדות רגילות וכדוריות ובדומה לכך. ילדי משפחת שיבשביץ' הנוצרית היו אורחים שכיחים מאד בחצר שלנו, וכנראה שהם לא הרגישו אנטי־נוצריות בסביבה שלנו כפי שאנחנו הרגשנו באנטישמיות בסביבה שלהם...

כשבאת לבית סבא מהרחוב — היית נכנס קודם־כל לחדר גדול, מעין סלון, שריהוטו זכור לי היטב: מזנון ישן מעץ אלון, שולחן גדול וכסאות, ספה, כוננית וספריה. האורחים הקבועים בסלון זה היו בעלי־מלאכה, ידידיו ומכריו של סבא. הייתי רואה אותם תכופות ישובים ליד השולחן, גומעים תה מה"סַמוֹבַר" (מיחם), משחקים דומינו או "דמקה" ותוך כדי כך מספרים מה התחדש בעיר, רכילויות קטנות וגדולות... כשאני עוצם את עיני ומקפיץ את עצמי לשם — אני רואה את אורחיו של סבא אחד־אחד, כמות שהם, יותר נכון — כמות שהיו אז.

הנה יושב אברהם שפק. כשהיה מניח את ידיו הגדולות, הגרומות והמגויידות על השולחן — לא נשאר מקום לשום דבר אחר על שולחן זה. מורדצקי הבנאי יושב על ידו ומפליג בסיפורים על מיומנותו המקצועית שהגיעה עד כדי כך, שבעלי־אחוזות מקרוב ומרחוק היו שולחים את הכרכרות שלהם כדי לקחתו לעבודה באחוזות שלהם והם גם היו מחזירים אותו לשבת לביתו. זקנקן קטן היה למורדצקי והוא היה תמיד מצוחצח ולבוש בקפידה.

עתה אנו מגיעים לחיים פולונסקי שכינויו בפי כל היה "החייט מאודסה", וזאת משום שהיה מרבה לדבר על כך ש"בימים ההם" היו לוקחים את המלבושים שהתקין לתצוגה באודסה. אין לי יסוד לפקפק במהימנות הדברים, אם כי, למען האמת, אין לי שום הוכחה לאמיתותם... חייט זה שימש תכופות נושא להלצות ולחיקויים משום שהיידיש שלו היתה בהיגוי מיוחד, לא ליטאי, כפי שהיה נהוג במקומותינו.

גם המסגר קגנוביץ', שעיסוקו היה בהתקנת ותיקוני מאזניים, היה אחד האורחים הקבועים בבית סבא, אך בניגוד לאחרים היה הוא בא תמיד בליווי אשתו, אם משום שהיא פחדה להישאר לבד בבית ואם משום שהוא פחד ללכת לבד. מי שהיה מקורב ביותר לסבא היה הנגר פודלינסקי. הוא היה "יודע נגן", הבין במוסיקה, ובעיקר בחזנות, ובימי צעירותו ניגן באיזו תזמורת, ששמה נשתכח ממני ואולי גם ממנו... זכור לי, כי היה מרבה לספר בדיחות ולחלק עצות. אורח שכיח היה גם שכן שלנו, סנדלר לפי מקצועו, שהיה מכונה מאיר המנקר. את שמו האמיתי לא ידעתי וגם אחרים לא ידעו. הוא היה מן הזריזים והמקדימים. עם בואו היה מתיישב בקרן־זוית ומעיין בעתון היומי היהודי "דער מאמענט", שסבא היה מנוי עליו. היו מתלחשים שהוא קצת "אדמומי", כלומר קומוניסט, וזאת משום שהיה מקלס ומשבח ומפאר את ברית המועצות והיה מצטט את לנין ואת טרוצקי ומנהיגים קומוניסטיים אחרים ובקי במישנתם כשם שיהודי חרד בקי בתפילת "אַשרֵי".

כל האורחים הקבועים האלה היו האינטליגנטים שבחבורה. זולתם היו גם אחרים פחות אינטליגנטים, שיצאו ידי חובה בהאזנה בלבד. הכלל העתיק "סייג לחכמה — שתיקה" היה כנראה מקובל עליהם, ואולי פשוט לא היה להם מה להשמיע.

כילד הייתי מטה אוזן לסיפוריהם של האינטליגנטים שנסבו על פי רוב על פוגרומים ביהודים, על נסיונות של הגנה עצמית, על יהודים שהגרו לאמריקה ו"עשו שם אמריקה", על פלוני ש"ויתר על אמריקה" ונסע דווקא לארץ ישראל ועל נושאים דומים. למען האמת ראוי לציין, כי הם לא יצאו ידי חובה רק בדיבורים. אם חלילה הביא מישהו בשורת־איוב על פלוני שנתפס למחלה קשה או על אלמוני, עגלון שסוסו מעד ונפל ונסתם מקור הפרנסה שלו — היו אורחיו של סבא מקיימים מצוות "עזוב תעזוב", מארגנים זוגות ועוברים בעיר כדי לאסוף כסף לעזרת הנזקק. לא תמיד קלטתי את שמות הנעזרים, כי על פי רוב היו מקיימים מצוות "מתן בסתר" ומדברים ביניהם בלחש, לבל יגיע שם הנעזר לידיעת הרבים, ובעיקר לא לידיעתו של פרחח כמוני.

בשעה טובה — תלמיד בבית ספרו של פרבר

בבוקר לא־עבות נכנס לביתנו יהודי אחד עם חיוך רחב על פניו. הוא החליף דברים אתי ועם אחי ברל, וכן גם עם אבא ואמא, ולאחר שהייה קצרה בבית יצא כלעומת שבא.

לאחר שיצא, הודיעה לנו אמא בנימה חגיגית, כי שנינו, אני ואחי, נתקבלנו כתלמידים בבית הספר של פרבר, והאיש ששאל אותנו קודם כמה שאלות (זאת כנראה היתה הבחינה) — לא היה אלא פרבר בכבודו ובעצמו, ולא כל ילד זכה ללמוד בבי"ס זה שהיה מהמיוחסים בעיר. מעתה ואילך ציפינו בקוצר־רוח ליום המיוחד והמאושר.

יום זה לא אחר לבוא. אני זוכר, כאילו היה זה היום, אותו בוקר כשהלבישו אותי ואת אחי בֶרל בבגדי־חג ואמא הובילה אותנו ל"חדר" של פרבר. שכנים ומכרים עצרו אותנו בדרך והמטירו עלינו ועל אמא ברכות בשפע. היו שלא הסתפקו בברכות וצבטו גם את לחיינו, והשכנות הקרובות ביותר כיבדו אותנו אפילו בנשיקות. כל אלה הגבירו את הלמות לבנו. עתה ידענו בוודאות: נפל דבר בעיר, אני וברל הולכים ל"פרבר".

ובכן — הלכנו. עברנו ליד בית הראי־נוע ואת סימטת מצרים, בואכה לבית־המרקחת שעל יד תעלת הניקוז. משם פנינו ימינה והגענו ל"חדר" או לבית־הספר. בי"ס זה היה ממוקם בכיכר בתי הכנסת (שול־הויף) ולא פחות מחמישה בתי־כנסת היו מצויים בכיכר זו, והלא אלה הם:

בית־הספר של פרבר (1932)

1. ביה״כ לחייטים (שבמסגרתו נמצא גם ה״חדר״ שלנו);
2. ה״מויעֶר הישן״ שם היה עובר לפני התיבה הבעל־תפילה המפורסם מרקוס; 3. ה״מויעֶר החדש״; 4. בי״כ ״עין יעקב״, שבו היתה מתפללת משפחתנו, ואחרון־אחרון, ביה״כ הגדול, שהיה בי״כ מפואר יותר וגדול יותר מהאחרים. פרט לכל אלה היו בכיכר זו מוסדות אחרים, כגון ה״תלמוד תורה״ בהנהלת הרב המשגיח ירחמיאל דניאל, המושב־זקנים, בית־המרחץ והמִקוֶוה, מעין אכסניה או מקום לינה לעניים, מקום לשחיטה כשרה, ואַשרַי שלא שכחתי את ״בית הלר״ שתחילה שימש כבית־תמחוי שהכין וחילק אוכל לנזקקים, ואילו לאחר זמן הועמד לרשות המוסדות הציוניים בעיר ומצאו בו משכן הקרן הקיימת, סניף ״גורדוניה״, קן ״השומר הצעיר״ והספריה העברית.

כאמור היה בית הספר של פרבר בית ספר עם יוקרה. הלימודים, שהתנהלו בשפה העברית ובהברה אשכנזית, התחילו בשמונה בבוקר ונמשכו עד השעה השלישית בצהריים. פרבר עצמו לימד אותנו תנ״ך, ספרות, חשבון וגיאוגרפיה. בתו היתה נותנת לנו שעורים בזמרה והבן שלו, דוד, היה מנהל אתנו שיחות חופשיות על ארץ ישראל, ציונות, קיבוצים ועל נושאים אחרים, לפי ראות עיניו. כל ״העסק״ התנהל איפוא במסגרת המשפחה. פרבר עצמו לא סיים אוניברסיטה או סמינר ולא קיבל כנראה שום הכשרה פדגוגית, אך לעניות דעתי הוא היה פדגוג גדול ויָדע לתת טיפול או חינוך אינדיבידואלי לכל תלמיד. לעתים קרובות היה בא לבית התלמיד כדי לעזור לו בהכנת שעורים. בימי החופש היה מזמין את התלמידים לביתו והיה קורא בפניהם שירים של ביאליק, סיפורים של ז׳ול וורן ואחרים. בדרך כלל נהנינו מאד מקריאתו, ודומה כי יותר משנהנינו אנחנו — נֶהֱנָה הוא עצמו...

סיפרתי קודם על הסבא והסבתא מצד האמא, אך לא אקפח גם את הסבתא והסבא מצד האבא, שגרו בזמושצ׳ה (כך היינו מכנים את חלקה של העיר אשר מעבר לגשר בכיוון לתחנת הרכבת). בפרוור זה, בבית נמוך עשוי עץ, שחלונותיו כמעט נגעו באדמה, התגוררו, וליד הבית הזה היה מיבנה לבֶנים, שבו היתה חנות הבשר של הסבא שמואל חיים והסבתא חיה־רחל; ששה שותפים היו לעסק זה, וזולתם עובד שכיר שניהל את כל החשבונות. פרט לזה היה אבא עוזר גם בקניית עגלים או כבשים ומעביר אותם לשחיטה כשרה, שהיתה אסורה בפולין של הימים ההם בתוקף החלטת ה״סיים״ הפולני. את הסחורה היה אבא מספק לסוחרים באמצעות עגלה גדולה רתומה לסוס אחד, אך במרוצת הזמן קנו בשביל העסק שתי מכוניות שנסעו בקביעות מוולקוביסק לביאליסטוק וחזרה, לשם קנייה ומכירה. לעתים תכופות היה בא אל אבא מולה שיין, שהיה מנהל קבוצת הכדורגל של ״מכבי״ והיה מפציר באבא שיעביר במכוניות אלו את הקבוצה למשחק בינעירוני, כי הכנסות הקבוצה לא הספיקו כדי לשלם עבור הנסיעות...

שעות עבודה קבועות לא היו לו לאבא והוא היה עובד משעות הבוקר המוקדמות עד שעות הלילה המאוחרות. לעולם לא התאונן על כך. העיקר שהבנים יקבלו חינוך טוב ו״יהיו בני אדם״...

נדמה לי, כי באטליז של סבא וסבתא היו מַחלקים יותר מאשר היו מוכרים. סבא היה מכין חבילות לנצרכים שלו, וסבתא היתה דואגת לנצרכים שלה, ואין צורך לומר שהחלוקה היתה חינם אין כסף, אך כדי שלא לבייש חלילה את הנצרך, היתה הסבתא נוהגת לומר לו משנכנס לאטליז: ״שם מונחת החבילה שלך ששכחת״. לעתים היה אחד מהם תופס את השני ב״גניבה״ למען הנצרכים, והפזמון שהיה נשמע תכופות במקרה כזה היה: ״אם לך מותר — מותר גם לי״, ופירושים מיותרים. בכל הזדמנות היתה סבתא אומרת: מי יתן והאל הטוב יעזור לי תמיד לתת ולא לקחת חלילה...

חברות ב״השומר הצעיר״

ויהי היום, ובשעת ההפסקה הגדולה בבית הספר ניגשו אלי ואל אחי שני בחורים מבוגרים מאתנו, הציגו את עצמם כחברי ״השומר הצעיר״ והזמינו אותנו לבוא בערב לקן. שמחנו להזמנה

זו ונענינו לה ועוד באותו ערב נהיינו לחברי "השומר הצעיר." בהתאם לגילנו צרפו אותנו לשכבת **הצופים**, וניתן לומר כי מני אז התחיל פרק חדש בחיי.

את כל השעות הפנויות מלימודים ושעורים הייתי מבלה מעתה בקן השומרי. שיחק לי מזלי והמדריך שלי היה **הלל אפשטיין**, שהתייחס לתפקידו במלוא הרצינות, הנהיג משמעת והמיסדרים שלו היו למופת. הוא הקפיד גם על החינוך הצופי והירבה במשחקי־שדה, פעולות ליליות וחינוך האופי. השיחות והויכוחים שנערכו בקבוצה שלי העשירו את עולמי הרוחני, ואפשר להגיד ללא הגזמה, כי הלל פתח לנו אשנב לבעיות ועניינים שלא הכרנו וסייע במידה רבה לגיבוש השקפת עולם של חניכיו. הקן היה מארגן גם הצגות פומביות של תיאטרון החובבים שלנו, ומי שהצטיין במיוחד היה **יעקב איינשטיין** (לימים שחקן ב"אהל"), שבמשך זמן מסויים היה גם ראש הקן.

זכורים לי במיוחד המיצעדים שלנו בל"ג בעומר דרך רחובות העיר בכיוון לבורקס, שם היינו מבלים במשך כל היום בשירה, מישחקים, תחרויות וכד׳. כשהיינו חוזרים לפנות ערב העירה לאחר פירוק המחנה ב"בורקס" היו המוני יהודים, שעמדו משני צדי הרחוב, מקדמים את פנינו בתשואות ולכל אחד מהצועדים היתה תחושת גאווה וסיפוק על השתתפותו במצעד וחברותו בתנועה. בחודשי הקיץ היינו משתתפים במושבות, שנערכו בכפרים שונים בסביבה, והיינו מתגוררים בגורן ובאהלים.

קשרים מיוחדים נוצרו בינינו ובין בית היתומים שבראשותו של מר **שייקביץ׳**. מוסד זה הוחזק על ידי הקהילה המקומית ברמה גבוהה, וכדי לשמור על רמה זו היה צורך בהכנסות נוספות. לתכלית זו היו ילדי המוסד עורכים הצגות מיוחדות בחנוכה ובפורים, ואנחנו, חברי התנועה, היינו מסייעים להם על ידי מכירת כרטיסים, דאגה לאביזרים שונים, לתפאורות ולסידורי הבמה, והיו בינינו צעירים שהשתתפו בפועל ממש בהצגות. הקשרים האלה, בין הילדים היתומים שאיבדו את הוריהם וילדותם נעשקה, ובינינו, היו לברכה לנו ולהם.

תלמידי בי"ס פרבר היו עוברים, עם סיום ביה"ס ל"תרבות". זה היה שינוי משמעותי בכל המובנים. לכל מקצוע היה ב"תרבות" מורה מיוחד, הלימודים התנהלו בעברית ובהברה הספרדית, כל שעור נמשך 45 דקות וכל משטר הלימודים היה שונה תכלית שינוי מזה שבבי"ס של פרבר. ראוי לציין, כי בקן ובביה"ס היינו מדברים בינינו בעברית. אחי ברל הצטיין מאד בלימודים וניבאו לו גדולות ונצורות, ואילו אני גיליתי יותר נטיות לעבודת־כפיים, ולאחר סיום ביה"ס התחלתי ללמוד את מלאכת הנגרות בנגריה של לידובסקי שברחוב הטאטארים, שיצאו לה מוניטין בזכות בעליה מאיר לידובסקי, שהיה נגר מומחה, אמן ממש. אותו זמן התחלתי לנהל את "הרומאן" הראשון שלי, ובמקום ללכת לקן בערבים — הייתי מבלה עם חברתי.

הרב ר׳ אבא־יעקב בורכוב וזקני העיר עם שליחי קרן העזרה מניו־יורק, לאחר מלחמת העולם הראשונה

אליעזר קליר

על סבלים ובעלי עגלות בעירנו

ברגש של כבוד והערכה אני בא להזכיר את האנשים האלה, אנשים פשוטים וטובים, אשר ידעו תמיד להגן על האוכלוסיה היהודית בעיר נגד התקפות של אנטישמיים, ובעיקר בימים שוולקוביסק היתה תחת שלטון פולני.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשוולקוביסק חזרה שוב להיות בשלטון פולני התחיל שוב להתפתח המסחר החופשי, אך בעיית התחבורה היתה קשה מאד, כי הרכבות היו באותו זמן רק לצורכי הצבא. סחורות שונות התחילו להגיע לצרכי האוכלוסיה הרעבה והמותשת שלאחר מלחמת העולם, והעברת הסחורות היתה כרוכה בקשיים רבים. נוכח המצוקה הגוברת התאחדו בעלי העגלות והסבלים לאגודה אחת והוטל אז עלי להסדיר את בעיית המחירים עבור הטרנספורטציה של סחורות שונות כגון ברזל, פחם, מלט, נפט, קמח וכד׳. אורגנה אז גם קבוצה מיוחדת של סבלי עץ, שכל עיסוקם היה בפריקת וטעינת עצים בלבד. מדי יום חמישי היו מתכנסים בעלי העגלות והסבלים בבית הקפה של אליעזר קוסובסקי וליד נתח של דג וכוס בירה היו קובעים את המחירים. ראשי האגודה היו אז: הרשל, לייבה ואיצ׳ה מונצ׳יק, אנשי משפחת בַּיֵיר המסועפת, וביניהם אברהם שהיה מרבה לספר סיפורים שופעי הומור. כל אלה היו יהודים דתיים שהיו רצים לבית המדרש "עין יעקב" כדי לא להחמיץ חלילה "מנחה". את העגלות שלהם היו מחנים באיזו סמטא צדדית ואת השוטים שבידיהם היו משאירים ליד הכיור בפולוש של בית־המדרש. מה לא היו נותנים יהודים אלה כדי לשמוע חזן או דרשה של מגיד? כל־אימת שהיו יוצאים מבית המדרש היו "מגרדים" מבגדיהם כמה קופיקות ומשלשלים אותן לקערה שעמדה ליד היציאה. יהודים אלה שהזכרתי ורבים אחרים ששמותיהם אינם זכורים לי ואיתם יחד למדתי אצל המלמד ר׳ לייב־אַהרלע, הצילו לא פעם אחת את יהודי וולקוביסק ממעשי רצח ושוד. כאשר כנופיות הפורעים של הַלֶר הגיעו לעירנו והתחילו לגזוז זקנים של יהודים ולשדוד את חנויותיהם, נתקלו בהתנגדות חזקה ומאורגנת מצד העגלונים והסבלים האלה שהגנו בחירוף־נפש ובגבורה על בני ישראל ועל כבוד ישראל. היו גם מקרים שהמשטרה הפולנית היתה מבקשת מהם לבוא לעזרתה כדי לרסן כנופיות של פורעים.

מאבק מיוחד ניהלו הגבורים האלה עם הפולנים שהתנחלו בסביבות וולקוביסק ("אוֹסַדנִיקֶס"). הגויים שבסביבה שנאו את המתנחלים האלה וכדי לרַכך את שנאתם זו היו המתנחלים מסיתים אותם נגד היהודים וקוראים להם לארגן פרעות. בעיקר היו מכוונים את ההסתה שלהם לימי השוק, כאשר אלפי נוצרים נהרו העירה והיה קל לארגן פרעות. בימים אלה עמדו העגלונים והסבלים היהודיים על המשמר, לא יצאו לעבודתם הרגילה ועמדו הכן כדי לקדם פני הסכנה הצפוייה. הפורעים למיניהם ידעו כבר עם מי יש להם עסק, כי לא פעם הרגישו את נחת זרועם של הַחֶבְרֶ׳ה האלה על בשרם. עוד בטרם הגיעו השוטרים הפולנים כדי להשליט סדר התגוללו כבר רבים מהפורעים במרזבים שטופי דם ועם חבלות בכל גופם. לא היה זה סוד והכל ידעו מי היו הבחורים שהפליאו את מכותיהם בפורעים המוסתים: סבלים ועגלונים יהודיים, "עמך".

אַיֵכֶם יהודים גרומים ומוצקים עם מגפיהם הכבדים, עם סוליותיכם המרובעות ועם חוטמיכם הרחבים והשזופים, כשל אריות?
אתם — עגלונים, טבחים, סבלים, בנאים...
זה קולכם העמום היה הולך כמו מתוך פיטס ריק, ובעיניכם הילדותיות אוֹן החיים השתעשע.
ריח יער נדחף מחמילותיכם, ריח עטרן ועורות, ריח פטריות ולחם־סובין.
--- את סידורי התפילה הזעירים, השאולים אצל השמש, החזקתם כאחוז אפרוחים צהבהבים, אשר זה אך נולדו. בנעימה וברחמים של גיבורים החזקתם אותם, התפלל ונענע ראשי־זמזומים מעל לדפיהם הפרוקים. ובכפות־דוב מיובלות ושרוטות אלו גופא הייתם מטילים משאות־אימה, שקי קמח מפרכי גוף, ארגזים מלאים ברזל, ערימות עץ וקופות אבן; מן המחסן אל העגלות ומן העגלות אל המחסן; כפקעות צמר ואלומות תבן טלטלתם אותם. ובמְחִי כף יד אחד, אל שוק רותחת, מכניעים הייתם סוסים משתוללים, אשר התקוממו לפרוק רסן.
--- מהומה כי תפול בין יהודים וגויים ביום־שוק, ריב כי יתלקח בין כפריות גונבות ונשים תגרניות — אתם העומדים תמיד בפרץ, התייצב וסכוך ככתפיכם הרחבות על חנוונים חלושים, אלמנות מרודות, מוכרות דגים ויתומיהן. ואחרי כל מקבלים הייתם את הדין ותלכו לשבת במאסר, בעד אלה אשר עליהם הגינותם.

(מתוך "שיר מזמור לעמי־הארצות" של זלמן שניאור)

עזרה הדדית וסעד

מוסדות סעד, צדקה ועזרה הדדית

רשת של מוסדות סעד וצדקה היתה פרושה על פני וולקוביסק היהודית כבר לפני מאות שנים. קופות של גמילות־חסדים ומוסדות סעד שונים היו קיימים כבר במאה ה־19, אך הם פעלו בצורה חובבנית ולא השאירו שום מסמכים שלפיהם אפשר להעריך את דרך והיקף פעילותם. בעיקר בלטה פעילותם של המוסדות האלה לפני פסח ובחודש אלול, לקראת הימים הנוראים והחגים. ידוע לנו על מגבית "מעות חיטין" שהיתה נערכת על ידי מתנדבים כדי לספק צרכי חג לעניים כבר בשנת 1870, ויש להניח שגם לפני כן היתה פעילות בתחום זה. הואיל והקפידו מאד על "מתן בסתר", כדי שלא לבייש את הנזקקים לעזרה, לא התנהל כנראה רישום של התרומות, אך הכלל המקובל היה: **"יתן או יקח"**, כלומר — אין אדם יהודי פטור ממצווה זו, או שהוא עוזר לאחרים או שהוא עצמו נעזר. אין דרך־ביניים.

ראוי להוקרה ד"ר מ. איינהורן שריכז נתונים על מוסדות־סעד שונים שהיו קיימים בעירנו ועליהם מתבססת הסקירה הזאת. כמו כן מצאנו באי־אלה גליונות של השבועון "וואלקאוויסקער לעבן" מידע על קופות מלווה, בית היתומים וכו׳. ביומנים של א. שייקיביץ׳ מרוכז מידע רב על בית היתומים, שהוא היה אחד מעסקניו המרכזיים.

"לינה" ו"לינת חולים"

חברת "לינה" היא מהמוסדות היהודיים הותיקים ביותר. היא פעלה בשלהי המאה ה־19, אך פיתחה פעילות ענפה בהתחלת המאה ה־20. תפקידה בימים ההם התבטא בכך, שהיתה שולחת מתנדבים לדירותיהם של אנשים חולים, ובעיקר מחוסרי־אמצעים. הנוהג היה — לשלוח שני **גברים** לדירתו של חולה ממין **זכר** או שתי **נשים**־לדירה של **אשה** חולה. מתנדבים אלה היו יושבים במשך כל הלילה ליד מיטתו של החולה, ועל ידי כך מאפשרים לבני משפחתו, אם היו לו כאלה, לנוח קצת ולחטוף תנומה קלה. במרוצת הזמן קיבלה על עצמה חברת "לינה" עוד תפקיד, שבתקופה ההיא היה חשוב למדי — סיפוק קרח לנזקקים. לצורך זה שכרו מחסן בסימטת מצרים, לא רחוק מהרחוב הרחב ("שרוקה"), ופרט לקרח אחסנו שם מיכשור רפואי שהיה מקובל אז, כגון כוסות־רוח, מדחומים, בקבוקי־גומי וכיו"ב.

חנא המלמד היה כנראה האישיות המרכזית בחברת "לינה". הוא היה איש טוב ומיטיב ולחברת "לינה" הקדיש את כל זמנו ומרצו. בידיו היתה מצוייה רשימת המתנדבים ללינות והוא היה משבץ אותם לפי הצורך, אך בכל מקרה של תֶקֶר — היה הוא עצמו ממלא את מקום המתנדב. לעתים עברו שבועות שלמים, שחנא זה לא היה לן בביתו ואפשר היה לאַתֵר אותו רק ליד מיטותיהם של חולים. חנא ניהל גם את רשימת הכלים המושאלים. אלה שנזקקו לכלים אלה היו צריכים להפקיד ערבון: כף של כסף, גביע זהב או סכום כסף מסויים — הכל לפי ערכו של הכלי המושאל.

מי שסייע לו במלאכתו זו והמשיך בה גם לאחר שחנא הלך לעולמו היה **בנימין (ניומה) שורצבוך**, שהיה ידוע בכינויו "טל ומטר". גם הוא הקדיש את זמנו לחברת "לינה", ובשעות הלילה, סמוך לחצות, היה עורך ביקורים בבתי החולים כדי לוודא אם המתנדבים שנקבעו לדירות החולים נמצאים על משמרתם. אם מישהו מהם לא הגיע למקום שנועד לו — היה בנימין הולך לביתו, מעירו משנתו ותובע ממנו שימלא את חובתו או שיפדה את עצמו בתרומה של כסף שתאפשר לשכור מישהו שימלא את מקומו. צבי לייבוביץ׳, אחד הוולקוביסקאים שהיה פעיל אף הוא בחברת "לינה" ועלה לא"י (היה גר בראשון לציון) סיפר, כי "טל ומטר" הוא זה שרכש את המגרש בסימטת "מצרים" להקמת מחסן־קרח גדול והוא עצמו היה נוסע בעגלה בסביבות העיר, אוסף אבנים וקרשים, ששימשו כחומרי־בניין להקמת המרתף, אשר בו אוחסנו כחמש מאות עגלות עם קרח. לימים התחיל ניומה זה לספק לחולים גם תרופות שונות ומיצרכי־מזון, שידם של העניים לא השיגה אותם: חמאה, סוכר, חלב וכדומה. לא ייפלא איפוא ששמו של ניומה נישא על כל שפתיים, הכל שיבחו את טוב לבו ואת מסירותו למען "לינה".

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה עברה הכוס גם על מוסד זה שהתמוטט יחד עם מוסדות צדקה אחרים. מחלות ומגיפות שונות שפרצו בקרב האוכלוסיה היהודית גרמו לכך שהתחלואה הרבה העמידה בסכנת מוות את בני השכבות המתרוששות, שלא היה מי שייחלץ לעזרתם בשעת מחלה. כמה עסקנים נטלו משימה זו על עצמם ובראשם עמדו לפי המסופר בספרו של ד"ר איינהורן: הרב זלמן קורץ, יוסף רודי ושפסל גורדון, ובשנת 1918 התחילה בפעילות חברת "לינת חולים", שהצליחה לקרב אנשים צעירים ולשתפם במיבצעים שונים של החברה. הרחבת הפעילות של החברה עוררה הדים רבים בציבור היהודי, ובעיקר כמובן בחוגי דלת העם. בין היתר נפתחה על יד החברה מרפאה ותמורת תשלום מינימאלי אפשר היה לקבל בה עזרה רפואית על ידי אחד הרופאים המקומיים. לא עבר זמן רב וליד המרפאה הופעל בית־מרקחת, ששימש אף הוא בעיקר את האוכלוסיה מעוטת־האמצעים. רבים קיבלו את התרופות חינם אין־כסף. בעזרת הג׳וינט ותמיכה ממוסדות שונים בארצות הברית התחילה החברה לפתח ענפי פעילות נוספים. על היקף פעולתה של המרפאה אפשר לדון לפי העובדה שבמשך שנת 1927 קיבלו טיפול רפואי 6,441 חולים, וזה מיספר לא מבוטל בהתאם לגודל האוכלוסיה היהודית בעיר. באותה שנה חילק בית המרקחת שהיה פתוח 8 שעות ביום 24,183 תרופות. המוסד לא הסתפק בהגשת עזרה רפואית לאלה שהגיעו אליו אלא דאג גם לביקורי רופאים אצל חולים שלא יכלו לעזוב את דירותיהם משום שהיו מרותקים למיטה. נשלחו אליהם אחיות ורופאים, ובמקרים שהיה צורך

בביקורים אצל רופאים מומחים בוורשה או בווילנה היה המוסד מקציב עזרה חד־פעמית שאיפשרה לחולה לבקר אצל רופא מומחה. ראוי גם לציין את המעבדה שנפתחה ליד בית החולים, אך שימשה גם את החולים העניים שבאו מטעם "לינת חולים". מעבדה זו חסכה את הנסיעות לביאליסטוק או לוארשה, שהיו גוזלות לפני כן הרבה זמן וכסף.

בשלב מאוחר יותר פיתחה "לינת חולים" מוסדות לטיפול רפואי בילדים. הוקם גם מוסד "טיפת חלב", שהיה לעזר רב לאמהות על ידי אספקת תזונה מתאימה לתינוקות ולילדים ומניעת מחלות ילדים. המוסד גילה פעילות גם בתחום הרפואה הפרבנטיווית, ובעיקר בימים שאפידמיות שונות פשטו בעיר. ילדים שנזקקו להבראה נשלחו למקומות־מרפא שונים בחודשי הקיץ, וזאת גם בעזרת חברת טא"ז שהתחילה לאחר זמן בפעילות ענפה בוולקוביסק ובסביבה.

בסיכום אפשר לומר, כי "לינת חולים" היתה אחד המוסדות החשובים ביותר בעיר ונודעה לתהילה גם בישובים השונים בסביבה שאף הם נזקקו לעזרתה.

בית החולים היהודי

מעניין, שעד השנים האחרונות של המאה ה־19 לא היה בית חולים יהודי בעירנו והיה קיים רק בית חולים צבאי נייד, שיהודים כמעט ולא נלקחו לשם. נהוג היה בימים ההם, כי אם חלה יהודי היו מזמינים אליו את ד"ר מינץ שהיה פופולארי מאד בעיר, ואם מחלתו היתה חמורה ביותר — היו מטלטלים אותו לביאליסטוק או לעיר אחרת. רק בשנת 1898 תרם הנדבן היהודי הידוע נחמן הלר סכום של 20 — 25 אלף רובל להקמת בית חולים יהודי — והמוסד הוקם וצוייד בכל המיתקנים הדרושים. הלר סייע גם לקיומו של בית החולים על ידי תרומות ניכרות מדי שנה. הפיקוח על בית החולים הזה היה בידי שני אחיו של הנדבן, שרגא־פייבל ולייב, ושמואל־דוד יונוביץ. זולתם היו בועד בית החולים שמואל פיינזילבר (גלסנר), שהיה אז הציר היהודי היחידי במועצת העיריה, והעורך־דין ישראל אפרת. לעזרת בית החולים וכל הנזקקים לו נחלצו הנשים היהודיות בוולקוביסק שהקימו את האירגון "ביקור חולים", שתפקידו היה לסייע לחולה העני להגיע לבית החולים, לערוך ביקורים אצל החולים ולכבדם בממתקים או במיצרכים אחרים. חלוקת העבודה בין הנשים הפעילות היתה כדלקמן: קבוצה אחת היתה חוזרת על פתחי חנויות ובתי יהודים אמידים בעיר ואוספת שוקולד, בקבוקי יין, דברי־מאפה, פירות וכד׳, ואילו הקבוצה השניה היתה הולכת לבית החולים בכל יום ששי ושבת ומחלקת את המיצרכים שאספה הקבוצה הראשונה בין החולים. דבר הלמד מעניינו שבית החולים שימש בעיקר לצורכי היהודים העניים. לעומת זה היו יהודים אמידים מדירים רגליהם מבית החולים והיו מקבלים את הריפוי שלהם בבתיהם. כך על כל פנים היה המצב עד מלחמת העולם הראשונה. הואיל ולא היה בית חולים יהודי בעיירות שבסביבה שימש ביה"ח שבוולקוביסק גם את האוכלוסיה היהודית שבכל הסביבה.

לאחר שפרצה מלחמת העולם הראשונה היה בית החולים הזה עובר מיד ליד, מרשות לרשות, בהתאם לחילופי השלטונות בעיר ועל פי רוב עמד לרשות הצבא שהיה מאשפז את הפצועים והחולים שלו במוסד זה.

וכך קרה, שבימי שלטון הפולנים נשדד ממש המוסד הזה, שמלכתחילה היה בבעלותה של הקהילה היהודית. הפולנים עצמם לא הצליחו להקים מוסד כזה, ולפיכך פרשו את חסותם ובעלותם על המוסד שהוקם על ידי יהודים ולצרכי האוכלוסיה היהודית. תביעותיהם של העסקנים היהודים שיוחזר להם המוסד הזה שמראשית היווסדו היה של של היהודים — לא הועילו ובמשך זמן רב התנהלו דיונים בנושא זה בבית המשפט העירוני, ורק לאחר לחץ רב ולאחר התערבות גורמים שונים הסכימו להחזיר אותו לקהילה היהודית כשהוא במצב עלוב ביותר. היה הכרח בבדק בית יסודי ובשיפוץ כללי כדי להחזיר את המוסד למצבו הקודם וכדי שיוכל לשמש את היהודים החולים שמספרם גדל במידה ניכרת במשך הזמן.

לצורך זה נדרשו סכומי כסף גדולים ועם כל הרצון הטוב והנדיבות של יהודי העיר שתרמו בנפש חפצה למטרה חשובה זו — לא הספיקו כוחותיהם לבצע את המשימה. ספק אם המטרה היתה מושגת אילולא העזרה הנדיבה מצד יהודי וולקוביסק בארצות הברית שגוייסו לצורך זה וכן גם של מוסדות יהודיים מרכזיים: טא"ז, ג'וינט ואחרים. בשנת 1924 הושלם בדק הבית. המוסד הורחב במידה ניכרת, והיו בו מעתה מחלקות מיוחדות לכירורגיה ומחלות פנימיות, מחלקות יולדות ועוד.

האמצעים הדרושים לתחזוקת המוסד הושגו על ידי הנהגת תשלום חודשי קבוע של תושבי העיר היהודים וכן גם תמיכות מצד המוסדות המקומיים: העיריה, הקהילה ובעיקר תרומות של יוצאי וולקוביסק באמריקה. החל מחודש יולי 1925 פיתח המוסד פעולה ענפה ואפשר לומר ללא שמץ של הגזמה שרק תודות לפעילות זו הבריאו מאות חולים, ובעיקר אלה מבין האוכלוסיה הענייה. ד"ר איינהורן וכן גם מקורות אחרים מציינים במיוחד את התפקיד שמילאו שני עסקני ציבור מקומיים בקיום ובפיתוח בית החולים, והלא הם: סיומה גלין וארצ'יק מרקוס. שני עסקנים בלתי נלאים אלה ניצלו כל הזדמנות כדי לרכז אמצעים בשביל המוסד וכדי שלא יחולו שיבושים בפעולתו התקינה. אותו זמן כבר נימנו בין המאושפזים בבית החולים היהודים גם אנשים אמידים לאחר שנוכחו לדעת, כי גם הפיקוח הטוב ביותר על חולה בביתו אין בו מה שיש בבית החולים. עובדה זו הקלה במידה מסויימת על תקציב בית החולים, שכן היהודים האמידים נתקבלו בבית החולים תמורת תשלום מסויים.

עד מלחמת העולם הראשונה שימש כרופא ראשי בבית החולים ד"ר גלאי וזולתו הועסק בו "פלדשר" מגרודנו לוביץ' ששימש גם כרוקח. לאחר מלחמת העולם כיהן כרופא ראשי ד"ר מ. ווינר, ששימש לפני כן כרב מטעם (רבינר). לאחר זמן מה עברה הנהלת בית החולים לידי ד"ר יעקב שדלצקי, ששימש בתפקיד זה עד שנת 1932 כאשר ד"ר מנשה ניימצ'יק קיבל על עצמו תפקיד נכבד זה.

ט א " ז

עם בואו של ד"ר ניימצ'יק לוולקוביסק נפתח דף חדש בפעילות הסוציאלית־רפואית בעיר. היה זה בשנת 1932, כאשר על יסוד מיכרז בין רופאים קיבל ד"ר ניימצ'יק את תפקיד מנהל בית החולים היהודי. התקוות שתלו בו עסקני הקהילה התגשמו, כי הוא פיתח פעילות ענפה, ובמשך תקופת כהונתו גברה במידה ניכרת גם פעילותה של חברת טא"ז. תודות לתמיכתן של הקהילה המקומית ושל מרכז טא"ז הפך בית־החולים היהודי למרכז רפואי ואישפוז לא רק בשביל האוכלוסיה היהודית בעיר, אלא גם בשביל העיירות בסביבה, וגם האוכלוסיה **הנוצרית** ניצלה במידה ניכרת את שירותי בית־החולים. 20 — 15 אחוז של המאושפזים בבית־החולים היהודי היו נוצרים, ששילמו עבור השירותים שקיבלו. בעזרת מרכז טא"ז בוארשה הוקמו בבית החולים מחלקות לרנטגן ומעבדה כימית־בקטריולוגית. רופאים צעירים שסיימו את חוק־לימודיהם בחו"ל היו באים לוולקוביסק כדי לעבור השתלמות במקצועם בבית־החולים היהודי. בתחומי בית־החולים נערכו קורסים לאחיות בהנהלת הגב׳ ליפיאק, שהיתה בעבר אחת התלמידות בקורסים אלה.

בו בזמן פיתחו העסקנים המקומיים, שבראשם עמדו אפרים ברש, העו"ד בליכר, המהנדס שיפיצקי וסיומה גלין, פעילות ענפה של טא"ז המקומי שהתמקדה בטיפול רפואי בילדי בי"ס וגן־ילדים, "טיפת חלב", הבראה לילדי עניים בחודשי הקיץ ביער "בורקס" ולילדים חולים בבתי־מרפא בציכוצינק, דרוזגניק ועוד. פרט לכל אלה הוקם בית־תמחוי לילדים עניים ויותר ממאה ילדים קיבלו ארוחות מזינות חינם. ראוי לציין גם את הפעילות של טא"ז למען שמירת ההיגיינה הציבורית והתברואה העירונית.

בשבועון "וואלקאוויסקער לעבן" מיום 16.6.1939 נתפרסם מאמר של סיומה גלין שכולל פרטים אלה על פעולתה של טא"ז:

— טא"ז שכרה דירה מרווחת במרכז העיר וכל שירותיה, שניתנו במסגרת בית החולים היהודי, הועברו לדירה זו.

— במרפאה החדשה קיבלו טיפול רפואי במשך החדשים האחרונים בלבד 342 איש.

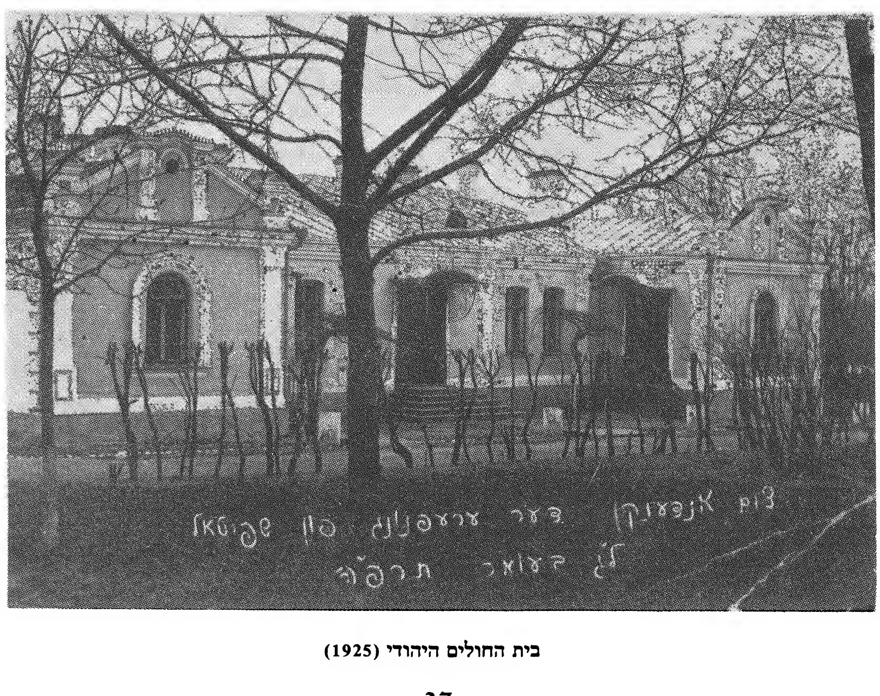
— הוקמה תחנת־ייעוץ לנשים הרות.

— בפיקוח תחנת הטיפול לילדים נמצאו 76 ילדים ובמשך שלושת החדשים האחרונה טיפלה התחנה ב־422 מקרים. כעשרת אלפים מנות חלב מיוחד חולקו עבור ילדים יונקים.

— טא"ז קנתה ביער "בורקס" בית גדול מוקף 1,700 מטר יער להקמת בית־הבראה עבור ילדים עניים וחלשים (החברה לא הצליחה להפעיל את בית־ההבראה בקיץ 1939 מחמת קשיים שונים).

— במשך שנת התקציב האחרונה (1938) קיבלו טיפול רפואי בבית החולים 998 חולים, 7,444 ימי אישפוז; 210 ילדים נשלחו להבראה בקיץ ב"בורקס" פרט לילדים שנשלחו להבראה באוטובוצק ומקומות־מרפא אחרים.

פרטים אלה עשויים להעמיד אותנו על טיבה והיקף פעולתה של חברת טא"ז בתקופת כהונתו של ד"ר ניימצ'יק כמנהל בית החולים היהודי עד שפרצה המלחמה והוא גוייס לצבא הפולני. לאחר תלאות ונדודים רבים הגיע בשנת 1945 לארץ ישראל וחידש את פעילותו הציבורית והרפואית ברמת־גן. באחת האזכרות לקדושי וולקוביסק שנערכה בת"א סיפר ד"ר ניימצ'יק, ששינה את שמו לאשכנזי, כי הוא היה הרופא הראשי של לח"י.

בית החולים היהודי (1925)

מושב זקנים

מוסד זה הוקם בשנת 1908 תודות ליזמתו של שרגא פייבל הלר והוא קלט גם זקנים וישישים מהעיירות שבסביבה. מאיר שיף, שהיה היו״ר הראשון של הנהלת המוסד, פעל בלי הרף ובלי ליאות למען פיתוח המוסד והרחבתו, ולאחר פטירתו המשיך היו״ר השני יעקב ווינצקי, בעזרת כמה עסקנים, במאמצים למען קיום המוסד, שהיה הכרח חיוני לאנשים זקנים וגלמודים. התקציב של המוסד כוסה מתרומות של רבים מיהודי וו., מתמיכה של מועצת העיר ותרומות שונות, אך חלק ניכר מהתקציב השנתי כוסה ע״י יהודים יוצאי וולקוביסק בארצות הברית.

בתקופת כהונתו של מאיר שיף כיו״ר המוסד שופרה במידה רבה התזונה וההלבשה של כל הזקנים — ות שהתגוררו במוסד. גם הבית שופץ והחדרים ״קיבלו מראה אחר״, לפי מה שמספרים ותיקי העיר, עד כדי כך שגם ממשפחות אמידות פנו בבקשות שיאכסנו את קרוביהם במוסד. לאחר שהמוסד היה צר מלהכיל את כל הנזקקים לו החליט מאיר שיף להקים בניין נוסף ליד הבניין הישן כדי שאפשר יהיה להיענות לבקשות הרבות. הודות לקשריו הטובים עם אנשי השלטון הצליח לקבל חלק ניכר של חומרי הבניין חינם, ולא עברו חדשים והבניין החדש עמד על תִילו כשמעליו מתנוסס הפסוק הידוע ״אל תשליכנו לעת זיקנה״.

בכתבה של אליעזר קליר שנתפרסמה ב״וואלקאוויסקער לעבן״ בספטמבר 1938 מספר המחבר על סיור שערך בבניין החדש של מושב הזקנים. נביא להלן רק את הפתיחה לכתבה זו:

״חצר נקייה ומרוצפת. מצד אחד הבניין הישן של ה״מושב זקנים״ ומהצד השני — בניין־עץ חדש, שזה עתה הושלם, עם גינה יפה וחזית בדומה לזו שבבניין של פריצים, שמזכירה בית־הבראה באוטבוצק או בשווידר. אנחנו נכנסים פנימה ופרוזדור ארוך מוביל אותנו לחדר־אוכל מרווח ונאה. שלושה שולחנות ארוכים ערוכים בצורת ח. מעליהם תלוייה נברשת עם 8 מנורות ועל הקיר שעון עגול גדול. תנור־חרסינה גדול מפיק חמימות נעימה וממנו יוצא ברז שמספק לזקנים תה במשך כל שעות היום. מן הצד אשנב מרובע שדרכו מוגש האוכל מהמטבח״. הכתבה הגדולה מסתיימת בפירוט מקורות ההכנסה שאיפשרו את הקמת המוסד וקיומו: ״את היסוד לבנין תרם שלום ברש; 500 דולר — הורצי הלר, שעל שמו נקרא הבניין; ארגון נשי וולקוביסק בשיקגו — 100 ד׳; 9 מ״מ של לוחות־עץ — אשת הגראף ברוניצקי; את הגדר — בעל האחוזה שירייב, וכו׳ וכו׳. כל התרומות הושגו, לפי הסברי המזכיר, ע״י מאיר שיף, שכיתת רגליו מתורם לתורם עד שהשיג את כל הדרוש להקמת הקניין״.

בימי הכיבוש הסובייטי המשיך המוסד בפעולתו התקינה, אך הוא עלה באש עם ההפצצות הראשונות של הגרמנים. דיירי המוסד הישישים הועברו אז למקומות שונים וחלק מהם נשלח לבתי קרוביהם. עם גירוש תושבי העיר לבונקרים ב־2 בנובמבר 1942 אספו הגרמנים את הישישים, שלא היה בכוחם ללכת עם המגורשים, לבנין התלמוד־תורה והוציאו אותם להורג בירייה.

אנשי ה״מושב זקנים״ לפני מלחמת העולם השניה

בית היתומים

(לפי יומנו של אליהו שייקביץ׳)

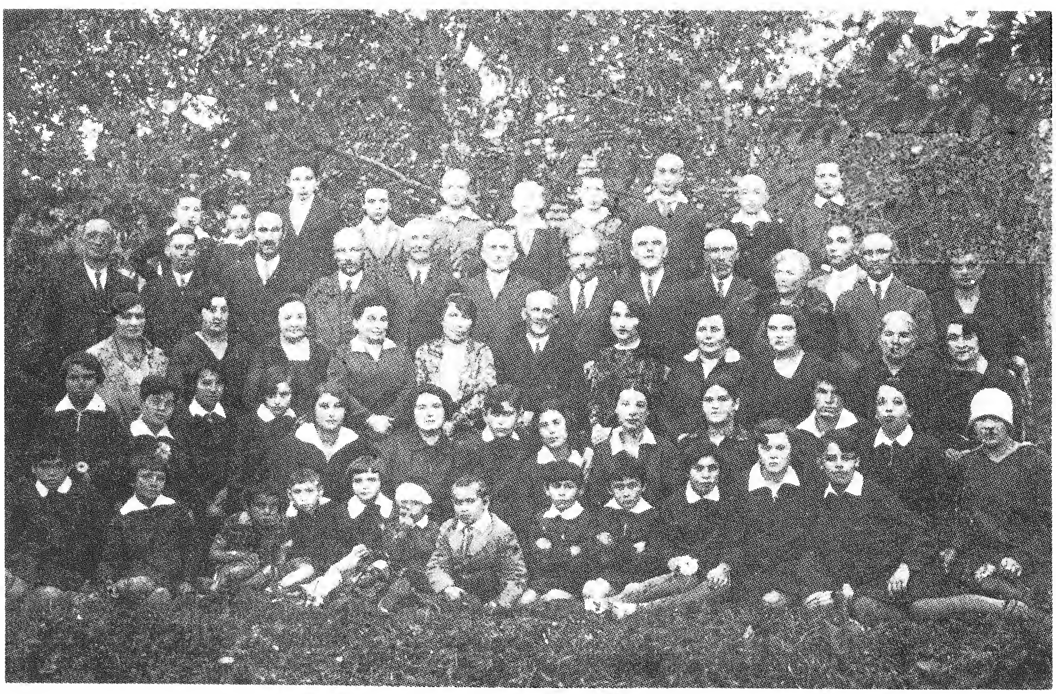
כאשר חזרתי לוולקוביסק יחד עם בני משפחתי לאחר מלחמת העולם הראשונה ולאחר היעדרות של שנים אחדות מעיר זו, הבחנתי מיד במיספר הרב של יתומים ואלמנות, קרבנות המלחמה, שהיו מצויים בעיר. אם כי מצבי הכלכלי היה אז די קשה, החלטתי כי אקדיש את זמני ואת מרצי להקמת בית ליתומים היהודיים העזובים. מסרתי על החלטתי לרב בורוכוב והוא חיזק את ידי ואיחל לי הצלחה בהגשמת התוכנית הזו. באתי בדברים עם כמה מנכבדי הקהילה היהודית ואף הם הבטיחו לסייע לי כמיטב יכולתם. נעזרתי במידה רבה, עם צעדיי הראשונים, ע״י הגב׳ ד״ר רוזה איינהורן, אותה הכרתי עוד כשהיתה תלמידה בגימנסיה בגרודנה. משחר נעוריה גילתה נכונות לעזור לזולת, ובעיקר למשפחות עניות. כמו כן עזרו לי הג׳ חנה־שרה יודז׳יק, וגב׳ פרל לב והרב ר׳ אברהם־זלמן קורץ.

ב־6 באפריל 1921 התקיימה האסיפה הכללית הראשונה, בהשתתפות עסקנים רבים, ובאסיפה זו נדון לראשונה עניין בית־היתומים. לאחר שהצגתי לפני הנאספים את התוכנית נבחר ועד בהרכב זה: אליהו שלוסברג (יו״ר), אליהו שייקביץ׳ (סגן יו״ר), ד״ר רוזה איינהורן (גזברית), אנשל בליכר (מזכיר־כבוד), הרב א.ז. קורץ, אליעזר קפלושניק, חיה־שרה יודז׳יק, פרל לב, ברוך יונוביץ׳, מרדכי גילר.

אותו זמן שהו בוולקוביסק שליחי איגוד הוולקוביסקאים בארצות הברית (אברהם ברג, אביגדור פרלמוטר, חנן נוכימובסקי וברל דומובסקי) שגילו התעניינות בבעיית היתומים היהודיים והקציבו 4,000 מרק למען הקמת בית היתומים, ואף הבטיחו כי בשובם לארה״ב יגייסו עזרה נוספת מיוצאי עירנו שם. הכסף שהיה ברשותנו הספיק בקושי לשיפוץ הבית של ״הכנסת־אורחים״, שלא היו בו אלא שני חדרים ומטבח. לאחר השיפוץ העברנו לשם 25 יתומים. קשה לתאר את החוויות שלנו למראה הילדים שהובאו לבית־היתומים הארעי כשהם לבושים בסחבות ממש ובמצב היגייני עלוב. נסעתי מיד לביליסטוק וקיבלתי שם מהדז׳וינט בַּד לבגדים עבור הילדים וכן גם כמות מסויימת של צרכי מזון. פרסמנו גם כרוז ליוצאי עירנו באמריקה וביקשנו את עזרתם להקמת בית יתומים ראוי לשמו שיוכל לקלוט את הילדים הרבים שנשארו ללא אבא ואמא וללא קורת גג.

לאחר חיפושים רבים מצאנו מגרש מתאים להקמת בית היתומים, שהיה שייך לנח לווין שאותו זמן התגורר באמריקה. ידענו שנח לוין אינו נימנה עם העשירים, אך החלטנו לפנות אליו ולהציע לו שינדב את המגרש שלו, עליו עמד בית שנשרף, למטרה זו. הופתענו עם קבלת תשובתו, שהוא מאושר לתרום את המגרש שלו למטרה קדושה זו ולזכר הימים שהוא עצמו התחנך כיתום בוולקוביסק. ולא זו בלבד, אלא שהוא גם צרף תרומה כספית ניכרת. עם קבלת תשובה זו ידענו, כי המטרה הושגה, ובספטמבר 1921 הונחה אבן הפינה לבנין החדש.

היה זה ביום הראשון של ה״סליחות״, כאשר בהתאם

ילדי בית היתומים וחברי הנהלת המוסד (1929)

להזמנתנו התאספו הרבה יהודים על המגרש לטכס הנחת אבן־הפינה. את פני הבאים קיבל בברכה לבבית הרב בורוכוב ואחריו נשאו דברי ברכה חברי הועד שפנו בקריאה נרגשת לקהל המוזמנים שיתרמו תרומתם. האורחים נענו לקריאה והיה זה מרַגש מאד לראות איך נהרו לשולחן הנשיאות רבים־רבים שהביאו את תרומתם.

כתום שנה של מאמצים אינטנסיוויים זכינו לחנוכת הבית התלת־קומתי על המגרש שנדבו נח וביילה לווין. המיטות, הריהוט בחדרים, כל המיתקנים והכלים בתוך הבית, נתרמו אף הם על ידי יהודים רבים בעיר ועל ידי יוצאי וולקוביסק בחו"ל. בדיבור אחד — זה היה מיבצע קולקטיווי גדול למען מטרה נשגבה. למאות ילדים גלמודים ועזובים היתה הרווחה — הם נחלצו מהסכנה שיתגוללו בחוצות ושיהפכו למיטרד חברתי.

פרט לכל הנדבנים והתורמים ראויים להוקרה מיוחדת העובדים המסורים והנאמנים שביצעו את תפקידם על הצד הטוב ביותר, במסירות־נפש ממש, ובמיוחד מנהל בית היתומים שבתי גורדון והמחנכת שרה ביברגאליק.

לטכס חנוכת הבית הגיעו גם הרבה אורחים מהעיירות שבסביבה, ממרכז "צנטוס" בוארשה ונציגי מוסדות ציבור רבים. היה זה מחזה מרהיב־עין כאשר היתומים עצמם עמדו על מדרגות הבית התלת־קומתי לבושים בבגדי חג וקידמו את פני כל האורחים בשירת "מזמור שיר חנוכת הבית". ראוי לציין כי בין התורמים למען המוסד היו גם **נוצרים**, ואף נציגי השלטונות לא חסכו דברי־שבח והבטחות לבוא לעזרת המוסד החשוב הזה.

במשך הזמן אי אפשר היה להבחין בהבדל כלשהו בין ילדי בית היתומים ובין ילדים אחרים בעיר. בלבושם, במזונותיהם וכן גם בהשכלתם לא ניכרו אלה מפני אלה. ילדי בית היתומים למדו בבית ספר "תרבות" וגם בגימנסיה "תרבות". מוסדות־חינוך אלה שחררו את היתומים מתשלום שכר־לימוד, מה שאיפשר לוועד להרחיב את מעגלי ההשכלה של היתומים, שרבים מהם הצטיינו בלימודים והחזירו לחברה את אשר קיבלו ממנה, ואף יותר מזה. הוא הדבר גם בתחום ההשכלה המקצועית. כל ילד שגילה כישורים להשתלמות מקצועית נשלח לבית־מלאכה מתאים והוועד שקד על כך שהילד לא יקופח כשולייה על ידי בעל בית־המלאכה. חברי הועד היו מבקרים בבתי־המלאכה, בודקים את ההסכמים עם בעליהם, עומדים על משמר הזכויות המקצועיות של היתומים וכו'.

שכרם של היתומים בבתי המלאכה השונים היה מגיע עד כדי 6 — 10 רובל לשבוע, ושכר זה היה נשמר עבור היתום בפנקסי חסכון מיוחדים. כשהיתום היה מגיע לגיל 18 היה כבר מוצא בפנקס החסכון שלו סכום ניכר שהיה מסייע לו להסתדר בחיים. לפני שהיתום היה עוזב את המוסד היתה ההנהלה מציידת אותו בחליפות בגדים, כלי־מיטה ולבָנים. מסיבה חגיגית מיוחדת היתה נערכת במוסד לכל צעיר שעזב את בית היתומים בהגיעו לגיל 18, ולעתים היה היתום מקבל סיוע בריהוט או בהשגת דירה מתאימה.

קצרה היריעה כדי לפרט את כל אשר עשתה הנהלת בית היתומים למען החניכים, אך לא נגזים אם נאמר כי כל יהודי וולקוביסק היו גאים על המוסד הזה שזכה להוקרה מצד כל חוגי האוכלוסיה היהודית והלא־יהודית כאחד.

לקראת יום־סרט לטובת בית היתומים

א. שייקביץ' עם חניכים של בית היתומים

קול קורא לעזרת היתומים

בתוספת לגליון מס׳ 64 של השבועון ״וואלקאוויסקער לעבן״ נתפרסם כרוז מטעם הנהלת סניף וולקוביסק ליד החברה למען היתומים בביליסטוק (היו״ר — א. שלוסברג, סגן היו״ר — א. שייקביץ׳, מזכיר־כבוד — ש. פיינשטיין, גזבר א. אליוביץ׳). כרוז זה מופנה אל יוצאי וולקוביסק בחו״ל ונאמר בו בין היתר:

״ירושה מרה וקשה השאירה לנו מלחמת העולם השניה — אלפי יתומים, עזובים ואומללים, שנשארו בלי אבא־אמא ובלי כל השגחה. העם היהודי שהיה רגיש תמיד למצוקתם של חלכאים ונדכאים, ובעיקר לזו של יתומים, לא נכנע לאווירה של יאוש ונחלץ לעזרתם של הילדים האומללים. בכל הערים והעיירות בפולין התארגנו ועדים לעזרת היתומים, שהעמידו לעצמם מטרה, יחד עם הג׳וינט ובעזרתו, להקים בתי־מחסה ליתומים. גם וולקוביסק שלנו לא פיגרה מבחינה זו. נמצאו אנשים שגורל היתומים נגע ללבם ולאחר מאמצים רבים ובעזרת יהודי וולקוביסק ואחינו באמריקה, הוקם בעירנו בית־יתומים אשר בו מצאו חסות ובית רבים מהיתומים. גם אלה שלא נקלטו בבית־היתומים מחוסר מקום סודרו בבתים פרטיים והעסקנים דאגו שלא יפלו למעמסה על הציבור ושעתידם יובטח.

זה שמונה שנים שאנו פועלים ללא ליאות ועד עתה הצלחנו להתגבר על כל הקשיים בעזרת המגבית למען היתומים שאנו עורכים מדי שנה, אבל עתה הגענו עד משבר, כי הג׳וינט, שעל עזרתו התבססנו, הפסיק את תמיכתו והמעמסה הוטלה על שכמנו בלבד. אמנם הילדים שנקלטו בבית היתומים מצבם פחות או יותר בטוח גם עתה, מה שאין כן — היתומים המוחזקים בבתים פרטיים שבעול קיומם והחזקתם נשא עד כה הג׳וינט. הם נשארו עתה בלי כל חסות ומשען.

היתכן שנשלים עם אפלייה בין הילדים שגורל טראגי מאחד אותם — יַתמוּת?״

הכרוז מסתיים בפנייה נרגשת לכל יהודי וולקוביסק, ליהודי העיירות הסמוכות וליוצאי וולקוביסק בחו״ל, שיעזרו בהגשמת התכנית להגדלת בית היתומים הקיים, להקמת מוסד נוסף וכן גם בית־ספר מקצועי אשר בו ישתלמו היתומים וירכשו מקצוע שיבטיח את עתידם בחיים.

הנוער למען בית היתומים

שמואל פוקס מרחובות מספר על התנדבות קבוצת צעירים לטובת בית היתומים המקומי:

הנוער בוולקוביסק גילה נטייה חזקה להשתתפות במסיבות ריקודים שנערכו על פי רוב באולם מכבי אש ברחוב קוסציושקו. למסיבות אלה קראו ״פייף או׳קלוק״ והשם רמז על כך שאפשר להשתתף בהן מבלי שזה יחייב ללבוש בגדי־נשף. התחשק גם לנו, קבוצת צעירים שסיימה את ביה״ס התיכון, להשתתף באחד הנשפים האלה, והיינו בטוחים שתעודת הבגרות שלנו מכשירה אותנו כבר לבוא לנשף כזה. הופענו איפוא כקבוצה מאורגנת בפתח האולם וביקשנו לקנות כרטיסי כניסה לנשף אחד שאורגן על ידי קבוצת נשים והכנסותיו נועדו לטובת אחד המוסדות העירוניים, אך נאמר לנו, כי אנו צעירים מדי להשתתפות בנשף כזה וסרבו למכור לנו כרטיסים. הדבר חרה לנו מאד והחלטנו להפגין את בגרותנו על ידי נשף ריקודים שאנו עצמנו נערוך. פנינו למזכיר בית היתומים מר גורדון והצענו לו עריכת סידרת נשפים באולם בית היתומים כשכל ההכנסות־קודש לבית היתומים. הצעתנו נתקבלה וההצלחה היתה לעילא ולעילא. אנחנו עצמנו היינו מופתעים בראותנו את המוני האנשים שבאו כדי להשתתף בנשפים שלנו. חברי הנהלת בית היתומים (שייקביץ, זליצקי, שלוסברג ואחרים) נהנו כמובן מההכנסות הנוספות שזכה בהן בית היתומים ועודדו אותנו להמשיך ולהגביר את פעילותנו זו. יזמנו איפוא הצגה בתיאטרון של בוטווינסקי, ואף זו זכתה להצלחה רבה. שם ההצגה נשמט מזכרוני, אך זכורים לי שמותיהם של החברים שהתמסרו במיוחד לענין זה והם כבר אינם בחיים: ברונק, איינשטיין, לייבל קולונסקי ויצחק גולדריי.

״קרבן עצים״ ו״מתן בסתר״

על שני מפעלים נוספים לעזרה הדדית מספר א. שייקביץ׳ ביומנו, שפרקים ממנו התפרסמו גם בספרו של ד״ר מ. איינהורן. האחד — **״קרבן עצים״**, כך נקרא המפעל שנועד לספק בחורף עצים למשפחות שידן לא השיגה לקנות עצים לחימום הבית. כמה עסקנים העמיסו על עצמם תפקיד זה וראו בו שליחות של מצווה. ככל שגבר הקוֹר — כן גברה פעילוּתם של עסקנים אלה, שהלכוּ מבית לבית כדי לאסוֹף תרומות. **יעקב וונייצקי** היה הרוח החיה של המפעל הזה וכן גם של ״מתן בסתר״, שכשמוֹ כן היה — עזרה בחשאי לאנשים שירדו מנכסיהם, לבעלי־בתים שהתרוששוּ ומקור פרנסתם נסתם. טבעי היה שאלה התביישו לפנוֹת למוסד רשמי בבקשת תרומה אוֹ תמיכה, אך הם ידעו, כּי אל מייצר הארנקים מרחוב ״שֶרוֹקה״, יעקב ווינייצקי, הם יכולים לפנוֹת בבקשת עזרה, כּי הוא לא יַסגיר את סודם ולאיש לא יוודע דבר מצוּקתם. ווינייצקי עצמוֹ לא נימנה עם בעלי־היכולת, אך הוא הקדיש שעות רבות מדי יום למען נשים במצוּקה.

שייקביץ׳ מספר, כי לאחר שהרב בורכוב הציע לוֹ שיסייע לוויניצקי והוא הציע את עזרתוֹ לוֹ, הוא נדהם ממש כאשר וויניצקי הראה לוֹ את רשימת האנשים שמקבלים ״מתן בסתר״, שכן היו כלולים ברשימה זו יהודים שנחשבו כאמידים ואיש לא היה מעלה על דעתוֹ, כי הם נזקקים לסעד כלכלי.

יעקב ווינייצקי נספה בשואה.

ועד האגודה להגנת הילד. במרכז: ד״ר סדלצקי וא. נוביק

״קינדער שוץ״

האגודה להגנת הילד וזכויותיו, או כפי שנקראה ביידיש ״קינדער שוץ״, היא אחת החוליות בשרשרת המוסדות לעזרה הדדית בעירנו. הרבה משפחות מחוסרות־אמצעים נהנו מפעי־לותה של אגודה זו רק בזכותה יצאו ילדים חולים ותשושים ממשפחות עניות לנופש ולהבראה בקייטנות־קיץ ונהנו משמש, מנוף, מטיפול טוב, מאויר הרים ומאוירה טובה ששררה בקייטנות האלו.

בביתו של ירחמיאל דניאל אשר ברחוב קוסציושקו היתה לה ל״קינדער שוץ״ דירה קטנה שבתוכה התנהלה פעילות האגודה. היו״ר של האגודה בשנות השלושים היה **ד״ר סדלצקי**, שחוסל על ידי הנאצים עם הרופאים היהודיים האחרים, וסגנו היה **אברהם נוביק**, יבדל לחיים ארוכים, שפעיל גם עתה בעניני ציבור במקום מושבו בחדרה. גם **סיומה גלין**, העסקן הדינאמי והמסור, מי שהיה יו״ר טא״ז, סייע לפני פרוץ המלחמה לפעילותה של האגודה.

מכבי אש

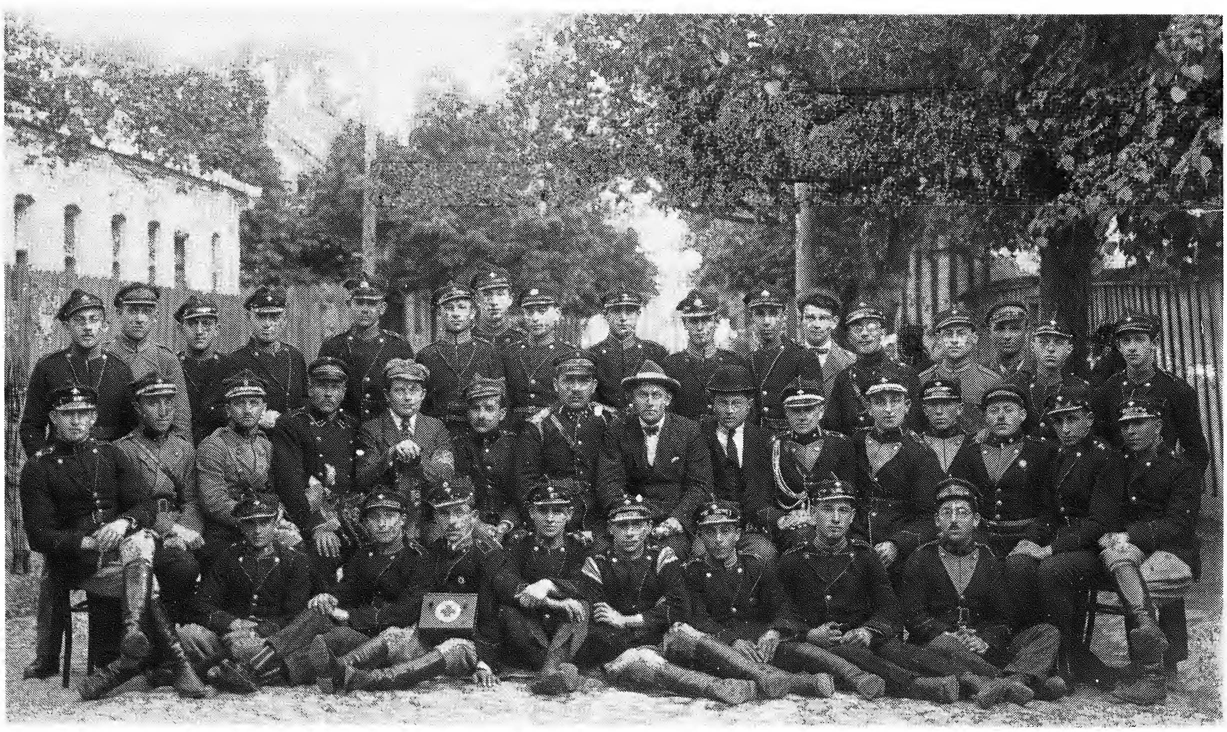
השריפות היו תמיד חלק בלתי נפרד מן ההווי של העיר או העיירה היהודית. הן היו חרותות בזכרון הקולקטיווי של האוכלוסיה היהודית ובזכרונו האישי של כל אחד ממנה, עד כדי כך שגם הכרונולוגיה התנהלה בהתאם לשריפות. וכך היו מונים: "5 שנים לאחר השריפה הגדולה", "שנתיים לפני השריפה הקטנה" וכד׳. היו שריפות שהעלו באש מחצית הבתים, שהיו ברובם עשויים מעץ, והפכו בין לילה יהודים אמידים לקבצנים. ביטוח לא היה דבר מקובל בעיירות בימים ההם, והפחד מפני שריפה ליווה כל בעל־בית יהודי. גם על וולקוביסק עברו שתי שריפות גדולות: האחת בשנת 1886 והשניה ב־1908. שתיהן השאירו רישומן לשנים רבות.

ההצעה להקמת אירגון של מכבי אש בוולקוביסק עלתה על סדר היום של הקהילה היהודית מיד לאחר השריפה הראשונה, ולפי סיפורו של אחד מותיקי העיר נדונה הצעה זו באסיפה שנערכה בגינת ביתו של יזרסקי בנוכחות אנשי הרשות המקומית והעסקנים החשובים. באסיפה זו נוסח התקנון של האירגון הזה, שמלכתחילה היו כמעט כל חבריו יהודים. בשלב ראשון היו אמנם שני מפקדים נוצריים, שהיה להם מושג כלשהו בנושא זה, אך לאחריהם היו גם המפקדים יהודים, ולפי הסדר: אברהם ניימן, אברהם גלייצקי, מוטל קיליקובסקי ומלך חנטוב.

מוטל קיליקובסקי היה הצעיר היהודי הראשון שנרשם בארגון לאחר שנתפרסמו כרוזים מטעם מועצת העיר שקראו להתנדבות אזרחים, ובאסיפה המכוננת של הארגון נוכחו 45 איש, כמעט כולם יהודים. קצין מהבריגדה ה־16 (חיל־רגלים) הוזמן כדי לאמן את המתנדבים שחולקו לפי התפקידים לקבוצות מיוחדות: מכונאים, מטפלים במים, מטפסים על חבלים וגגות וכו׳. הציוד היה מלכתחילה דל מאד, אך לאחר זמן קצר הובאו מכונות שאיבה מוארשה, ומספר החביות עלה ל־15, כמו כן גוייסו בעלי העגלות והמרכבות, שחוייבו להעמיד לרשות האירגון את סוסיהם בהינתן אות האזעקה.

אין ספק שתושבי העיר נשמו לרווחה עם הידיעה על הקמת האירגון הזה. תחנת מכבי האש הראשונה היתה בבית קטן, אך לאחר זמן הוקם בית גדול עם מגדל ומחסן גדול אשר בו אוחסנה מכונה גדולה עם צינור שהסתובב לכל הכיוונים. שמונה אנשים, ארבעה מכל צד, שימשו את המכונה הזו שהיתה מַזָה מים מתוך ארבע־חמש חביות.

כידוע אין מכבי־אש מבלי תזמורת, וכך גם בוולקוביסק. מוטל קיליקובסקי הנ״ל היה האיש שאירגן את התזמורת, ולצורך זה גייס צעירים יודעי־נגן מוולקוביסק וגם עד העיירה וולפ הגיע כדי לגייס מנגן על קרן. המנצח הראשון היה ישראל נקדימון, הוא גם שצעד בראש התהלוכה של מכבי האש ברחובות העיר לאחר תקופת אימונים קצרה. "כל העיר" יצאה לרחובות כדי לראות

קורס לאימונים של "מכבי אש"

ולשמוע את התזמורת הזו. לימים שכרה התזמורת את הגינה שליד בית יזרסקי ובחודשי הקיץ היתה משמיעה שם את מנגינותיה פעמיים בשבוע. לקונצרטים אלה היו נוהרים המוני צעירים וצעירות. בתקופה מאוחרת יותר התמקמה התזמורת בפארק העירוני, בדרך פייסק, בכיוון ליער זמקובה. בפארק זה היו מופיעות גם להקות שבאו מהחוץ, קרקס וכד׳.

שלושת המפקדים הראשונים של מכבי־האש היו נוצרים ואחריהם באו מפקדים יהודיים: אברהם ניימן, אברהם גליצקי ומרדכי (מוטל) קיליקובסקי. בימי כהונתו של האחרון הונהגו אימונים אינטנסיוויים, וכשמכבי האש היו מטפסים, לשם אימונים, על ביתו התלת־קומתי של פוליַצ׳ק היו באים המונים לצפות בתרגילים אלה. מיספר החברים באגודת ״מכבי אש״ הגיע למאתיים ויותר, וזאת היתה אחת האגודות החביבות ביותר על הציבור היהודי. בשבועון ״וואלקאוויסקער לעבן״ מתאריך 21.6.1929 התפרסמה ידיעה, כי האיגוד הכללי של מכבי־האש בוארשה העניק תעודת־כבוד לאיגוד הוולקוביסקאי במלאות 30 שנה לקיומו, וכן נאמר בידיעה זו, כי זהו האיגוד היחידי בערי־הַסְפָר שזכה בתעודה מעין זו. עצרת חגיגית נערכה בעיר לציון 30 שנות האיגוד, ובהזדמנות חגיגית זו חולקו 15 אותות־הצטיינות לאנשים שפעלו רבות למען האגודה. אותו זמן היה מפקד מכבי האש מלך **חנטוב** והוא־הוא שהעלה את האיגוד לדרגה רמה מכל הבחינות. עד היכן הגיעה הפופולריות של חנטוב וההכרה בזכויותיו הרבות, תעיד העובדה שהוא זכה למדליה של זהב מידי ה״סטַרוסטה״ של וולקוביסק, שהדגיש בהזדמנות זו, כי תושבי וולקוביסק צריכים להיות מאושרים על שזכו לכך שאיש בעל כישורים ומרץ כמלך חנטוב הוא מפקד מכבי האש ושומר על העיר מנגע השריפות.

גם התזמורת של האיגוד התפתחה מאד בתקופת כהונתו של חנטוב והיא הופיעה בניצוחו של מ. **זילברמן** בנשפים, מצעדים ובשמחות שונות. במוצאי־שבתות היו נערכים נשפים, שהכנסותיהם נועדו לאיגוד מכבי־אש, והנוער המקומי היה נוהר בהמוניו לנשפים אלה. התזמורת היתה מוזמנת לעתים תכופות להופעות בערים ובעיירות שבסביבה, וגם מופעים אלה הגדילו את הכנסות האיגוד במידה ניכרת.

ראוי לציין, כי מכבי־האש מילאו גם תפקידים בטחוניים חשובים ובימי חילופי שלטונות, כאשר העיר היתה נשארת מופקרת וסכנת תוהו ובוהו רחפה עליה — היה איגוד מכבי האש עומד על המשמר כדי למנוע פּרעות והפרת הסדר הציבורי. לא פעם התנכלו השלטונות הפולניים לאיגוד זה שהיה כל־כולו **יהודי** והיו גם נסיונות לחסלו, אך מכבי האש היהודיים, שביניהם היו רבים מבני ״עמך״ (סבלים, קצבים, נגרים וכו׳), הצליחו לסכל נסיונות אלה ולהגן על זכות קיומו של האיגוד.

גם בספטמבר 1939, כאשר הפולנים נסוגו מוולקוביסק לפני שהצבא הסובייטי נכנס לעיר, הופקד למעשה בטחונה של האוכלוסיה היהודית בעיר בידי מכבי האש, והם מילאו תפקידם באמונה.

(לפי סקירות בספרו של ד״ר מ. איינהורן)

חינוך, תרבות, עתונות

דוד ניב

החינוך היהודי

עד ראשית המאה ה־20 היה החינוך היהודי בוולקוביסק, רובו ככולו, דתי־מסורתי. אמנם גם אז נמצאו נערים ונערות שלמדו בבתי־ספר רוסיים, אבל אלה לא היו אלא מיעוט קטן. מעטים מאד היו גם המורים הפרטיים שנתנו שיעורים בלימודים כלליים ועבריים. החינוך היסודי ניתן, כמו בכל יתר הערים והעיירות שבתחום המושב, ב״חדר״ וב״תלמוד תורה״ והמשך הלימודים היה ב״ישיבה״. בין המלמדים שהתבלטו באותו זמן היו: משה־מאיר, חנא יזרסקי, אלי בולווטר ואהרון־לייב פרידנברג (״לייב־ארע״) ולידם עזרו ״סגנים״.

במרוצת הזמן הוקמו חדרים מודרניים יותר, שבהם לימדו, נוסף לחומש ורש״י וגמרא, גם דקדוק עברי ואף פרקי ספרות ושירה עברית. עם התפתחות ה״חדרים״ המודרניים והתרחבותם נוספו לתוכנית הלימודים: שפת המדינה, חשבון, פיסיקה ועוד לימודים כלליים. עם בעלי ה״חדרים״ ועם מוריהם נמנו: ישראל־מאיר רובינשטיין, סקופ, נחום הלפרן, פרבר, שלמה סוקניק, צבי ליניבסקי, ברוך זוסמנוביץ׳ וראובן רוצ׳יק. באחדים מהחדרים האלה, כגון ״החדרים המתוקנים״ של שלמה סוקניק וצבי ליניבסקי, התנהלו הלימודים בשיטת ״עברית בעברית״.

פרט ל״חדרים״ התקיים בוולקוביסק עד מלחמת העולם השניה ה״תלמוד תורה״ (תחכמוני) שבו למדו על־פי־רוב ילדי השכבות העניות יותר בקהילה ורק כ־20 אחוז מהם שילמו שכר לימוד. ידוע כי בשנת 1929 למדו ב״תלמוד תורה״ כ־250 תלמידים. נוסף על תפילה, תורה ונביאים, גמרא, תוספות וטעמי המקרא כללה תוכנית הלימודים גם דקדוק עברי, תולדות ישראל וכן גם מקצועות חילוניים, כגון: גיאוגרפיה, טבע, שפת המדינה וחשבון. בממוצע לימדו במוסד זה תשעה מורים.

הישיבה בוולקוביסק נוסדה בשנת 1887 על ידי רב העיר ברוך־יעקב ליפשיץ, מחבר ״ברית יעקב״, והיא הורחבה ופותחה במידה ניכרת על ידי הרב אבא־יעקב בורוכוב, מחבר ״חבל יעקב״. ר׳ ירחמיאל דניאל, ראש הישיבה באחת מתקופותיה האחרונות, יצאו לו מוניטין כבקי גדול בש״ס ופוסקים, שהיה מכובד על כל יהודי העיר. בשלהי שנות העשרים קלטה הקהילה היהודית בוולקוביסק ״קיבוץ״, כלומר ישיבה שתלמידיה באו מהחוץ ו״אכלו ימים״ אצל בעלי בתים בעיר.

בתחום החינוך הכללי נפתח עוד בימי שלטון הצאר הרוסי בית ספר ריאלי פרטי בעיר ובו ארבע כיתות ומרבית תלמידיו היו יהודים. שפת ההוראה היתה, כמובן, רוסית. בי״ס זה לא האריך ימים והוא נסגר בשנת 1909. לימים נפתחה באותו בניין גימנסיה ממשלתית רוסית לבנות שהחזיקה מעמד עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בתקופת המלחמה למדו רבים מילדי היהודים בבית־ספר חובה גרמני.

בשנת 1919 נוסד בית ספר עממי בשם ״אידישע פאלקס־שול״ ותוכנית הלימודים כללה הוראת שפת יידיש, ושעות אחדות בשבוע הוקדשו להוראת השפה העברית. ארבע כיתות היו בבית ספר זה וכן גם גן־ילדים. ראוי לציין כי בחסות ביה״ס הזה נערכו גם שעורי־ערב ביידיש.

מרבית ילדי היהודים בעיר למדו בבתי ספר עבריים, שלאחר מלחמת העולם הראשונה עברו תהליך של התפתחות מואצת. עוד בימי הכיבוש הגרמני, לאחר פרוץ מלחמת העולם ה־1, נוסד ביוזמתם של יהודה נובוגרודסקי ומשה רובינוביץ גן־ילדים עברי ואח״כ בי״ס עברי עממי מיסודה של חברת ״תרבות״ ובשנת 1926 הגיע גם תורה של הגימנסיה העברית ״הרצליה״ שבשנותיה הראשונות כינו אותה ״פרוגימנסיה״.

בין תלמידי הגימנסיה היו גם יוצאי החדרים המתוקנים, אך רובם של התלמידים היו מסיימי בית הספר העממי. גם בגימנסיה נתאפשר הלימוד חינם לבני משפחות עניות וכן גם לחניכים של בית היתומים המקומי.

בשנת הלימודים 1928/29 קיבלה הגימנסיה את חסותה של חברת ״תרבות״. תחילה היו בגימנסיה רק 6 כיתות לימודים ואלה שהיו מעוניינים להמשיך בלימודים נאלצו לנסוע לערים אחרות (כגון ביאליסטוק, גרודנו, וילנה) ולהשלים את השכלתם בסמינרים או בכיתות העליונות של בתי ספר תיכוניים, אבל בשנת 1932 נוספו גם שתי הכיתות האחרונות (ז׳, ח׳). כך נמשכו הלימודים עד פרוץ מלחמת העולם השניה ופלישת הסובייטים לעיר, שגרמה לסגירת הגימנסיה כבית ספר עברי. המנהל האחרון היה ד״ר מרדכי סאכאר, ובין המורים לספרות עברית — אחד המקצועות החשובים ביותר בתקופה ההיא — התבלטו יצחק שקרלט וד״ר ישראל שייב (אלדד). ד״ר שייב הגיע לוולקוביסק כדי ללמד ספרות עברית בבית הספר התיכון עם מגמה מסחרית, שבו לימדו גם את המקצועות העבריים לפי תוכנית הגימנסיות העבריות, ומשם עבר לגימנסיה העברית.

בראשית שנות השלושים נוסד בוולקוביסק בית־ספר עברי עממי מזרם ״יבנה״ הדתי, ובשנת 1931 נוסד גם בית־ספר עממי חדש בשם ״קדימה״, בהנהלתו של יעקב ניימן, ושפת ההוראה בו היתה פולנית. הוא פעל על פי תוכנית הלימודים של בתי הספר הממשלתיים בפולין, ובנוסף למקצועות הכלליים לימדו בו גם עברית, תנ״ך ותולדות עם ישראל.

החינוך העברי בוולקוביסק הניב פירות חשובים לתרבות העברית ולתנועה הציונית. תלמידים ומורים רבים התבלטו אחר כך בתרומתם לתרבות העברית ולתנועה הציונית בארצות שונות, ובעיקר בארץ ישראל שאליה הגיעו מורים וחניכים של מוסדות החינוך העבריים בעיר.

יהודה נובוגרודזקי

השלבים הראשונים

בספרו של ד"ר מ. איינהורן "וואלקאוויסקער יזכור־בוך" מספר יהודה נובוגרודזקי, אחד מחלוצי החינוך העברי בעיר, איך ועל ידי מי הונחו היסודות לחינוך העברי.

נדבך ראשון היוותה הספריה העברית שהוקמה באמצעים מועטים והתפתחה במרוצת הזמן עד כדי כך שסביבה התרכזו "חובבי שפת עבר" (אחד מהם היה תלמיד הגימנסיה רפאל למקין, שנתפרסם לאחר זמן כפרופסור למקין, מומחה למשפט הבינלאומי בארצות הברית) וכל הדוגלים בתחיה הלאומית. המוסד החינוכי הלאומי הראשון היה גן הילדים. כותב י. נובוגרודזקי:

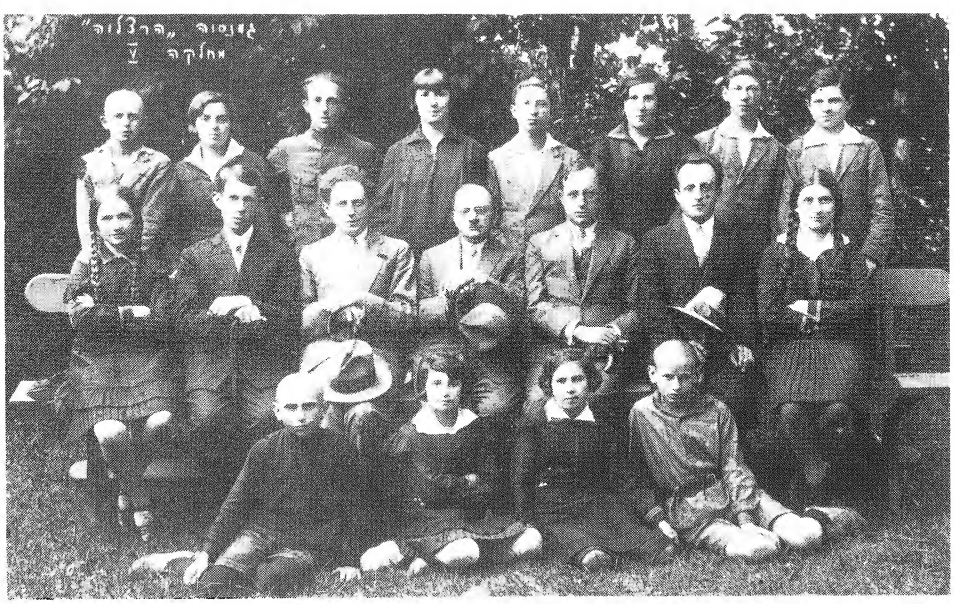
"אני נזכר איך שאני ומשה רובינוביץ' היינו מחזרים על פתחי הבתים כדי להשפיע על הורי הילדים שישלחו את ילדיהם לגן הילדים הזה, שלדעת רבים היה מוסד מוזר ומיותר, שהרי כל מה שהילדים לומדים שם אינו אלא לשחק, לשיר ולרקוד. לא עברו ימים רבים והגן הזה רכש את אהדת ההורים, שנוכחו בתועלת הרבה שמביא הגן הזה, ששימש מעין פרוזדור לבית ספר עממי עברי. משה רובינוביץ', אשר אותו אפשר לראות כאחד החלוצים הראשונים של החינוך העברי בפולין, היה טוען באוזני: "חלילה לנו להרתע מקשיים. הקמת בית ספר עברי היא הכרח ואין לדחותו. העסקנים הותיקים שלנו, שלום ברש ודוד הובר, דאגו להקמת בית ספר רוסי ריאלי על הר לאזארט, ואילו אנחנו נדאג לכך שהדור הצעיר שלנו יתחנך בשפה העברית, ברוח התחיה

קבוצת מורים בבי"ס "תרבות" בשנת 1932. בשורה השניה יושבים: אליעזר קפלושניק, רוטפלד, א. לובושיצקי (סופר ועורך), משה רובינוביץ' (מייסד ביה"ס), י. נובוגרודזקי (מהפעילים המרכזיים), גב' ברלינר

מחלקה ששית בגימנסיה "תרבות" לפני עליתה של המורה נמלין לא"י

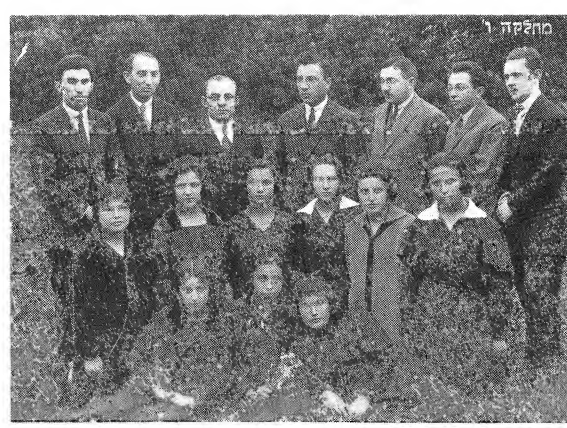

הלאומית, ויספוג משחר נעוריו את רוח הנביאים והחשמונאים. רק בדרך זו יצמח דור בעל הכרה לאומית שיסלול את הדרך לעתיד יהודי מזהיר ולחרות לאומית״.

להלן כותב נובוגרוזדקי:

״מאות ילדים למדו בביה״ס שייסדנו. הורים עניים לא שילמו שכר לימוד ורבים הסתפקו בתשלום מינימאלי. המורים היו פדגוגים מומחים, וביניהם גם בעלי השכלה גבוהה. בין המורים הראשונים שתרומתם לבית הספר היתה ניכרת מאד, ראוי להזכיר את צבי כרמלי (ווינשטיין) שהגר אח״כ לארצות הברית ואת עזריאל ברושי (ברסטוביצקי) שעלה לארץ ישראל וזכה שם למוניטין כעסקן בהסתדרות העובדים וכמדריך מצויין לטיולים בארץ. בין מנהלי בית הספר יש לציין במיוחד את אהרון לובושיצקי, שהיה משורר עברי, חיבר ספרי לימוד רבים וערך עתונים לנוער בעברית, ד״ר שאפל, פדגוג מומחה ובקי במקצועות היהדות, יצחק שקרלט, והפדגוג והוגה הדעות גוטספלד״.

נובוגרודזקי מעלה על נס את פעלו הרב של משה רובינוביץ׳, שזנח את כל עסקיו והתמסר בכל נפשו ומאודו לפיתוח בית הספר והרחבתו, ואלה דבריו: ״עולות בזכרוני תמונות מהימים ההם, כאשר היינו מקבלים בלב מלא שמחה וחרדה כל הורה שהיה בא לרשום את בנו לבית הספר. היינו יושבים בחדרים בלתי מוסקים בבית פאפע ברחוב גרודנו, בלילות החורף הארוכים ורועדים מקור, תוך דיונים עם צוות המורים על תוכניות הלימודים. — — — ביה״ס שלנו שימש כדוגמא לערים ולעיירות בסביבה, שגם בהן הוקמו בתי ספר עבריים, שהחדירו את רעיון התחיה הלאומית בלב התלמידים ומשפחותיהם. באמצעות בתי הספר האלה ובהשפעתם הפכו לא רק הצעירים לציונים נלהבים, אלא גם הוריהם. ראוי להדגיש, כי במוסדות הציוניים המרכזיים בוארשה התייחסו לוולקוביסק כמבצר ציוני, וזאת גם בזכות ההכנסות הגדולות של הקרן הקימת, קרן היסוד וקרנות לאומיות אחרות.

המחזור הראשון של גימנסיה ״תרבות״. בשורה הראשונה (מימין לשמאל): לובלינר, איצקוביץ׳, ד״ר שפל, רוטפלד, ווינשטיין, לשצובר, לונסקי. שלוש מהתלמידות נמצאות בארץ ואחת בארגנטינה

לאחר שהתבסס בית הספר העממי התחיל משה רובינוביץ׳ להקים בית ספר תיכון עברי — גימנסיה, אשר בו ימשיכו לימודיהם מסיימי בית הספר העממי. הוא לא היה רק ״נאה דורש״ אלא גם ״נאה מקיים״. ביתו של ינובסקי, ששימש לפני כן כבית-חרושת לטבאק, שוקם, שופץ והותאם למטרה החדשה שהצבנו לעצמנו. הוזמנו מורים מומחים, שמתאימים להוראה בגימנסיה, ובבוקר לא־עבות הודבקו מודעות גדולות ברחובות העיר, שהביאו לציבור את הבשורה על הקמתה של גימנסיה עברית ״הרצליה״. הצלחתה של הגימנסיה הזאת עלתה על כל הצפיות. היתה זו אחת משש־עשרה הגימנסיות העבריות שהיו בפולין באותו זמן שהפכה עד־מהרה למרכז רוחני והקרינה על כל הסביבה. מערים שונות, כגון סלונים וברנוביץ׳, נהרו תלמידים לוולקוביסק כדי ללמוד בגימנסיה ששמעה הגיע למרחקים. (אגב, אחד התלמידים היה יצחק יזרניצקי, עתה יצחק שמיר, ראש ממשלת ישראל, שהגיע מרוזאנוי כדי ללמוד בגימנסיה זו).

מלכתחילה לא היו לגימנסיה העברית שום זכויות ממשלתיות, אך לקראת שנת הלימודים 1928/29, כאשר הגימנסיה השתלבה ברשת בתי הספר של תנועת ״תרבות״, העניק הקורטוריון זכויות ממשלתיות מוגבלות, שלא היתה להן משמעות רבה בתנאי הימים ההם.

מסתבר, כי המגמה הלאומית של הגימנסיה העברית היתה לצנינים בעיניהם של כמה עסקנים שנטו כנראה להתבוללות ושאיפתם העיקרית היתה להנחיל זכויות ממשלתיות מלאות לביה״ס התיכון כדי שלאחר גמר חוק הלימודים יוכלו האביטוריינטים להתקבל לאוניברסיטה פולנית. בשנת 1937 הגיעו הדברים לידי קרע, כאשר העסקנים האלה הכריזו על מטרתם — לחסל את הגימנסיה העברית ולהקים במקומה גימנסיה ששפת ההוראה בתוכה תהיה פולנית ותוכנית הלימודים כנהוג בגימנסיות פולניות. הם שיתפו פעולה עם השלטונות ועם הקורטוריון בוילנה והתכוונו גם להעביר את כל רכושה, מכשיריה ומיתקניה של הגימנסיה העברית לידי המוסד החדש. ברם, הרוב המכריע בחברת ״הרצליה״, שבבעלותה היתה הגימנסיה העברית, יחד עם מנהל הגימנסיה מרדכי הלוי סחר, התנגדו בתוקף למגמתם של העסקנים שהיו מוכנים לוותר על העיקר, ועל רקע זה היו סכסוכים שלעתים קיבלו צורה חריפה למדי.

למרבה המזל קבעו נציגי הרשות ואנשי הקורטוריון שבאו מוילנה לברר את כל הפרשה, כי יש זכות קיום לגימנסיה העברית ויש לה גם אפשרויות להתפתחות רצוייה. בעיר פשטו אמנם שמועות כי יש כוונה לצמצם את הלימודים העבריים בגימנסיה ולעומת זה להגדיל במידה ניכרת את לימודי המקצועות הפולניים, אך המנהל הכחיש את כל השמועות האלו ופנה בקול קורא לאוכלוסיה היהודית שתמשיך בתמיכתה לגימנסיה העברית, ששמה הוסב מעתה ל״גימנסיה עברית ע״ש חיים נחמן ביאליק״. הדים לכל הסכסוך אנו מוצאים גם על דפי השבועון המקומי ״וואלקאוויסקער לעבן״.

ישראל שייב (אלדד)

בין בֶּלז לוולקוביסק

לידידת־נפש
נחמה שיין
י.ש.

מה פתאום בֶּלז? מה לי ולבלז? אמנם אני גליצאי מבטן ומלידה, אבל לא עד כדי כך... אלא מאי? כשהתחלתי להרהר על נושא זה שעליו נתבקשתי לכתוב, כלומר על וולקוביסק, עלה וצף בזכרוני הפזמון הידוע "מיין שטעטעלע בעלז", שלא רק חסידי ויוצאי בלז שרים ואוהבים אותו. זכיתי — וולקוביסק היתה ה"שטעטעלע" הראשונה וגם האחרונה, אשר בה נזדמן לי לחיות כשנתיים.

ראשית עבודתי בהוראה היתה בוולקוביסק. היה זה בשנת תרצ"ה, שנת 1935 למניינם, כלומר למניינם של הנוצרים ולא של הוולקוביסקאים. סתם וולקוביסקאי הוא יהודי כמובן. כנראה שלא נזקקו יהודי וולקוביסק להרבה גויים של שבת, ולפיכך מיספרם של הנוצרים היה מועט בעיר זו. (אני מניח שהבדיחה הידועה על השבת־גויים ידועה לכל הקוראים). ובכן, כאמור, זו היתה משרתי הראשונה שנזדמנה לי כמדומה על פי מודעה בעתון שצדה עיני. נוסח המודעה היה בערך כך: "הגימנסיה העברית בוולקוביסק מחפשת מורה למקצועות העבריים." הואיל ואותה שנה סיימתי את לימודי באוניברסיטת וינה ובבית־המדרש לרבנים, ראיתי את עצמי מתאים לצרכיה של וולקוביסק, שעד אז לא שמעתי אפילו את שמה, והצעתי את עצמי למשרה המכובדת. התשובה היתה חיובית. נתקבלתי.

אמי ז"ל ארזה את חפצי המעטים ויצאתי לדרך. אותו זמן היו בוולקוביסק כששת אלפים יהודים, לפי השערתי, ורובם ציונים. (במאמר מוסגר רצוני להדגיש, לידיעתם של היסטוריונים וסתם יהודים, ובעיקר ישראליים, כי העם היהודי הזה אשר היה בפולין, ברובו המכריע, על כל פנים בחלקו האקטיווי — ציוני היה. הוא למד עברית, ידע עברית, על כל פנים היה לו יותר עניין בארץ ישראל ובמתרחש בה מאשר בפולין ובמתרחש בה. וד"ל.)

עד מהרה למדתי לדעת, כי הגימנסיה ותנועות הנוער היוו את מרכז החיים היהודיים. כך בוולקוביסק — כך בעריה האחרות של פולין. לא היתה חובת לימוד בגימנסיה ולא היו לה זכויות ממלכתיות. חינוך יהודי ציוני לשמו. גימנסיה "עברית", אך אין פירושו של דבר שהכל נלמד שם בעברית. זה כמעט מן הנמנע, אך האוירה היא עברית. הלשון המדוברת בין התלמידים היתה, דומני, על טהרת היידיש, שהרי בליטא, או "כמעט ליטא", עסקינן. בגליציה שלטה יותר הפולנית בציבור היהודי הצעיר, אך בליטא היתה קנאות ליידיש. אני אף פעם לא גרסתי כפי שגרסו הרבה מנהיגים ציוניים בגליציה וברוסיה, שהבינו את טעם הויכוח רוסית או עברית, פולנית או עברית, אך לא תפסו לשם מה בכלל יידיש...

לבה ומוחה של הגימנסיה העברית היו מכוונים לארץ ישראל, גם אם לא כל המורים היו ציונים פעילים. האוירה הכללית היתה ציונית, וזה מה שחשוב. היא היתה מסונפת למרכז החינוכי הגדול ושמו "תרבות" והרבה מאד שעות הוקדשו ללימוד המקצועות העבריים, ומכאן המשקל הרב שהיה לעבודתי שם. היה רק עוד מורה אחד למקצועות הנלמדים בעברית, והוא זכור לי יותר מיתר המורים, הלא הוא שמעון גוטספלד, הזקן שבחבורה, מי שהיה ממש דגם חי למעבר מדור ההשכלה לדור הציונות. כמדומה שחיבר גם מחזות תנ"כיים וכיוצא באלה. למען האמת, מירב ומיטב היחסים שלי נקשרו עם התלמידים, אולי לא מעט בזכות נושאי הלימודים: יהדות, ציונות, שירה עברית, ארץ ישראל וכו'.

הנוער בוו. היה מצויין, ובין תלמידי הגימנסיה היו לא מעטים שהגיעו מעיירות הסביבה. אהבתי את העבודה בגימנסיה מתוך הרגשת הלבבות והמוחות הפתוחים והדרוכים, אך היו לי גם מרכזי חווייה נוספים בעיירה נפלאה זו. (סליחה, זו פליטת הקולמוס או מכונת הכתיבה. פשוט שכחתי שהבטחתי לא לכנות עוד את וולקוביסק עיירה...) כי לא רק ראשית עבודתי בהוראה כרוכה בוולקוביסק, כי אם גם מסלול חיי הפוליטיים ראשיתו שם — בית"ר. דומני שהיה זה דוד לינבסקי, דוד ניב היום, אשר לאחר שנוכח לדעת כי השקפותי הן בית"ריות או רביזיוניסטיות (אם כי מעולם לא הייתי חבר הצה"ר), פנה אלי בהצעה שאקבל מידיו את קן בית"ר, כי הוא עצמו עולה לארץ־ישראל.

כך לבשתי, לראשונה בחיי, מדי בית"ר וכך נקבע במידה רבה מסלול חיי. מבחינת ההשקפות הסתמן המיפנה שלי לכיוון זה של הציונות עוד לפני כן, ובשני שלבים. שלב ראשון — טבח חברון תרפ"ט, כשהשתתפתי לראשונה בהפגנה המונית בלבוב וההמון ברבבותיו צועק: "ז'בוטינסקי צודק!" (את ז'בוטינסקי עצמו שמעתי שנה לפני כן בנאום מזהיר, ואני אז בכיתה השביעית בגימנסיה בלודז', ואת הנאום הזה אני זוכר עד היום, אך לא הסקתי אז מסקנות פוליטיות).

אירוע שני שהשפיע עלי בכיוון לבית"ר והלאה מזה, היה שירו של אורי צבי גרינברג: באזני ילד אספר מעשה במשיח שלא בא. השיר מזעזע ומספר על משיח שהגיע עד מרגלות הר הבית ושם מצאוהו הרוכלים ומכרוהו. הרמז היה גם לענין הרחבת הסוכנות היהודית... דווקא הסיום הפסימי שהמשיח חלף־הלך לו, ואולי לאלפי שנים נוספות, הוא שקבע את הכיוון: יש למנוע את האסון. השיר נתפרסם ב"מאזניים" תרצ"א, ואני אז סטודנט בוינה. מני אז השתתפתי בפעילויות שונות ואף קיבלתי מכות בימי עלילת הדם של רצח ארלוזורוב, אך פעילות מאורגנת וסדירה, ובעיקר במסגרת בית"ר, התחלתי שם, בוולקוביסק.

האמת היא, שלמרות כל ההבנה והחיוב העיוני לצבאיות ולמדים, ולמרות החינוך ל"דום־נוח", אישית־אינטימית לא הרגשתי את עצמי "טבעי" ביותר במדים, אך לא הססתי, נעניתי להצעה, וכך הפכתי להיות מפקד קן בית"ר בוולקוביסק, כשמירב העבודה הארגונית ו"הצבאית" היתה על כתפי סגני, דומני ששמו היה סוקניק, והוא עתה בארץ, בבאר־שבע. עבודתי העיקרית המשיכה להיות — הרצאות, נאומים והסברה בכתב. מהפיקוד בוולקוביסק הגעתי ב־1937 לפעילות בגליל וילנה, ומשם — לנציבות בית"ר בפולין לפי הזמנת מנחם בגין, אך יתכן מאד שאילמלא וולקוביסק הייתי מוצא דרכי הפוליטית הימנית הזאת במסלול אחר.

ובוולקוביסק זו רכשתי גם לראשונה — "ראשונות" שלישית לאחר הוראה ובית"ר — ארון שלם עם ספרים. היה זה מעזבונו של אורינובסקי, שהיה מורה שם, וארון הספרים שלו נשאר ונמכר

לי, ובו שורה ארוכה ו"כבדה" כל כך של ספרים: כל כרכי "התקופה". נטלתי אותו עמי כמובן בעברי לסמינר "תרבות" בוילנה, אך לא יכולתי ליטול אותו עמי בהמשך טלטוליי. הוא נשאר. מילא. רבו תחליפיו, אך אין תחליפים לכל היקר האנושי ההוא שהשארתי בוולקוביסק, שהשארנו לשריפה בכל הוולקו־ביסקים היקרים ההם.

באחת החוברות הראשונות של הירחון "סולם למחשבת מלכות ישראל", שפרסמתי עם צאתי מן המחתרת, פרסמתי מעין "יזכור" פרטי שלי לזכר תלמידַי. אלה שבוולקוביסק ראשוני־בכורי תלמידַי היו, ועל כן אעתיק לסיום הרשימה הזאת את דברי האזכרה ההם:

יזכור לנשמות תלמידי

...אזכור גם אתכן בעומדי ביום כיפור זה להזכיר נשמות, כי פתאום עלה בלבי להזכיר השנה את כל נשמות תלמידי, אשר לא אראה אותם עוד ואשר אהבתים כל כך, את כולם. אולי עלה הדבר על לבי משום שלא ניתן לי להגשים כיסופי לעמוד שוב בפני תלמידים ותלמידות חיים וללמד וכתתי רגלי וכיתתי לְבי ממנהל בית־ספר למנהל בית־ספר ובקשתי: תנו לי לעמוד בפני תלמידים כי נתגעגעתי מאוד אליהם. תנו לי שוב להציג את גפרור מוחי במגע עם לבבות פתוחים לפרקים לשירה ולפרוזה, לפסוקי תהילים ואיוֹב. מעם שעור באיוב נלקחתי לכלא. ועדים תלמידי בשמיים ובארץ כי לימדתים לאהוב את כל אלה, אבל נפסלתי להיות מורה בישראל. ובצאתי מאת מנהלים ומפקחים, ופָניי מבויישות ולבי צבוט, ראיתי פתאום את נשמות כל תלמידי אשר לא אראה אותם עוד כי מתו, והן מקיפות אותי והולכות עמי, עם פני המבויישות ולבי הצבוט. ואז עלה בלבי להזכיר את כולם ב"יזכור", שעת "יזכור" קצרה, קצרה, והחזן ממהר כל כך לסלסל את "אל מלא רחמים", לכל אחד למידתו ומשקלו, שאין סיפק בלבו של אדם להתייחד עם הרבים, הרבים. על כן אמרתי: אתיחד הפעם רק אתכם תלמידי, תלמידי גימנסיה וולקוביסק, העיירה העצובה, תלמידי בית המדרש למורים ולגננות בוילנא. הורים אין לכם אשר יבכו אתכם, וילדים טרם הולדתם אשר יזכירו אתכם. אזכור אני אתכם.

אהבתי את כולכם. את הטובים ואת הרעים. את החרוצים ואת הסרבנים, את אשר חיממו את לבי בעיניהם העוקבות אחרי ואחרי תנועותי המתרגשות והמצחיקות לפעמים, והם אינם צוחקים כי הם נעים עם תנועות ידי על גלי שטף המחשבות, את אלה אשר היו אומרים לי "מספיק" ואת אלה אשר היו אומרים "בלתי מספיק", אדוני המורה, תמשיך". את התלמידות המיוחדות בכל כתה וכתה אשר בהעדרן מן השיעור עצוב היה לי ופחות להט בהרצאתי, ואת אלה אשר אהבתי לקנטר בחריפות כדי לפייסם אחר כך בהומור, ורק ציונים לתת. לא אהבתי את ישיבות המורים, אבל אתכם כל תלמידי אהבתי והיתה שמחתי ממש שמחת ילד כשהיתה נגנבת לאזני ההפסקה בשעת־לחישה ביניכם: "היה שעור נפלא", וגם אם ידעתי שהלחישה נאמרה בדיוק כך שאשמע אותה, אבל לא הייתי זקוק לכך, כי בדברי לפניכם הרגשתי את פעמי הלבבות שלכם אם פועמים הם עם לבבי אם לאו. כי זה אשר אהבתי: להצמיד את כל לבותינו אל היפה בספרות האבות, שתראו באברהם ובישעיהו ובאיוב אנשים החיים עמנו היום והם גדולים ויפים, ולא כראות "ספרות". ואתם עזרתם לי מאוד. התרגשותכם היא שהיתה דלק לנשמתי ויחד אתכם טסנו בעולם היפה והטוב והחזק.

תלמידי, תלמידי, אזכור ולבי הומה.

"סולם" תשרי, תש"י

קיצוני משמאל בשורה השניה — יצחק יזרניצקי, עתה — יצחק שמיר, ראש ממשלת ישראל. שני מימין, דוד ניב

שפרה חקלאי (לבית לנגר)

תלמידה יהודיה בבי"ס פולני ממשלתי

עורך הספר, שנודע לו כי מוצאי מוולקוביסק, הציע לי להעלות על הכתב את הזכרונות שלי מעיר זו. אמרתי לו: למעלה משישים שנה עברו כבר מאז עזבתי את וולקוביסק, יהודיה זקנה אני כבר, גם כוח הזכרון נחלש, מה יכולה אני לזכור? השיב לי: תעצמי עינייך לכמה דקות, תקפיצי עצמך ששים שנה אחורנית, תיזכרי באבא, בסבא, באמא, בסבתא, וממילא יעלו ויבואו הזכרונות מוולקוביסק.

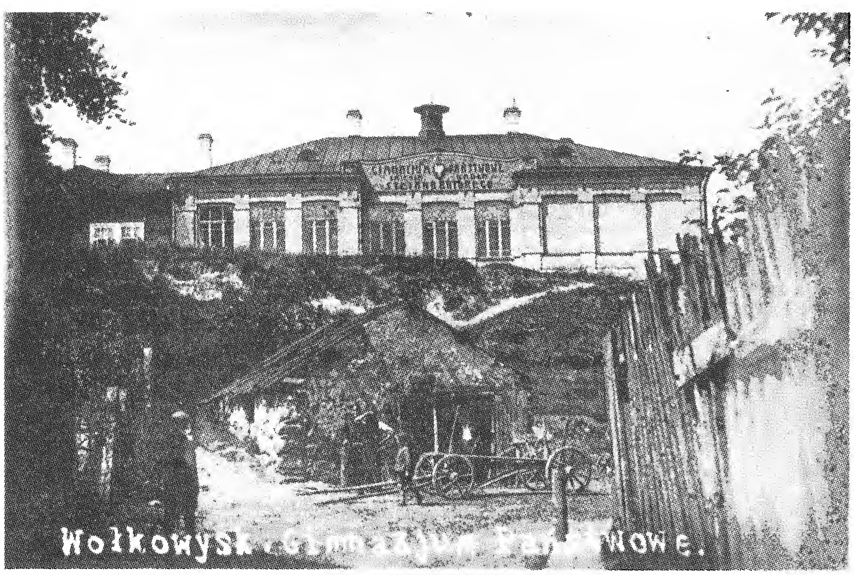
עשיתי כפי שהודרכתי, והנה אני רואה נחל שזורם בפאתי העיר הזאת ואף את דירת המגורים שלי אני רואה. היתה זו דירה של שני חדרים בבית קטן שהיו בו שלוש דירות. לא רחוק מן הנחל היה הבית הזה וגן חצה בין הנחל והבית. ממול — אגם לא גדול אשר היה קופא בחורף ושימש לתושבי העיר מגרש להחלקה. אני רואה גם עץ דובדבנים שגדל ליד ביתנו וכן גם שיחי לילך.

האם יצאתי ידי חובה בתיאור הנוף?

בעוד עיני הדמיון שלי צמודות לנוף זה מגיע לאוזני ניגון טמיר, לחן של תפילה שמתנגנת בתוכי. הכרתי. זהו לחן תפילת "כל נדרי" בערב יום כיפורים, אך אין זה הלחן השגור והידוע אלא אחר לחלוטין. שנים רבות הייתי מנסה למצוא את הניגון הטמיר הזה בערב יום הכיפורים בבתי־כנסת שונים בירושלים, אך לא הצלחתי לגלותו. ניגונים שונים מצאתי. את זה לא. זה היה קיים רק בוולקוביסק. איני זוכרת מי היה החזן או בעל־התפילה, אך אני זוכרת כי באלפי נימים נמשכתי לניגון הזה שהגיע אלי מה"שול־הויף" בוולקוביסק.

עזבנו את וולקוביסק בשנת 1926 ועלינו לארץ ישראל. לקראת עליתנו הכשירו אותנו, את הילדים, על ידי מורה פרטי ששמו היה ראובן רוצ'יק, שלימד אותנו עברית והנחיל לנו גם מושגי יסוד בתולדות ישראל. לא קיבלתי את אלה בגימנסיה הפולנית הממשלתית, אשר בה למדתי. אם זכרוני החלש אינו מטעה אותי, היתה הגימנסיה הזו בבנין־עץ ארוך בן קומה אחת, שעמד על גבעה בפאתי העיר וסביבו חצר גדולה. לכל תלמיד בגימנסיה זו היה פנקס קטן עם עטיפה שחורה, אשר בו היו רשומים כל כללי ההתנהגות שמחייבים את התלמידים והתלמידות. אסור היה לסטות מאלה כהוא־זה. התלבושת שחייבה את הבנות — סנורים שחורים מעל ללבוש רגיל. איני זוכרת מה היה הלבוש של הבנים, אך זכור לי כי גם הבנים וגם הבנות חבשו כובעים מיוחדים עם מצחייה. היהודים היוו מיעוט קטן בין התלמידים, וכמובן שהם הרגישו כפי שמרגיש מיעוט. השתדלנו, מחמת חשש לעינא בישא, לא להתבלט יותר מדי... מבין המורים זכור לטוב המורה לגיאוגרפיה, נעים־הליכות ומסביר פנים. גם המורה שלנו להיסטוריה היתה אשה עדינה ונעימה. איני יכול לומר זאת לגבי הכומר, שהיה לבוש בשמלה ארוכה ושחורה, שהיה בה כדי להרתיע את היהודים. הוא לימד לימודי־דת את התלמידים הנוצרים (היהודים היו משוחררים מלימודים אלה) וכן גם היה מורה ללטינית לכלל התלמידים בכיתות הגבוהות. כל־אימת שהיינו רואים אותו היינו נזכרים משום־מה כי אנחנו מיעוט בטל ומבוטל במסגרת ביה"ס הממשלתי.

בין החברות שהיו לי ולאחותי בגימנסיה היו גם בחורות נוצריות. לאחותי היו ממש ידידות נאמנות בין הנוצריות, וזכור לי, כי אחת מהן הִמשיכה בהתכתבות עימה במשך שנים לאחר שעלינו כבר לארץ ישראל. זה לא מנע בעדה, כפי שסיפרה לי אחותי, לשאול אותה פעם, לפני חג הפסח, היכן מחביאים היהודים את הדם של הילדים הנוצרים... אחותי נזדעזעה כמובן לשמע השאלה "התמימה" הזאת, אך היא הדגישה שחברתה שאלה את מה ששאלה לא מתוך רצון לקנטר ולהרגיז.

הרב ר׳ יונתן והדיין ר׳ מנדלה בוחנים את תלמידיהם

אחד מציוריו הרבים של שמואל רוטברד שהיה ידוע בוולקוביסק בכינוי ״שמואל כודוז׳ניק״ (ברוסית — צייר). הוא נולד בוולקוביסק וכבר בימי למדו ב״חדר״ בלטו כשרונותיו לציור. מתחת ל״חומש״ היה מחזיק גליונות נייר ומצייר בסתר את המלמד שלו, טיפוסים של תלמידים וגם נופים של וולקוביסק. בשנת 1904 עבר לארצות הברית, צייר תפאורות לבתי כנסת ולאולמי תיאטרון לשם פרנסה, אך בו בזמן הירבה לצייר, לפי הזכרון, נופים של עיר מולדתו וגם דיוקנים שונים שהיו זכורים לו מימי היותו בוולקוביסק. בשנת 1917 הציג את ציוריו בתערוכה ראשונה שלו בניו־יורק שזכתה לבקורות חיוביות ולהדים רבים. תמונות רבות שלו מצויות במוזיאונים רבים בארצות הברית.

על מלמדים ו״חדרים״

טיפוסים שונים של מלמדים היו בוולקוביסק והם־הם שקבעו גם את הטיפוסים השונים של ה״חדרים״. למרבית המלמדים לא היום שום קווליפיקציות בתחום החינוך והם ראו את תפקידם לא בחינוך הילדים אלא בהרבצת תורה. הילד המצטיין ב״חדר״ היה זה שידע לפרש פסוק כהלכה, פרקי חומש בעל־פה ול״העביר את הסדרה״ כראוי. שיטת ההוראה במרבית החדרים האלה היתה מיושנת מאד, ״אחד מקרא ואחד תרגום״, כפי שתואר בסיפוריהם של מנדלי, שלום־עליכם ואחרים: ״וַיאמר־האָט געָזאָגט, אדוני־גאָט, אל משה־צו משה׳ן, לֵאמוֹר־אזוי צו זאגן״... על ״מקצוע״ אחד הקפידו מלמדים רבים — על העברת הסדרה. (לפי המקובל אסור היה למלמד לקבל שכר לימוד, אלא רק שכר **בטלה והעברת הסדרה**...) ביום ששי בבוקר היו בוקעים מכל החדרים ומהתלמוד תורה קולות הילדים בניגון המסורתי: מֻרְכָא, טִיפְחָא, מוּנָח אֶתְנַחְתָא״ והרבי עצמו היה מתמוגג מכל ״פזר״ ו״שלשלת״ שתלמידיו ידעו להשמיע כראוי.

לאחר שקמו ״החדרים המתוקנים״ התחילו לנשב רוחות אחרות בחינוך היהודי. תוכנית הלימודים כללה מקצועות נוספים, כגון: פולנית, מתמטיקה, ואפילו גיאוגרפיה. ה״חדר״ פשט את צורתו הישנה ולבש צורה חדשה. חיים **מילקוב** מירושלים ידע לספר על ה״חדר״ שבו למד ועל המלמד ליניבסקי. ל״חדר״ זה

שלחו את ילדיהם בעלי־בתים אמידים וחשובים. זה היה בית־ספר ממש, ופרט לחומש ותנ״ך לימדו בו גרמנית, פולנית, חשבון ועוד מקצועות חילוניים. שתי כיתות היו ב״חדר״ זה ושכר הלימוד היה בערך 5 דולאר לחודש.

המורה ליניבסקי (אבא של דוד ניב) נקט בשיטות מודרניות, לא הקפיד על ״תורה שבעל פה״, כלומר על שינון פרקים ופסוקים בעל־פה, אלא שם לב למידת ההבנה של התלמיד את החומר הנלמד. הוא גם ידע להמחיש עניינים ומושגים שתלמידיו התקשו בהם. וכך, למשל, כאשר למדו ב״חומש״ על החושן והאפוד, על הכוהנים ועל ה״משכן״ היה ליניבסקי משתמש בגזירי נייר וציורים שהיה מכין לפני השעור, וכך היו התלמידים מקבלים מושג ברור על החושן ועל האפוד ועל מיבנה בית המקדש וכו׳. שיטת לימודים זו היתה בבחינת ״מהפכה״ בתקופה ההיא. גם בית־הספר של פרבר נקט בשיטות מודרניות, וכפי שמתואר במקום אחר בספר זה, נחשב בי״ס זה למיוחס ביותר.

תשומת־לב מיוחדת הוקדשה בחדרים המתוקנים ללימוד **הדקדוק**, ותלמידי ״החדרים״ האלה, שעברו אח״כ ללמוד בגימנסיה, הצטיינו בדקדוק יותר מתלמידים אחרים שלא עברו את ה״חדרים״. עברית לימדו כמובן בהברה האשכנזית, ולא על נקלה סיגלו לעצמם התלמידים את ההברה הספרדית בימי למדם בגימנסיה. גם העברית עצמה היתה שונה במידה ניכרת מהעברית של ימינו. סבון לא היה בנמצא, אלא **״בורית״**, **״אני חפץ״** בא במקום ״אני רוצה״ של ימינו, וכו׳. וכו׳. יש לציין, כי הרבה תלמידים שלמדו בבית־ספר פולני או רוסי בשעות שלפני הצהריים למדו עברית ותנ״ך בשעות אחרי הצהריים, כי הוריהם לא רצו להשלים עם כך שבניהם לא יֵדעו עברית.

לפי איינהורן ייסד **דוד הובר** את ה״חדר מתוקן״ הראשון בוולקוביסק, והוא גם שיזם אח״כ את הקמת ביה״ס הריאלי הרוסי. לפי אותו מקור היו אלה דוד הובר והנך ניימן **הראשונים** ששלחו את בניהם ללמוד בגימנסיה ״הרצליה״ בא״י.

בן־ישראל

פעילות אמנותית דרמאטית

על ראשיתה של פעילות אמנותית־דרמאטית בעיר מספר ד״ר איינהורן בספרו. לפי דבריו התחילה פעילות זו ביוזמתו של יהודי עממי מוטל קיליקובסקי (כהן). מוטל זה, שהתיתם מהוריו בעודנו ילד, התחנך בבית סבו שלום פוצ׳טר וגילה עוד בימי ילדותו נטייה למישחק. הוא היה נוהג לרכז את הילדים של השכנים שלו והיה עורך ״מיצעדים של חיילים״ בהשתתפותם. רופא פולני, ילץ, שגר בסביבה, הבחין כנראה בכישוריו והיה מעניק מפעם לפעם למוטל סכומי כסף קטנים לשם רכישת תופים וחצוצרות קטנות אשר ילוו את המיצעדים שתכנן וביים, וכך הוקמה תזמורת ילדים־חיילים.

משהגיע מוטל לגיל עשר שנים היה משמש כעוזר למלמד משה־מאיר והיה עורך עם הילדים הצגות של המחזות ״עקידת יצחק״, ״מכירת יוסף״ ואחרים. בן 13 היה מוטל כשיצא לעולם הגדול והגיע לגרודנו ולקובנה. בגרודנו עבר כספר במספרה שהיתה בקירבת מקום לתיאטרון, וכך בא במגע עם שחקני תיאטרון ששיתפו אותו לעיתים כניצב באחת ההצגות, או גם בתפקיד כלשהו.

בן 16 היה מוטל כשחזר לוולקוביסק בשלהי המאה ה־19. אותו זמן נוסדה בעיר חברת ״לינת הצדק״, שנזקקה לכסף לשם רכישת מכשירי רפואה. מישהו העלה את הרעיון, ואולי היה זה מוטל עצמו, לארגן נשף פורים, שכל הכנסותיו תהיינה מיועדות לחברה החדשה. הבחירה נפלה על האופרטה ״שולמית״ של גולדפדן והבמאי היה כמובן — מוטל. היו קשיים להשיג בחורות לתפקידים נשיים, ולא היתה ברירה אלא שבחורים ישחקו תפקידי בחורות. כך קמה בוולקוביסק הלהקה הדרמאטית הראשונה, בה השתתפו 16 צעירים. קהל רב בא להצגה הראשונה, ובין היתר — גם שוטר מטעם הרשות, שנשלח לבדוק אם המחזה עבר את הצנזורה...

גם בימי מלחמת העולם הראשונה לא נפסקה לחלוטין הפעילות התיאטרונית. בראשית 1916, בימי הכיבוש הגרמני, אירגן מוטל קיליקובסקי חוג דרמאטי בשם ״הזמיר״ ופעילותו של החוג נמשכה עד סיום המלחמה. האוכלוסיה היהודית בעיר קיבלה את הופעות החוג הזה בהתלהבות, כי השתוקקו לבימה יהודית. ושוב עלו על הבמה המחזות של אבי התיאטרון היהודי גולדפאדן: ״שולמית״, ״בר כוכבא״, ״הקוסמת״ וכד׳. מרבית ההצגות נערכו באולם הראינוע של בוטבינסקי והשחקנים הראשיים היו: לייזר סוקלסקי, מוטל קיליקובסקי, לייזר שיף ויוסף פיקרסקי. המנהל המוסיקאלי היה ישראל שיין. ההצלחה של המחזה ״שולמית״ עברה את כל הציפיות והיה הכרח להריץ הצגה זו כמה וכמה פעמים. להצלחה ניכרת זכה גם המחזה ״בר כוכבא״. חוגי האינטליגנציה היהודית שמלכתחילה לא גילו התעניינות בתיאטרון הזה, שינו את יחסם לבימה היהודית לאחר שנוכחו לדעת כי הציבור היהודי נוהר להצגות, ואף הם התקרבו ל״הזמיר״. הא׳ גלאי, שהיה שחקן רוסי מקצועי, קיבל על עצמו לאחר זמן להיות הבמאי של ״הזמיר״ ושחקנית רוסית מקצועית ומפורסמת, מריון, מילאה תפקידים ראשיים. לימים התחיל תיאטרון החובבים הזה להעלות על הבמה מחזות של שלום אש, נומברג, פרץ הירשביין, יעקב גורדין ועוד.

הצעירים מהעיירות הסמוכות היו מגיעים לעתים תכופות לוולקוביסק כדי ליהנות מההצגות, ובמשך הזמן התחילו גם להגיע הזמנות מהחוץ והתיאטרון הזה היה עורך סיורים בעיירות שונות.

סכסוכים אישיים שפרצו בין השחקנים (על חלוקת תפקידים וכד׳ — כפי שמקובל בהרבה להקות) גרמו לכך שהוקמה להקה חדשה (״די הַארפֶע״) בראשותם של מ. קיליקובסקי ומוטה־לייב קפלן, ואף זו התחילה להציג מחזות של גולדפאדן. ההתחרות היתה גדולה והסכסוכים גברו, עד שהשחקנים הבינו כי לא תהיה תפארתם על דרך הפילוג והתאחדו מחדש. הבעייה היתה: אם התיאטרון המאוחד ייקרא ״הזמיר״ או ״די הארפע״? גם לבעייה זו נמצא פתרון — הטילו גורל, והשם ״זמיר״ עלה בגורל...

צעד נוסף בהתקדמות התיאטרון הזה נעשה על ידי הזמנת שחקנים מוכשרים מביאליסטוק, מה שאיפשר גם להציג אופרטות. איינהורן מציין בספרו, כי בחורה יהודיה מביאליסטוק, זווקינה, בת להורים עניים, הסעירה ממש את יהודי וולקוביסק בהופעותיה המוצלחות, ביופיה ובקולה הערב. במחזות של גורדין ופרץ הירשביין הצטיין במיוחד שחקן מוכשר בשם גרינהויז. למרות התנאים החמורים של תקופת המלחמה (עבודת־כפייה, רעב והגבלות שונות) הצליח התיאטרון היהודי להתגבר על כל הקשיים והוא התקיים במשך כמה שנים ועודד את האוכלוסיה היהודית ששאבה מלוא חפניים נחת וקורת־רוח מהתיאטרון היהודי.

לאחר זמן, בימי השלטון הפולני נתבקש מ. קיליקובסקי על ידי העסקנים הציוניים לארגן הצגה לטובת ההסתדרות הציונית

מרדכי (מוטל) קיליקובסקי

בעיר. הוא נענה לבקשה, ריכז כשלושים בחורים צעירים והציג את המחזה "זרובבל". המחזה הוצג באולם הראינוע של בוטווינסקי ובין היתר השתתף בהצגה **רפאל קלצ'קין**.

לאחר הפסקה של כמה שנים חידש "הזמיר" את פעילותו בשנות העשרים המאוחרות. הבמאי היה **יעקב פישר** והועלו ההצגות: "אוריאל אקוסטה", "המלך ליר" ומחזות רוסיים שונים שתורגמו ליידיש. ההצגות נערכו פעמיים בחודש וההכנסות נועדו למוסדות שונים בעיר, כגון: "בית היתומים", "מושב זקנים", "לינת חולים" וכד'. יוסף פיקרסקי ("פוליאק") היה כנראה אחד הכוכבים בהצגות אלו, ועל כך אנו למדים מכתבה ב"וואלקאוויס־קער לעבן" מה־27 ביוני 1930, לפני נסיעתו לקובה.

חוג (סקציה) דרמאטי היה קיים גם על יד קן "השומר הצעיר" ואף הוא התנהל ע"י י. פישר־הבמאי. בין המשתתפים בחוג זה היה גם יעקב איינשטיין.

ראוי לציין כי הזיקה של יהודי וולקוביסק לאמנות דרמאטית גרמה לכך שהרבה להקות רציניות מחוץ לוולקוביסק כללו במסגרת סיוריהן את עירנו שהיתה מקבלת בסבר־פנים כל מופע אמנותי.

עתונות יהודית בעירנו

שני שבועונים הופיעו בוולקוביסק: ״וואלקאוויסקער לעבן״ ו״וואלקאוויסקער וואכנבלאט״. לפי תוכנם וצורתם לא היו שונים מכתבי־עת רבים מסוג זה שהופיעו בפולין בשנות העשרים והשלושים. המתכונת הרגילה היתה ארבעה עמודים גדולים. העמוד הראשון היה מוקדש בדרך־כלל לברכות לרגל אירועים משפחתיים ולמודעות־אבל והשתתפות בצער. מודעות אלו היוו כמובן את מקור ההכנסה העיקרי. העמוד האחרון היה תפוס בעיקר על ידי הכרוניקה המקומית וכן גם מודעות מסחריות, ואילו בשני העמודים הפנימיים אפשר היה למצוא רשימות ומאמרים שמגיבים על מה שקרה בעיר ובקהילה וכן גם רשימות על נושאים יהודיים כלליים.

ראוי לציין במיוחד את ה״וואלקאוויסקער לעבן״ שהתחיל להופיע בראשית שנת 1925, החזיק מעמד במשך 14 שנה ונערך ע״י **מ.ל. קפלן וראובן רוצ׳יק**. אחד המשתתפים הקבועים בשבועון זה היה **אליעזר קליר**, ולאחר שעלה לא״י והתיישב בפתח תקוה שימש כתב קבוע של העתון בארץ ופרסם בו כתבות על המתרחש בה. תפוצת העתון היתה די מוגבלת וקרוב לודאי שלא עלתה על 600 עותקים. כדי לאזן את התקציב היה בית הדפוס, אשר בו נדפס העתון, מבצע גם עבודות פרטיות שונות, אך גם באלה לא היה די כדי לבסס את קיומו, ונדבנים שונים מוולקוביסק ומארה״ב היו מסייעים ברוב או במעט על ידי תרומות.

ראובן רוצ׳יק, מעורכי העתון, היה איש משכיל, שלט היטב בעברית ובשפות אחרות, שימש כמורה לעברית בוולקוביסק ובביאליסטוק. נ. צמח, מייסד ״הבימה״ סיפר, כי היה זה המורה העברי הראשון שלו רוצ׳יק, שהשריש בלבו את האהבה לשפה העברית והודות לו עלה בלבו הרעיון להקים במה עברית. את שיריו הראשונים פרסם רוצ׳יק בכתב־עת לילדים ״בן־שחר״ וכן פרסם שירים ורשימות בעתון ״דער יוד״ ובעתונים אחרים. המדור להומור ולסאטירה בשבועון היה אף הוא פרי עטו וכן גם היה לו טור קבוע בשם ״היימישע עניינים״ שנועד לתגובה בחרוזים ובדרך ההומור על אירועים שונים בחיי החברה היהודית בוולקוביסק. דוד ניב סיפר, כי במרתף של מערכת ה״וואלקאווי־סקער לעבן״ היו נפגשים אנשי האינטליגנציה היהודית, שהיו מבלים שם תוך כדי ציטוטים ודקלומים של יצירות ווירגיליוס, פושקין ואחרים, כשכל אחד מנסה להוכיח את ידענותו ובקיאותו בספרות הקלאסית. הרוח החיה בהתועדויות אלו היה כמובן רוצ׳יק. הוא נספה בימי השואה, וזה היה גם גורלו של מרדכי־לייב קפלן, העורך השני, ושל משתתפים אחרים בעתון, כגון אלתר גילר (חנווני שתוך כדי מכירה ושקילה בחנותו היה מחבר שירים ופזמונים נחמדים), שכנא דבורצקי, א.צ. שוורץ (מורה בגימנסיה העברית, שהיה מפרסם את שיריו ביידיש על עמודי העתון). בבית הספרים הלאומי בירושלים נשתמרו הרבה גליונות מהעתונות המקומית בוולקוביסק. ביניהם ״וואלקאוויסקער וואכנבלאט״ שעורכיו היו: מ. עין ור. שקלווין, ״וואלקאוויסקער שטימע״ שעורכו י. וינוגרודזקי (1927).

חברי מערכת ״וואלקאוויסקער לעבן״ עם הסופר היהודי הנודע ז. סגלוביץ׳ (1928). יושבים (מימין לשמאל): ראובן רוצ׳יק, ז. סגלוביץ׳, מרדכי־לייב קפלן. עומדים: אליעזר קליר, מרדכי גילר

וולקוביסק

באנציקלופדיות ובמקורות היסטוריים

במקורות היסטוריים שונים ובאנציקלופדיות אנו מוצאים את הערך "וולקוביסק" בניסוחים שונים. נביא להלן את הערך "וולקוביסק", כפי שנוסח באנציקלופדיה העברית ובאנציקלופדיה "יודאיקה":

האנציקלופדיה העברית: "וולקוביסק — עיר ברפובליקה הסובייטית הבילורוסית; העיר הראשית של מחוז ו' בחבל גרודנו; יושבת על נהר רוס (יובל שמאלי של הנימן), כ־90 ק"מ ממזרח לביליסטוק, בקו מסילת הברזל מעיר זו למינסק. מיספר תושביה — כ־16,500 בשנת 1958.

וולקוביסק שוכנת בסביבה שמתפרנסת בעיקר מחקלאות, גידול מקנה ויערות. מעבדים בה את תוצרת הסביבה, וכן נמצאים בה בתי־חרושת לחומרי־בנין ומתכת. ו' כבר היתה קיימת במאה ה־11. באותו זמן שימשה מבצר להגנת גבולה המערבי של רוסיה הקיובית. אחר התפוררותה של המדינה הקיובית במחצית השניה של המאה ה־12 נכבשה ו' חליפות ע"י נסיכי ווהלין וליטה. באמצע המאה ה־13 כבר היתה שייכת לליטה, שבידיה — ובידי פולניה (שהתאחדה עם ליטה ב־1569) — נשארה עד 1795. באותה שנה סופחה לרוסיה. ב־1920 חזרה ו' לפולניה, אך ב־1939 סופחה שוב לרוסיה.

יהודים נזכרים לראשונה בנפת ו' בתעודה מ־1577. ב־1766 נימנו ב"קהל" ו', שכלל גם את היהודים בישובים הסמוכים, 1,282 נפש. ב־1847 היו בו' 1,429 יהודים. ב־1897 עלה מספרם ל־5,528 נפש, שהיוו 53.5% מכלל האוכלוסיה. במחוז ו' היו אותה שנה 18,470 יהודים. ב־1921 מנתה קהילת ו' 5,130 נפש (בתוך אוכלוסיה של 11,000). הקהילה חוסלה ע"י הנאצים בדצמבר 1942 — ינואר 1943 עם גירושם של יהודי ו' למחנות ההשמדה.

אנציקלופדיה יודאיקה: וולקוביסק — עיר במחוז ("אובלסט") גרודנו בס.ס.ס.ר הבילורוסית. לראשונה נזכרים יהודים כתושבים בפרוורי וולקוביסק בשנת 1577. מיספר היהודים ששילמו מס־גולגולת בשנת 1766 בוולקוביסק ובפרווריה הגיע ל־1,282. ו' סופחה לרוסיה בשנת 1795 ובשנת 1797 הגיע מספר התושבים היהודיים והקראים ל־1,477, שהיוו 64 אחוז של האוכלוסיה הכללית. 1,429 יהודים היו בו' בשנת 1847, 5,455 בשנת 1897 (64 אחוז מהאוכלוסיה) ו־5,310 (46%) ב־1921. עיסוקם העיקרי של היהודים בו' במאה ה־19 — במסחר זעיר, במלאכה, שיווק תוצרת חקלאית. הרבה יהודים התפרנסו גם מסיפוק שירותים שונים למחנה הצבא הרוסי שבסיסו היה בסביבה. הפרולטריון היהודי התחיל להתארגן ב־1897 בהשפעתו של ה"בונד" שהתחיל בפעילותו לאחר שפרצה שביתה במפעל לבורסקאות.

מפלגות ותנועות־נוער

הציונות הכללית

לתנועת "חיבת ציון", שהתחילה בשנות השמונים של המאה שעברה, היו הדים בוולקוביסק מיד עם הופעתה. הרב יצחק קוסובסקי, שישב על כסא הרבנות בוולקוביסק לאחר עליתו של הרב אבא יעקב הכהן בורכוב, סיפר כי בין ספרי הרב ר' יונתן אליסברג, שיצאו לו מוניטין כגאון בתורה ושכיהן כרב בוולקוביסק לפניו, מצא מכתב שנשלח אליו על ידי הסופר ש.י. פין מוילנה, שהיה גם חובב ציון נלהב, בקשר לועידת קטוביץ הידועה של חובבי ציון שהתכנסה בשנת 1884.

ראוי לציין כי בניגוד לערים אחרות בפולין בלטה האהדה לציונות דווקא בחוגים הדתיים והיו לכך גילויים רבים. זוהי, בלי ספק, אחת הסיבות להגמוניה של הציונות בחיי הציבור בוולקוביסק.

עם הצעדים הראשונים של הציונות המדינית התארגנו בעלי־בתים רבים וחשובים בעיר באירגון שכינה את עצמו "בני ציון". ד"ר מ. איינהורן נוקב בספריו בשמותיהם של אחדים מחברי האירגון הזה בשנת 1902: אהרון שיפמנוביץ, יקותיאל רוימן, יקותיאל נוביק, אריה־לייב ארקוט, משה־מרדכי זליצקי, שמואל־יונה נובוגרודזקי ואהרון ליפשיץ. לועד האירגון הזה השתייכו: קופל־אשר וולקוביסקי, יו"ר, שמואל שפירא — הגזבר, נחום הלפרן (מורה) — המזכיר, ישראל אפרת, משה־לייב כמלניצקי, משה גלאי, אליעזר יודז'יק ושמואל־דוד יונוביץ'. באסיפת האירגון הזה שנערכה בקיץ של שנת 1902 נבחר אהרון ליפשיץ כנציג שלו בועידה של הציונים שנערכה אותה שנה במינסק. מר איינהורן אינו מגלה מהם המקורות לאינפורמציה זו שלו, אך סביר להניח כי הדברים בדוקים ומהימנים. אין לנו ידיעות מהימנות על פעילותם הקונקרטית של "בני ציון", אך יש להניח, כי כמו בערים אחרות (גרודנו, ביליסטוק ועוד) עסקו "בני ציון" בעיקר בהטפה לציונות, איסוף תרומות למען קרנות שונות, לימוד עברית וכד'.

לפני מלחמת העולם הראשונה קיבלה הפעילות הציונית הכללית צורות מוחשיות יותר. אחרים מציוני וו' עלו לא"י כדי להתישב בה, אחרים התחילו לרכוש קרקעות, מניות של ה"קולוניאל בנק", וצעד קונקרטי נוסף וחשוב ביותר — שילוח הבנים ללמוד בגימנסיה העברית הראשונה בארץ ישראל "הרצליה", שעל כך אנו דנים במקום אחר.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, ובעיקר בשנות העשרים, גברה פעילותם של הציונים הכלליים ונוספו להם הרבה חברים, בעיקר מחוגי הסוחרים והסוחרים הזעירים. הם היוו את חוט־השדרה של הציונות ונשאו למעשה בעולן של המגביות הלאומיות: קרן היסוד, הקרן הקיימת. העסקנים המרכזיים של המפלגה היו: שלום בארש, אינג' אפרים בארש, ישראל אפרת, משה שפירא, משה רובינוביץ', יהודה נובוגרודזקי, בן־ציון ליפשיץ, אליהו שייקביץ' ואחרים. לאחר שהציונים הכלליים התפלגו לסיעות "על המשמר" (מיסודו של יצחק גרינבוים) ו"עת לבנות" (מיסודו של ד"ר יהושע גוטליב) ניכרו עקבות הפילוג הזה גם בוולקוביסק, אך ידם של הציונים הרדיקליים ("על המשמר") היתה על העליונה בוולקוביסק. ראוי לציין, כי לא מעטים מפעיליה של המפלגה עברו במרוצת הזמן למפלגות ציוניות אחרות.

התנועה הרביזיוניסטית

את גרעינה ועיקר כוחה של התנועה הזו היוותה בית"ר (ברית טרומפלדור) שעליה מספר בהרחבה דוד ניב, אך גם למפלגה הרביזיוניסטית היו הרבה חברים ואוהדים בעיר, ובשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם היא היתה מיוצגת בעירייה ובקהילה בשיעור ניכר. הרוח החיה במפלגה היה אינג' יעקב שיפייצקי. השבועון המקומי מביא לעתים ידיעות על התכנסויות של פעילי המפלגה מכל הסביבה בוולקוביסק. גם העובדה שוולקוביסק נכללה במסגרת תוכנית הביקורים של ז'בוטינסקי בסניפי המפלגה בפולין מעידה על מעמדו המיוחד של הסניף הזה. ראוי לספר, כי מנחם בגין ביקר בוולקוביסק בשליחות

הכנות ליום סרט לטובת הק.ק.ל.

מיוחדת במינה: הוא בא במיוחד כדי לקבל תעודה מהדיין ברסטוביצקי כי אברהם שיין, חניך בית"ר שנידון למוות ע"י הבריטים בתקופת המנדאט, הוא קטין לפי גילו ואין להחיל עליו עונש חמור כזה. מישהו הלשין אח"כ על הדיין שהוציא תעודה מזוייפת והוא ישב יום אחד בכלא. (בגין סיפר על הדבר לדוד ניב).

פרט לבית"ר היו למפלגה הרביזיוניסטית שלוחות נוספות, כגון: "ווערעף" — הסתדרות נשים רביזיוניסטיות, "נורדיה", "מסדה" (סטודנטים), "ברית החייל", שחבריה היו בעיקר רזרביסטים מהצבא הפולני. מעניינת העובדה שמרבית הרופאים בעיר השתייכו דווקא לאירגון זה, שבראשו עמדו בזמן האחרון אינג' שיפייצקי ומז'ריצקי.

הפילוג בתנועה הרביזיוניסטית עם הקמת המפלגה של מאיר גרוסמן כמעט לא הורגש בוולקוביסק, וחיים מילקוב (עתה בירושלים) היה מפעילי התנועה המעטים שהצטרפו למחנה גרוסמן.

"מזרחי ו"הפועל המזרחי"

תנועה זו היוותה, כבכל ערי פולין, את האגף הדתי של התנועה הציונית. פעילותה של התנועה הורגשה בעיקר בבתי־כנסת, שם נאבקו פעיליה עם אנשי "אגודת ישראל" האנטי־ציונית. הפעילים במחנה זה, לפי איינהורן, היו: צבי אינקר, יוסף ירוזלימסקי (השוחט) וחנא קבוז'צקי. מתוך דאגה לחיל־מילואים לתנועה נוסד בשנת 1935 "השומר הדתי" וראש הקן היה זליג כגן.

אירגונים ציוניים שונים

על שני אירגונים ציוניים שלא היו כנראה בחסותן של מפלגות ציוניות רשמיות מספר ד"ר איינהורן. אחד מהם הוא — **"חרות ותחיה"**, שבין חבריו הפעילים היו: יוסף גלאי, חיים חמלניצקי, יצחק יודז'יק, רפאל דיטקובסקי ורפאל קלצ'קין. ראוי לציין, כי לאירגון זה היה גם חוג דרמאטי שהעלה הצגות שונות

קן "השומר הדתי"

"תפארת בחורים". במרכז — הרב קוסובסקי ושני בניו

והכנסותיהן נועדו לקרן הקיימת. האירגון קִיֵם גם פעילות תרבותית עניפה ורבים מחבריו עלו לא"י.

בשנות העשרים היתה קיימת בוו. תנועה בשם "קדימה", שהציבה לעצמה מטרה לחנך את הנוער היהודי ברוח לאומית־יהודית שלמה. אירגון זה היה פעיל במיוחד בשדה ההשכלה והתרבות, ובין היתר אירגן חוגים ללימוד תולדות עם ישראל, תולדות הציונות, ספרות עברית וספרות יידיש, תנ"ך ועוד. חברי הנהלת "קדימה" היו: יעקב שיפייצקי, מרדכי לב, פנחס שטיינוווקס, אליער בליאַכר ושלמה שיפייצקי.

הסתדרות הנשים הציוניות "וויצ"ו"

אירגון הנשים הציוניות הוקם בוו. בשנת 1934, ועד־פרוץ המלחמה פיתח פעילות תרבותית וחברתית כשבראשו עומדת ד"ר **יוכבד בראש**, אשתו של אינג' אפרים בראש. תחום פעילות מיוחד לוויצ"ו היוו הבזארים לטובת הקרן הקיימת שנערכו מדי שנה. פעילות האירגון היו מרכזות הרבה מוצרים ומוצגים בבתי־המסחר השונים בעיר והיו מוכרות אותם במסגרת הבזארים. גם נשפי וויצ"ו בחנוכה ובפורים, שנערכו באולם "מכבי אש", עוררו התעניינות רבה בעיר. באחדים מהם נערכו בחירות של "מיס יוּדֶאַה וולקוביסק", כלומר — היפה שבבנות וולקוביסק היהודיות. פרט לאלה ערכה וויצ"ו קורסים והרצאות בבית־העם.

ארגונים לא ציוניים

על אלה נימנו: המפלגה הקומוניסטית היהודית (על פעילותה ברחוב היהודי מספרת בקיצור נחמה שיין), "אגודת ישראל" שפעילותה התרכזה ב"ישיבה" ובתי־מדרש. ל"תפארת בחורים", אירגון צעירי "האגודה", היה גם בית־כנסת מיוחד, אך בין המתפללים הקבועים בבי"כ זה היו גם לא מעטים שלא היתה להם כל שייכות לאירגון הזה. הרב קוסובסקי, היה קרוב לחוגי ה"אגודה" ובימי כהונתו כרב בעירנו זכתה ה"אגודה" לתמיכה ניכרת מצדו.

מחנה השמאל הציוני

מפלגת ״צעירי ציון״ התחילה בפעילותה לאחר מלחמת העולם הראשונה. בשורותיה התרכזו בעיקר אנשי האינטליגנציה העובדת, ועיקר פעילותם בתחום החינוך העברי והקרנות הציוניות. בין חבריה הפעילים ביותר ראוי לציין את: מרדכי־לייב קפלן (מי שהיה לאחר זמן עורך ה״וואלקאוויסקער לעבן״), צבי וויינשטיין (כרמלי), חנה נוביק ואחרים.

״פועלי ציון״-צ.ס., אשר לשורותיה הצטרפו ״צעירי־ציון״, היתה המפלגה הראשית במחנה השמאל הציוני ועסקניה המרכזיים היו: עו״ד אליעזר (לייזר) בליאכר, מ.א. קושנירובסקי, אייזנשטיין ואחרים. תנועת הנוער של המפלגה הזו היתה ״פרייהייט״. לפני שבוצע בא״י האיחוד בין ״הפועל הצעיר״ ו״אחדות העבודה״ במסגרת מפא״י היתה קיימת בוולקוביסק גם מפלגת ״התאחדות״, אך לאחר האיחוד נכנסו חבריה לשורות פוע״צ-צ.ס., ואילו תנועת הנוער של ״התאחדות״ (״גורדוניה״) הוסיפה להתקיים (ר׳ סקירה מיוחדת). המפלגה היתה מיוצגת בועד הקהילה ובמועצת העיריה.

פועלי־ציון שמאל לא היתה מן המפלגות הבולטות במחנה השמאל הציוני, ונראה שהיו להם רק חברים מעטים. על כל פנים, לא מצאנו הדים וסמוכין על פעילותה, וכנראה שלא היה למפלגה זו מועדון מיוחד בעיר.

הליגה למען א״י העובדת היתה המסגרת המשותפת למחנה השמאלי הציוני. בפעילות למען קפא״י (קופת פועלי א״י) השתתפו שני פלגי פוע״צ, ״החלוץ״, ״השומר הצעיר״, ״פריי־הייט״, ״גורדוניה״. הפעילים המרכזיים בליגה היו: יעקב איצקוביץ׳, אליעזר בליאכר, שישצקי, מרדכי (מוטל) סאכאר, יצחק שקרלט ואחרים.

סניף ״החלוץ״ היווה אף הוא מסגרת לפעילותם המשותפת של אירגונים שונים במחנה השמאל הציוני. סניף ״החלוץ״ בוולקוביסק הוקם לאחר מלחמת העולם הראשונה ומטרתו העיקרית היתה להכשיר את חבריו לקראת העליה לארץ ישראל. הסניף הוולקוביסקאי שימש כתובת גם לסניפים שבסביבה, שכן במסגרתו פעל גם הועד המחוזי. בהתחלת שנות העשרים כבר עבדו חברי ״החלוץ״ במטעי טבאק על שטחים ניכרים בסביבת בית־החולים היהודי. בשנת 1925 הוקם ״בית החלוץ״ בבניין בסימטא החדשה. חברי ״החלוץ״ עברו גם הכשרה במנסרות ובטחנות־הקמח בעיר. חוות שונות בסביבה, של יהודים ונוצרים, שימשו אף הן נקודות־הכשרה לחלוצים, ואחת מהן, מיכאלובקה, היתה בין הידועות ביותר. בין הפעילים השונים בשורות ״החלוץ״ בתקופות שונות, ראוי למנות את: אברהם נוביק, האחים סורוקה, משה שכנוביץ, דיטקובסקי, האחים פווה, האחים פיק, ירוזו־לימסקי, מנדל סולומיינסקי, ראשה סגל, יצחק שקרלט ואחרים. ד״ר איינהורן מביא בספרו תיאור של עזריאל ברושי על העליה של חברי ״החלוץ״ הראשונים, שהוא היה אחד מהם, שמתחיל בשורות אלו:

״צעירי ציון״ חוגגים במלאות שנתיים להצהרת בלפור

"ביום קיץ בהיר אחד בשנת 1920 עזבה קבוצה של עשרות בחורים מוולקוביסק וליסקובה את בתיהם כשהם מלווים בברכות של קרובים וידידים ופניהם מועדות לארץ ישראל. התאספנו ברחובות זמושצ׳ה ובריסקר ועלינו על עגלות שהובילו אותנו לביאליסטוק. בבית־העם שבעיר זו נערכה לכבודנו קבלת פנים חגיגית. כאשר הגענו לוארשה הצטרפנו אל קבוצות אחרות והתקדמנו בכיוון לגבול האוסטרי. כך התחילה למעשה העליה השלישית. להלן מתאר עזריאל ברושי את התנאים הקשים שציפו לחלוצים בבואם לארץ ישראל, את עבודתם בכביש ג׳דה — חיפה, את קרבנות הקדחת וכו׳."

פרט ל"החלוץ" היה גם בוולקוביסק סניף של "החלוץ המרכזי" שנתמך על ידי הציונים הכלליים ויו"ר־כבוד שלו היה אפרים בראש. היו"ר הפעיל — זאב (וולוול) נוביק. לפני מלה"ע השניה הוקמה בסביבות וולקוביסק נקודת הכשרה מיוחדת לחברי "החלוץ המרכזי".

"העובד" היווה אף הוא שלוחה של מחנה ארץ ישראל העובדת, שנועדה בעיקר לאנשים עובדים בגיל 45—30, שמעוניינים לעלות לארץ ישראל. חברי "העובד" היו בעיקר בעלי־מלאכה, מאנשי המעמד הבינוני המתרושש, שהיו מעוניינים לקבל סרטיפיקטים, אך לא בחרו בדרך התנועה הקיבוצית כדרכם לעתיד בארץ.

יושבים (מימין לשמאל): וו. נוביק, איזק פווה, אפרים ברש, י. נובו־גרודזקי, מ. שכנוביץ׳. עומדים: י. טראן, רשה סיגל, יוסף גנדז, חיים מורדצקי

גדליה פיק

60 שנה
עם תנועת "השומר הצעיר"

ליל־זוועות

הזכרון הראשון מימי ילדותי הרחוקים — הוא זכרון טראומאטי ומזעזע ממש. דומה כי זכרון זה הטביע חותמו על מהלך חיי, ואולי גם קבע במידה רבה את הדרך שאבור לי בחיים.

היה זה בשנת 1920, בימי המלחמה בין הפולנים וברית המועצות, עוד לפני כינונה של המדינה הפולנית וממשלתה. ילד בן ארבע הייתי אז, כאשר פרצו חיילי הגדודים הפולניים לעירנו, כשהם שיכורים מההצלחה הצבאית החלקית שלהם בחזית. השוביניזם הפולני שחלחל עמוק בלבות חלק מהצבא הניע את החיילים קודם כל — לפרוע פרעות ביהודים. ביטויים לאנטישמיות מושרשת בקרב הפולנים לא היו אז מן הדברים הנדירים בוולקוביסק. גזיזת פיאות וזקנים של יהודים, מכות לזקנים וישישים יהודים ברכבות ובחוצות העיר — כל אלה היו בגדר חזון נפרץ. ידענו על כך מפי מכרים ושכנים, קראנו על כך בעתונים, אך עד אז לא נזדמן לנו לראות הדברים מקרוב, לחזות זאת על בשרנו.

זכור לי שהתעוררתי באחד הלילות לקול רחש שהלך וגבר. בבית היתה תכונה בלתי רגילה: הזיזו רהיטים, הדביקו לוחות־עץ על הדלתות והחלונות, ניסו לסתום פרצות כדי למנוע חדירת אנשים מהחוץ וכד׳. אוזניי קלטו צעקות והתיפחויות של שכנים שלנו, ועד־מהרה נשמעו דפיקות חזקות על דלתות דירתנו, ובעיני כל בני הבית נשקף פחד־אימים. המיתרסים השונים שהציבו הורינו לא החזיקו מעמד ולא היה בהם כדי למנוע את פריצת הקלגסים. הם פרצו כסופה ורצח בעיניהם. התחילו להרביץ לבני המשפחה, כדי לדכא כל רצון ויכולת להתגונן, רמסו ודרסו כל מה שנזדמן להם, כשמטרתם אחת — לגלות אוצרות זהב וכסף. כאשר לא הצליחו למצוא את מבוקשם — תפסו את אמא והיכו אותה בקתות רוביהם בכל חלקי גופה. דם רב ניגר מהפצעים הפתוחים שלה. אבי, שהיה חסון ובריא, יחד עם אחי הבכור, שהיה אז בן 12, ניסו לגונן על אמא, אך כוחותיהם לא הספיקו כדי לעמוד בפני חיות־הטרף. אחד החיילים ניגש גם אלי והתחיל לחטט בכיסי כותונתי מתוך הנחה כי כיסים אלה יכלו לשמש להטמנת זהב... לאחר חיפושים נמרצים הצליחו לגלות את מקומות המחבוא השונים. כל מה שנרכש ונאגר על ידי המשפחה במשך שנים רבות — היה לבז ולמשיסה.

זה היה ליל הזוועות שנחרת בזכרוני. צמרמורת היתה עוברת בגופי ימים רבים לאחר מכן כשהייתי עובר ברחוב ורואה חייל פולני. אלה היו פצעי נפש, אך פצעי הגוף של אמא היו קשים יותר. כל ימי חייה סבלה ממיחושי־ראש כתוצאה מהמכות שהוכתה בראשה. כאשר הייתי עובר ברחוב בעת מיצעד חגיגי של גדוד החיילים שחנה בעיר — הייתי רואה בעיני רוחי את החיילים המכים את אמי.

קן "השומר הצעיר"

חינוך עברי ותנועת נוער חלוצית

כשמלאו לי חמש שנים שלחו אותי הוריי לגן־ילדים. זכורות לי היטב הגננת והעוזרת שלה, שפתחו לפני אשנב לעולם אחר. סיפורים מרתקים, משחקי תנועה וריקוד, שירי ילדים וכד׳ ריככו אולי קצת את הצלקת שנשארה בלב הילד בן החמש. בגינה, סמוך לגן הילדים, היו כמה מיתקנים לגלישה וכן גם נדנדות. גן הילדים התנהל בעברית, ובימים ההם היה זה חידוש גדול בוולקוביסק. שירי הילדים בעברית שהיינו מביאים לבתי משפחותינו היו בבחינת בשורה גדולה. לאחר הגן רשמו אותי לחדר של סוקניק — ואף זה היה צעד מתקדם, כפי שהיו גם החדרים של לינבסקי ופרבר, שהשאירו זכרונות נעימים בלב חניכיהם. אימת מורה מזוקן שהרביץ ומנדנד לא היתה עלינו, וכאשר המשכנו לימודינו בבית־ספר עממי או בגימנסיה השתחררנו לחלוטין משיטות חינוך מיושנות, שלא היה בהן כדי לחבב את הלימודים על התלמידים.

בגימנסיה "הרצליה" שלטה השפה העברית. המורים במקצועות ההומניסטיים היו ברובם מאנשי המקום, אך מרבית המורים במקצועות הריאליסטיים באו מגליציה, והיו ביניהם בעלי תארים אקדמאיים. מחנך הכיתה שלנו, שהיה גם מורה למתמטיקה, הצטיין בין היתר גם בספורט ודאג לכך שלחינוך הגופני יוקדש זמן רב. הוא סיפר לנו, כי בימי נעוריו השתייך ל"השומר הצעיר", וכנראה שלפי המלצתו ובהשראתו הצטרפתי לתנועה זו בהיותי בן 11. כמוני נהגו תלמידים רבים.

ניתנה האמת להאמר, שקשריי עם "השומר הצעיר" התחילו שנים אחדות לפני כן. עוד בהיותי כבן שבע נמשכתי לתנועה זו בעבותות קסם. זה התחיל בבוקר לא עבות כאשר שיחקתי יחד עם קבוצת ילדים ב"סימטא החדשה" שם התגוררנו. לפתע הגיעו אלינו מ"הרחוב החדש" הדי שירה ותרועות חצוצרות. רצתי יחד עם אחי הבכיר למקום בו עברה התהלוכה. היה זה מצעד מרהיב של "השומר הצעיר", ואותו יום ל"ג בעומר היה. זו היתה ההיכרות הראשונה שלי עם השוה"צ — היכרות נעימה מאד. קהל רב שעמד על המדרכות קיבל בתשואות את הצועדים — שהיו לבושים כולם בתלבושת אחידה, חולצות כחולות עם

מכנסיים קצרים ומגבעות רחבות־תיתורות בצבע ירקרק עם סרטים צבעוניים מתנפנפים ומקלות בידיים. הם צעדו כולם בכיוון ליער שם הקימו את מחנה האוהלים שלהם. אחי הבכיר סיפר לי, כי אף הוא עומד להצטרף לתנועת השוה"צ וקנאתי בו מאד — עד שזכיתי גם אני להצטרף למחנה הזה — וקשריי אתו נמשכים עד עצם היום הזה, ששים שנה ויותר.

ראשי־קן וראשי גדודים

לתנועת "השומר הצעיר" בעירנו היתה תדמית טובה בעיני הציבור מיום היווסדה. ניתן לומר, כי היא זכתה לכך הודות למדריכים הטובים שגילו כושר מנהיגות, מסירות לתפקיד וגם ידע בדרכי חינוך. אנשים כמו יעקב איינשטיין, מוזס מנדלבוים, מירסקי ואחרים, שעמדו בפרקי זמן שונים בראש הקן המקומי, היו מקובלים לא רק על החניכים, אלא על הציבור כולו. כוח השכנוע שלהם ביחס להורי החניכים היה גדול, וכנראה שרק תודות לכך נתאפשר לצעירים רבים, ולי בכלל זה, לעזוב את הבית בחודשי הקיץ ולצאת למושבה, שלא היה עליה פיקוח כלשהו מצד ההורים.

את יום יציאתי למושבת קיץ ראשונה שלי אני זוכר כאילו אתמול־שלשום היה הדבר. אני וחברי שמחה גאנדז יצאנו למושבה זו באיחור של יום אחד מחמת מחלה. נסענו ברכבת והגענו לתחנה היעודה כאשר החשיך כבר היום. המרחק מתחנת הרכבת עד החווה שנשכרה לצרכי המושבה לא היה קטן. היינו אנוסים לנוע בין הכפרים כאשר התרמיל הכבד עם המיצרכים שכל אחד היה חייב להביא למושבה, העיק והכביד עלינו. הכפריים שנזדמנו בדרכנו גילו סקרנות רבה ביחס לאורחים המוזרים, ולא קל ולא פשוט היה להסביר לכל הסקרנים האלה לאן מועדות פנינו. נשמנו לרווחה כשהגענו סו"ס למושבה.

היום נראים הדברים פשוטים ושיגרתיים ביותר, אך בימים ההם היה בהם משום חידוש רב. במו־ידינו הקימונו את המחנה, נטינו אוהלים, ביצענו את כל הנדרש. תנועת השוה"צ הקפידה מאד על החינוך הצופי בנוסח באודן פאול: גינוני טכס, מיסדרים, מיצעדים, מישחקים צופיים, שולחן־אדמה וכו׳ וכו׳. הנה אני רואה עתה בעיני־רוחי את ראש הקן, כשהוא מקריא את הוראת היום הראשונה במושבה, מציין לשבח את כל הקבוצות שהתנהגותן היא למופת, שהקימו את האוהלים כראוי ומילאו אחר כל ההוראות. החיים וכל הפעילויות במושבה התנהלו על טהרת הלשון העברית. היינו קמים עם שחר לחזות בזריחת השמש, היינו בחיק הטבע ממש, שירה וריקודים ליוו אותנו במשך כל שעות היום, ומה שחשוב ביותר — עשינו היכרות אינטימית עם החיים בארץ ישראל, עם הקיבוץ השומרי, עם אורח החיים הקיבוצי, עם יסודות השיתוף וכו׳ וכו׳. חזרנו מהמושבה הראשונה שלנו אחרים מכפי שהגענו אליה. כל מה שמחנכינו השקיעו בנו — הניב פרי־הילולים. אני, על כל פנים, הפכתי מני אז להיות תועמלן ל"המצאה" זו ששמה מושבת־קיץ, ובלי כל גינוני ענווה יכולני לומר, כי בזכותי והודות לשיחות שלי עם חניכים והוריהם יצאו רבים בשנה שלאחר מכן למושבת הקיץ, ללא כל חשש.

לאחר המושבה הרגשתי היטב את השינויים שמתחוללים בחובי. הרגשתי צורך להעמיק את ידיעותי ביסודות הרעיוניים של התנועה, התחלתי לקרוא ספרות רצינית שעד אז היתה זרה לי לחלוטין, עקבתי בעירנות רבה אחרי עתונות התנועה, ועודני זוכר את השפעתו של מאמר אחד של מאיר יערי "סמלים תלושים", שזכה לתהודה רבה ולויכוחים ברחבי התנועה.

תזמורת "השומר הצעיר" עם המייסד והמנצח יצחק אלפרט (1927)

הקשרים עם ארץ־ישראל

במרוצת הזמן הפכה תנועת הנוער שהיתה מושתתת על לאומיות וצופיות לתנועה סוציאליסטית. הצופיות שהיתה עיקר בשנים הראשונות של התנועה הפכה להיות מעין סרח עודף, דבר שולי. הקמת הקיבוצים הראשונים בארץ והלבטים הרבים שעברו עליהם היו להם השלכות על שכבת הבוגרים של התנועה בחו״ל. ההגשמה העצמית הפכה להיות עיקר העיקרים. בשלב זה, והמדובר בשנות השלושים הראשונות, היו גם לא מעט תועים וטועים בדרכי התנועה, שנתפשו לפירושים מוטעים של דרכנו הסוציאליסטית או שלא רצו להתחייב להגשמה עצמית — ליציאה להכשרה כתנאי לעליה. לכל הנפתולים, הלבטים והמאבקים על עקרונות התנועה ודרכה היו כמובן השלכות והשפעות גם בקן בוולקוביסק, שיצאו לו מוניטין כאחד הקנים הטובים.

אני עצמי גדלתי בבית ששרה בו אוירה אוהדת לרעיון הציוני. נוסף על כך קיימנו במשך שנים רבות קשר מכתבים הדוק עם מרדכי לביא, אחד מקרובי המשפחה שלנו, שעלה לארץ כחלוץ עוד בשנת 1905. כל מכתב שלו, ובעיקר הגלויות הצבעוניות ממראות הארץ, התקבלו בביתנו בהתרגשות ועברו מיד ליד, מעין לעין. זוכרני, כי את הברכות לחגים היה לביא מנסח בחרוזים ובעברית יפה ועסיסית. כשהגיע אחי הבכור, אברהם, לגיל 18 הודיע לביא להורינו, כי הוא מוכן לעשות כל מאמץ כדי שאברהם יוכל לעלות לארץ ישראל. הצעתו זו התקבלה בהתלהבות, ובבית התחילו מדברים על כך שלאחר שאברהם יצליח לתקוע יתד בארץ — תעלה כל המשפחה בעקבותיו. לביא קיים הבטחתו, אברהם קיבל סרטיפיקאט על יסוד ״דרישה״ מלביא, והוא עלה בשנת 1927 יחד עם קבוצות רבות של חלוצים שהכשירו עצמם לקראת העליה בנקודות ההכשרה.

דרכו של אחי בארץ ישראל לא היתה סוגה בשושנים. המשבר הכלכלי בעקבות חוסר העבודה גרם לירידה גדולה מהארץ, ובין היורדים היה גם אברהם. הוא הספיק להיות בארץ רק שנה אחת, וכאילו אץ לקראת גורלו המר (בוולקוביסק גוייס לצבא הפולני, לאחר שהשתחרר מהצבא התחתן ונולד לו בן, אך בפרוץ מלחמת העולם השניה גוייס לחזית, נפל בשבי הגרמני ומני אז לא שמענו עליו דבר).

תקופת המשבר הכלכלי בארץ ישראל גרמה למשבר בתנועה חלוצית ובכל תנועות הנוער בחו״ל. הנוער היהודי לא ראה עתיד לעצמו בפולין ונוכח האנטישמיות הגוברת התחיל לחפש פתרונות פליאטיוויים. התחילה תסיסה קומוניסטית בכמה קנים מרכזיים וגם בקן שלנו. רק תודות למאמצים ניכרים מצד ההנהגה הראשית של התנועה, ששיגרה את שליחיה לוולקוביסק, ומצד המנהלים המרכזיים של הקן, התגברנו על הסכנות, ואלה שנתפשו לרעיונות קוסמופוליטיים ולאמונה עיוורת בקומוניזם שיפתור גם את שאלת היהודים — מצאו את עצמם מחוץ למסגרת התנועה.

בשנים 1928—1932 היתה תקופת גיאות מסויימת בקן. הפעילות בכל התחומים גברה, הצטרפו הרבה צעירים ויעקב איינשטיין וחברו משה מנדלבוים, שהיו ראשי הקו בתקופה זו, גילו יכולת רבה באירגון הקבוצות והגדודים והפיחו רוח חיים בקן שסחפה איתה את מיטב הנוער המקומי. הם הצליחו להעמיד מדריכים טובים בראש הקבוצות וציידו אותם כראוי למילוי תפקידם. אולי בהשפעת איינשטיין, שהניצוץ האמנותי שלו חיפש מוצא, קמו אז להקה דרמאטית ותזמורת כלי־מיתר, שהפגינו את יכולתן לעתים תכופות בנשפים שנערכו באולם הקולנוע המקומי. המופעים האלה עוררו התעניינות רבה בקרב הנוער המקומי, ולא מעטים מהצעירים שהיו בלתי מאורגנים, הגיעו לקן בהשפעת הכלים האמנותיים שטיפח ושזכו לתהילה והוקרה.

כאשר נפתחו שערי הארץ בשנות השלושים המוקדמות עלו ארצה כמה מבוגרי הקן, וביניהם גם ראשי הפעילים, יעקב ומשה הנ״ל. הם לא השאירו אחריהם חלל ריק. את מקומם מילאו בנאמנות ובמסירות: **איסר פיקרסקי, שושנה פנטר** (אתרוגי) — חברת קיבוץ ״מסילות״, **דוידובסקי, נתן קמינצקי** (צור), **חנה גפנר** (קיבוץ עין השופט), **הלל אפשטיין** (עתה בקיבוץ נגבה), **סונקה** (רמת השופט), **פולה מלכין** (קיבוץ עברון), **גדליהו פיק־פלג** (קיבוץ עמיר), **גדליהו קפלן וצבי דבורצקי** (שניהם נספו בשואה), **מולה צמח** (בימי מלה״ע השניה התגלגל לרוסיה, הגיע לארץ עם צבא אנדרס והצטרף לקיבוץ גל־און), **אהרון זולוטניצקי** (הגיע דרך קפריסין לארץ והצטרף לקיבוץ ניר־דוד).

בשנים הראשונות של מלחמת העולם השניה ניהלו את הפעילות בקן, במידה שניתן היה בכלל בתנאי הימים ההם לפעול בתנועה, **מאיר מרוצ׳ניק** ז״ל (נהרג כשהיה בדרך ליערות וולקוביסק כדי להצטרף לפרטיזנים שפעלו שם) **וזיידל יונוביץ׳** (ברח בשנת 1942 מוולקוביסק לביאליסטוק, שם היה פעיל בגטו, אך עקבותיו לא נודעו אח״כ).

במידה שאני יכול להעיד על עצמי ועל פעילותי כראש הקן יכולני לומר רק זאת: ״מכל מלמדיי השכלתי״, ובעיקר מאלה שקדמו לי בתפקיד כראשי הקן, הלא הם **הלל אפשטיין ונתן קמינצקי** (צור). הם העבירו לי את ״השרביט״ בדרך הראויה והרצויה ביותר, ולשניהם אני חייב תודה אם אמנם הצלחתי בתפקידי. הסתבר לי, כי ריכוז תנועת נוער — תורה היא ולימוד היא צריכה. ספק אם הייתי מסוגל להתגבר על כל הקשיים שנתקלתי בהם, אילולא ההדרכה והחיסון שקיבלתי מהם לקראת התפקיד.

הכשרה ועליה

מצוות ההגשמה האישית שקיבל על עצמו באותה תקופה כל בוגר בקן חייבה גם אותי לצאת להכשרה, תחילה בלודמיר ואחר־כך ברובנו. כשנתיים הייתי בלודמיר, ותקופה זו היתה קשה ביותר. עבדתי במנסרות, בחטיבת עצים ובכל מיני עבודות מפרכות. לעומת זה השתפר המצב באופן ניכר כאשר עברנו לרובנו. כאן היו לרבים מאתנו עבודות קבועות וגם מקצועיות, ואלה איפשרו רמה גבוהה יותר מבחינה כלכלית, חברתית ותרבותית. ידענו כי כל עוד נמשכת מדיניותה של ממשלת המנדאט שהקפידה על הגבלת העליה — אין לנו ברירה אחרת אלא לגבש חיי־חברה יציבים במקום ההכשרה שלנו, וכך עשינו. רק ביולי 1938, לאחר ארבע שנים של הכשרה, יצאתי יחד עם כמה מחבריי מוּוארשה בדרך העליה ״הבלתי חוקית״. עברנו בארצות אירופה השונות עד שהצלחנו להגיע ליוון, ולאחר תלאות רבות, שלא כאן המקום לתארן, הועברנו לאניה קטנטונת בשם ״אשרטה פנאמה״. 160 איש היינו מתנועות נוער שונות,

דחוקים ודחוסים בתנאים תת־אנושיים, אך לא היה גבול לאושרנו כאשר הצלחנו למרות התנאים האיומים על האניה להגיע לחוף נתניה מבלי שהשוטרים והחיילים הבריטים הבחינו בנו. חברי "ההגנה" היו ערוכים ודרוכים בסביבה ו"נשאו את עמם עלי שכם", כפי שכתב המשורר אלתרמן, בדבקות ובהתלהבות. את היום הראשון בארץ ישראל בילינו בקיבוץ מעברות שקיבל אותנו בזרועות פתוחות. היינו כחולמים ביום הראשון במולדת, וגם בימים שלאחר מכן.

לא אייחד כאן את הדיבור על התחנות שעברתי — והן היו רבות — עד שהגעתי לקיבוץ "עמיר" בו אני חי גם עתה, אך על פגישה אחת שקשורה עם "יהודי אחד מוולקוביסק" אספר בקיצור נמרץ.

היה זה בשבוע הראשון לעליתנו על הקרקע בעמיר. במסגרת ביקוריו בהתישבות החדשה בגליל הגיע אלינו **אליהו גולומב**, יליד וולקוביסק, ששמו היה אגדה בעיר מוצאנו וכן גם בארץ, כמפקד ראשון של "ההגנה". משנודע לו, כי בקבוצנו נמצאים אנשים מוולקוביסק ומזלבה — ביקש לראותנו. עבדתי אז בשדה בחריש והזעיקו אותי לפגישה עם אליהו.

הפגישה היתה מרגשת מאד. אליהו התעניין בשלום משפחתי בחו"ל, העלה זכרונות מוולקוביסק, סיפר על ימי לימודיו בגימנסיה "הרצליה" בתל אביב יחד עם צעירים אחרים מוולקוביסק ועל הפעילות הציבורית הענפה שהתחיל בה עם גמר הלימודים. זכור לי, כי לפני שנפרדנו סיפר אליהו על בן־דוד שלו, נפתלי גולומב, אף הוא חבר "השומר הצעיר", והוא הדגיש שהוא רואה בכך מעין סמל, שנפתלי הוא ממייסדי הקיבוץ הראשון במסגרת ישובי "חומה ומגדל", הלא הוא קיבוץ ניר־דוד, ואילו אני, גם כן וולקוביסקאי, הנני חבר קיבוץ "עמיר", אחרון הקיבוצים במסגרת "חומה ומגדל".

ואם בפגישות עם וולקוביסקאים עסקינן — יורשה לי להזכיר עוד כמה פגישות כאלו. נזדמן לי להיפגש כמה פעמים עם **יעקב איינשטיין**, ראש הקן שלנו לשעבר. הוא היה באותם זמנים שחקן "אהל", אך בשיחות שהיו בינינו הדגיש לא פעם, כי הוא מצטער על שבגלל הקריירה האמנותית שלו כשחקן לא הגשים את אשר הטיף בוולקוביסק — הגשמה בקיבוץ בארץ, אך הוא גאה על כך שרבים מחניכיו לשעבר מצויים בקיבוצים שונים של "השומר הצעיר" וממשיכים בדרך שלקראתה חינך אז.

פגישות רבות היו לי גם עם **עזריאל ברושי**, מראשוני המדריכים בידיעת הארץ. כל־אימת שביקר בגליל היה סר לקיבוצי כדי לראות את יוצאי וולקוביסק. בכל פגישה עם ברושי אפשר היה לחוש את החמימות והלבביות ששפעו מאישיותו. הוא ואשתו התקשרו לגליל בתקופה שבנם, מגן ברושי, היה ממייסדי קיבוץ מעין ברוך.

הפגישה עם אחי

ועוד פגישה: בפרוץ מלחמת השחרור, כאשר צבאות סוריה עמדו לפלוש לארצנו, התחפרתי יחד עם כמה חברים על "גבעת האם" ע"ש הנריטה סולד, סמוך לקיבוץ כפר סולד, ממש על הגבול הסורי, כדי להיות ערוכים להדיפת החילות הסדירים של הסורים. הגבעה הסמוכה תל־עזיזת נפלה אז אחרי קרבות קשים לידי הסורים. הם המטירו עלינו אש כבדה, אך אנו החזקנו מעמד והגבעה נשארה בידינו. כאשר הוסכם על ההפוגה הראשונה עמדתי למחרת היום בעמדה שלי והשקפתי על הסביבה. פתאום הבחנתי בשני אנשים שהתקרבו אלינו. חשבתי שאני חולם בהקיץ. אחד מהשניים היה אחי **חנוך**, שלאחר כל התלאות שעברו עליו בתקופת המלחמה, הצליח להגיע ארצה מקפריסין, וישר מהאניה גוייס לצה"ל. אין בכוחי לתאר את ההתרגשות של שנינו מהפגישה במקום זה דווקא לאחר שנים של ניתוק מוחלט. מאחי קיבלתי דו"ח מקיף מכל אשר אירע לשרידי משפחתנו בתקופת המלחמה — בשורות איוב ממש.

וכמה מלים על פגישת וולקוביסקאים בארצות הברית. היה זה בשנת 1965, כאשר אני ורעיתי נסענו לארה"ב לבקר קרובי משפחה שניצלו מהשואה. מי שעשה הכל כדי להנעים עלינו את הביקור הזה היה **דניאל למקין**, שבין משפחתו ומשפחתי בוולקוביסק היו יחסי ידידות ושכנות כנים ביותר. הוא ומשה **שרשבסקי** אירגנו לכבודנו מסיבה של הוולקוביסקאים בארה"ב, ובין היתר השתתפו בה ד"ר רזניק ושמחה גולדריי, מקרובי משפחתנו. עד ארבע לפנות בוקר נמשכו במסיבה זו הסיפורים של המארחים והאורחים, שהיו רוויים זכרונות נוסטלגיים על עיר מוצאנו שעלה עליה הכורת.

קיבוץ "עמיר"

דוד ניב

דוד ניב

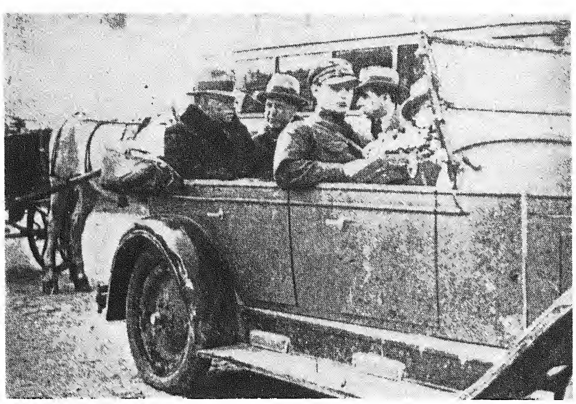
בית״ר

בהיותי תלמיד בכיתה השישית של הגימנסיה העברית בוולקוביסק הצטרפתי לבית״ר. התאריך זכור לי היטב: היה זה ב־5 במאי 1930. כמעט כל תלמידי כיתתנו היו חברים ב״גורדוניה״ ואף אני השתייכתי לאותה תנועה והייתי פעיל בה קרוב לשנתיים. לאחר מאורעות תרפ״ט חשנו את המיפנה שחולל מאורע זה בהלכי הרוחות במחנה הציוני. עודני זוכר התפרצות נרגשת של אחד החברים הבוגרים ב״גורדוניה״: ״ז׳בוטינסקי צדק, אם לא יתקיפו חזרה ישחטו שם את כולם״. אותו זמן החלה התסיסה במחננו והיא גברה במרוצת הזמן.

אנחנו, הצעירים, לא ידענו אז הרבה על ז׳בוטינסקי. זכור לי, כי נתגלגל לידינו נאומו הידוע בתל־אביב ״שלום לך תל אביב, תכלת לבן״ והוא הרשים אותנו, אך בימים ההם היינו מתרשמים מכל הופעה עברית־לאומית שהדיה הגיעו אלינו מהארץ. לעומת זה עשה עלינו רושם מיוחד מאמר גדול של אברהם שבדרון־שרון שנתפרסם ב״מאזניים״ (״לא ככל הגויים?״). זו היתה תשובה למאמר או לנאום של י.ל. מגנס. קראנו את המאמר הזה בצוותא, בצמאון גדול וגם בתחושת רוויה. אני סבור, שמכלל הדברים שבפרוזה היה מאמר זה אחראי יותר מכל פרסום אחר למיפנה האידיאולוגי שהסתמן אצלנו. גורם נוסף למיפנה היה המורה שלנו לעברית, יצחק שקרלט, שהיה גם מחנך הכיתה. הוא היה נערץ על כולנו כמורה ומחנך גם יחד. אף על פי שהיה מפעיליה של מפלגת ״על המשמר״ בראשותו של יצחק גרינבוים, ובימי החופש היה גם מתגייס למסעות־נאומים מטעם מפלגתו, היה מחדיר בנו רוח לאומית קנאית. בכיתה השישית של הגימנסיה לימד אותנו את יצירתו של אורי צבי גרינברג ״אזור מגן ונאום בן הדם״ וחייב אותנו ללמוד בעל־פה קטעים מיצירה זו ואף לכתוב חיבורים על נושאיה. הוא גם היה בוחר בשבילנו ללימוד משירי הקנאים של יעקב כהן, וזכור לי שלמדנו בעל־פה את ״לטשה, לטשה צורי לי״. כאשר עברנו אחר־כך לבית״ר (אולי גם בהשפעת השירים האלה שלימדנו) לא היה הדבר לרצונו. בסוף שנת הלימודים יצאה כל הכיתה בראשותו לטיול ביער, והוא נזדעזע ממש כאשר שמע אותנו שם שרים, בין השאר, ״אראבער מעגן שיסן, פיל בלוט מעג זיך גיסן״ מתוך השיר ״בית״ר, בית״ר, עורה״. הוא נזף בנו, אך זה היה כבר מאוחר מדי...

לאחר מאורעות תרפ״ט עזבנו, כמעט כל הכיתה, את ״גורדוניה״ והצטרפנו לבית״ר, שהתחילה להתארגן בוולקוביסק באותו זמן והיתה נתונה לפיקודו של שלמה זון־מזיא, תלמיד הגימנסיה הפולנית דווקא. אני הייתי מן האחרונים שהצטרפו מאחר שהייתי דבק ברעיונות הסוציאליסטיים, למרות שהסוציא־ליזם של ״גורדוניה״, כפי שבא לביטוי בכתבי א.ד. גורדון עצמו וב־״13 מידות״ של התנועה, היה פושר ביותר. זכורות לי שיחות ארוכות עם חברי בנימין ברג, שכבר היה אז בבית״ר, בנושא זה. הוא ״הבטיח״ לי, שבית״ר אינה גורסת שום השקפת עולם, ולפיכך אינה מתנגדת עקרונית גם לסוציאליזם, אלא שצריך להקפיא הכל כל עוד נמשך בנין הארץ ולא הוקמה עדיין מדינת היהודים. אגב, בעמדה זו דבקתי במשך כל שנותי בבית״ר וכאשר יצא ראש בית״ר, לאחר ועידת דנציג, בביטוי ההורים על ״השקפת עולם בית״רית״, מיוסדת על הפילוסופיה הסוציאלית של התנ״ך, התקוממתי כנגד זה ואף שלחתי מאמר פולמוסי לנציבות בית״ר בוארשה ועורך ״מדריך בית״ר״, אייזיק רמבה, פרסם מאמר זה וגם מאמר נוסף באותו ענין שאף הוא נתפרסם ע״י רמבה ב״המצודה״.

כאמור, הצטרפתי לבית״ר בוולקוביסק לאחר שהיתה כבר קיימת קרוב לשנה. קדמו לי בענין זה מכיתתי: **חיים מילקוב**, שבמשך הזמן תרם מפרי עטו לעתונות הבית״רית בפולין והיה מפעילי הקן ולאחר זמן גם מפעילי קן וילנה; **יצחק יזרניצקי** (לימים שמיר), אף הוא מפעילי קן וולקוביסק, רוז׳נוי, ביאליסטוק, וארשה, ובארץ — מפעילי אצ״ל ואח״כ מפקדו למעשה של לח״י. מן הכיתות הצעירות יותר בגימנסיה העברית המקומית היו כבר בבית״ר: **מיכאל בן־יוסף** (דומשביצקי), מי שהיה אחר כך מפעילי לח״י ואף נתפס כשעמו נשק ונשפט לחמש שנות מאסר, שעשה בבית הסוהר המרכזי בירושלים; **אברהם שיין** (עמיקם), עמיתו לפעולה של שלמה בן־יוסף, שנשפט למוות וניחן בזכות גילו הצעיר וישב שמונה שנים בכלא עכו; **יצחק ברש**, מפעילי אצ״ל ובוגר בית־הספר הראשון לטַיִס של אצ״ל

ז׳בוטינסקי בביקור בוולקוביסק. לידו — אפרים ברש

בשנת 1939 (היה התלמיד המצטיין וקיבל תעודת־טייס מס. 1 בארץ־ישראל המנדטורית). הוא נפטר ב־1944 ממחלה ממארת בגיל 25, בעוד הוא משרת ביחידות העבריות של הצבא הבריטי.

באותו זמן עסקנו בתרגילי־סדר, קודם לפי שיטת הצבא הפולני, ואח״כ — לאחר שבא אלינו מדריך, בוגר ״בית־ספר לסַמָּלים״ מיסודו של ירמיהו הלפרן — לפי שיטת בית״ר בא״י, כלומר שיטת הצבא הבריטי. בכך הבאנו חידוש בקרב תנועות הנוער בעיר. חידוש שני היה: סיוף־מקלות, מקצוע שרק אנו עסקנו בו, ובזכותו גם העלינו עלינו את ההאשמות ב״מילי־טאריזם״. ״מיליטאריזם״, זכור לי, היה גם בכך שמלות־הפיקוד שלנו היו ״דום״ ו״נוח״ לעומת ״השומר הצעיר״, ששם אמרו ״הקשב״. ה״דום״ היה, כביכול, ביטוי להשתקת האישיות, ועל כך נערמו תלי־תלים של משמעויות. כשבאתי אחר־כך לארץ־ישראל נתברר לי, שבאותן שנות הוויכוח על ״דום״ כבר היה שגור הדבר ב״הגנה״, ב״מכבי״ ובכל תנועות־הנוער בארץ שעסקו בתרגילי־סדר, אלא שעמיתיהם בחו״ל לא ידעו על כך. כסימן ל״דיקטטורה״ בבית״ר היה גם המבנה, שעל פיו המדריך לא נבחר על ידי חבריו או חניכיו אלא מתמנה מלמעלה. כעבור שנים נתברר לי בארץ שאותו ״סיוף־מקלות״ היה אחד המקצועות העיקריים באימון חברי הפלמ״ח אלא שבפיהם זה נקרא קפא״פ (״קרב פנים אל פנים״).

מאחר שלא היו לנו מדריכים מקצועיים בכמה מקצועות של ״הכשרה הגנתית״, היינו שולחים את אנשינו ל״מכבי״ המקומי, בקבוצות מיוחדות, ושם היינו מקבלים אימונים ב״ספורט המגן״: בוקס וסיוף חרבות. מאוחר יותר נתארגנו חברי הקן, דוגמת קְנים רבים אחרים ברחבי פולין, כיחידה במסגרת P.W (הכשרה טרום־צבאית), והיחידה קיבלה אימונים בתרגילי־סדר לפי שיטת הצבא הפולני, רובים, רמונים, ושעורים תיאורטיים בהגנה נגד גאז, מחנאות וכדומה.

לא זכורים לי מחנות־קיץ של הקן או של המחוז, אבל זכורה לי השתתפותם של כמה מחברינו בכינוס ארצי של בית״ר בפולין, שנערך בוארשה והיה למעשה מחנה־אוהלים גדול אחד (מפקדיו היו: משה גולד, דוד שטרן, יהודה ז׳ולקייביץ/אלראי, ואולי גם נחמן סולובייצ׳יק).

יחידות, גדולות או קטנות יותר, היו משתתפות גם בכינוסים מחוזיים (גליליים), וכך זכורה לי השתתפות ניכרת שלנו בכינוס גלילי בביאליסטוק (קיץ 1933), בהשתתפותו של ראש בית״ר. זה היה בעיצומה של אווירת האיבה הגדולה לאחר רצח ארלוזורוב, וכדי להגן עלינו גוייס גם ״ברית החייל״ בביאליסטוק בפיקודו של מרכוס.

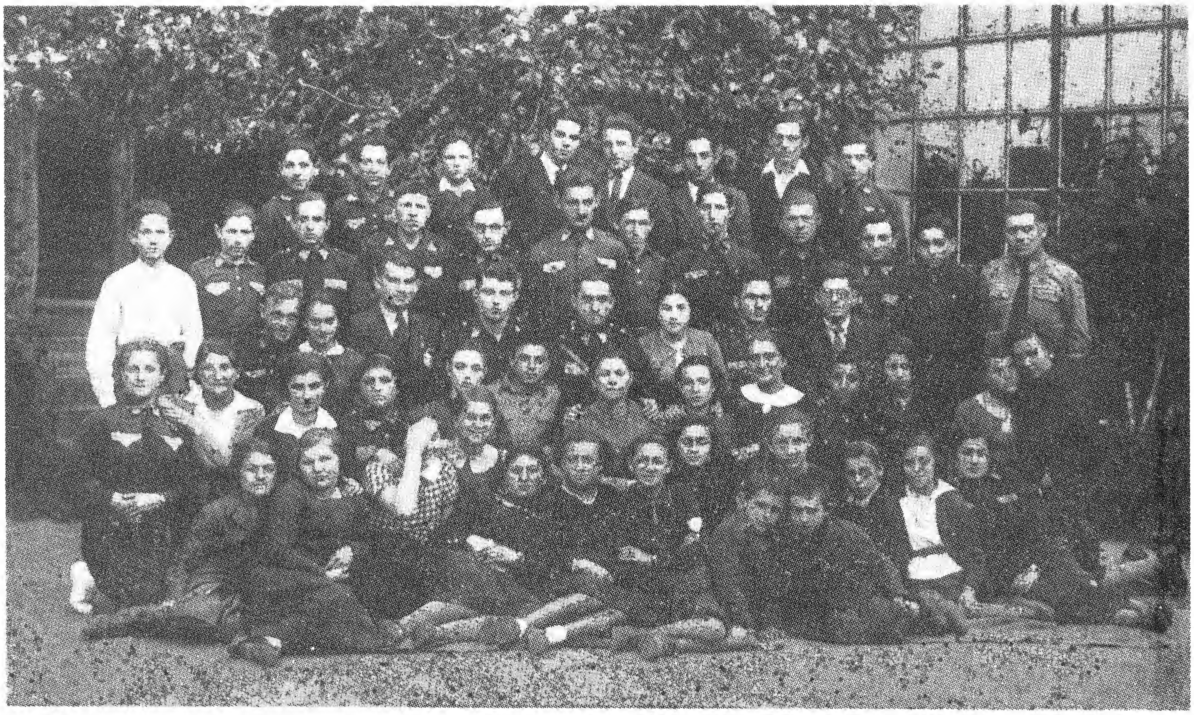
מקן וולקוביסק היינו שולחים מועמדים לקורסים לסמלים מיסודו של הלפרן (לקורס המרכזי בז׳ילונקה ולקורס המחוזי בביאליסטוק). לעומת זה נקטנו בקו עקיב לא לשלוח חברים לקיבוצי הכשרה, וזאת מחמת האווירה הלא־טובה ששררה בהרבה ״הכשרות״ של בית״ר. בניגוד ל״השומר הצעיר״ לא פיתחה בית״ר את קיבוצי ההכשרה שלה כמכשיר חינוכי והדרכתי, והיא קיימה אותם רק לצורך קבלת אחוזי הסרטיפיקטים לעלייה לארץ־ישראל. בגלל קו זה שלנו היו רוב העולים לארץ מן הקן שלנו סטודנטים, שקיבלו רשיונות־עלייה מחוץ למיכסת הסרטיפיקטים — לשם לימודים באוניברסיטה העברית.

בתחום הפעילות הרוחנית־התרבותית עסקנו בעיקר במקצועות הבאים: תולדות הציונות (קודם לפי ספרו של **יצחק גרינבוים**, ואח״כ — לפי ספריו של ד״ר **יעקב צינמן**, ביידיש). היינו מתרגמים בעצמנו את הקטעים לעברית, לצורך השכבות הצעירות יותר. זאת עשינו, מפני שבקן התנהלה העבודה כולה **בעברית**, ואלה שבאו אלינו לא מבתי־ספר עבריים, היו חייבים, בתקופת ה״טירונות״, ללמוד עברית ולהיבחן בה. היינו מקפידים גם על כך שב״אולם״, כלומר במועדון, ידברו רק עברית, וכך זכור לי שליד שולחן הפינג־פונג ניצבה קופסת ״קרן־תל־חי״, וכל מי ש״הפ־ליט״ מלה ביידיש היה חייב בקנס כספי בו־במקום. כדי לא להכשיל את המשחקים המצאנו בעצמנו מונחים עבריים לפינג־פננג. המקצוע השני בחשיבותו היה **דמוגרפיה יהודית** ולמדנו זאת, נדמה לי, מתוך חוברת מיוחדת לכך בהוצאת נציבות בית״ר בפולין. ב״כיתה״ שלנו למדנו לימוד יסודי את שני ספריו של **יצחק בן־צבי**: ״אוכלוסינו בארץ״ — על העדות השונות ביישוב העברי, ו״אוכלוסי ארצנו״ — על הערבים, הדרוזים, הצ׳רקסים וכיו״ב. כל אחד מאתנו היה מתכונן בבית ואח״כ מרצה לפנינו פרק מסויים.

מאחר שתקופה זו (1930 — 1933) היתה תקופה של מצוקה גדולה ברשיונות עליה לארץ, ומכיוון שהקן שלנו גם לא שלח מצעיריו ל״הכשרה״, נותרו לרובנו שתי דרכים עיקריות לעלייה: **עלייה בלתי־חוקית**, שראשוני מארגניה באותם הימים באו מקרב התנועה הרביזיוניסטית, ועלייה בדרך **האוניברסיטה העברית**, שהיתה מחוץ למִכסת הסרטיפיקטים מטעם ממשלת ארץ־ישראל. ואמנם אחדים מאתנו עלו בדרך הבלתי־ליגלית, לאחר הרפתקאות מהרפתקאות שונות. בוגרי הגימנסיות שבינינו הכינו עצמם, כמובן, לעלייה דרך האוניברסיטה. אבל בשביל בית״רים נערמו גם על דרך זו מכשולים. זה היה בתקופה שהסוכנות היהודית שללה מבית״ר את הסרטיפיקטים לעלייה, ואף על פי שהסרטי־פיקט לסטודנט לא היה כלול במִכסה הניתנת לסוכנות היהודית, היא מצאה דרך כדי להשתלט גם על הפיקוח על עלייה זו. היא עשתה זאת באמצעות ״המשרדים הארצישראליים״ שדרכם צריך היה לעבור כל עולה ועולה. אנשיה היו מקבלים את שם המועמד, ובמכתב סודי אל פעילי ההסתדרות הציונית בעיר מגוריו של המועמד היו שואלים ל״המלצות״, וגם פרטים על ההשתייכות המפלגתית. את השנה האחרונה לפני עלייתי — 1935 — עשיתי בוולקוביסק ופעלתי בקן המקומי ובמחוז עד עלייתי בנובמבר אותה שנה. באותה שנה הגיע לעיר, כמורה לעברית בגמנסיה העברית המקומית, ד״ר **ישראל שייב**. הכרתיו, מיד עם בואו, בביתנו, שהיה מקום מיפגש למורים עבריים (אבי המנוח היה מורה לעברית) בעיר. בשיחה הראשונה עמו נתברר לי שהוא נוטה לתנועתנו, ואף היה נכון לפעילות. הוא נתבלט עד־מהרה כמורה מחונן, שריתק את תלמידיו בשעורים וגם מחוץ לשעורים. הייתי מקיים עמו שיחות אידיאולוגיות רבות ונתרשמתי גם מעומק המחשבה וגם מלהט הרגש שבו. החלטתי להטות את רצון־הפעילות שלו לבית״ר דווקא ולא להצה״ר, ודיברתי אתו על כך הרבה. ואמנם, מיד עם עליתי ארצה קיבל שייב את הפיקוד על הקן והוא שימש בתפקיד זה עד שנת 1937, אם איני טועה, שעה שיצא לווילנה לשמש שם כמורה בסמינר העברי למורים. התכתבנו בינינו עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. ממכתבי

בית"רים בקן למדתי על הצלחתו כמפקד הקן. הוא היה מופיע בתלבושת בית"ר במיסדרים, מעביר שיחות, ולמעשה משלים את תרומתו החינוכית בקן — על־ידי שעוריו בגימנסיה (רוב התלמידים היו באותן שנים בבית"ר).

במקביל לבית"ר פעלו בוולקוביסק באותו זמן: **ברית הצה"ר**, שהיתה סניף מאורגן יפה, והיו לו אף שני נציגים במועצת העיר; **"ברית החייל"**, שאיגדה מצד אחד כמעט את כל "בעלי הגוף" בעיר: סבלים, עובדי־רכבת, עגלונים וכיו"ב, ומצד שני — חלק ניכר מן האינטליגנציה של העיר: מורים, רופאים, עורכי־דין וכדומה; **"נורדיה"** — אגודת ספורט שהיתה מסונפת לאגודת־ספורט רביזיוניסטית ארצית בשם זה. בשנה האחרונה לפני עלותי ארצה נתארגן בעיר גם סניף של **"וועריפ"**, אגודת הנשים הרביזיוניסטיות. היחסים בין גופי התנועה הז'בוטינסקאית בעיר היו תקינים, מעט חיכוכים היו רק בין בית"ר ונורדיה. בוולקוביסק לא היה נסיון לארגן תלמידים רביזיוניסטים ב"מסדה", כפי שהיה הדבר במקומות אחרים בפולין, וזאת משום ריבוי תלמידים בקן המקומי כחניכים, ומורים — כמפקדים ומדריכים. אנשי הקן קיבלו הדרכה גם ממנהל בית־הספר העממי "תרבות" שבעיר, **שמעון גוטספלד**, סופר ומחנך עברי מגאליציה, רביזיוניסט ותיק (הוציא בין השאר חוברת מנוקדת לצעירים בשם "כוחם של צעירים", בהוצאת קרן תל־חי). הוא נספה בשואה.

פלוגת חברי בית"ר (1938)

א. נוביק

תנועת הנוער "גורדוניה"

קבוצת חברי "גורדוניה"

סניף "גורדוניה"

בתנועת "גורדוניה" התרכזו צעירים מכל שכבות האוכלוסיה, חניכי מוסדות החינוך השונים, חניכי בית־היתומים המפואר בעירנו, נוער עובד ולומד מכל גווני הקשת. כל אלה מצאו בסניף של "גורדוניה" בית חם, שחינך לציונות, לחלוציות ולהכרת משנתו של א.ד. גורדון.

החיים בקן היו תוססים. המעון המה תמיד כנחיל של דבורים: מסיבות עונג־שבת, מסיבות "מלווה מלכה" במוצאי שבתות, נשפים, משפטים ספרותיים וכד. כל אלה פרט לפעולה החינוכית השיטתית לפי תוכניות ההנהגה הראשית, שאמורות להנחיל לחניכים את האידיאלים של התנועה ולהשריש בתוכם את הערכים הציוניים־חלוציים, שעליהם הושתתה התנועה מראשיתה. נעשו נסיונות רבים לשיתוף הוריהם של חברי התנועה במסכת הפעילות התנועתית ולעדכנם לגבי תוכניות הפעולה השונות, ועל ידי כך החדירו ראשי "גורדוניה" רוח ציונית־חלוצית גם לבתיהם של החניכים, וממילא הפכו הרבה הורים לשותפים באירגון מושבות־קיץ ומחנות של התנועה, שהיו חלק בלתי נפרד של הפעילות החינוכית הקבועה.

חניכי התנועה ובוגריה השתתפו בפעילות הציבורית הציונית בכל התחומים, ובמיוחד בלטו חניכי "גורדוניה" באירועים ובחגים הלאומיים: יום הצהרת בלפור, כ' תמוז, ל"ג בעומר ועוד. דבר הלמד מעניינו שחניכי "גורדוניה" שיתפו עצמם בכל המגביות הלאומיות וגילו פעילות רבה למען הקרנות הציוניות וקפא"י (קופת פועלי ארץ ישראל). ראוי לציין, כי גם בפעולות סעד ועזרה לנזקקים השתתפו חניכי "גורדוניה", והארגונים השונים שעסקו בפעולות אלה ידעו, כי יוכלו תמיד להיעזר בחניכי התנועה, שֶיַטו כתף לכל משימה הומאנית־פילנטרופית.

סניף "גורדוניה" בוולקוביסק נחשב לאחד הסניפים המצטיינים באיזור שלנו והמחנכים הקפידו על קיום שלוש־עשרה מִדות שנוסחו ע"י ההנהגה הראשית ואף פורסמו בתעודת־החבר של התנועה. כמה מה"מדות" האלו ראויות לפרסום גם עתה, שכן הן מעידות על הייחוד שבתנועת "גורדוניה" בימים ההם:

★ הֱוֵה מתקרב לטבע וקשור בו.

★ הוה מכניס לחייך וסביבתך הרמוניה ופשטות של איש העבודה.

★ הוה מסתכל בפני המציאות כדי להבינה בלא כסוי פנים.

★ הוה שומר על עצמיותך, אך מקשיב לדעות אחרים.

★ הוה מרגיש את עצמך סולידרי עם הסובלים והמנוצלים בחברה הנוכחית.

★ הוה מתקומם נגד הרע והעוול ונלחם בעד הצדק החברתי והיושר האנושי.

★ הוה מכין את מחשבותיך ואת מעשיך בחיי יום־יום לאור התכלית המוסרית והחברתית לעם ולאנושיות, כאשר אין המטרה מקדשת את האמצעים.

הבאתי רק כמה מה"מדות", אך עלי לציין, שלנו, המחנכים ב"גורדוניה", לא היה כל כך קל ופשוט להמחיש את ה"מדות" האלו לחניכים שלנו, ועוד יותר קשה היה — להגשים אותן הלכה למעשה. מובטחני, כי הצעירים של ימינו, גם אם הם בתנועות נוער שונות, יחייכו ואולי גם יצחקו למקרא שלוש־עשרה ה"מדות" אך אנחנו התייחסנו ל"מדות" אלו, שנוסחו בעברית מליצית של הימים ההם, במלוא הרצינות ועשינו מאמצים רבים כדי שחניכינו יתייחסו אף הם ברצינות אליהן וינהגו בחיי יום־יום לפיהן.

בוגרי התנועה היו פעילים גם במסגרת "החלוץ" ואת ההכשרה לקראת העליה לארץ ישראל עברו בנקודות הכשרה שונות של התנועה החלוצית בפולין. ראשון העולים מבין חניכי "גורדוניה" היה **דניאל כגנוביץ'** ז"ל, שלאחר כמה שנות עבודה בארץ הצטרף כחבר למושב בית־שערים, נשא לאשה את בוגרת התנועה, אף היא מוולקוביסק, ביילקה פיקרסקי, והקימו משק לתפארת במושב. בין העולים הראשונים מ"גורדוניה" ראוי להזכיר את **חיים קפלן** שהצטרף כחבר לקבוצת מעלה החמישה, אך היו גם חברים נוספים שהגשימו את האידיאלים שלקראתם התחנכו

בתחומים שונים, בפעילות בהסתדרות העובדים, בהוראה, ובתפקידים שונים שהוטלו עליהם במסגרת התנועה הקיבוצית.

לפני שפרצה מלחמת העולם השנייה יצאה קבוצה של בוגרי "גורדוניה" מעירנו להכשרה ימית בעיר גדיניה שבפולין, מתוך מגמה להקים, לאחר תקופת ההכשרה, קבוצה ימית בארץ ישראל. באותה תקופה היו בגדיניה גם גרעינים אחרים להכשרה ימית מתנועות אחרות, וגם בין אלה היו צעירים מוולקוביסק.

ראוי לציין, כי קבוצת הכשרה נוספת שהיתה בגדיניה ניהלה מאבק על הכנסת יהודים לעבודות פריקה וטעינה של מטעני תפוזים מארץ ישראל. אחד הנחשונים בתחום זה היה כתריאל לשוביץ מוולקוביסק.

לאחר שפלשו לוולקוביסק הרוסים בראשית מלחמת העולם השניה, והיה ברור, כי מעתה תשותק כל פעילות ציונית ותיאסר גם העליה לארץ ישראל, הצליחה קבוצה של חברי "גורדוניה", לפי תידרוך ממרכז התנועה, להגיע בדרכי־עקיפין לוילנה, שהיתה אז תחת שלטונה של ליטא, ואשר בתוכה התארגנה קבוצת הכשרה כדי להגיע לארץ ישראל. לאחר שהרוסים כבשו בחזרה את וילנה, הוגלו רבים מבין בוגרי התנועה יחד עם תושבים רבים לסיביר, אך מעטים הצליחו בכל זאת בדרך־לא־דרך לעלות ארצה, וביניהם היו בני עירנו **אליעזר בלכר ויצחק שלקוביץ'**.

בתום מלחמת העולם השניה חזרו השרידים שנשארו ברוסיה לפולין, וביניהם **חנוך פיק, ידידיה כץ, נחום ושמעון רזניצקי**, שעשו כמיטב יכולתם כדי להקים מחדש את התנועה ופעלו למען הבריחה וההעפלה בגבולות אוסטריה — גרמניה. גם בפלוגות הפרטיזנים ביערות היו חניכי התנועה וכן גם במחנות הריכוז השונים. לצערנו רק מעטים מהם הצליחו לעבור את כור היסורים ולעמוד בכל התלאות, ומהם שהגיעו לישראל וּשיקמו חייהם מחדש.

חניכות חדשות ב"גורדוניה"
משמאל לימין: רוזה קנטור, גניה לשוביץ, פניה גרינברג

"מכבי"

פעילות ספורטיווית בחוגי הנוער היהודי התחילה באמצע שנות ה־20 של המאה הנוכחית. לפי המסופר בספרו של ד"ר איינהורן ועל סמך ידיעות ורשימות שנתפרסמו בעתון "וואלקא־וויסקער לעבן", היה זה מוניה גולדברג שיזם את ראשיתה של הפעילות הזאת. הוא הגיע לוולקוביסק מעיר אחרת, אשר בה עסק בפעילות כזו בשקידה רבה, והואיל וארוסתו בוולקוביסק היתה קשורה לחוג צעירים מסויים ("קרוז'וק"), ניסה לקרב את החוג הזה לספורט וחינוך גופני. הספורט הפופולארי ביותר היה כנראה כדורגל, ולפיכך אירגן קבוצת כדורגל מבין חברי החוג, ולאחר תקופת אימונים קצרה אירגן גם תחרויות בין הקבוצה שהקים ובין קבוצת כדורגל של צעירים פולניים שהיתה קיימת בעיר.

לאחר זמן קצר ייסדו ד"ר דוד טרופ (רופא שיניים), ד"ר פ. בבצ'וק ומולה שיין את הסתדרות "מכבי" בוולקוביסק, שהפכה להיות כתובת מוסמכת לכל הפעילות בתחום הספורט. הודות לסיומה גלין, שהצליח להשיג תמיכה של הג'וינט, נרכשו מכשירי־ספורט חיוניים, אַך לרכישת או שכירת דירה לא הספיקה הסובסידיה הזאת וחברי "מכבי" היו מתכנסים בבתים פרטיים, ואילו את האימונים היו מקיימים על מגרש גדול שמאחורי בית הספר העברי העממי.

בהדרגה התחילו לפתח ב"מכבי" גם פעילות בענפי ספורט אחרים, כגון: התעמלות, כדורסל, טניס־שולחן (פינג־פונג), החלקה על קרח, רכיבה על אופניים, התעמלות שבדית, אתלטיקה קלה, שחייה וכד'. בשנות השלושים המאוחרות הוקמו ליד "מכבי" חוגים מיוחדים לבני 11-12, סקציה מיוחדת להתאגרפות (בוקס) וגם קבוצה מיוחדת לנשים.

מלכה רוצ'יק מספרת:

"אני למדתי כל השנים בבתי־ספר פולניים ואסור היה על תלמידי בתי־ספר אלה להשתייך לשום אירגון ציוני. הצטיינתי בספורט, ובעיקר בקפיצות לגובה ובריצה. למרות האיסור החלטתי בכל זאת להצטרף ל"מכבי" ועשיתי זאת בשנת 1934.

בשנת 1937 שלחה אותי "מכבי" להשתלם בקורס מיוחד לאמונים גופניים במכון ממשלתי בגרודנו בתקופת החופש הגדול. הצלחתי לקבל במכון הזה תעודה של מדריכה לחנוך גופני, ומני אז ועד שהרוסים נכנסו לוולקוביסק בשנת 1939 הייתי מאד פעילה ב"מכבי". אירגנתי קורסים להתעמלות לקבוצות צעירים, שהתאמנו באולם ועל מגרש, ביצענו כל מיני תרגילים באתלטיקה קלה ומשחקי ספורט שונים. קצין פולני בדרגת חורונז'י (סיבק) היה בא אלינו כדי להעביר קורסים בסייף. מזמן לזמן היינו מארגנים פסטיבלים לספורט בקולנוע "שרון" שהיה שייך לבוטווינסקי והיינו מפגינים את היכולת שלנו בהתעמלות, ריתמיקה, סייף ועוד. לעתים היו קבוצות שלנו יוצאות גם לסלונים, גרודנו וביאליסטוק כדי להשתתף במופעים שונים בערים אלו. בסופי־שבוע היינו מארגנים ערבי ריקודים בהשתתפות תזמורת והרבה אנשים היו באים לבלות בנעימים. ההכנסה מהמופעים ומהמזנון היתה מיועדת כמובן ל"מכבי".

במשך הזמן עזבו הפעילים המרכזיים את וולקוביסק ועלו לא"י, וביניהם גם מולה שיין וחיים חבויניק. אחד הספורטאים המצטיינים שלנו באתלטיקה אהרון פודלינסקי עזב אף הוא את העיר וכן גם הכדורגלן המצטיין של "מכבי" מוטלה שיפרון.

ראוי לציין, כי פרט לפעילות ספורטיווית היתה ב"מכבי" תשומת־לב גם לפעילות תרבותית־רוחנית. נערכו שיחות והרצאות על נושאים יהודיים וציוניים וקיימו גם אולם־קריאה, כדי לקיים הלכה למעשה את הסיסמה הידועה של "מכבי" — "נפש בריאה בגוף בריא". בתקופות השיא היו ב"מכבי" למעלה ממאתיים חברים פעילים בכל הסקציות השונות, מכל רבדי האוכלוסיה היהודית בעיר. התקציב כוסה ממסי החברים, ובעיקר מההכנסות של נשפי ריקודים וספורט שנערכו למטרה זו.

ראוי להדגיש כי לקבוצת הכדורגל של "מכבי" יצאו מוניטין גם מחוץ לוולקוביסק והיא היתה מקיימת תחרויות עם קבוצות כדורגל מסלונים, ביאליסטוק, סובלק, גרודנו וכן גם עם קבוצות פולניות מהסביבה. כ־1,500 איש היו באים לתחרות כדורגל של "מכבי" עם קבוצה חשובה פולנית או יהודית, ולקראת כל תחרות כזו היתה מתיחות וחרדה בעיר. כל יהודי העיר היו מצפים ומתפללים לנצחון "מכבי", וכל נצחון כזה היה מזקיף קומתם של היהודים ומגביר את הרגשת הפטריוטיזם הלוקאלי והיהודי.

קבוצת ספורטאים של "מכבי"

גם בחוגים הפולניים והממשלתיים התייחסו בכבוד הראוי ל"מכבי" הודות להישגיו הרבים והיו מזמינים אותו להשתתף בחגים רשמיים, בתהלוכות ובמצעדים חגיגיים. במלאות עשר שנים לקיום "מכבי" נערך מצעד ברחובות העיר בליווי תזמורת ובהשתתפות משלחות מאירגוני ספורט רבים ושונים בסביבה. בין היתר השתתפו במצעד חגיגי זה נציגי הצבא הפולני והשלטונות האזרחיים המקומיים.

פרט ל"מכבי" פיתחו אירגונים מפלגתיים שונים פעילות ספורטיווית. מפלגת ה"בונד" עשתה זאת במסגרת הקלוב הספורטיווי "מארגנשטערן", המפלגה הרביזיוניסטית — במסגרת קלוב "נורדיה" וכן נזכרת בעתונות פעילות ספורטיווית של אירגון j.k.s.

ב"מכבי" שררה רוח לאומית, התלבושת הרשמית היתה בצבעי תכלת־לבן, ההימנון היה "התקוה", אך למרות כל אלה השתייכו לאירגון גם צעירים לא־ציוניים והיו לו אוהדים מכל הגוונים והזרמים. באימונים השתמשו בשפות יידיש ופולנית.

ŻYDOWSKI

Klub Sportowy

MAKABI

w WOŁKOWYSKU.

KARTA CZŁONKOWSKA

№ 92

na rok

אגודה

להתעמלות ואספורט

מכבי

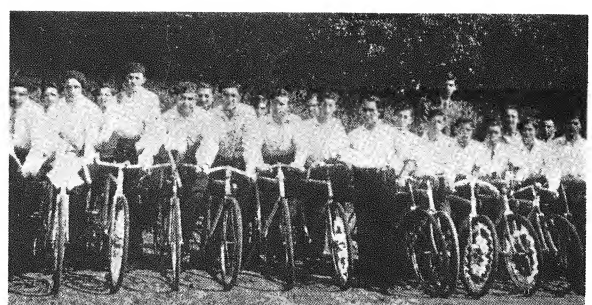
בוולקוביסק.

כרטיס חבר

№ 93

לשנת

קבוצת כדורגל של "מכבי" לפני מלחמת העולם השניה

קבוצת רוכבי־אופניים של "מכבי"

קבוצת כדורגל של "מכבי"

"בונד"

תנועת ה"בונד" בעירנו התחילה להתפתח באותו זמן ובאותה מתכונת כבכל הערים והעיירות אשר בתחום המושב של הימים ההם. היה זה בשנים האחרונות של המאה ה־19, לאחר שהוקם ה"בונד" בוילנה והשמועה על כך הגיעה לפועלים היהודים הבלתי מאורגנים שהיו בוולקוביסק. באמצעות מורים, סטודנטים וסתם אינטליגנטים, שהגיעו בחודשי הקיץ מוילנה לוולקוביסק, הגיעה גם שעתה של הפעילות הפרולטארית והמהפכנית בעירנו. אלה זרעו את הגרעינים הראשונים שנבטו והניבו פרי. הסיסמאות של מאבק לתנאי עבודה הוגנים, שכר עבודה יותר גבוה, ליום עבודה של 8 שעות וכד' עברו מפה לפה וההכרה המעמדית חדרה לסדנאות ובתי־מלאכה וחרושת אשר בהם עבדו פועלים יהודים. לפי המסופר בספרו של ד"ר איינהורן פרצה השביתה הראשונה בוולקוביסק על עניין "ביטול העבודה במוצאי שבתות" — שכן נהוג היה בימים ההם כי השוליות מתחילים את שבוע העבודה כבר במוצאי שבת. המעבידים לא נכנעו ואף שכרו ברנשים שירביצו למורדים, אך בסופו של דבר ניצחו המורדים, העבודה במוצאי שבתות בוטלה.

הנצחון הפרולטארי הראשון עודד את הפועלים היהודיים בעיר ואז התחילה התארגנות בקנה־מידה גדול יותר, ובעיקר במסגרת חוגים ("קרוז'וק") שהרוח החיה בהם היה חיים נמזר, סטודנט שהגיע מוילנה והיה מורה לרוסית. הוא ויתר הפעילים שאפו לא רק לשפר את המצב הכלכלי של הפועלים, אלא גם להעלות את רמתם התרבותית, להנחיל להם השכלה ולבער את הבערות. הספריה הציבורית שנוסדה על ידי הפעילים האלה הפכה להיות מרכז לתעמולה והסברה. אפשר היה לקבל לקריאה ברושורות פוליטיות שונות, ספרי מדע פופולארי וגם ספרות לא לגאלית. ראשי המדברים של ה"קרוז'וק" ידעו כיצד למשוך פועלים לחוג שלהם. תחילה היו נותנים לקוראים שבאו לספריה רומנים זולים, ספרים מושכים, ורק לאחר שעמדו על טיב "הלקוחות" שלהם ונוכחו לדעת שהם מסוגלים "לעכל" ספרות יותר רצינית — היו משאילים להם ספרים עם מגמה סוציאליסטית ומהפכנית, ועל ידי כך משכו אותם ל"קרוז'וק", לאספות חשאיות, מלמדים שירים מהפכניים וכו'.

בשלהי המאה ה־19 היו כבר בוולקוביסק כמה מאות פועלים יהודיים שהועסקו בעיקר בבית־החרושת לטבק של ינובסקי, בביח"ר לסריגה, בבית בישול בירה וחלק ניכר עבד כשוליות אצל נגרים, חייטים, סנדלרים וכד'. מקומות עבודה אלה, שבעליהם ידעו לנצל את הפועלים בתכלית הניצול, הם־הם שסיפקו את החומר האנושי לחוגים אשר הקימו אח"כ את ה"בונד". כל אחד מחברי הועד של ה"קרוז'וק" (והיו כאלה 10 — 12 איש) היה ממונה על קבוצה של 10 חברים. האסיפות היו נערכות בבתים פרטיים, ולעתים גם בבית כנסת "תפארת בחורים"... בימות הקיץ היו מתכנסים ביער זמקובה ולעתים גם ב"מאיאק" ומתוך חשש ל"עין הרע" של השוטרים היו מעמידים משמרות, שהיו צופים על כל הסביבה ונותנים אות אזהרה בשעת הצורך, כי כל התכנסות כזו היתה בלתי לגאלית. וכך יכלו החברים להשתרע ולהתפרקד על הדשא, להאזין לנאומים מהפכניים חוצבי להבות של המנהיגים ולהיות בטוחים שיד השלטון לא תגיע אליהם.

ברם, לא רק לנאומים הקשיבו. באסיפות החשאיות היו דנים גם על מיבצעים שונים, ובין היתר גם על אכספרופריאציות כדי לגייס כסף לפעילות מהפכנית. המשטרה המקומית השגיחה בשבע עיניים על אלה שהיו חשודים בפעילות מהפכנית, אך זה לא הרתיע את פעילי ה"קרוז'וק". כאשר אסרו את ברל דז'יקיין על פעילותו הפוליטית, הצליחו חברי ה"קרוז'וק" לנסר את הסורגים של הכלא ולשחררו. הוא התחבא בביתה של ביילה־רבקה, וכשאיתרו השוטרים את מקום מחבואו והגיעו לשם — התחמק ברל דרך הדלת האחורית כשהוא מחופש כאשה זקנה.

לימים הפכו אנשי ה"קרוז'וק" והאוהדים שלהם למפלגה חזקה שהיתה מפגינה לעתים די קרובות את כוחה ברחוב היהודי. לווייה של אחד החברים היתה הופכת לעתים למיפגן־כוח וכן גם ביקורים של חברי מרכז ה"בונד" שהיו באים תכופות לוולקו־

צעירי ה"בונד" עם מנהיג המפלגה יעקב רובינשטיין

ביסק. וכך ידעו ותיקי ה״בונד״ לספר, כי ביקורו של וְולַדֶק ממרכז המפלגה בוורשה (שהיה מכונה ״לסאל הצעיר״) הפך למיפגן כוח ונתן דחיפה גדולה להתפתחות ה״בונד״. מעניין, שאת נאומו הגדול נשא וולאדק דווקא בבית־המדרש של פולקוב־לב...

לעתים תכופות נערכו בוולקוביסק כינוסים מחוזיים ואיזוריים של ה״בונד״ ותעמולה אנטי־ציונית היתה כמובן אחד הנושאים המרכזיים שלהם. עם הקמת מפעלי תעשיה נוספים בעיר ועם גידול מספר הפועלים היהודיים — גדל גם ה״בונד״ ונראה שבשנות העשרים המאוחרות ובשנות השלושים הגיעה התפתחותו לשיא. בבחירות שנערכו למועצת העיר ב־1939 הצליח ה״בונד״ לקבל כשלושת אלפים קולות ושלושה מחבריו נבחרו למועצה העירונית: ש. דביצקי, יצחק מרקין (מורה) ול. שלוסברג.

נציגי המפלגה בועד הקהילה היהודית היו בתקופה זו: ש. לב, שכנוביץ׳ וליפשיץ.

פעילות תרבותית אינטנסיווית התנהלה בשנות השלושים בבית המפלגה: שעורי־ערב, נשפים, ויכוחים פומביים, הרצאות במדע פופולארי וכו׳.

את חיל המילואים של ה״בונד״ היוו תנועת הנוער שלו ״צוקונפט״, הסתדרות של ילדים (״סקיף״), קלוב ספורטיווי (״מארגענשטערן״).

אין ספק, כי מפלגת ה״בונד״ בעירנו, שהיו לה תקופות גיאות ושפל, הזקיפה קומתם של הפועלים היהודים, עוררה את הכרתם המעמדית, אך יחד עם זאת גרמה התעמולה האנטי־ציונית שלה לכך שפועלים אלה העדיפו להישאר בגולה ולא לעלות לא״י.

חוג מיכאלביץ׳ של ה״צוקונפט״

נחמה שיין-ווייסמן

פעילות יהודים במפלגה הקומוניסטית

מרבית בני הנוער בעירנו השתייכה לאירגונים ציוניים שונים. אני השתייכתי תחילה ל״השומר הצעיר״, אך הייתי בין המעטים שעשו את הצעד הנוסף שהוביל מ״השומר הצעיר״ לקומוניסטים. עוד בהיותי תלמידה בגימנסיה ״תרבות״ היו לי ויכוחים רעיוניים עם המורים שלי. המחנך שלי בגימנסיה אמר עלי: ״זו היא גוייה אמיתית״. התכוון לומר שאינני ציונית, אך לא רצה להעלות על דל שפתיו את המלה ״קומוניסטית״. גם עכשיו, כשאני מעלה בזכרוני את הימים ההם, אני משוכנעת שהגעתי אז לקומוניזם מטעמים הומניים בלבד. אחווה, יושר, צדק סוציאלי וכו׳ היו בעיני אידיאלים נשגבים והאמנתי שאלה מצויים בשורות הקומוניסטים. את הדיאלקטיקה המרכסיסטית למדתי לאחר זמן יחד עם מישהו שהיה אח״כ בעלי, שלמה מרכוס. כל מה שנעשה והושג בברית המועצות היה בשבילנו בבחינת קודש-קדשים. לא יכולנו לעכל שום בקורת על המשטר הקומוניסטי. כשקראנו את ספרו של אנדריי ז׳יד (בתרגום ליידיש), שבו הוא מטיח דברים נגד ברית-המועצות ומותח ביקורת על צעדים שונים של השלטון הסובייטי, פסקנו מיד: הוא מכר את עצמו לאימפריאליסטים. חברי שלמה (מרקוס) ובני משפחתו היו ידועים בעיר כמשפחה אוהדת את ה״סטרא אחרא״, כלומר — את הקומוניזם.

כשסיימתי את הגימנסיה ״הרצליה״ בשנת 1935 הועסקתי כמזכירה בגימנסיה. בהזדמנות זו ראוי לתקן כמה שיבושים בקשר לגימנסיה שמצויים בספריו של איינהורן על וולקוביסק. בעמוד 123 בספרו נאמר ששמה של הגימנסיה ״הרצליה״ הוחלף לאחר זמן ב״גימנסיה עברית ע״ש ח.נ. ביאליק״. לעולם לא היה כדבר הזה. שיבוש שני: בעמוד 124 שבאותו ספר כתוב, שלפני פרוץ מלחמת העולם השניה היתה בעירנו עוד גימנסיה ״תרבות״ שמנהלה היה וולפסטל. ובכן, כידוע היתה זו אותה הגימנסיה ״הרצליה״ ששמה הוסב ל״תרבות״ באותו בנין ברחוב קוסציושקו 120 ליד בית-הסוהר בבניין של אמסטיבובסקי. נכון הוא, שבשנת 1937 היה מאבק על הקמת עוד גימנסיה. מי שיזם את הרעיון הזה היה שרשווסקי שהחליט להקים גימנסיה מסחרית, ולצידו עמד מי שניהל את הגימנסיה הזו מ. שכר, לעומת ד״ר וויינברג שתמך בגימנסיה שלנו. כל הדיונים בענין זה נערכו בביתו של ד״ר וויינברג ואני נכחתי בהם. שני פנים היו למאבק זה נגד הקמת הגימנסיה הנוספת. האחד — חומרי, שכן היה יסוד לחשוש שעם הקמת הגימנסיה המסחרית ייגרם לגימנסיה שלנו נזק כספי עקב עזיבה של תלמידים, ואילו הפן השני היה רעיוני-אידאי, כי בגימנסיה המסחרית הוראת כל המקצועות אמורה היתה להיות בשפה הפולנית, שעה שבגימנסיה שלנו היתה שפת ההוראה במרבית המקצועות עברית. למרות המאבק נגד המוסד החדש — הוקמה הגימנסיה המסחרית, וכך נוסף בעירנו מוסד חינוכי חדש.

וראוי לתקן עוד שיבוש בספר הנ״ל לגבי עבודתו של הד״ר שייב. בעמ׳ 118 נאמר, כי ד״ר שייב היה המנהל האחראי של בי״ס ״יבנה״, אך האמת לאמיתה היא כי ד״ר שייב התחיל את הקריירה הפדגוגית שלו בוולקוביסק בשנת 1935 כמורה בגימנסיה ״הרצליה״ — ובאותה שנה התחלתי אני לעבוד במוסד זה כמזכירה. ראיתי צורך להעמיד דברים על אמתותם, ועתה אחזור לענין העיקרי שאותו רציתי להבהיר בדבריי: קשריי עם ד״ר מרקוס ופעילותנו במפלגה הקומוניסטית. היכרותי עם שלמה מרקוס התחילה בשנת 1936 כשהיה עוד סטודנט באוניברסיטת בולוניה באיטליה. ביולי של שנת 1937 סיים את לימודיו וחזר לוולקוביסק, ומני אז לא נפרדו דרכינו עד פרוץ מלחמת ברית-המועצות — גרמניה.

הממשלה הפולנית לא הכירה בתואר דוקטור שהוענק לשלמה מטעם האוניברסיטה האיטלקית, והיא גם לא התירה לו לעמוד בבחינות בפולין. כך חסמו את הדרך לעבוד ברפואה בפניו ובפני חברים אחרים שלו שסיימו אותה אוניברסיטה. כאמור היו כל בני משפחת מרקוס קומוניסטים וישבו בבתי-סוהר פולניים בתקופות שונות. בביתם שלטה רמה תרבותית ראוייה לציון והוא גם שימש מקום לפעילות קומוניסטית. אביו של שלמה היה בעל בית-חרושת קטן לעיבוד עורות, אך מטעמים אידיאולוגיים לא העסיק בו פועלים שכירים, ורק הבן הקטן עזר לו קצת. בחצר הבית גידל האבא ירקות ופירות לצורכי המשפחה בלבד. הוא נתן לילדיו חינוך סְפַּרטאני. גם בימות החורף היה שלמה מתרחץ ליד ברז המים בחצר.

הבית היה בית פתוח לכל אנשי השמאל. שלמה ינק מאביו את האידיאלים הקומוניסטיים וגם את הנכונות להקריב את חייו למען האידיאלים האלה. גם כאשר לא היו לו עדיין זכויות לעבוד כרופא — עבד שלמה בהתנדבות בבית החולים היהודי בוולקוביסק. הוא הקים את ״טיפת חלב״ ליד טאז׳ (האירגון היהודי לטיפוח הבריאות) — החברה שבראשה עמד אז סיומה גאלין, ואת ההכשרה לכך קיבל בוילנה שם שהה במשך זמן-מה. פרט לכך היה שלמה מקבל אנשים שנזקקו לעזרה רפואית, ואף זה ללא כל תשלום. ולא זו בלבד, אלא שלעתים היה משלם בכספו עבור התרופות שלהם.

עם פרוץ המלחמה ב־1 בספטמבר 1939 חל שינוי יסודי בכל ארחות חיינו. הפולנים החזיקו מעמד במשך ימים ספורים בלבד במלחמה נגד הגרמנים. זכור לי אותו לילה, לאחר שהפולנים עזבו את העיר והרוסים טרם נכנסו לתוכה, כשהייתי בביתם של המרקוסים. ליל-ביעותים היה אותו לילה. פולנים אנטישמיים הרגו כמה יהודים בעיר. אני ולאה רובין, שהיתה ידועה כקומוניסטית, מצאנו מחבוא במחסן של משפחת יונה טרונסקי, שכנים של משפחת מרקוס. משהאיר הבוקר יצאתי עם שלמה ולאה מהמחסן כדי להתחיל בפעילותנו הציבורית, ומה גדולה היתה שמחתנו למראה הטנקים הסוביטיים הראשונים. קשה להביע במלים את אשר רחש לבנו אז. עלינו על הטנקים מתוך הרגשת שמחה ובתקוה לחיים חדשים שיתחילו מעתה, חיים טובים ונעלים ברוח האידיאלים אשר עליהם התחנכנו ולהם הטפנו. היתה לנו אז ההרגשה כאילו כבשנו עולם ומלואו והכל ייראה מעתה אחרת.

כגודל השמחה — כן גודל האכזבה שהיתה מנת חלקנו לאחר זמן קצר. אמנם לא כל האידיאלים התנפצו לרסיסים, אבל על חופש, יושר, אמת וכו׳ יכולנו כבר לשכוח...

בשלב ראשון חל שיפור ניכר במצבנו. תודות לעברו הפוליטי ופעילותו במפלגה הקומוניסטית קיבל שלמה תפקידים חשובים. הוא נתמנה למנהל בית החולים היהודי ומנהל התחנה הסניטארית הציבורית. הואיל והרבה מגיפות השתוללו אז בסביבה, היה שלמה נוסע מכפר לכפר כשהוא רכוב על סוס שהועמד לרשותו, ושוקד על בריאותם של תושבי הכפרים. אני ואחותי צירל עבדנו במסירות ובחריצות בבנק לאחר שהוכשרנו לתפקיד זה בקורסים מיוחדים לשם כך. ניתן לומר, כי חיי היהודים בתקופת הכיבוש הסובייטי התנהלו על מֵי־מנוחות. אפשר היה ללמוד ולהתקדם בעבודה, לא היו סימנים של אנטישמיות, אך היו סימנים ברורים וחריפים למדי של "אנטיקאפיטאליזם". אין לשכוח בהקשר זה את הטרנספורטים שיצאו לסיביר בקרונות שנועדו להעברת בהמות. בדרך זו בוצע גירושם של האלמנטים הקאפיטאליסטיים. במרוצת הימים הוכח, כי רק תודות לגירוש זה נשארו רבים מהם בחיים.

לא התלוננו על כל העיוותים והספיחים שנתגלו במשטר החדש. חיינו בתקוה, כי ברבות הימים לאחר שהמשטר החדש יתבסס, ייעלמו העיוותים האלה. המשכנו להיות פעילים בחיי החברה "החדשה" ולקוות לטוב. כך התנהלו הדברים עד ה־22 ביוני 1941 — יום פלישתה של גרמניה לרוסיה.

ביום הראשון של המלחמה הפציצו הגרמנים את העיר והיו הרבה פצועים. שלמה היה במשך כל היום בבית החולים על משמרתו והיה מגיע רק לכמה שעות הביתה בשעות הלילה המאוחרות. היינו מודעים לכך, שאם הגרמנים יכנסו העירה, נהיה אנחנו הקרבנות הראשונים. שלמה אמר לי אז: "אני לא יכול לעזוב את בית־החולים. הדבר ייראה כעריקה מהחזית, אך את צריכה לצאת יחד עם משפחתך בהקדם האפשרי. יש לי סוס, וכשהעניינים יסתדרו קצת — ניפגש במשרד הבריאות במינסק." (איזו תמימות היתה אז לחשוב כך!)

יצאתי עם שתי אחיותי מהעיר כשבידי תעודת הדוקטור של שלמה. אמי נשארה עם משפחת אחותה שהגיעה מביאליסטוק לוולקוביסק. היא לא רצתה להצטרף אלינו, כי היתה מאד אדוקה וטענה: "אם אסע אתכם — אמות מרעב, כי הרי לא אוכל טריפה". גורלה היה כגורל כל יהודי וולקוביסק.

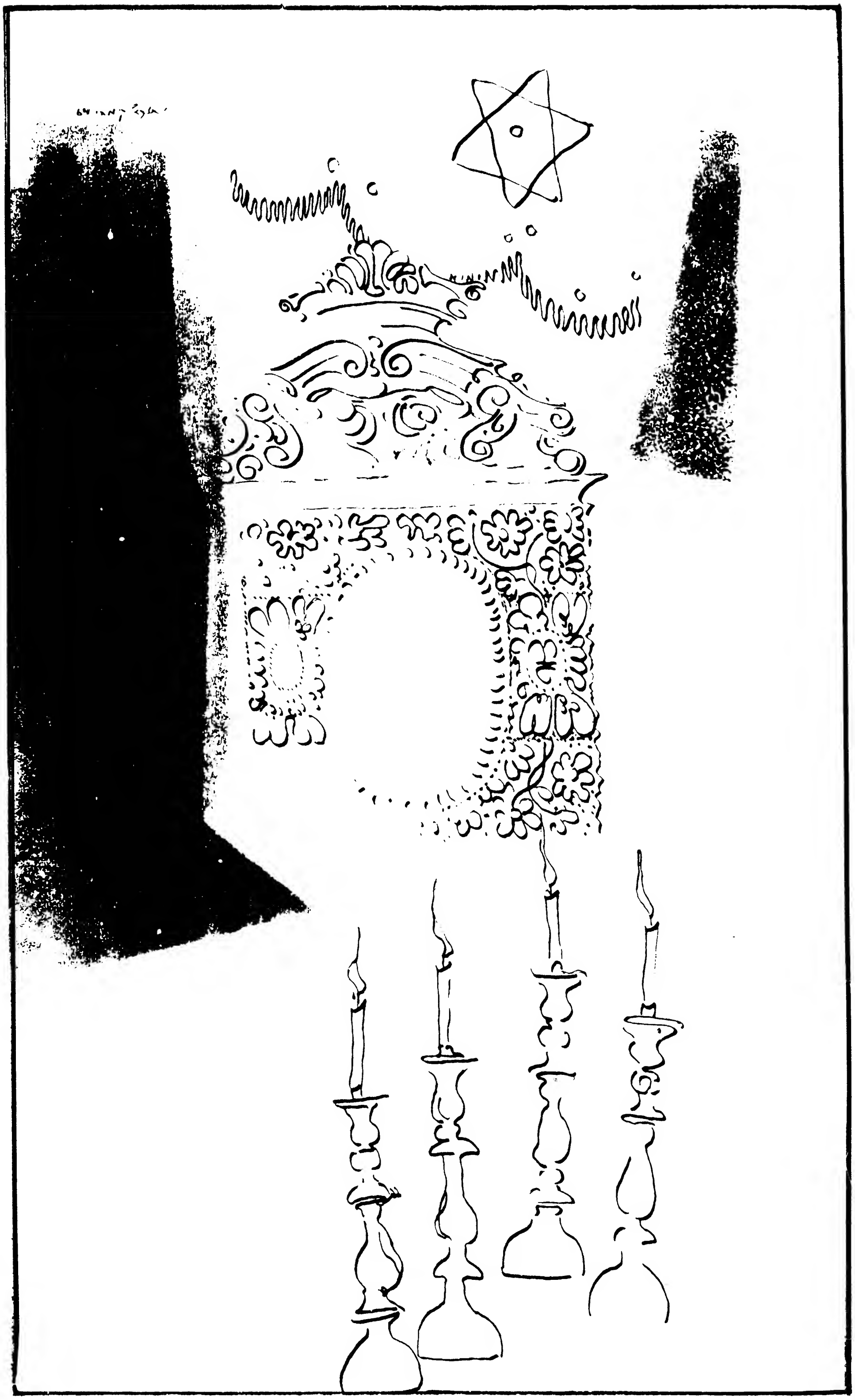
כשהגענו למינסק היתה העיר כולה בלהבות אש. המשכנו לנסוע לתוככי ברית המועצות והגענו לאוזבקיסטן. על כל מה שעבר על שלמה מרקוס נודע לי אחר כך מעדי־ראייה שונים ומכתבות שנתפרסמו בספר הפרטיזנים, ספר הזכרון לעיירה ז'טל וספרו של ד"ר איסק גולדברג.

וכך אנו קוראים בספר הפרטיזנים מפי עדה אחת:

"בנאקרישוק, כארבעה־עשר קילומטר מז'טל, באו גרמנים לקבל את מיכסת המזון. בכפר היו ארבעה פארטיזנים. שניים ברחו לגדוד ואילו השניים הנותרים כותרו ע"י הגרמנים. אחד מהמכותרים היה הרופא היהודי מארקוס. חברו הלא־יהודי של מארקוס נהרג בקרב. ד"ר מארקוס נפצע וירה בעצמו כדי שלא להיתפס בידי הגרמנים."

בספר "יד ללוחמים" נאמר על ד"ר מארקוס:

"רופא, נולד ב־1910 בוולקוביסק. היה בגיטו ז'טל. קיים קשרים הדוקים עם מיפקדת המחתרת בגיטו. הכין רפואות לבית חולים המיועד לפארטיזנים. יצא היערה ב־10.4.1942 מצוייד באמצעי רפואה. פעל באוטריאד "בורבה", בריגדת "לנין", ב"פושצ'א ליפיצ'יאנסקה". הגיש עזרה רפואית לפרטיזנים מכל הסביבה ולאוכלוסיה המקומית. נפל בספטמבר 1942, עת הגיש עזרה בכפר נאקרישוק. כותר ע"י גרמנים ואיבד את עצמו לדעת."

רבנים ודיינים

אין ספק, כי כבר במאה ה־17, כשבוולקוביסק התגוררו כבר מאות יהודים והקהילה היהודית התחילה להתפתח, היו כבר רבנים בעיר, אך לצערנו לא מצאנו תעודות ומיסמכים מהימנים שיאשרו הנחה זו. אנו מסתמכים איפוא בסקירתנו זו בעיקר על החומר שריכז ד״ר מ. איינהורן ופרסם בספרו וכן גם על כמה מקורות אחרים שדנו בנושא זה.

הרבנים הראשונים

הרב ר׳ **אביגדור** כיהן כרבה של וולקוביסק באמצע המאה השמונה־עשרה. אותו זמן ישב על כסא הרבנות בוילנה הגאון ר׳ אליהו בן שלמה־זלמן, המכונה ״הגאון מוילנה״ (הגר״א) ואין ספק, כי הוא הקרין על כל הקהילות היהודיות במחוזות גרודנה, ביאליסטוק, כולל וולקוביסק. קרוב לודאי שבהשפעת הגאון מוילנה שלחם בתנועת החסידות, היתה גם הקהילה היהודית בוולקוביסק, רובה ככולה, מורכבת מ״מתנגדים״.

לאחר פטירתו של הרב ר׳ אביגדור, עלה על כסא הרבנות בעיר **ר׳ בנימין דיסקין**, שהיה חתנו של אחד מנכבדי ועשירי העיר. שני בניו של ר׳ בנימין, ר׳ יהושע־לייב ור׳ אברהם־שמואל, נודעו כגדולי התורה בזמנם, ושמם יצא בתפוצות הגולה. הראשון, ר׳ משה יהושע יהודה לייב, נולד בשנת 1817 נתפרסם כבר בילדותו כעילוי וכיהן כרב בערים לומז׳ה, מזריץ׳, קובנו ושקלוב, והחל משנת תרל״ג ישב על כסא הרבנות בבריסק דליטא. בקיץ של שנת תרל״ו עלה לארץ ישראל והתיישב בירושלים. אחת הסיבות לעזיבתו את בריסק היה משפט שהשלטונות המקומיים סיבכו בו גם את הרב ואף הושיבו אותו במאסר לזמן קצר. בירושלים כיהן כרב ראשי של הקהילה האשכנזית וזכה ליחס של הערצה מצד הישוב הישן. הוא חי אמנם בעולם של תורה, אך בו בזמן היה פעיל בכמה מוסדות ציבוריים. גולת הכותרת של פעילותו הציבורית היתה — ייסוד בית היתומים (בשנת תר״ם) שנקרא על שמו. על ידי הקמת המוסד הזה התכוון ״להציל״ ילדים מבית־היתומים של ד״ר הרצברג שהיה קיים בירושלים, ואשר בו לימדו גם שפות זרות. הרב דיסקין ניהל את ישיבת ״אהל משה״, שנקראה אח״כ בשם ״תפארת ירושלים״ ואף לימד בישיבה זו. בין הספרים שחיבר ראוי לציין את: ״תורת אהל משה״; שאלות ותשובות; ״פני משה״.

בנו השני של ר׳ בנימין דיסקין, **ר׳ אברהם שמואל** פעל בעיקר להפצת התורה בוולקוביסק. בימיו והודות לו גדלה והתפתחה הישיבה הוולקוביסקאית ובחורים רבים נהרו אליה מכל הישובים הסמוכים. מקורות שונים מאשרים, כי ר׳ אברהם שמואל הצטיין בדרכו המיוחדת בקריאת התורה בשבתות, ובית המדרש בחומה הישנה (״אלטער מויער״) היה מלא מפה לפה ביהודים שבאו כדי ליהנות מקריאה זו.

ראוי לציין, כי באותה שנה שנולד יהודה לייב דיסקין (1817 — תקע״ז) נולד גם בעיירה הסמוכה לוולקוביסק **ראש הרב ר׳ יצחק אלחנן ספקטור** שהפך במרוצת הזמן לדמות דומיננטית ולשם־דבר בעולם הרבנות. יצחק־אלחנן היה בימי נעוריו תלמידו של ר׳ בנימין דיסקין ואף קיבל ״סמיכה״ ממנו לרבנות, וכבר בהיותו כבן 20 שנה הוכתר כרב בעיירה איזבלין שבסביבות וולקוביסק וברבות הימים יצאו לו מוניטין בעולם היהודי כרב הראשי של קובנה. מספרים, כי אי־פעם נסע הגאון הגדול ר׳ יצחק אלחנן להשתטח על קבר אבותיו בעיירת־הולדתו ראש, ובדרכו לשם עבר דרך וולקוביסק וכל יהודי העיר יצאו לקבל את פניו.

ר׳ **ברוך־מרדכי ליפשיץ**, מי שהיה תלמידו של ר׳ בנימין דיסקין עלה על כסא הרבנות בוולקוביסק לאחר פטירתו של ר׳ אברהם שמואל. הוא הקים את ישיבת וולקוביסק בשנת 1887 (תרמ״ז), פרסם ספר ״ברית יעקב״ ונודע כגדול בתורה.

עם פטירתו של הרב ברוך־מרדכי כיהנו כרבנים בוולקוביסק שני רבנים: **ר׳ יצחק־אייזיק חבר**, שעבר לאחר זמן לטיקטין והוא גם מחברם של הספרים ״שאלות ותשובות בנין עולם״, ״הערות בש״ס״ ו״בית יצחק״, ור׳ **יחיאל הלר**, שהוא חוטר מגזע הרב הידוע ר׳ יום־טוב ליפמן הלר, מחבר ה״תוספות יום טוב״. הוא נולד בשנת 1814 ופרט לוולקוביסק כיהן כרב גם בגלוסק, סובלק ופלונגיאן. פרט לחיבורו ״עמודי האור״ כתב גם מסה בגרמנית על ״שמונה פרקים״ של הרמב״ם.

הרב ר׳ יונתן עליאסברג שישב לאחר מכן על כסא הרבנות של וולקוביסק נתפרסם כאחד מגאוני התורה בדורו. הוא היה סופר והוגה דעות ועמד בקשרי מכתבים עם חכמי וגאוני הדור בזמנו, שרחשו לו כבוד והוקרה. הוא פילס נתיב לרעיון של ״חיבת ציון״ בין יהודי וולקוביסק (ר׳ מה שסיפר עליו הרב קוסובסקי ברשימתו בספר זה). בין ספריו: ״קסת יהונתן״ ו״ספר המידות״. יש אומרים כי בהשפעתו התחילו יהודי וולקוביסק לגלות התעניינות בארץ־ישראל ובהתישבות ואחדים מהם עלו ארצה.

הרב ר׳ אבא־יעקב בורוכוב

עם פטירתו של הרב עליאסברג, בגיל צעיר למדי, נשאר כסא הרבנות בוולקוביסק עזוב במשך ארבע שנים ולא היה רב בעיר עד שעלה על כסא הרבנות **הרב ר׳ אבא־יעקב ברוכוב**, שהוסמך לרבנות ע״י הגאון ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור.

הוא התחיל לכהן כרב בוולקוביסק בשנת תרס״ג (1903) ובמשך כל ימי כהונתו זכה להוקרה והערצה מכל האוכלוסיה היהודית. אפילו אנשי ה״בונד״ היו באים לשמוע את הדרשות שלו בבית־הכנסת. הודות לפעילותו ולהשפעתו גדלה, מבחינה כמותית ואיכותית, הישיבה המקומית ומיספר תלמידיה הגיע עד לשלוש מאות. בספרו הידוע של שמואל נח גוטליב ״אהלי שם״ מסופר כי תלמידי הישיבה התחלקו לחמש מדרגות (כיתות), ובמדרגה האחרונה למדו שעור גפ״ת, כמה דפים לשבוע, בעיון

גדול. הוצאות הישיבה לשנה עלו לסך ד' (4) אלפים רו""כ מלבד ההוצאה לסיפוק מזון והלבשה לתלמידים הנזקקים לזה. בניו של הרב: הבכור ר' יחיאל־מיכל הוא גדול בתורה ומוסמך להוראה, והשני ר' דוב־בער הוא רב ואב"ד בעיר מאלדאן שבארצות הברית.

לעומת זה מסופר בספרו של ד"ר איינהורן על שלושת בניו של הרב: האחד סופר עברי ידוע, השני, מנהל המחלקה ההיגיינית בבי"ח "הדסה" (שניהם בירושלים) והשלישי — רב במולדון.

ראוי להדגיש במיוחד את פעילותו הרבה של הרב ברוכוב למען החדרת הרעיון הציוני והגברת הפעילות הציונית בין יהודי וולקוביסק. הוא עצמו היה בין המנדבים הראשונים למען הקרנות הלאומיות והיה מתרים רבים מבאי ביתו למען הקרנות האלו. הוא הקדיש מזמנו גם לפעילויות ציבוריות אחדות, עזר כמיטב יכולתו לחולים ולעניים. שמו נודע לתהילה גם באוכלוסיה הלא־יהודית, ולעתים תכופות ביקשו נוצרים שהרב יפסוק בסכסוכים שהיו ביניהם לבין יהודים ופסק־דינו היה מקובל עליהם.

ספרו של הרב "שאלות ותשובות חבל יעקב" פורסם בשני כרכים. בספר זה כלולה גם חליפת מכתבים בין הרב והרב הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור.

כאשר מלאו חמשים שנה לכהונתו כרב, בשנת תרפ"ג (1923) החליט לעלות לארץ־ישראל והשתקע בירושלים. גם בירושלים פעל הרבה כדי "להגדיל תורה ולהאדיר" והיה אהוב מאד על כל חוגי הציבור. הוא נפטר בשנת 1936 ומותו עורר צער רב בישוב היהודי. ב"וואלקאווישקער לעבן" מיום 8 במאי 1936 נתפרסם מאמר גדול של ח.ג. הרכבי על אישיותו ודרכו של הרב בורכוב, ובין היתר נאמר בו: "איבדנו אחד מענקי הרוח בדורנו, המייצג המובהק ביותר של ישראל־סבא, גאון בתורה ודמות מיוחדת במינה בעולם הרבנים, שר וגדול בישראל — — — הוא היה סמל של מנהיג אבהי לעיר ואם בישראל — — — ספרו "חבל יעקב" הוא אחד מספרי ההלכה הטובים ביותר ובו ממוזגים יחד בקיאות וחריפות, עמקות ופלפול — — — הוא היה אציל־רוח וכל מי שבא במגע אתו נהנה מיחסו האבהי, מאור פניו ומנכונותו לעזור לכל מי שנזקק לאיזו שהיא עזרה".

הרב יצחק קוסובסקי

לאחר עליתו של הרב בורכוב לארץ־ישראל ישב על כסא הרבנות בוולקוביסק הרב **יצחק קוסובסקי**. כהונתו נמשכה מראשית תרפ"ה (1925) עד סוף תרצ"ג (1933), כאשר עבר לדרום אפריקה וכיהן כרב ראשי של אגודת הקהילות ביוהנסבורג ובמדינת טרנסוול. הרב קוסובסקי היה לא רק רבה של וולקוביסק אלא גם מנהיג של היהדות האורטודוקסית בפולין, שהופיע בכל כינוסי הרבנים ותפס מקום מכובד בין המנהיגים הדתיים של יהדות פולין. הוא נשא לאשה בוילנה את בתו של הגאון המפורסם ר' חיים־עוזר גרודזנסקי. לאחר מות חמיו בתרס"ד ירש את מקומו כרב בעיר איווייה ובשנת 1916 נאלץ מסיבות פוליטיות לעזוב את איווייה וכיהן כרב בעיר מריופול עד שנת 1922, כאשר עזב את ברית המועצות. הרב קוסובסקי הוסמך לרבנות ע"י רבנים־גאונים רבים, וביניהם ר' דוד פרידמן (קרלינר) מפינסק ור' חיים מבריסק. בשנת 1946 פרסם את ספרו "שבת ומועד" שזכה לבקורת אוהדת. ספר זה כולל את מרבית הדרשות של הרב (ר' דבריו של הרב קוסובסקי על העיר וולקוביסק ורבניה במדור אחר בספר זה). שניים מבניו של הרב השתקעו בארץ־ישראל ואחד מהם הוא עו"ד דוד־שלמה שחור־קוסובסקי. הבן השני, מיכל, כיהן כרב בעיירה זלבה ואח"כ עבר לדרום־אפריקה וחזר לארץ־ישראל ואף הוא עורך־דין.

לאחר שהרב קוסובסקי נסע לדרום־אפריקה כיהן כרב בוולקוביסק הרב ר' **יצחק רבינוביץ'**, יליד מוטלה (ליד פינסק). עם כניסת הגרמנים לעיר עבר יחד עם בני משפחתו לסטוצ'ין, שם התגוררו הוריו, והוא נספה שם יחד עם יהודי העיר.

ביקור אצל הרב בורכוב

(מתוך יומנו של אליהו שייקביץ')

כשנודע לי על פטירתה של הרבנית, רעיתו של הרב בורכוב, הרגשתי צורך לבקר אצלו, שהרי הוא היה אחד מידידיי הנאמנים ביותר. רציתי לקיים מצוות ניחום אבלים ובאותה הזדמנות חשבתי להתייעץ עם הרב באיזה תחום מהחיים הציבוריים ראוי שאשקיע את זמני ומרצי. הציקה לי מאד הידיעה, כי המצב הכלכלי הקשה בבית הרב בתקופת המלחמה גרם במידה ניכרת למותה המוקדם של הרבנית. אמנם הרעב לא פסח בימים ההם על הרבה בתים של יהודים, ורק אלה שעסקו בהברחה ובספסרות, בעיקר במצרכי מזון, יצאו שלמים. יהודים רבים כתבו מכתבים עם בקשות לעזרה לקרובים באמריקה ובמקומות אחרים, אך היו גם כאלה שראו בכך פחיתות כבוד, ובין אלה היה גם הרב בורכוב. הוא לא גילה את דבר מצוקתו הכלכלית לאיש, ואין ספק שהמצב הכלכלי השפיע גם על מצב הבריאות של הרבנית.

הרב סיפר לי על כך בגלוי כשביקרתי בביתו, וכששאלתיו: היכן היו אלה שייצגו את הקהילה היהודית בעיריה ובמוסדות אחרים? היתכן שלא דאגו לבית הרב? — השמיע הרב דברים כדרבונות על כמה מפרנסי הציבור שדאגו בעיקר לעצמם, אך התעלמו ממצוקת הזולת.

בתו של הרב, שרה פרידמן, שלא עזבה את הוריה במשך כל הזמן, האזינה מן הצד לשיחה שהתנהלה ביני ובין הרב, מבלי להוציא הגה מפיה, אך לפי חזות פניה יכולתי להבין, כי הרב גילה לי רק טפח ממעשיהם של פרנסים שונים. בזמן שהותי בבית הרב הגיעו לביתו אנשים שונים, מה שהפריע לשיחה בינינו. ביקשתי משרה שתתקין בחדר השני איזה מקום בו אוכל לשוחח עם הרב באין מפריע. היא נענתה לבקשתי, הגישה לי כוס תה, ואף נעלה את החדר בו התייחדתי עם הרב. סיפרתי לרב על כברת הדרך שעברתי מאז עזבתי את וולקוביסק בשנת 1915 ועל כל התלאות שפקדוני משפרצה המהפכה של שנת 1917, כאשר כל הכסף שהרווחתי בחרקוב ובמקומות אחרים הפך לנייר חסר־ערך. דיווחתי לו גם על מצב היהודים בערי רוסיה, שם ראו כל הצדדים הלוחמים ביהודים את השונא העיקרי שלהם והיפנו נגדם את כוח המחץ שלהם.

הרב האזין לסיפורי בקשב רב, התעניין בתכניותי לעתיד והציע לי להתמסר לפעילות ציבורית למען היתומים הרבים כדי שיהיה להם בית במקום בית אבא ואמא, שהמלחמה הארורה גזלה מהם. בהזדמנות זו סיפר לי, כי יוצאי וולקוביסק שהגרו בזמנו לארצות הברית וביקרו בעיר, ולאחר שראו הרבה יתומים, שהוריהם נספו בתקופת המלחמה, ללא כל טיפול והשגחה, השאירו בידיו סכום של 4,000 מארק והבטיחו, כי אם יוקם ועד למען בית היתומים הם ישלחו סכומים נוספים.

דיינים

אחד הדיינים החשובים, עוד בימי כהונתו של הרב ברוך־מרדכי ליפשיץ, היה ר׳ **יעקב־אברהם שטיין**. הוא המשיך בכהונתו כדיין ומורה־צדק גם בימי כהונתו של הרב ר׳ יונתן עליאסברג. בוולקוביסק סיפרו, כי כאשר הרב ר׳ יונתן נמלך בדעתו של הגאון ר׳ יצחק אלחנן ספקטור בענין הכהונה כרב המוצע לו בוולקוביסק, אמר לו בין היתר ר׳ יצחק־אלחנן: ״אל תשכח איזה דיין יש לך בעיר זו — הגאון ר׳ יעקב־אברהם!״ הוא לא רצה להפוך את הרבנות ל״קרדום לחפור בו״ ובצעירותו היה סוחר. יותר מאוחר, כאשר הסכים כבר לכהן כדיין בוולקוביסק, יצא כבר שמו כגאון וגדול בתורה.

דיין אחר, ר׳ **מנחם יוסף וולק**, היה חביב על תושבי העיר והיה ידוע בכינויו ״ר׳ מנדלה״. בשנת 1907 נתפרסם ספרו ״נר מצווה״. הדיין **ר׳ טוביה רוויצקי** היה ידוע בעיר בשם ר׳ טֶוֶולֶה, שכיהן לפני שנתמנה כדיין בתור ראש הישיבה של וולקוביסק. אחד מבניו, הרשל, היה איש ציבור ידוע ורב־פעלים בעירנו.

הדיין האחרון בעיר היה **ר׳ יעקב ברסטוביצקי** וראוי הוא שנרחיב עליו את הדיבור.

הוא נולד בליסקובה להורים עניים, הצטיין בלימודיו כעילוי והוסמך לרבנות בעודנו צעיר לימים. לאחר שהתחתן פתח חנות לבדים. על השולחן, ששימש למדידת הבדים, היו מונחים תמיד ״יורה דעה״, ״חושן משפט״ וספרי־קודש אחרים, כדי לקיים מצוות ״וְהָגִיתָ״ תמיד.

ר׳ יעקב היה למדן גדול, בקי בש״ס ופוסקים ובספרות הרבנית והיה תמיד מעורב עם הבריות, מקשיב לשיחם ושיגם ויועץ טוב בכל שעת־צורך. לעתים תכופות היו מזמינים אותו כבורר בסכסוכים שונים, והכל ידעו שר׳ יעקב לא יעוות דין. לא אחת אפשר היה לפגוש אותו בליסקובה כשהוא יושב על ספסל בבית־הדין הממשלתי המקומי ועוקב אחר מהלכו של משפט אשר בו מצא עניין מיוחד. הוא היה גם עובר לפני התיבה בבית הכנסת בימים נוראים בדבקות ובהשתפכות הנפש.

לאחר מלחמת העולם הראשונה עבר מליסקובה לוולקוביסק יחד עם בני משפחתו ונענה להצעה שיכהן כדיין. שיתוף הפעולה בינו ובין הרב בורכוב היה הדוק מאד, שכן הרב הוקיר והעריך מאד את ישרו של הדיין, מידותיו הטובות ויַדעָנותו הרבה, עד כדי כך שהיה מזמין אותו לעתים תכופות שיבחון יחד אתו את בחורי הישיבה בעיר.

ר׳ יעקב כיהן כדיין גם בימי כהונתו של הרב קוסובסקי כרב העיר לאחר עליתו של הרב בורכוב, ועל יחסו של הרב קוסובסקי לדיין אפשר לדון לפי הדברים שלו על ר׳ יעקב המתפרסמים בספר זה. יחסו לתנועה הציונית היה חיובי ביותר, ואין זה מקרה ששני בניו, עזריאל ברושי ומשה ברסטוביצקי, עלו לארץ־ישראל.

הוא נפטר בשנת 1939, ימים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

בתי־כנסת

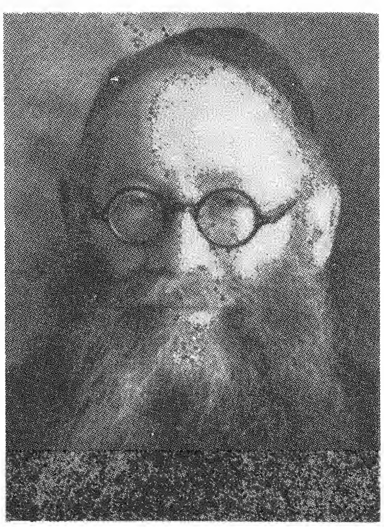
מ. נוביק ערך לפי בקשתנו רשימה של בתי־הכנסת ובתי־המדרש שהיו קיימים בוולקוביסק, ואלה הם:

1. בית הכנסת הגדול; 2. בית הכנסת ״החומה החדשה״ (דער נייער מויעֶר); 3. בית הכנסת ״החומה הישנה״ (דער אלטער מויעֶר); 4. בית הכנסת של החייטים; 5. בית הכנסת ״עין יעקב״; 6. בית הכנסת ב״תלמוד תורה״; 7. בית הכנסת במושב הזקנים; 8. בית הכנסת ברחוב ״שרוקה״; 9. בית הכנסת של החסידים; 10. בית הכנסת בסימטה על יד בית קפלן; 11. בית־מדרש של פוליקוב ברחוב גרודזנסקי; 12. בית הכנסת ״תפארת בחורים״; 13. ביהמ״ד ברחוב חולודובסקי; 14. בית הכנסת בבית היתומים; 15. בית הכנסת ברחוב קוסציושקו; 16. ביהמ״ד בקרצ׳יזנה; 17. ביהמ״ד בזמושצה.

רשימה זו אינה כוללת ״מניינים״ שקויימו במקומות שונים, ביחוד בחגים ומועדים. שבעת בתי־הכנסת הראשונים ברשימה היו בחצר בתי־הכנסת (שול־הויף) אשר במרכז העיר.

הדיין ר׳ יעקב ברסטוביצקי

הרב יצחק קוסובסקי

הרב יצחק קוסובסקי

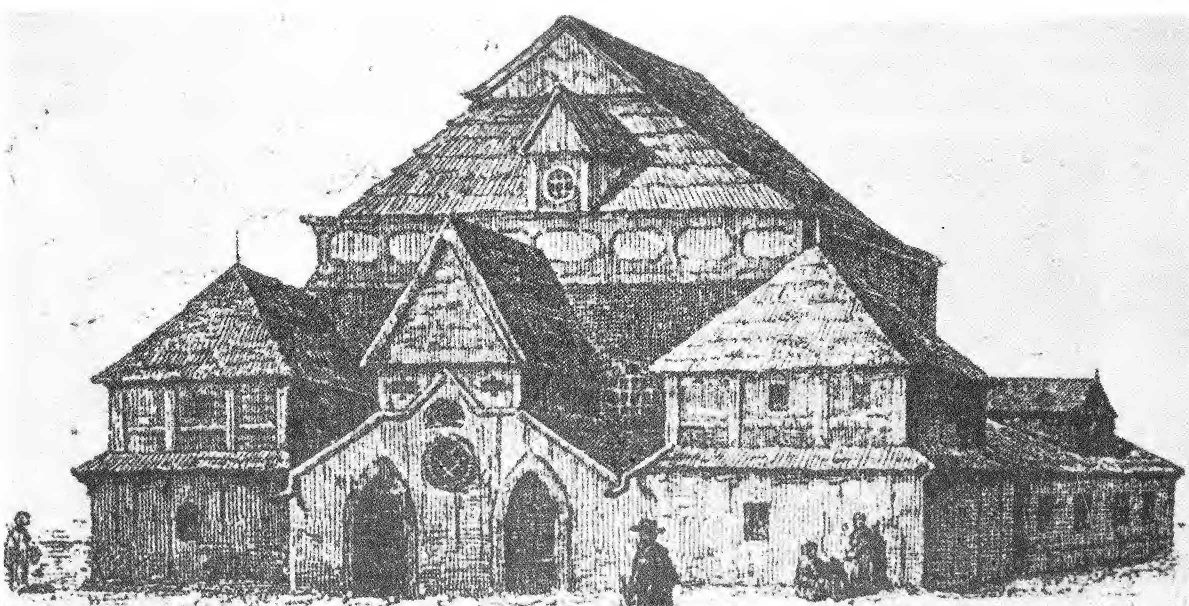
על קהילת וולקוביסק, רבניה ואישיה

הרב י.א. בורוכוב

הרב קוסובסקי ישב על כס הרבנות בוולקוביסק במשך תשע שנים: מראשיתה של שנת תרפ״ה עד סוף שנת תרצ״ג, כאשר עבר לכהן כרב בדרום אפריקה. דבריו המתפרסמים להלן הובאו בחוברת ״חורבן וולקוביסק״ שהופיעה בישראל בשנת 1946.

קהילת וולקוביסק היתה נודעת לשם ולתהילה ולתפארת ברבניה הגדולים, שהיו גאונים ומפורסמים בישראל. מפי זקני העיר, שמצאתים עוד בחיים בבואי לשמש כרב בעיר לפני יותר מעשרים שנה, שמעתי רבות על אודות הרבנים הגדולים בעיר מהדורות שקדמוני. ביחוד הצטיין בסיפוריו הרבים אודותיהם אחד מידידי ומקורבי, הישיש הנכבד ר׳ יצחק נובוגרודזקי ז״ל, שהיה נקרא בפי כל בשם ״ר׳ איטשה שמואל יונה׳ס״. הוא היה איש נכבד, פרקו נאה וזקנו מגודל ומעורב עם הבריות. בהיותו מטבעו איש־רֵעים להתרועע ובעל חוש ציבורי לקח תמיד חלק גדול בכל עניני הציבור, ובחיוך נעים על שפתיו אהב לספר מכל אשר ראה וידע במשך ימי חייו. הוא היה שכן קרוב אצלי בבית־המדרש ולפעמים קרובות שוחחנו הרבה על גדולי הרבנים מימים עברו, וממנו נודעו לי פרטים רבים עליהם. את כולם לא אזכור כעת, ורק זאת אני זוכר, כי לפני הרב בורוכוב זצ״ל שימש

בית הכנסת הישן

ברבנות בוולקוביסק הרב הגאון ר׳ יהונתן עליאסברג זצ״ל, שמת בדמי ימיו וכסאו נשאר פנוי במשך שבע שנים, עד אשר בא הרב בורוכוב למלא את מקומו.

הרב ר׳ יהונתן זצ״ל, היה לא רק גדול בתורה, אלא גם חכם וסופר ובעל הגיון, וכל חכמי דורו, גדולי התורה וגדולי ההשכלה, באו עמו בכתובים, ודבריו היו נשמעים אצל כולם. באחד מספריו שהגיע אלי מבעל־בית אחד בעיר, שהיה גר בביתו, מצאתי מכתב אליו מהרש״י פין ז״ל מוילנה, אחד מהמיוחדים שבין משכילי הדור הקודם ומראשי הציונים בימים ההם, שהיו נודעים בשם ״חובבי ציון״. במכתב ההוא היו דברים מעניינים מאד בענין אספה חשובה אחת, שנקראה לפני הועידה הציונית הראשונה בקטוביץ, לפני כששים שנה. כשביקר אצלי פה שארי וחביבי הרב מאיר ברלין שליט״א, ראש ״המזרחי״ בארץ ישראל, מסרתי לו את המכתב בכדי למסור אותו למשמרת בספריה הלאומית בירושלים.

הרב עליאשברג זצ״ל השפיע מרוחו על בני העיר, לחיבת הרעיון הנשגב של חיבת ציון, ואחריו החזיק במעשהו זה הרב בורוכוב, והודות להשפעת שניהם היתה קהילת וולקוביסק מצויינת לטובה בין יתר ערי הסביבה במסירותה לרעיון הלאומי. זה גרם לכך שרבים מבני העיר עלו לארץ קדשנו והתישבו שם שנים רבות לפני המהפכה באירופה, ועל ידי כך ניצלו ממוות ומחרב.

לפני הרב ר׳ יהונתן שימשו בוולקוביסק ברבנות הרבנים הגאונים רבי אברהם־שמואל דיסקין זצ״ל, רבי ברוך־מרדכי ליפשיץ זצ״ל, רבי יחיאל הלר זצ״ל ורבי יצחק־אייזיק חבר זצ״ל, שחיבורו ״בית יצחק״ נדפס בסדליקוב בשנת תקצ״ו. את סדרם ושנות שימושם בקודש לא אזכור לנכון, יכול להיות שהקדמתי את המאוחר ואיחרתי את המוקדם. --- אפשר שהיו עוד רבנים ששמותיהם נעלמו ממני לפי שעה, ויבואו נא היודעים את פרטי הדברים יותר ממני וימלאו נא את מה שהחסרתי ואכיר להם תודה וברכה.

בתי־כנסת, אישים ומוסדות

בוולקוביסק התקיימה תמיד ישיבה מפוארת, שבראשה עמדו גדולי תורה, ואליה נהרו תלמידים רבים מערי הסביבה. בתי־המדרש בעיר היו מלאים בחורים ואברכים ששקדו על התורה, ובני העיר החזיקו אותם בכבוד, בהיות אהבת התורה שקועה בלבותיהם. מבתי־מדרש אלה יצאו הרבה גדולי תורה שהיו למאורות בישראל, וביחוד ראוי להזכיר כאן את שמו של גאון ישראל ומנהיגו, הגאון ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור זצ״ל, שמספסל בית המדרש בוולקוביסק, יצא למלוך בישראל, ומזאביילין, העיירה הקטנה הסמוכה אליה, הגיע עד קובנה, להיות לרבן של כל הגולה ולמנהיג הדור, ועל וולקוביסק תפארתו.

מוולקוביסק יצאו רבים מגדולי ישראל, גדולים בתורה וגדולים במעשה, ששמם נשאר לזכר־עולם בישראל. ביחוד ראוי להזכיר את שתי המשפחות המפוארות שיצאו מוולקוביסק: משפחת איינהורן ומשפחת הלר. הראשונה העמידה בישראל גדולי תורה וגדולי מדע, ואליה התייחס (מצד אמו) הגאון האחרון מוילנה, מרן ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי זצ״ל, ששמו הגדול עודנו חי עמנו כיום הזה וזכרו ישאר לנצח בדברי ימי עמנו, בתור מנהיג ישראל וגאון התורה. המשפחה השניה, שממנה יצא הגאון ר׳ יחיאל הללר זצ״ל, העמידה עשירים נכבדים, רודפי צדקה וחסד, שהעניקו מכספם ביד רחבה למוסדות הצדקה השונים שבעיר, ואף לאחר שעזבוה לרגל עסקיהם הגדולים ויצאו לגור בערי הבירה הגדולות, וורשה וברלין, לא שכחוה והוסיפו לתמוך ברוח נדיבה את מוסדות עיר מולדתם שהתנוססו בה לתפארת עד שנחרבה בעוונותינו ע״י עמלקי דורנו י״ש.

— — — בדברי המעטים הנני חפץ להציג זכרון־נצח לאחדים מידידי ומקורבי בעיר זו, שמצאתים בבואי לשבת ביניהם, וזכרונם נשאר חרות בלבי לתמיד למרות ריחוק הזמן וריחוק המקום. שנים מהם — מעולם התורה, ושנים — מעולם המעשה, הלא הם הרב רבי יעקב ברסטוביצקי, הדיין, והרב רבי ירחמיאל דניאל, ראש הישיבה; רבי ישראל אפרת עורך־הדין ור׳ אלי־אברהם מרקוס, בעל בית עיבוד עורות, זכר כולם לברכה.

הראשון היה איש שתורתו אומנותו, איש שכל ימיו עסק בתורה בשקידה רבה, וממש לא פסק פומיה מגירסה, ובהיותו מלא וגדוש ממה שלמד וראה בספרים שונים, ונוסף לזה בעל זכרון מצויין, ממש ״בור סוד שאינו מאבד טיפה״, נהיה לבעל הוראה מומחה. הוא נתמנה לדיין בעיר ע״י הרב שקדם לו שם, הגאון ר׳ אבא יעקב הכהן בורוכוב, וכשבאתי אני לשבת על כסא הרב שם, מצאתי לשמחת נפשי בדיין רבי יעקב ידיד נאמן ומסור, שהיה ממש יד ימיני כל ימי שבתי שם. יחד עבדנו את עבודת הקודש בקהילה וקשורים היינו שנינו בעבותות ידידות נאמנה. בעזבי את העיר בשלהי שנת תרפ״ג נשאר הוא לשבת שם וניהל את עניני העיר עד פטירתו שנים אחדות אחרי כן. יהי זכרו ברוך.

השני, ר׳ ירחמיאל ראש הישיבה, היה למדן גדול ובעל מוח חריף, פיקח וחרוץ, ומלבד שהיה טרוד הרבה בישיבה שלו, שבה הרביץ תורה לתלמידים רבים, היה עסוק כמעט תמיד בעניינים שבין אדם לחברו, ז״א בעניני ברירות ודיני תורה, כי בו בחרו בעלי הדברים השונים להיות למתווך ולבורר ביניהם במריבו־תיהם. נוסף לזה היה איש חברתי מטבעו, שלקח חבל בעיני הציבור. חברתו היתה נעימה ודבריו היו נשמעים, כי הכל ראו בו איש בעל דעה קבועה ומיושבת והתייחסו אליו תמיד בכבוד הראוי. שני אלה, ר׳ יעקב הדיין ור׳ ירחמיאל ראש הישיבה, היו משרידי הדור הקודם, חניכי הישיבות הגדולות, שגדלו בתורה ועמלם היה בתורה, ונפטרו בשם טוב מן העולם, מבלי להשאיר אחריהם מי שימלא את מקומם.

עורך הדין ר׳ ישראל אפרת ז״ל היה טיפוס מצויין של משכיל עברי מהדור הקודם, שמן הנמנע למצוא כמותו בין משכילי דורנו היום. הוא היה מלא וגדוש בתורה ובחכמה, ואף שלא למד מימיו באוניברסיטה או בגימנסיה, עלה בכל זאת בידיעותיו על בני גילו במקצועו, תורת המשפטים. את השכלתו וידיעותיו המקיפות רכש לו מעצמו ביגיעה ושקידה, והודות לכשרונותיו הגאוניים הגיע לדרגת ״סגן עורך דין מושבע״ ותפס עמדה חשובה מאד בחוגי עורכי הדין והשופטים בימים ההם. לולא החוקים המגבילים של ממשלת הזדון של הצאר ברוסיה שלפני המלחמת העולם הראשונה, היה מתעלה לדרגת עורך־דין מושבע והיה לוקח חבל לא רק בענינים הציבוריים בעירו, כי אם ביהדות הרוסית בכלל. הוא היה ציוני נלהב ומסור ועמד בראש העבודה הציונית בעירו

ובכל החבל ההוא, ובכל האסיפות הגדולות שהשתתף בהן היו דבריו נשמעים תמיד בכובד הראש הראוי. כשנתפנתה משרת הרבנות בעירו אחרי אשר עזב אותה הרב הגאון בורוכוב, בעלותו בימי זקנתו לארצנו הקדושה, ובני העיר בחרו בועד של בחירות מורכב מבאי־כוח של בתי המדרש שבעיר, לפתרון שאלת הרבנות שהיתה אז סבוכה מאד, נבחר ר׳ ישראל אפרת פה־אחד ליו״ר הועד, כי כולם ראו בו את האיש המתאים לתפקיד זה. כל ימי שבתי בוולקוביסק היה מר אפרת ז״ל מבאי ביתי ותמיד התענגתי על חברתו הנעימה, לשוחח עמו בדברי תורה וחכמה. בעזבי את העיר היתה קשה עלי הפרידה ממנו, וכשנודע לי לאחר שנתיים כי הוא נפטר התאבלתי עליו מאד, כי הוא היה באמת איש מורם מעם, וכשמו כן היה אפרת — ״אפרתי מוכתר בנימוסין״ (ילקוט).

את אברהם־אליה מרקוס הכרתי לטובה עוד בטרם הצגתי רגלי על מפתן העיר, כי הוא היה אחד משני הצירים הנכבדים, שבאו אלי לעיר מושבי אז (יאגוסטאוו), בראשית שנת תרפ״ה, להזמינני בשם הועד למשרת הרבנות בקהילתם הכבודה. עם היכרותי הראשונה אתו מצאתיו כאיש ספוג ריח תורה במידה שאינה מצוייה בין בעלי־בתים בינונים. לאחר שבאתי אל העיר להתישב בה והכרתי מקרוב את יושביה הנכבדים, מצאתי את רא״א מרקוס ז״ל, כי הוא היה איש מצויין לטובה בין נכבדי הקהילה החשובה. לא בין עשירים היה חלקו ותמיד היה טרוד מאד בעסקיו, אך למרות טירדותיו המרובות קבע תמיד עִתים לתורה, והיתה לו מיכסה קבועה־ללמוד שבעה דפים גמרא בכל שבוע, דף ליום, כדי להשלים את כל הש״ס אחת לשבע שנים. — — — הוא היה מחונן בקול נעים, וכשהיה עובר לפני התיבה (לא בתור חזן שמלאכתו בכך, אלא בתור מתנדב) היה שובה לבבות בתפילתו הנעימה, שהיתה שגורה בפיו עד להפליא — — — כשאני מעלה בזכרוני אחרי שנים רבות את האיש ואת שיחו ואת תפילתו ואת דביקותו העצומה בעברו לפני התיבה — אני חש ומרגיש את האבידה הגדולה. הוא זכה לעלות לימי זקנתו לארצנו הקדושה לפני פרוץ המלחמה, ושם נפטר בשם טוב. יהי זכרו ברוך.

אלה הם שרטוטים אחדים מחיי העדה הכבודה ההיא, עדת וולקוביסק, שהיתה למופת בישראל בנכבדיה ובסדריה. מה גדול האסון הנורא שקרה לעמנו באבדן הקהילות הקדושות ההן, אשר אין מי שיביא לנו תמורתן.

ישיבות וראשי ישיבות

הישיבה של וולקוביסק נודעה לשם ולתהילה לא רק בתחומיה הצרים של וולקוביסק, אלא בהרבה ערים ועיירות שבסביבתה. עדות לכך תשמש העובדה, שבין תלמידיה היו רבים שבאו מהחוץ. לפני המלחמה הגיע מיספר תלמידי הישיבה עד כדי 800.

אחד מראשי הישיבה הראשונים היה ר׳ **יהושע אפשטיין** שעלה לארץ ישראל והשתקע בירושלים העתיקה. בני משפחתו מתגוררים עד היום בירושלים. לאחר שעזב את וולקוביסק כיהן כראש הישיבה ר׳ **שלמה ברשקובסקי**. בתקופת כהונתו למדו בישיבה בחורים שנתפרסמו ברבות הימים כעילויים וגאונים. ר׳ שלמה עצמו היה גדול בתורה, בקי וחריף, וגם דרכו בהוראה היתה מיוחדת במינה. נכדו יצחק ברשקובסקי סיפר אפיזודה מעניינת הקשורה במותו של סבו ר׳ שלמה. וזה הסיפור בקיצור:

אחד מתלמידיו, עילוי שמוצאו מעיירה קטנה, הציג פעם לרבו ר׳ שלמה קושיה שלא ידע לתרצה. היה זה בימי חנוכה, בעיצומו של חורף קשה, ור׳ שלמה ישב שעות על שעות וחיפש תשובה לקושייה החמורה. הוא היה עד כדי כך שקוע בסוגייה זו שלא הרגיש כי קפא מקור. במצב חמור מאד הובל לבית־חולים בוארשה. בלילה האחרון, לפני שנפטר, ביקש שבנו יהודה ילון אתו יחד בחדרו בבית החולים. אותו לילה סיפר לבנו על הקושייה שהציג לו העילוי בישיבה ועם זאת מסר לו גם מהי התשובה הנכונה שהצליח סו״ס למצוא. למחרת בבוקר נפטר ר׳ שלמה. היה זה בשנת 1895.

לפני מלחמת העולם השניה כיהן כראש הישיבה בתלמוד תורה ר׳ ירחמיאל. לפי עדותו של יצחק ברשקובסקי קיבלה ה״תלמוד תורה״ פנים אחרות בימי כהונתו של הרב בורוכוב. אז גם הונהגו לימודים חילוניים בתלמוד תורה, והרעיון הציוני שבו דגל בלב שלם הרב, חדר ללבות התלמידים. סייע הרבה לכך הדיין ר׳ **יוסף ברסטוביצקי**, שאף הוא היה ציוני מסור ונאמן.

בית־יוצר לציונות ולחלוציות

יהודי וולקוביסק וארץ ישראל

לוולקוביסק יצאו מוניטין בפולין כעיר ציונית מובהקת, אך ראוי לציין כי הקשרים בין יהודי וולקוביסק וארץ ישראל התחילו זמן רב לפני שהציונות הרשמית והממוסדת יצאה לדרך. לפני **כמאתיים** שנה נסעו כבר יהודים מוולקוביסק לארץ ישראל, כשמטרתם העיקרית היתה למות שם ולהיקבר בהר הזיתים. הראשון שעלה מוולקוביסק לארץ ישראל כדי לחיות וליצור שם היה **ר' יהושע־לייב דיסקין**, בנו של הרב בנימין דיסקין, שעלה לארץ ישראל באמצע המאה התשע־עשרה והיה פעיל מאד בעניני ציבור בירושלים (ר' רשימה מיוחדת בנושא זה בפרק על הרבנים).

בשנים האחרונות של המאה ה־19, לפי המסופר בספרו של ד"ר איינהורן, עלו מוולקוביסק **חייקל שיף** ואשתו **שרה־טויבה**. מה הניע אז את הזוג הצעיר לעלות לא"י? — אין לנו נתונים מהימנים על כך, אך ניתן לשער כי המניעים היו בעיקר דתיים, שכן חייקל למד שנים אחדות בישיבה בוולקוביסק. אשתו היתה בתו של משה־שמעון לֵב, אחד מבעלי־הבתים הנכבדים בפייסק, הסמוכה לעירנו. חייקל היה שַעָן לפי מקצועו ובשנים הראשונות לשהותו בא"י המשיך לעבוד במקצוע זה, אך לאחר זמן־מה התחיל לעסוק בנכסי־דלא־ניידי, רכש כרמים ופרדס ואדמה בשכונת מונטיפיורי בעיקר. הוא זכר תמיד את עיר מוצאו והיה מארח בביתו את יוצאי וולקוביסק שעלו ארצה בראשית המאה ה־20. גם אשתו שרה טויבה היתה מקבלת בסבר פנים כל צעיר וולקוביסקאי שנזדמן לביתה והיא גם הקימה קופה של גמילות חסדים אשר ממנה נהנו "הגימנזיסטים" שהגיעו ב־1909. הם ידעו, כי אם ההקצבה מהוריהם בוולקוביסק אחרה לבוא — יוכלו תמיד לקבל הלוואה עד "לכשירחיב" מחייקל ושרה טויבה. בביתם היתה תמיד אוירה נעימה עד כדי כך שצעירי וולקוביסק חשו את עצמם כבביתם הם. שרה טויבה שימשה כתובת להרבה נצרכים, והיא גם ידעה להושיט "מתן בסתר", כפי שנהגו נדבנים בעיר מולדתה לשעבר.

הקשרים ההדוקים בין וולקוביסק וארץ ישראל התחילו בשנת 1909 עם העליה של הצעירים לא"י כדי ללמוד בגימנסיה

הקבוצה הראשונה של הוולקוביסקאים בא"י בשנת 1911. שורה ראשונה למטה (מימין לשמאל): מרדכי אפשטיין, אליעזר גולומב, שמואל גולומב. שורה שניה: יעקבניימן, יקותיאל זוסמנוביץ', משה איינהורן, דוד גולומב. שורה שלישית: אליהו גולומב, זוסקה ברמן, אברהם סוכובולסקי, שלום ביאלסקי, יקותיאל ניימן, משה קפלינסקי

"הרצליה" שנוסדה בתל־אביב. קרוב לודאי, שאת הדחיפה האמיתית בכיוון זה נתן ד"ר בן ציון מוסנזון שבא במיוחד לפולין כדי לעודד הורים אמידים שישלחו בניהם ללמוד בגימנסיה העברית הראשונה. אליהו גולומב, בנו של נפתלי גולומב היה מן הראשונים, אם לא הראשון, שפילס את הדרך. המכתבים ששיגר מא"י לוולקוביסק היו חדרים התלהבות ועברו בוולקוביסק מיד ליד, ואין ספק שאלה הניעו את חבריו ובני משפחתו לנהוג כדוגמתו (ר' רשימתו של עזריאל ברושי על א. גולומב). ד"ר מ. איינהורן, שהיה אחד מהצעירים האלה, מזכיר בספרו את אחיו של אליהו, אליעזר, את זוסקה ברמן ואת יעקב ניימן כממשיכי הדרך. בשלהי שנת 1910 עלו ארצה בני משפחתו של אליהו גולומב וכן גם משפחות בנימין קליר, ברוך זוסמנוביץ (מורה) ושלושת בניו (ששינו את שם משפחתם ליקותיאלי), אליעזר ליבר־שרשבסקי. בקיץ 1911 הגיעו כמה "גימנזיסטים" מתל אביב לחופשה בוולקוביסק, ואין ספק שסיפוריהם הנלהבים על החיים החדשים המתרקמים בא"י, על הגימנסיה "הרצליה" ועל ההווי הארצישראלי גרמו לכך שרבים מבני גילם התחילו לגלות התעניינות רצינית באפשרות של עליה לא"י.

"הקולוניה" הוולקוביסקאית בא"י גדלה במידה ניכרת בשנים 1912—1911 כאשר פרט למשפחות הנ"ל השתקעו בארץ גם משה קפלינסקי, מוטל אפשטיין, יקותיאל ניימן, ישראל הובר, מרדכי חפץ, צבי וויינשטיין (כרמלי), האחים וולוולביץ', יצחק קמינר, אברהם סוכובולסקי, שלום ביאלסקי, דוד אפשטיין ואחרים. בספרו של ד"ר אינהורן אנו מוצאים תיאור אופייני זה על הקולוניה הוולקוביסקאית בארץ:

"מדי שבת, בשעות אחרי הצהריים, היתה תל אביב הקטנה מוצפת באורחים שבאו מה"גטו" היפואי, מנוה־שלום ונוה־צדק וממושבות שונות, כדי לחזות בפלא הגדול של גידול העיר העברית הראשונה. רחוב הרצל היה מלא במבקרים כאלה. בו בזמן היו מגיעים גם צעירי וולקוביסק ומתרכזים על החולות שבסביבת תל אביב, מבלים בצוותא, שרים שירים ארצישראליים וכד'. לאחר בילוי של כמה שעות היו הצעירים נערכים בשורות וצועדים בסָך בכיוון לרחוב הרצל. משהגיעו סמוך לבנין הגימנסיה היו מסתדרים בשורה אחת, אוחזים זה ביד זה וממשיכים במיצעד שלהם. "פנו דרך, הוולקוביסקאים הולכים"! היו מכריזים אנשים רבים, כי כל תל אביב ידעה בימים ההם על העיר הקטנה יחסית — וולקוביסק — ששלחה כה הרבה צעירים ללמוד בארץ ישראל, וכולם השתאו לפלא הזה".

איינהורן ממשיך בסיפורו: "בימי חג ומועד (שמחת תורה, חנוכה, פורים, חול המועד פסח) היו הוולקוביסקאים מתכנסים בביתו של אליעזר שרשבסקי ומבלים בנעימים. כל אחד היה תורם סכום מסויים והגב' שרשבסקי היתה מכינה בעזרת כמה נשים ארוחה שופעת מאכלים טעימים ומשקאות. לכינוסים אלה היה מגיע במיוחד מפתח תקוה הסופר הנכבד יעקב רבינוביץ', שאף הוא וולקוביסקאי".

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914 חלה הפסקה בזרם העולים לארץ ישראל, אך הוא התחדש ביתר־שאת בתום המלחמה, ובעיקר בשנות העשרים הראשונות, כאשר התנועות החלוציות שקמו בעיר הוכיחו את חלוציותן הלכה למעשה על ידי עלית חבריהן. מאורעות 1921 בארץ וכן גם שֵפל כלכלי ואבטלה לא הרתיעו את חברי התנועות האלו מעליה לארץ, וראוי לציין כי הותיקים מיוצאי עירנו הגישו עזרה לחדשים מקרוב באו. ערב מלחמת העולם השנייה, ב־1939, היו כבר בארץ ישראל למעלה מארבע מאות משפחות שעלו מוולקוביסק.

הוולקוביסקאים בא"י בשנת 1913 עם הסופר יעקב רבינוביץ'. יושבים למטה: אליעזר גולומב, ליפא ויוסף זוסמנוביץ' (יקותיאלי). שורה שניה (מימין לשמאל): א. וולוולוביץ', י. ניימן, ד. גולומב, י. קמינר, אליהו גולומב, שרשווסקי, ז. ברמן. שורה שלישית: וולוולביץ', מ. קפלינ־סקי, י. יקותיאלי, מ. איינהורן, מ. אפשטיין, הסופר יעקב רבינוביץ', א. סוכובולסקי

ניתן לומר, ללא שמץ של הגזמה, כי האוכלוסיה היהודית של וולקוביסק חיה ונשמה את ארץ־ישראל והזדהתה עם הישוב היהודי בארץ ללא כל חציצה. כל מאורע בארץ עורר הדים רבים וכל גזירה של ממשלת המנדאט עוררה הפגנות. כך, למשל, אנו קוראים בעתון המקומי כיצד הגיבו יהודי וולקוביסק על מאורעות אב בא״י בשנת 1929: ״מצב הרוח הקדורני של האוכלוסיה היהודית מחמת בשורות־איוב שהגיעו מא״י נשתפר קצת הודות לידיעות טובות יותר שנתפרסמו בעתונים מוורשה, אבל בסוף השבוע, כאשר הביולטינים שנתפרסמו ברדיו סיפרו על מרחץ־הדמים שפורעים ערבים ערכו נגד היהודים בצפת, גבר הדיכאון. האסיפה שנערכה באולם בית היתומים במוצאי שבת, ביוזמתן של המפלגות הציוניות, הקהילה והרבנות, עמדה כולה תחת רושם הידיעות המעציבות שהגיעו מארץ ישראל. באסיפה זו הוחלט להקים ועד של שלושים נבחרי הציבור כדי לאסוף כסף למען הנפגעים״.

״במשך השבוע ביקרו חברי הועד בבתי יהודים כדי לאסוף תרומות וכולם נענו ברצון, איש־איש לפי יכולתו. ביום שני נערכה אסיפת מחאה גדולה בבית הכנסת. החנויות ובתי המלאכה בעיר נסגרו החלו משעה ארבע אחרי הצהריים. לאחר שהחזן סטשבסקי מברנוביץ׳ קרא פרקים מתאימים מספר תהלים הספיד הרב את הקדושים שנפלו בארץ. ההספד נמשך כשעתיים וקהל הנוכחים, כשלושת אלפים איש, פרץ בבכי מר. רבים התעלפו, ובעיקר הנשים ב״עזרת הנשים״. לאחר האזכרה פנה הרב שוב אל הציבור וביקש להגיב על המאורעות במעשים למען בנין הארץ. זאת תהיה התשובה המתאימה והטובה ביותר לפורעים הערבים.״

גם בשנת 1939, כאשר פורסם ״הספר הלבן״ שכלל כל מיני גזירות נגד היהודים בארץ ישראל, הגיב הציבור היהודי בוולקוביסק בזעם רב נגד ממשלת המנדאט. השתתפותם של יהודי וולקוביסק בכל המגביות הציוניות ובפעולה למען הקרנות הלאומיות היתה בולטת מאד. בשנת 1939 נאסף סכום של 9,545 זלוטים למען קרן היסוד — פי שניים מאשר בשנה הקודמת.

הוא הדבר גם בפעילות למען הקרן הקימת, אשר בה השתתפו כל המפלגות ותנועות הנוער הציוניות. בשנת 1925 נאסף סכום של 8,700 זלוטים, בשנת 1930 — 9,231 זלוטים.

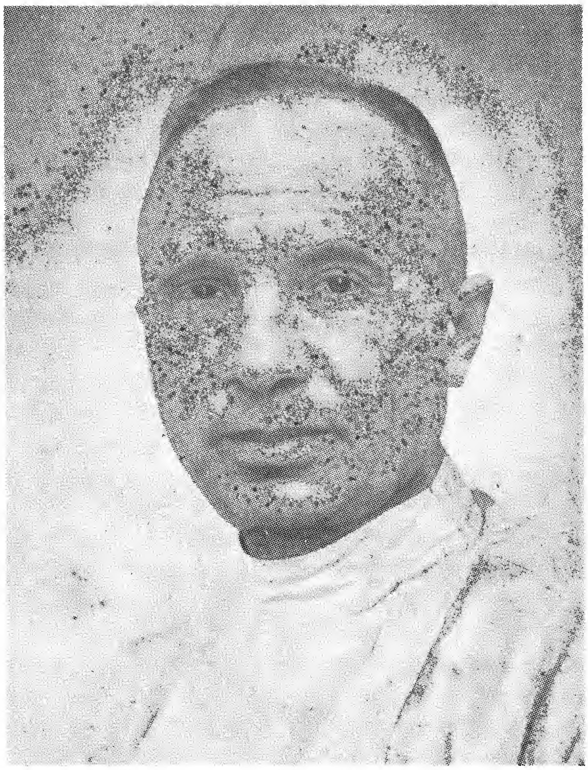
לעתים תכופות נערכו בוולקוביסק ועידות מחוזיות של הקרן הקיימת. הקופסה הכחולה היתה במרבית הבתים היהודיים והסיסמה ״גאולה תתנו לארץ״ דיברה ללבם של היהודים מכל השכבות. שליחים מוארשה היו מגיעים לקראת פתיחת כל מגבית ציונית, והם נתקבלו בסבר־פנים על ידי כל חוגי האוכלוסיה היהודית.

★

נמנענו מלהביא בספר זה סיכומים על תרומותיהם של אנשי וולקוביסק לשעבר בכל מערכות היצירה בארץ ישראל ואח״כ בישראל, כי בהעדר נתונים מדוייקים על כל אלה עלולים היינו לטעות ולהטעות. ננקוט לשון של שיר עממי יהודי ידוע (״דודעלע״) ונאמר: ״אַיֵה אמצאכם וְאַיֵה לא אמצאכם״, בני וולקוביסק? — בקיבוצים ובמושבים לאורך כל גבולות הארץ; בכל ענפי המשק; בהגנה וביחידות הנוטרים, בפלמ״ח, אצ״ל ולח״י; בין האסירים של שלטונות המנדאט לשעבר; במחנות מעצר בארץ ובחו״ל; בבריגאדה העברית בתקופת המלחמה; בכל היחידות שהתגייסו למלחמת השחרור; בכל מלחמות ישראל שנערכו במשך 40 שנות קיום המדינה; במוסדות מרכזים של המדינה וההסתדרות וכל המפלגות בישראל, שם נמצאכם.

אנו מקווים, שאולי יימצא ברבות הימים איזה חוקר, וולקוביסקאי כמובן, אשר ינסה להגיע לידי סיכומים מדוייקים בנושא זה, ועד אז — אין לנו אלא להסתפק בקביעה אחת: העיר הציונית וולקוביסק הוכיחה את ציונותה, הוכחה שאין למעלה הימנה, על ידי התרומה הגדולה של ילידי העיר ליצירתה, לבטחונה ולהגנתה של ישראל, אשר רק שמץ ממנה מובא בספר זה.

בעמודים הבאים יסופר על ילידי וולקוביסק שזכו לתהילה בארץ בזכות פועלם והישגיהם בתחומי יצירה שונים. ספק אם הצלחנו לכלול במדור זה את כל אלה שראויים לכך, בין אם מחמת קוצר היריעה ובין אם מחמת מיעוט המידע שברשותנו. לא הרחבנו את הכתיבה על אישים דגולים כגון אליהו גולומב, הסופר יעקב רבינוביץ ואחרים, שעל חייהם ויצירתם אפשר לקרוא באנציקלופדיות ולקסיקונים שונים. לא נתלינו באילנות גדולים ולא ״אימצנו״ אישים כגון **יצחק שמיר**, ראש ממשלת ישראל, ששהה רק שנים ספורות בוולקוביסק כשלמד בגימנסיה, והוא עצמו יליד רוז׳נוי, ליד עירנו. הוא הדין לגבי חבר כנסת ומנהיג המפד״ל זרח ורהפטיג ואחרים. לעומת זה ראינו צורך לכלול במדור זה את גיורא אבן, בנו של הלל אפשטיין, וזאת לאו־דווקא בזכות אביו אלא בזכות 17 מטוסי אויב שהפיל.

אליהו גולומב

נולד בוולקוביסק בשנת 1893 לאביו נפתלי, שהיה חובב ציון מובהק ודאג לחינוך לאומי לבניו.

בן 16 היה אליהו כשעלה לארץ ישראל כדי ללמוד בגימנסיה ״הרצליה״. ד״ר מ. איינהורן, שאף הוא למד אותו זמן ב״הרצליה״ מעיד על אליהו שהיה תלמיד מצויין ו״זכר הכל בעל־פה״. בימי לימודיו התיידד עם משה שרתוק ודב הוז וידידות זו נמשכה במשך כל־ימי חייו. עוד בימי לימודיו בגימנסיה אירגן קבוצת תלמידים לעבודה חקלאית בבן־שמן, אך לאחר זמן קצר חזרו לת״א. את לימודיו בגימנסיה ״הרצליה״ סיים עם המחזור הראשון ב־1913 ואז הקים ״הסתדרות מצומצמת״, אליה הצטרפו חבריו מהמחזור הראשון, שתפקידה היה ״לשרת את הישוב״.

בשנת תרע״ד יצא להכשרה בדגניה, אם הקבוצות, ובימי שהותו שם התרקמו קשרים הדוקים בינו ובין חלוצי ההתישבות העובדת, וביחוד הושפע גולומב מדמותו של יוסף טרומפלדור. עם מות אביו חזר אליהו לתל־אביב, ובפרוץ מלחמת העולם הראשונה התחיל למלא תפקידים בתחום הבטחון וההגנה. הוא קיים קשרים הדוקים עם אנשי ״השומר״ והתנגד לפעולות ״נילי״. כשהחזית התקרבה לדרום ארץ ישראל ניצל גולומב את קשריו עם הקצינים היהודים בצבא התורכי כדי להעביר נשק לידי יהודים. הדאגה לאספקת נשק לכוחות הבטחון ליוותה אותו כל ימי חייו.

גולומב היה מיוזמיה ומפעיליה הראשיים של תנועת ההתנדבות לגדודים העבריים. הוא נבחר ל״ועד המתנדבים״ ואח״כ לועד הגדוד, שבו שירת כקורפוראל. בימי שירותו בגדוד התקרב לברל כצנלסון והצטרף למפלגת ״אחדות העבודה״. לאחר שחרורו מהגדוד בסוף שנת תר״פ עבד זמן־מה בקבוצת כנרת, ואותו זמן היה גם חבר ״הועד המתחיל לאירגון ההגנה״ ופעיל בעזרה לתל־חי.

מ־1921 היה חבר ב״וועד ההגנה״ של הסתדרות העובדים ושימש כנציגה הראשי של תנועת העבודה ב״הגנה״ ובמוסדותיה. מני אז היו כל חייו קודש להגנה ולבטחון, עסק ברכישת נשק ובאירגון הנוער בארץ ובחו״ל בשורות ההגנה. החל משנת 1931 היה אחד משלושת נציגי ״השמאל״ במיפקדה הארצית של ״ההגנה״, ולמעשה היה, כפי שמציינת האנציקלופדיה העברית, ״שר בטחון של המדינה בדרך״. הוא קבע את עקרונות פעולתה של ״ההגנה״ ואת קווי היסוד של הביצוע. היתה לו השפעה אישית גדולה על כל אלה שעבדו במחיצתו, שרבים מהם היו אח״כ מראשי הפיקוד של ״ההגנה״.

בתקופת המאורעות 1936 — 1939 היה בין יוזמי ״פלוגות השדה״ (פו״ש) ובין מקימי הפלמ״ח וממעצבי שיטת ״ההבלגה״. בימי מלחמת העולם השניה היה בין היוזמים של יציאת הצנחנים לגולה והקמת הבריגאדה היהודית.

ראוי לציין את זיקתו וקשריו עם יוצאי וולקוביסק בארץ (ר׳ רשימות של ע. ברושי וגדליה פיק בספר זה).

בן עירי אליהו

נסיעתם של אליהו ועוד כמה צעירים מוולקוביסק לארץ ישראל כדי ללמוד בגימנסיה "הרצליה" בתל אביב, שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה, היתה בזמנו אירוע גדול שהרשים את כל יהודי העיר. המכתבים שהגיעו מהם, שהיו ספוגים בהתלהבות מהארץ, הביקורים של "הגימנזיסטים" הארצ־ישראליים בוולקוביסק בימי החופשה — כל אלה היו כטל של תחייה לתנועה הציונית בוולקוביסק ועוררו לפעילות ציונית מוגברת. בימים ההם נוסדו "אגודת חובבי שפת עבר", ספריה עברית, וה"חדרים" שבהם לימדו עברית בעברית קיבלו תנופה גדולה. הנוער התחיל לחלום על ארץ ישראל ולהתכונן לעלות. ביקורו של יוסף שפרינצק בוולקוביסק, פגישתו הבלתי ליגאלית אתנו בימי הצאר בבית הכנסת "תפארת בחורים" קירבו את הנוער למחנה א"י העובדת.

בתום מלחמת העולם הראשונה, כאשר הגיעה לחופי ארץ ישראל הקבוצה הראשונה של חלוצי עירנו, היה כבר בן עירנו, אליהו גולומב, בשורה הראשונה של מגשימי חזון הציונות הסוציאליסטית וכולנו התגאינו בו. גם אליהו שמח מאד בראותו את בני עירו עובדים בסלילת כביש חיפה — ג׳דה, חוצבים בבית שאן ועובדים בהנחת קו המסילה סרפנד — לוד.

כל־אימת שאליהו היה מבקר בגולה היה סר לוולקוביסק לשעה קלה ונפגש עם חברים מימי נעוריו. לאחדים מהם הושיט יד עוזרת משהגיעו לא"י.

ימים ספורים לפני מותו הודיע למזכירות ארגון יוצאי וולקוביסק כי הוא רוצה להיפגש עם מישהו מהם. נפגשתי איפוא אתו בבית הועד הפועל. הוא הניח, כדרכו, את ידו הטובה על שכמי, עיין היטב ברשימת הניצולים מבני עירו שהראיתי לו. הוא זכר את שמותיהם של אחדים שהיו ברשימה זו. לאחר עיון ברשימה הפליט אנחה ואמר: "מחברי לא נשאר אף אחד. היכן טוביה סמזונוביץ׳? היכן הם עתה בני עירי היקרים?"

אמרתי לו: "אליהו, אני זוכר את עליתך לארץ. עתה נמצאים כאן מאות מבני עירנו, פזורים בעיר ובכפר. החלטנו להגיש עזרה לשרידים שניצלו מוולקוביסק. לא הזמנו אותך לכינוס בני עירנו שנערך בת"א. חסנו על זמנך, כי ידענו איזה משא כבד רובץ עליך בימים אלה. אבל נרשה לעצמנו מפעם לפעם לעדכן אותך בידע על הניצולים ועל פעילותנו".

אליהו שקע לרגע קט במחשבות ואחר כך אמר: "כמה יפה שהנך מחזיק את רשימת הניצולים בכיס בגדך. האמנם הנך חושב באמת, כי לעוו (שהיה מכונה "דער ביאליסטאקער בעקער") עודנו חי? הלא הוא כבר זקן מופלג. איזה יהודי טוב! הכרתי את כל משפחתו ואני זוכר אותה היטב. אני רואה שברשימה שלך כתוב יוסף עיון. בעיר קראו לו יוסלה עיון. אני זוכר כל רחוב וכל סימטה בעיירתי. האנשים, הרחובות והסימטאות ניצבים כמו חיים לפני. גורל קהילת וולקוביסק אינו טוב יותר מגורלן של שאר קהילות ישראל בפולין. אנא, הודיעני אם תהיינה ידיעות נוספות מניצולים".

אללי לנו, כי נקטף בעצם לבלובו, בעת שכולנו כה זקוקים לו בבניין מולדתנו שקמה לתחיה. יהי שמו צרור בצרור חיי גבורי אומתנו.

עזריאל ברושי

("דבר", ח׳ תמוז תש"ה)
במלאות שבעה למותו

יעקב רבינוביץ׳

נולד בשנת 1875 לאביו הרב ר׳ אברהם־אהרון, שהיה בקי בתלמוד וחיבור פירוש על סדר "זרעים" בתלמוד בבלי. גם הסבא שלו ר׳ מאיר־יונה היה בר אוריין, כיהן כרב בבריסק ובסויסלוץ׳ וחיבר את הספרים "העיטור", "הר המוריה", "הגהות על הרמב"ם" ועוד.

יעקב קיבל כמובן בביתו של אביו חינוך תורני־מסורתי, למד ב"חדר" ובישיבה וגילה כשרונות רבים. במשך תקופה קצרה היה מורה בויטבסק שברוסיה ובשנת 1900 יצא ללימודים בשווייץ ושהה שם עד 1904. עוד בהיותו בשווייץ התחיל לפרסם סיפורים ב"הדור" בעריכתו של דוד פרישמן ולאחר מכן בעתון היומי "הצופה". בשובו משווייץ לרוסיה התחיל בפעילות ציונית, אך לא הפסיק את פעילותו הספרותית, ובין היתר פרסם ב"עולם קטן" אגדות וסיפורים לילדים, שנתחבבו מאד על הקוראים הצעירים.

בשנת 1905 ביקר בארץ־ישראל, ואת הרשמים מסיורו בארץ פרסם ב"השלוח". במשך כשלוש שנים, עד 1910, מועד עליתו לארץ ישראל, היה פעיל בועד האודיסאי והיה למעשה עוזרו הנאמן של אוסישקין. בעלותו לארץ התיישב בפתח תקוה והתגורר שם עד 1923. בפ"ת רכש גם כברת אדמה ונטע כרם, אך הישגיו הגדולים לא היו בתחום החקלאות אלא בתחום הספרות. ב"הפועל הצעיר" נתפרסמו מאמרים ומסות שלו והוא היה במשך כל השנים מהפובליציסטים המעולים של העליה השניה, לחם לעבודה עברית בכל ענפי המשק, וביחוד בחקלאות. בספרו "נדודי עמשי השומר" מתאר רבינוביץ את החיים בארץ בימי העליה השניה.

לאחר המלחמה הקים יחד עם ידידו אשר ברש במה ספרותית־פובליציסטית "הדים", שריכזה את המשמרת הותיקה והצעירה בספרות העברית ושיקפה את האוירה הספרותית בארץ מאז ימי העליה השלישית. באכסניה ספרותית זו פרסם רבינוביץ מסות ומאמרי־הערכה על סופרים עבריים וכן גם תגובות בעניני השעה. בנוסף להשתתפותו בכתבי־עת רבים שהופיעו בארץ היה ליעקב רבינוביץ טור קבוע ב"דבר" ובו הגיב על אירועים והתרחשויות בארץ ובעולם בדרך מקורית ובכשרון רב. פרט למסות, מאמרים, הערכות על סופרים וכד׳ פרסם גם שירים ועליהם חתם בשם־עט "מ. זטורי". הוא עסק הרבה גם בתרגומים לעברית מלשונות ששלט בהן: רוסית, גרמנית וצרפתית. ביידיש כתב בעיקר בימי פעילותו הציונית באודסה.

בין ספריו הרבים ראויים לציון פרט ל"נדודי עמשי השומר" שהזכרנו לעיל: "ספורים וציורים", "באין שורש", "אור ואד", "נוה קיץ", "השגות" ועוד.

יעקב רבינוביץ קיים קשרים עם העולים הראשונים מוולקוביסק, הופיע באזכרה לקדושי וולקוביסק (ר׳ דבריו על וולקוביסק שאיננה בספר זה).

משה סורוקה

הוריו של משה, יצחק ואֶתל, הגיעו לוולקוביסק בשנת 1906 לאחר שעזבו את רוש המרוחקת כ־12 ק״מ מהעיר. בנם, משה, היה אז בן שלוש שנים. אביו סיפק עצים לחורף ליהודי וולקוביסק, שהיו משלמים לו לשיעורין במשך כל השנה. משה למד ב״חדר״ ואחר־כך בישיבה אצל הרב דניאל, שאותו מזכיר משה בחיבה לעתים תכופות. אין ספק, כי הרוחות המנשבות בחוגי הצעירים בימים ההם, ובייחוד עליתם של אליהו גולומב, מ. איינהורן ואחרים השפיעו מאד על הנער הצעיר. בן 10 היה משה כאשר הגיע לוולקוביסק בעילום שם **יוסף שפרינצק** וצעירי העיר שהשתייכו לקבוצת ״חובבי שפת עבר״ התאספו בבית הכנסת הגדול כדי לשמוע את סיפוריו של שפרינצק על ארץ ישראל ועל ישובי החלוצים הראשונים. יש להניח, כי גם מאורע זה השפיע על הנער הצעיר. על כל פנים, עובדה היא, כי בעודנו בן 15 התחיל לארגן את חבריו לקראת הכשרה לעליה לארץ ישראל. הוא הפסיק את הלימודים שלו ויצא לכפר כדי לעבוד אצל איכרים ובדרך זו רצה להכשיר את עצמו לעבודת־כפיים. כך מצא את דרכו ל״החלוץ״ כשהחלטתו נחושה — עליה לארץ. לפי המסופר בספרה של עדית זרטל (״ימים ומעשים״) ניסה אביו של משה למנוע את העליה של בנו ומשה הגיב על כך באמרו: ״אתה יכול לעכב את נסיעתי רק אם תמנע ממני את הוצאות הדרך״ ועל כך השיב אביו: ״לא בכוח ולא בכפייה אעצור אותך. אם החלטת לנסוע — סע בשלום ובהצלחה ויהי אלוהים עמך״.

היה זה בחודש יוני 1920 כאשר קבוצה של 24 חלוצים מוולקוביסק יצאה בדרכה לארץ ישראל. על שתי עגלות העמיסו את חבילותיהם ואחרי העגלות צעדו הבחורים ושרו שירי ציון. כל יהודי העיר יצאו מבתיהם כדי להסתכל בקבוצה זו וללוותה. את הדרך עד ביאליסטוק עשו ברגל ומשם המשיכו ברכבת לוארשה. ב־9 באוגוסט 1920 הגיעו באניה ״הלנה״ לא״י. המבוגר שבקבוצה היה משה מצ׳יק, שעל שמו נקראה הקבוצה, והצעיר שבחבורה היה משה סורוקה — בן 17. איש ״הפועל הצעיר״ שעסק אז בקליטת העליה, לקח אותם ישר מהאניה למחנה אוהלים, על גבעת חול סמוך לרח׳ אלנבי של ימינו, ולאחר כמה שבועות של בטלה בתל־אביב יצאה כל הקבוצה הוולקוביסקאית שהשתייכה ל״הפועל הצעיר״ לעבודה בכביש חיפה—ג׳דה. משה מצ׳יק ומשה סורוקה היו אחראיים לעניינים הכלכליים של הקבוצה. לאחר כשנתיים עברה הקבוצה הוולקוביסקאית לחדרה ושם הכיר משה את פרלסון, ממייסדי קופת חולים. היכרות זו קבעה אולי את דרך חייו של משה, וכאשר חיפש פרלסון איש שיתאים לתפקיד של ב״כ קופת חולים בעמק — לא מצא טוב ממשה.

בלפוריה היתה התחנה הראשונה של משה בשליחות קופת חולים ובמושב זה הקים משה סורוקה חדר־חולים. לא מרפאה, לא בית־חולים, אלא **חדר־חולים**, פשוטו כמשמעו. בקיץ 1922 הקפיצה אותו קופת חולים לתפקיד חשוב יותר והוא נקרא לארגן את בית־החולים לחולי שחפת בצפת ולנהלו. לאחר מכן נשלח ע״י מרכז קופת חולים להקים **חדרי־חולים** בנחלת־יהודה, ומשם עבר למחנה הפוֹעלים של ״חברת המלח״ בעתלית. מני אז המשיך סורוקה לצמוח ולגדול יחד עם קופת חולים והפך את המוסד

הזה לאימפריה גדולה ואדירה שמגישה את שירותיה הרפואיים כמעט ל־90 אחוז מהאוכלוסיה של מדינת ישראל. גם אלה שטענו בזמנו נגד הפאר והלוקסוס שבבנייני קופת חולים שהקים סורוקה, נוכחו לדעת לאחר זמן, כי הגישה של סורוקה היתה נכונה והמעוף שלו הצדיק את עצמו מכל הבחינות.

וכך כתבה גולדה מאיר על סורוקה לאחר שנפטר:

״מבחינות רבות היה סורוקה איש בלתי רגיל, ולא מקרה הוא שצמח עם תפקידו — מב״כ של קופת חולים בעמק עד לניהול אחד המוסדות הגדולים והחשובים ביותר שהוקמו בארץ. צמיחה זו יש לזקוף קודם כל לזכותו. אפיינו אותו צניעות בלתי רגילה, היעדר כל דאגה להתבלטות עצמית. או מחשבה ורצון לפרסום אישי. מה שמכנים היום פרסום או יחסי ציבור — היה זר לרוחו לחלוטין. התנהגותו וחיוכו הצנועים יש בהם סתירה מעניינת למעוף, לחזון ולמעשים הגדולים שאפיינו את עבודתו. שנים רבות היה סורוקה האיש הדוחף והכוח המניע להתרחבות ולהתעצמות של קופת חולים. עם החזון הגדול לא זנח סורוקה את הדאגה לפרטים הקטנים, לאנשים, לתמונה על קיר המרפאה,

לגנים סביב בתי החולים. הוא דאג לכל חולה. תמיד היה חרד שמא באיזו נקודה מרוחקת לא מגיעה העזרה הרפואית הנחוצה. הוא היה איש נעים־הליכות ואסתטי מאד. לבוש בפשטות, אבל תמיד נאה. תמיד הייתי סבורה שהחיצוניות שלו מבטאת את פנימיותו: נקי, מסודר, בהיר. החוש האסתטי שלו התבטא אולי בראש וראשונה בבתי־החולים ובמרפאות שבנה. הוא לא חסך בשום פרט. תמיד רצה את הטוב ביותר. רצה שתהיה סביב החולים אוירה נעימה. לא הכל השיג בנקל. היו לו מאבקים גדולים בתוך קופת חולים ומחוצה לה, אבל הוא ידע להשיב מלחמה ותמיד נשאר נאמן לעצמו ולעקרונותיו״.

סורוקה השאיר ירושה גדולה — **אימפריה**. האימפריה הזאת, כידוע, נתונה עתה במשבר. מפי רבים אפשר עתה לשמוע, כי אילו היה הבונה הגדול, משה סורוקה, בחיים — לא היתה קופת חולים מגיעה למשבר, וגם אילו היתה מגיעה — משה סורוקה היה מחלץ אותה מהמשבר.

הוא נפטר ב־15 באוגוסט 1972 והובא לקבורה בבית־העלמין בפתח־תקוה בסמוך לקברה של אמו.

בן־ישראל

חנוך סורוקה

בן שנתיים היה חנוך כאשר הוריו עברו לוולקוביסק יחד עם אחיו הבוגר ממנו בשנה אחת, משה. כדרך כל ילדי היהודים בתקופה ההיא למד ב״חדר״, ולאחר שהתבגר — בבית־ספר תיכון כללי ובשעות אחרי הצהריים בבית ספר עברי. בשנת 1919 הצטרף ל״החלוץ״ ועד מהרה הפך לאחד מעמודי התווך בסניף הוולקוביסקאי.

הוא הלך בעקבות אחיו הבוגר ועלה לארץ. תחנתו הראשונה היתה עפולה. עבד בסלילת כבישים והצטיין במיוחד בהנחת צנורות המים מכפר חסידים לבית אלפא. חנוך נימנה עם פעילי ״הפועל הצעיר״ ובשנת 1932 היה בין ראשוני המתישבים בצופית במסגרת ״התישבות האלף״.

גם הוא, כאחיו משה, ניחן בכשרון אירגוני, ובכל עבודה שעבד השקיע את מיטב כוחותיו וכישוריו, אך אין ספק כי גולת הכותרת של פעילותו הדינאמית הברוכה היתה — הקמת **בית ברל בצופית**, שהפך למעין אוניברסיטה של מפלגת העבודה. על פעילותו זו ועל הישגיו כתב נשיא המדינה זלמן שזר לאחר מותו של חנוך:

״חנוך, ידיד נאמן, ידעת לקרום עור־ובשר על חלומות שרחפו לעיני רוחנו, ואנו לא ידענו איך וכיצד להגיע למימושם. ממשפחת מְבַצְעִים היית. אני רואה את הבתים מסביב (לבית ברל) ואני זוכר כיצד גדלו בכוחך, בסוד שירותך ואמונתך. ידענו שכל מה שרצית ותיכננת שייבָּנֶה — ייבנה. אתה הטלת על עצמך לבנותם: ספריה, כיתות־לימוד, בתי פנימיה, בתים למורים ובית אכסניה. הגית אותם וגם ביצעת אותם. לא רק איש־מעשה היית, אלא גם בעל תבונה רבה של מחנך ובעל יכולת לחיות את החיים של אחרים, לקרב אותם עד שירגישו שהם גדלים במקום הזה״.

חנוך היה חבר מרכז מפלגת העבודה וגם חבר המזכירות שלה, ציר לקונגרסים ציוניים. הוא חלם על הקמת מוסד להשכלה אוניברסיטאית לחברי תנועת העבודה, אך לא זכה לראות בהגשמתו. בשנת 1945 נקרא להקים את בית ברל ועד יום פטירתו הפתאומית עמד בראש המוסד הזה ושיקע בו את כל כוחו ומרצו.

במכתב מיום 12.10.1970 כותב בן גוריון לאחר ביקור בבית ברל, ששמחתו הרבה ממראה עיניו ״ נפגמה לאחר הביקור כששמעתי כי יוצר בית ברל איננו עוד אתנו. אמנם המפעל נקרא בצדק על שם ברל, אבל בלא־יודעים הציב סורוקה לעצמו מזכרת־נצח. אכן, יש בחורי־פלאים בתוכנו״.

בהוצאת ״בית ברל״ הופיע בשנת 1971 קובץ לזכרו בשם ״השכלה וחברה״, שכולל דברים על חנוך וכן גם דברים של חנוך עצמו.

רפאל קלצ'קין

אמו של רפאל קלצ'קין, היתה רופאת שיניים בוולקוביסק ופעילה בעניני ציבור. בימי ילדותו למד רפאל בחדר" של המלמד סקופ וב"חדרים" אחרים. בן 9 היה כשנסע יחד עם אחיו נתן, בליווי דודתו חיינה אברמסקי לא"י כדי ללמוד בגימנסיה "הרצליה", אך כשפרצה מלחמת העולם הראשונה חזרו לוולקוביסק. ב־1915, כשהגרמנים כבשו את העיר, התחיל רפאל ללמוד בבית־ספר עברי עממי שהוקם אז וגילה כשרונות רבים, בתחום הכתיבה והמישחק. יחד עם חברו יוסף גלאי הוציא לאור את "דער אינגעל" (ר' הרשימה המיוחדת על נושא זה) וכן גם עתון בשם "התחיה".

הניצוץ האמנותי שלו, שהתגלה עוד בוולקוביסק, לא דעך והתענינותו באמנות, ובעיקר בתיאטרון, לא פסקה לאורך כל הדרך. הוא נתקבל ל"התיאטרון העברי" בהנהלת דוד דוידוב, ולאחר זמן־מה לתיאטרון האמנותי בהנהלת י.מ. דניאל. כשהוקם התיאטרון "קומקום" בהנהלת הסופר אביגדור המאירי ב־1927 נסע קלצ'קין לאירופה, השתלם באמנות בברלין ובפריז והופיע גם בנשפים. כשחזר לארץ ישראל ב־1929 נתקבל לתיאטרון "הבימה" ובמשך כ־60 שנה מילא תפקידים רבים בהצלחה גדולה והיה מבחירי שחקניו. על מפעל חייו בתחום האמנות זכה בפרס ישראל. נפטר בשנת 1987.

רפאל קלצ'קין בימי נעוריו בוולקוביסק

את רפאל קלצ'קין, איש "הבימה", חתן פרס ישראל, שחקן בחסד עליון שמילא עשרות תפקידים ראשיים בהצגות שונות, אין צורך להציג בפני אזרחי ישראל, אך יוצאי וולקוביסק ודאי ישמחו לקרוא על "התגלית" שנפלה בחלקנו תודות לכתריאל לשוביץ וליהודה גבאי המנהל את ארכיון התיאטרון בתל־אביב. אנחנו מתכוונים לחמישה גליונות של כתב־עת דו־שבועי בשם "דער אינגעל", שהופיע בוולקוביסק בעריכתו של רפאל קלצ'קין. הגליונות שמונחים לפנינו הם מחודשי אפריל — יוני 1920, ולפי מיטב ידיעתנו לא היה כתב־עת דומה בשום עיר ועיירה בפולין. הרוח החיה של הדו־שבועון הזה היה רפאל קלצ'קין. עמוד־השער של כתב־עת זה מגלה את תוכנו, וכך הוא מגדיר את עצמו: "אילוסטרירטער ליטעראריש־הומאריסטישער צוויי־וועכנ־טלעכער יוגנט'ס זשורנאל", כלומר דו־שבועון מצוייר ספרותי־הומוריסטי לנוער. העתון נדפס בהקטוגרף וכתב־היד אף הוא של קלצ'קין. שפת העתון היא יידיש, פרט לגליון מס' 4 מה־15 במאי 1920 שצורפה לו גם "תוספת עברית".

שום מפלגה או אירגון ציבורי לא עמדו מאחורי העתון הזה, אך אפשר למצוא בו כל טוב: קריקטורות, פזמונים, פליטונים קטנים, רשימות קצרות בעניני דיומא, בדיחות, מכתמים וציורים ועוד ועוד. קלצ'קין מילא כנראה 80 או 90 אחוז מהעתון שרוח נעורים תוססים מורגשת בכל עמודיו. בחרוזים, מכתמים ובדיחות מגיב **רפאל'קה** (כך היה חותם על פרי עטו) גם על עניני השעה, על מצב היהודים בפולין, על תופעות של אנטישמיות וכו'.

נביא לדוגמא אחת הבדיחות שעליה חתום "רפאל'קה" והיא על הרכבות בפולין, וזו לשונה:

— אתה יודע שהאיחורים הגדולים בתנועת הרכבות בפולין מביאים תועלת רבה?

— תועלת? הָא כיצד?

— פשוט מאד. אם למשל מתחשק למישהו לאבד את עצמו לדעת על ידי כך שהוא נשכב על פסי הרכבת, הרי עד שמגיעה הרכבת שאמורה לקטול אותו עוברות שעות רבות, למתאבד נמאס לחכות לה והוא שב לביתו מבלי להתאבד.

— סבור אתה שהפולנים עשו זאת בכוונה תחילה?

— ודאי. הרי הפולנים ידעו כי המצב במדינתם יגרום לכך שלרבים יימאסו החיים וירצו להתאבד.

זוהי רק דוגמא אחת מני רבות המעידה על חוש הסאטירה המחודד של קלצ'קין, והוא אז נער בן 15 — 16. גליון מיוחד של "דער אינגעל" (מס' 5, שנה שניה 1 ביוני 1920) מוקדש "צום אָפּפאָרן פון אונדזער חבר רעדאקטאר־ארויסגעבער פון "אינגעל" רפאל קליאטשקין קיין פאלעסטינע" (לקראת נסיעתו של חברנו, העורך והמו"ל של "אינגעל" לפלשתינה). מגליון זה ניתן ללמוד על קשרי הרעות והידידות העמוקים שנתרקמו בין קלצ'קין וחבריו. בשער העתון הזה מתנוססת תמונתו של קלצ'קין וכן גם סיסמה גדולה בזו הלשון: "רפאלקע! עם בײַנקט נאך דיר דיין "אינגעל" (מתגעגע אליך ה"אינגעל" שלך). משמע — עוד בטרם

עזב את וולקוביסק מתגעגעים כבר לקלצ׳קין חבריו, שותפיו לעתון. הרבה ברכות מתפרסמות בגליון זה לרפאל ואחיו נתן, לקראת נסיעתם לפלשתינה. קלצ׳קין עצמו נותן ביטוי לרגשותיו לפני נסיעתו ברשימות ובחרוזים. נביא רק כמה שורות משירו ״מַיינע געפילן״ (הרגשות שלי):

כ׳פאָר אוועק איצט פון מיין שטעטל/זייער ווייט/ווי אן אפגעריסן בלעטל/פאר דער צייט.

כ׳פאָר צום יַרדן, דארט דעם ריינעם/אינ׳ם טאל/כ׳פאר צום בארג לבנון שיינעם/איצט און אמאל.

כ׳פאר צו ארבעטן דארט שווער/מיטן שווייס/ וועט באַנעצט מיין פנים ווערן/אבי איך ווייס״.

כל הכתבים של ה״אינגעל״ מלווים את קלצ׳קין לדרך במלים כנות של ידידות עמוקה. אחד מהם, כתב קבוע שחותם בשם ״דאָרפס יונג״ מפרסם מכתב פרידה שמסתיים בשורות אלו, שמעידות על יחס ההוקרה לקלצ׳קין מצד כל רעיו: ״לעֶב וואהל אין דעם לאנד וואו דו וועסט זיך געפינען, און דיין העֶלע ליכטיקייט וועסטו פארשפרייטן וואו דו וועסט זיך נאר הערן און וועגדן״ (״חיה בטוב בארץ אשר בה תימצא, ואת האור הבהיר שלך תפיץ בכל אשר תפנה״).

שיר נרגש ונוגע ללב ממש של רפאל קלצ׳קין באותו עתון מוקדש לאמו, שאליה היה קשור בעבותות אהבה. השורות הראשונות בשיר זה: ״ווער האט מיר געליבט זא שטארק/ווער האט נאר פון מיר געטראכט? ווער האט מיין בעטל אין די נעכט/מיט הייסע טרערן נאס גימאכט?

ווער געקושט האט מיר און געצערטלט/ווער שטארבן פאר מיר איז גרייט/ווער אין הייסע און זיסע ווערטער/געליבט מיר ביזן טויט?״

הכשרונות הספרותיים־הומוריסטיים־סאטיריים של קלצ׳קין שֶׁהֵנֵצוּ בהיותו נער עול־ימים הבשילו, כידוע, במשך השנים, ובהופעותיו בנשפים היה מרשה לעצמו לעתים קרובות גם לקרוא מיצירותיו. בעזבונו של קלצ׳קין מצויים גם שירים שנכתבו בתקופה מאוחרת יותר בהיותו כבר בישראל. אחדים מהם נתפרסמו בעתון הנוער העובד ״במעלה״ ורבים מהם היו שמורים במגרותיו עד לעת־מצוא.

יעקב איינשטיין

כישוריו האמנותיים של יעקב התגלו עוד בימי לימודיו בגימנסיה העברית בוולקוביסק. הם לא באו אליו בירושה מאביו, שהיה בעל חנות ברחוב שרוקה, ואף לא מאמו (ממשפחת זילברמן), אך יעקב הצליח להוריש את כישוריו אלה לבנו (אריק). גם יעקב ידע ואהב לשיר וחניכיו ב"השומר הצעיר" מעידים עליו, כי גם בפעולתו החינוכית כראש הקן, שילב שיר וזמר, קריאה אמנותית ומישחק. הנשפים של "השומר הצעיר" בוולקוביסק יצאו להם מוניטין בזכות כישורים אלה של יעקב.

לאחר שסיים את הגימנסיה ועלה ארצה כחלוץ היו לו נפתולים קשים עם עצמו, אך בסופו של דבר גבר כוח המשיכה של התיאטרון על זה של הקיבוץ ויעקב נתקבל לתיאטרון הפועלים "אהל", ולימים מילא בתיאטרון זה תפקידים ראשיים. זכור במיוחד תפקידו במחזה "יושה עגל" מאת י.י. זינגר. עם התיאטרון הזה המשיך יעקב את דרכו האמנותית עד שירד המסך האחרון של תיאטרון הפועלים.

פרט לתפקידיו ב"אהל" חרש יעקב את הארץ ב"נשפי קריאה ומישחק" שזכו להצלחה רבה. הרפֶּרטואר של הנשפים האלה כלל ממיטב הספרות העברית, שכן הקפיד יעקב על הרמה של תוכניותיו ולא נתפתה לשלב בנשפיו יצירות־בוסר או "שונד", כפי שעשו רבים בימים ההם.

פרט לנשפים שערך בארץ ערך גם סיורים בחו"ל, והאחרון שבהם היה סיורו בארגנטינה. הופעותיו שם בבתי־הספר העבריים ומטעם אירגונים ציבוריים שונים זכו להצלחה, אך למרבה הצער החמירה מחלתו בהיותו בנֵכר והוא נאלץ לשוב ארצה.

איינשטיין הקליט חלק מהרפרטואר שלו, ובאחרית ימיו, כאשר ההופעה בציבור לא היתה קלה לו, היה בעצמו מוכר את תקליטיו. לפי שמעיד גדליה פיק, איש קיבוץ "עמיר", הציקו לו רגשי חרטה על שלא הגשים את האידיאלים אשר להם הטיף בהיותו ראש הקן של "השומר הצעיר" ולא הצטרף לקיבוץ בארץ, אך בהרבה קיבוצים נתקבל איינשטיין בידידות ובהוקרה כשהיה מביא להם את "זמרת הארץ".

על יעקב איינשטיין כחבר

שני שחקני תיאטרון טובים הנחילה וולקוביסק שלנו למדינת ישראל: **רפאל קלצ'קין ויעקב איינשטיין**. לצערנו הרב יש להוסיף לשני שמות אלה את ראשי התיבות העצובים ז"ל, כי שניהם אינם עוד בחיים. עם אחד מהשניים הייתי בקשרים הדוקים ובשורות הבאות אני מתכוון להעלות קווים לדיוקנו של יעקב איינשטיין כחבר וידיד.

איש רֵעִים להתרועע היה יעקב, וכשהגעתי ארצה אחרי כברת דרך לא פשוטה ולא קלה עם הפרטיזנים קיבלו אותי יעקב ורעיתו דבורה בחמימות ובסבר־פנים, ואני הייתי יוצא ונכנס בביתם כבן־בית ממש. יעקב גילה סקרנות רבה לגבי כל מה שעבר עלי במלחמת העולם השניה, האזין לסיפוריי ו"מכר" אותם, כפי שנוכחתי לדעת, לחבריו שחקני "אהל", שהיו אף הם להוטים לשמוע על אירועים וחוויות של פרטיזן יהודי. לא תמיד דייק בפרטים. כאמן ברוך־כשרון ובעל דמיון הוסיף לעתים משהו מדמיונו כדי שהסיפור ייראה טוב יותר.

באחד מביקוריי בביתו של יעקב סיפרתי לו, כי אני מעוניין לשכור דירה בתל־אביב ויש כבר באפשרותי לשלם שכר־דירה מניח את הדעת. לא עברו אלא ימים ספורים ויעקב הודיעני, כי הוא מצא דירת־חדר על גג של בית אצל ידידיו, וכדי לסכם בענין שכר הדירה נצטרך שנינו להיוועד עם בעל הדירה, וכך עשינו. כשהגענו בערב לאותו בית הציע יעקב, שאני אמתין בחוץ, וכשיהיה צורך בכך — יזמין אותי לעלות כדי לחתום על זכרון־דברים או חוזה.

לפי שנודע לי אח"כ מפי יעקב, הוא ראה צורך לספר לבעל הדירה מי ומי הוא הדייר המיועד והפליג בשבחי כפרטיזן, לוחם וכו' וכו'. בעלת הבית עסקה אותה שעה בהכנת קפה ותקרובת במטבח ואוזניה קלטו רק קטעי דברים, ועוד בטרם הוגש הקפה לשולחן הודיעה ליעקב שאין היא מוכנה להשכיר את דירת־הגג לאדם שהיה פרטיזן ביערות, מעורב במעשי חבלה, ירה והתקיף וכו' וכו'. היא פשוט מפחדת מ"טיפוס" כזה. לא הועילו כל

פגישת יוצאי עירנו עם השחקן יעקב איינשטיין בשובו מסיור בארגנטינה

הסבריו של יעקב בשליחות מי ולמען איזו מטרה פעלתי, היא גם לא הסכימה שהוא יציג אותי בפניה למען תיווכח כי "השד אינו נורא" ולא צפוייה לה כל סכנה ממני. היא עמדה על דעתה: לא, בשום אופן!

כשיצא יעקב מהבית סיפר לי בהתרגשות רבה על השיחה הזאת ועל בעלת הבית המשונה שקלטה חצאי־דברים עלי וסרבה להשכיר את הדירה. ראיתי כי הוא כולו נפעם ונרגש והרגשתי צורך להרגיעו. הואיל והבית היה בפינת הרחובות "ארנון" ו"עם ישראל חי" בצפון תל אביב אמרתי לו תוך כדי הצבעה על השלט: אל תדאג יעקב, ראֵה, "עם ישראל חי", יימצא פתרון לבעיה, פלישות של עולים לדירות ריקות הן עתה באופנה, ואני כבר ביצעתי בחיי מבצעים גדולים יותר...

רמזתי והוא נרמז. אמר לי: אין לי שום התנגדות לכך שנוכיח לה לבעלת הבית כי היית פרטיזן. הם אמנם היו ידידיי, אבל הי ו. מעתה ואֵילך — נגמרה הידידות.

ניסיתי לדבר על לבו, כי לא כדאי לאבד ידידים בשל עניין פעוט כזה ואני ודאי אשיג דירה במקום אחר, אך יעקב אמר: "אדרבא, אני מעוניין שתלַמֵד לקח את הכְלַב׳תֶה הזאת, שבעלה הוא אמנם יהודי הגון, אך היא מרשַעת מלידה. הוא הציע לי לנצל את הידע שלי כפרטיזן ולערוך את הפלישה עוד הלילה על ידי העברת החפצים שלי דרך חדר המהרגוֹת של הבית. הוא גם הוסיף, שאם לשם כך צריך לגייס פרטיזנים נוספים או לדחות את המיבצע בכמה ימים כדי שההצלחה תהיה מלאה — עזרתו מובטחת. "הכלב׳תה הזאת עוד תבוא לבקש את סליחתך על שכך נהגה בפרטיזן ולוחם".

החלטתי לגרום לו קורת־רוח ולי קורת־גג. נהגתי לפי עצתו, אך לא שיתפתי אותו במבצע ולא היה צורך בעזרתו. כשהודעתי ליעקב, כי "עם ישראל חי" והפרטיזן כתריאל לשוביץ מתגורר כבר בדירה של ה"כלַב׳תה" — לא היה גבול לשמחתו. לא רק חברי תיאטרון "אהל" שמעו את כל הסיפור הזה בהרחבה ובפרטי־פרטים, אלא כל מכריו ומיודעיו. רעיתו דבורה סיפרה על המיבצע לחברותיה באירגון אמהות עובדות, ואילו הבן המפורסם שלהם אַריק היה קצת יותר מבוגר באותו זמן — היה ודאי מחבר ומלחין שיר על נושא זה...

כתריאל לשוביץ

יעקב, דבורה ואריק איינשטיין

אברהם מקוב

אברהם מקוב נולד בוולקוביסק בשנת 1918. אביו היה איש אמיד, בעל בית־מסחר ובתים בוולקוביסק ובביאליסטוק. לפי שמספר אהרון מגד במאמר ב״דבר״, היה אחד מסביו, מצד אמו, זקה״ם (״זרע קדושים הם״), אחד ממקדשי השם, שמסר עצמו לשלטונות הרוסים כדי להציל עיירה שלמה מעלילת דם. אם סבו, בתיה מקוב, היתה מחלוצות העליה הראשונה, עזבה את בעלה, לקחה עמה את חמשת ילדיה כדי להתיישב ברחובות ולעבוד את אדמתה. את סיפורה של בתיה מביא משה סמילנסקי בספרו ״אנשי האדמה״.

אברהם גדל והתחנך בבית־ספר תיכון עברי בוולקוביסק, ולאחר שסיים אותו נסע לננסי שבצרפת כדי להשתלם בהנדסה אלקטרונית. כשבא לחופשה למשפחתו בפולין בשנת 1939 פרצה מלחמת העולם השניה. אברהם ניסה להמשיך את לימודיו באוניברסיטה של לבוב, כאשר עיר זו היתה עדיין תחת שלטון הרוסים, אך נאלץ להפסיק לימודיו לאחר שלבוב נכבשה על ידי הגרמנים ואביו נהרג על ידי הפולנים בפרעות שנתחוללו בוולקוביסק. בימי ה״אקציה״ הראשונה של הגרמנים נספו גם יתר בני המשפחה. אברהם הצליח לברוח. הוא נדד דרומה, חצה את הרי הקרפאטים והגיע לרומניה. כאן נאסר, אך יהודים שעמדו בזמנו בקשרי־מסחר עם אביו שחררוהו. הוא הגיע לארץ ישראל בדרכי־עקיפין והמשיך לימודיו בטכניון בחיפה, כשהוא מתפרנס מכל מיני עבודות כהדחת כלים במסעדות, סבלות, שמירה על תחנות־דלק וכיו״ב.

א. מגד מספר על תקופה זו:

״מראה אביו ההרוג והמחשבות על גורל בני המשפחה שגורשו למחנות־ההשמדה — רדפו אחריו. צבא אנדרס היה אז בארץ, והוא החליט החלטה שלאור נסיבות הימים ההם נראית כאבסורדית: שעה שהחיילים היהודיים בצבא זה ערקו ממנו ו״נבלעו״ ביישוב העברי, החליט אברהם להתגייס דווקא לצבא זה מתוך הנחה שעמו יוכל שוב להגיע לפולין ולמצוא את בני משפחתו, כאשר פולין תשוחרר. עד־מהרה התפכח מאשלייה זו. חודשיים לאחר שהתגייס ולאחר שגילה את האנטישמיות הרווחת בצבא זה, ואת חוסר הסיכוי שישותף בשחרורה של פולין — השליך את המדים מעליו, וחזר ללימודיו. ב־1944 סיים את לימודיו בטכניון כמהנדס חשמל ומכונות, ושנה לאחר מכן נשא לאשה את מלכה כהן, בוגרת הסמינר למורות בתל־אביב. כבר אז — משהכירו בכישוריו ובסגולותיו כאדם בעל רעיונות מקוריים — גוייס על ידי ״ההגנה״ לעבודה בבתי המלאכה לנשק שבמחתרת. מכאן מתחילה הקריירה הבלתי רגילה והעלומה ברובה שלו, שנמשכה 35 שנה, עד להיותו ראש המעבדה המרכזית של התע״ש לפיתוח אמצעי לחימה, וסגן מנכ״ל שלו, ואחד מאלה שהעלו את התעשיה הצבאית לקונצרן רב־עוצמה, שלא רק שחיזק את בטחונה של ישראל ותרם תרומה מכרעת לנצחונותיה במלחמות, אלא גם עשו אותה לגורם בינלאומי ממדרגה ראשונה בשיפור כלי־נשק. תחמושת הטאנקים לתותחי 105 מ״מ, שפותחה על ידו, הוכיחה עצמה כטובה ביותר בעולם. הזמנות היצוא, שנתקבלו בתע״ש מפיתוחו, מסתכמות בלמעלה מחצי מיליארד דולר״.

עד כאן קטע ממאמרו של אהרון מגד, שהוא גם קרוב־משפחה של אברהם מקוב. על דרך חייו ועל עבודתו של אברהם בתע״ש סיפר מנכ״ל של תע״ש ודבריו משקפים היטב את עלילותיו הגדולות של אברהם במשך קרוב לארבעים שנה:

״אברהם הגיע אל התע״ש ב־1947, ערב קום המדינה, כמהנדס מכונות מדופלם, ומני אז לא חדל לתרום ממרצו ומכשרונותיו לפיתוחה של התעשיה הצבאית ולהפיכתה מרשת של בתי־מלאכה צנועים לקונצרן תעשייתי המעסיק כיום כ־15 אלף עובדים. הוא היה גאון של ממש בתחום הפיתוח של אמצעי־לחימה מודרניים, והישגיו בנושאים אלה יכולים להוות סמל להתגלמותו של המוח היהודי בחיי היום־יום של היצירה והעשייה. הוא ניחן בתכונה הנדירה של השלמת הפרוייקט ב־5% האחרונים של עבודת הגמר — דבר שמפתחים כה רבים מתקשים להגיע אליו. באמצעים הדלים שעמדו לרשותו, עם קומץ עוזרים מוכשרים — הצליח להתחרות בהצלחה בטובי המוחות של הממציאים והמהנדסים בתחומים אלה ברחבי העולם. תרומתו לצה״ל בשיפור איכות התחמושת שברשותו, הנה רבה ועצומה, ועל כך זכה פעמיים בפרס בטחון ישראל ואף הוענק לו ציון לשבח על הישגיו המיוחדים בפיתוח תחמושות טנקים, המהווים קידום משמעותי בהצטיידותו של צה״ל בשדה הקרב המודרני.

עד לימיו האחרונים המשיך אברהם מקוב לשקוד על מלאכת הפיתוח, ומספיק לציין שכמחצית ממוצרי היצור של תע״ש מפיתוח עצמי, הינם פרי עבודתו ויוזמתו.״

על חודשי חייו האחרונים כתב אהרון מגד:

"חמשת החדשים האחרונים לחייו — הם פרק גבורה מופתי. למרות ייסורי הגוף שנעשו קשים מיום ליום — המשיך לנסוע יום־יום למעבדה, בעזרת נהגו אלברט, כדי לפקח על ביצוע פרוייקטים, שהתחיל בהם. לבדיקות, להקרנות, לטיפולים רפואיים — היה מתפנה רק אחר שעות העבודה. כשמחמת הכאבים שגברו, לא יכול היה עוד לצאת מביתו — היתה מחשבתו כולה נתונה לנעשה במקום שהעבודה מתבצעת. עמד בקשר טלפוני עם המעבדה והיה נותן הוראות לעובדים. גם בהיותו כבר מרותק למיטתו והסרטן אוכל את גופו — לא חדל מוחו מלחפש פתרונות לבעיות טכניות והנדסיות. הוא היה רושם אותם על פיסות נייר, או מבקש מאשתו לרשום אותם מפיו. אשתו, מורה ומחנכת דגולה, סיפרה לי,כי ההרגשה של התקרבות הקץ האיצה את פעילות מוחו, כאילו ביקש להספיק ולייצר רעיונות נוספים כל עוד נשמה באפו. כשהיה שרוי כבר בערפל של הזיות, התערבבו לו ייסורי הגוף עם הבעיות הלא פתורות בעבודה, ומתוך הטשטוש היה פולט משפטים, שחציים תלונה על עמוד השדרה המתפרק, וחציים על חלקו של טיל שלא הוּרכב כראוי. כמו ז'אן כריסטוף שברגעיו האחרונים הדהדו באזניו אקורדים של מוסיקה, כך גם הוא, עד רגעיו האחרונים, היה דמיונו ממציא פתרונות הנדסיים. באחד הרגעים האלה מלמל לפני בנו מתוך הזייה: "הם הרגו את אבי".

זכרון הפורענות ההיא ליווה אותו כל שנותיו בארץ. יש לשער שהרצון הנחוש למנוע שואה שנייה, היה הכוח המניע לפעילותו הקדחתנית, שלא נתנה לו מנוח, האש שליבתה את דמיונו היוצר".

ביום רביעי, כ"ט סיון תשמ"א, כשאברהם כבר לא היה בחיים, הוענק לו בפעם השלישית פרס בטחון ישראל בנוכחות נשיא המדינה, ראש הממשלה, רמטכ"ל צה"ל, צמרת משרד הבטחון ומנכ"ל התעשיה הצבאית. את הפרס קיבלו רעיתו, מלכה, ובנו רון. הפרס הוענק לו "על מפעל חיים מצטבר ועל תרומתו המרשימה בתחום פיתוח וייצור אמצעי־לחימה לצה"ל וליצוא".

בסיום דבריו בטכס זה אמר המנכ"ל של תע"ש מיכאל שור:

"לדאבון לבנו אברהם מקוב איננו עמנו עוד, ומחלתו הכריעה אותו כאשר הוא מלא רעיונות ותכניות פיתוח למכביר. הענקת הפרס תהווה ציון לזכרו והכרה לפועלו במשך שנות עבודתו הארוכות, וכן תהיה לכבוד למשפחתו ולמשפחת התעשיה הצבאית על אלפי עובדיה".

★

אנחנו, אנשי וולקוביסק, יכולים להוסיף על כך רק מלים ספורות: תרומתו והישגיו של אברהם מקוב הם גם לכבוד ולתפארת לקהילה היהודית בוולקוביסק אשר בתוכה גדל אברהם.

שמעון רגב (רזניצקי)

את שמעון הכרתי בימי למודי ב״תרבות״ ובימי היותי חניך תנועת ״גורדוניה״ בוולקוביסק. כבר אז בלט שמעון עם להט הנעורים שלו, עם רצונו לעזור לזולת, עם חתירתו להגשמת 10 הַדִברוֹת של התנועה בשלמות. ילדות עשוקה היתה לו. הוא ואחיו התאום נחום התיתמו מאביהם בהיותם בני תשע. בעול הפרנסה נשאה האם, ולא קל היה לה בכפר הקטן קרמייניצה, מה עוד שרצתה להנחיל לבניה חינוך מושלם. התאומים עברו מהכפר הקטן לוולקוביסק, ועד־מהרה נקלטו בחֶברה, בביה״ס ״תרבות״ ובתנועה.

לימים, כאשר למד כבר בגימנסיה ״הרצליה״, קיבל תפקיד של מדריך בתנועה, וכשהגיע הזמן, סמוך לפרוץ המלחמה, יצא להכשרה ימית לגדיניה, מתוך מגמה לארגן קבוצה יַמִית של ״גורדוניה״ ולעלות יחד איתה לא״י.

המלחמה שיבשה וסכלה הרבה תוכניות וגם את אלו של שמעון. הרוסים לא ״התלהבו״ מתוכניותיו הציוניות והחליטו להַגלות אותו ועוד כמה חברים מ״גורדוניה״ לסיביר. בדרכו לסיביר פרצה מלחמת גרמניה — ברית המועצות, והאויב מאתמול הפך לבעל־ברית. שמעון הבין, כי מעתה צריך לעשות הכל למען נצחונו של בעל־ברית זה. בין היתר אירגן בסיביר מפעל לייצור ״סקי״ בשביל הצבא האדום. לאחר זמן, עם החנינה הפולנית השניה, הועבר לקַווקז, וכאן חידש במרץ ובהתלהבות, שאף פעם לא חסרו לו, את פעילותו החינוכית, כי קיבל תפקיד של מדריך בבית־היתומים.

בסיום המלחמה עבר לפולין והצטרף למאמצים לשיקום התנועה. סגן ניצב פסח פרלמן, שהשתתף בסמינר של ״גורדוניה״ ששמעון אירגן בלודז׳ בשנת 1946, מספר עליו: ״שמעון הירצה לפנינו על נושאים שונים, החל מתורת א.ד. גורדון ועד מַחנָאוּת. כל מלה שיצאה מפיו נקלטה היטב על ידינו, לא רק מחמת תוכן דבריו וצורתם, אלא משום שידענו להעריך את הענווה שלו, את התנהגותו הצנועה, וכל אחד מהחניכים הבין ששמעון אינו רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים״. בין יתר התכונות הטובות שלו היתה לו גם תכונה של אהבה לכל אדם באשר הוא אדם. הַשכם והַערב הדגיש, כי יש להיות סבלניים כלפי הזולת ולהאזין לדעותיו, גם אם אין הן מקובלות עליך״.

לשמעון היתה תמיד מלה של עידוד לכל חבר, וכאשר קיבל תפקיד ב״בריחה״ דאג מאד לעידוד הניצולים־הפליטים ״ולהכין אותם מבחינה נפשית לדרך הקשה שעמדה לפניהם בעת מעבר האַלְפִּים לאיטליה דרך אינסברוק״.

לאחר עלותו לא״י המשיך לפעול בלהט לקליטת העליה, והוא עשה זאת בדרכו המיוחדת: הלך לבתיהם של העולים, שוחח איתם הרבה וניסה להבין מה מעיק עליהם — **ולעזור**. ב־1960 נתמנה למנהל המכס והבלו בגליל המערבי. דלת משרדו היתה פתוחה לכל דורש ובאופטימיזם הנצחי שלו הדביק את כל מי שבא במגע אתו. אחד מחבריו לעבודה מספר, כי ״שמעון היה מחלק הלוואות קטנות מכיסו לנזקקים מבלי שהנעזרים ידעו מהו מקור הכסף״. הוא הירבה לבקר במועדוני נוער והיה מרצה על הקשרים בין העם היהודי וא״י. הנוער בארץ העניק לו את אהבתו והערכתו כשם שעשו זאת בזמנו חניכיו ב״גורדוניה״.

כואב הלב על שכאלה הולכים בטרם זמן.

כתריאל ל.

האחים התאומים שמעון ונחום

עזריאל ברושי

עזריאל, בנו של הדיין ר׳ יעקב ברסטוביצקי, הצטיין עוד בימי נעוריו בליסוקבה כעלם־חמודות, טוב ומיטיב, צנוע בהליכותיו ומתמיד. הוא היה מורה לעברית בליסקובה, חבר ״החלוץ״ וכל שאיפתו היתה — לעלות לארץ ישראל. זכה להגשים את משאת נפשו ובשנת 1921 עלה לארץ ישראל עם קבוצה של ראשוני העליה השלישית (את עליתו הוא מתאר באחד הפרקים בספר זה).

עם בואו לארץ עבר כברת דרך זו שעברו אנשי העליה השלישית: עבד בסלילת כבישים, במטעי טבאק וכד׳. ברושי התמחה בידיעת הארץ ובמרוצת הזמן התפרסם כמדריך מעולה לטיולים בארץ. הוא הכיר כל נתיב וכל שביל בארץ ישראל, ספר התנ״ך לא מש מידו ובהסבריו על אתרים שונים בארץ ידע לשלב עבר עם הווה ולכל המטיילים בהדרכתו שימש מעין אנציקלופדיה לידיעת הארץ. רק מי שאהב את ארץ ישראל, אהבה ללא גבול, יכול היה להדריך כפי שברושי הדריך. את אהבתו זו הנחיל גם לכל המצטרפים לטיולים בהדרכתו. לימים הדריך גם טיולים בארצות השכנות, וגם באלה גילה בקיאות רבה.

בשנה הראשונה לבואי ארצה, 1946, שילב אותי ברושי בטיול של שלושה ימים לגליל המערבי ולגליל העליון. בטיול זה השתתפו גם אישים כבן־גוריון, לוי שקולניק (אשכול), גולדה מאירסון ואחרים. ההדרכה של ברושי בטיול זה היתה בשבילי חוויה עמוקה. תודות לטיול זה התחלתי גם אני להדריך טיולים בגליל. במשך שתי עונות שהיתי בצפת ועונה אחת בטבריה.

כשהוקם המדור לתיור וטיול בועד הפועל של ההסתדרות היה זה טבעי שברושי יעמוד בראשו. לאלפי תיירים שהגיעו מארצות־הברית ומארצות אחרות שימש ברושי כתובת וחסות גם יחד. היה פעיל גם באירגון יוצאי וולקוביסק, לא החמיץ שום פגישה עם בני עירנו ועשה כמיטב יכולתו כדי לעזור לכל הנזקקים לעזרה, בעיקר לניצולי השואה שהגיעו לארץ ישראל בשלהי שנות הארבעים.

נפטר ב־7.12.1986.

כתריאל

לזכרו של נח צמח

נח לא עבר את השואה הגדולה, אבל ניתן לומר ללא שמץ של הפרזה, כי הוא לא רק קרא ושמע עליה, אלא חי את השואה בכל רמ״ח איבריו, היא היתה חרותה על לוח לבו, והוא רצה בכל נפשו ומאודו שהיא לא תישָכח, שבני הדור הצעיר יחיו אף הם את האירוע הטראגי שאין דומה לו, וְיֵדעו גם להעריך את אשר תרמה קהילה יהודית כוולקוביסק ליצירה היהודית. משום כך רצה לדעת את כל אשר עבר על הקהילה הזו, התעניין בכל פרט, הירבה לשוחח ולהיפגש עם אנשים שזכרו את העיר או שגרו בתוכה עד אשר עלה הכורת עליה. הוא ריכז חומר לספר זכרון על וולקוביסק ודאג לכך, שכל אשר ייכתב ויסופר עליה יהיה קושט־דברי־אמת, ללא הגזמה והפרזה. הוא גם לא רצה שיפורסמו דברים בספר מבלי שיינתן אישור של הכותבים והמספרים. הוא ראה בהכנת הספר שליחות שעליו למלא אותה בנאמנות. ה״טיול״ שערך בעיני־רוחו בוולקוביסק, המובא בספר זה, הוא רק עדות אחת מני אלף על החיבה הרבה שרחש למוסדות, עסקנים וסתם יהודים פשוטים וטובים בעיר הולדתו.

הוא לא ידע שקיצו קרוב. אילו ידע — היה ודאי ממריץ עוד יותר את עצמו ואת ידידיו לעשות למען הופעת ספר וולקוביסק. הוא ״הדליק״ גם אותי לפעילות זו למען הספר עוד בימים שטיפלנו להקמת האנדרטה לזכרם של בני עירנו והסביבה. אין ספק, שאם זכינו והספר ראה אור — הרי זה במידה רבה תודות לנח צמח ז״ל, ועל כך יודו לו ודאי רבים. הוא נפטר ב־23.12.86.

ולבסוף — פרט מעניין: בנו של נח, אחד המפקדים המעולים במשטרת ישראל, סגן ניצב א. צמח ודאי ידע, כי אביו מתהלך עם הרעיון הזה של הנצחת הקהילה היהודית בעיר הולדתו, וכאשר באתי לביתם למחרת פטירתו של נח לקיים מצוות ניחום אבלים, הקדים אותי ואמר: ״אל תדאג בקשר לספר ההנצחה. אני אמשיך בפעילות במקום שאבי ז״ל הפסיק״.

כתריאל ל.

סיפורו של גיורא אפשטיין

גיורא אבן איננו יליד וולקוביסק, אך יש לו שייכות לעיר זו, וזאת בזכות אביו, **הלל אפשטיין** איש נגבה, שהוא יליד עירנו והיה גם פעיל מאד בזמנו כראש הקן של "השומר הצעיר" בשנות השלושים הראשונות. ראינו צורך להביא במסגרת המדור הזה את סיפורו של גיורא סגן אלוף (מיל.) שמחזיק בשיא של הפלת מטוסי האויב. בימי שירותו בחיל-האויר כטייס מיראז' הפיל גיורא לא פחות מאשר 17 מטוסים. הסיפור שלו, המובא להלן, התפרסם בזמנו בבטאון חיל האויר בהוצאת משרד הבטחון תחת הכותרת "שמים נקיים ממיגים". הסיפור מדבר בעד עצמו, ונראה לנו כי אנשי וולקוביסק לשעבר, ובעיקר ילדיהם ונכדיהם, ימצאו בו עניין.

איכשהו, עם בסיס רפידים בסיני היתה לי כימיה מיוחדת. הייתי בין הראשונים שנחתו בו עוד באמצע מלחמת ששת הימים, והראשון שביצע בו כוננות יירוט. לאחר המלחמה הפלתי דרכו עשרה מטוסי אויב. חבל שאין דרך להעביר את התחושה המיוחדת שרפידים נתן לטייסות החיל. היתה שם אוירה של חופש מוחלט, מין מערב פרוע. "טקסס" היה הכינוי החצי רשמי של רפידים. בייחוד בגלל אותן הזנקות פרועות, שהולידו קרבות־אויר פרועים בנוסח "שלוף והפל". אם יש דבר כזה שנקרא מערבון אוירי — התפאורה הקלאסית שלו היתה רפידים.

את מלחמת יום הכיפורים התחלתי במגרש הביתי שלי, ברפידים. נשלחתי לשם לכוננות שישי־שבת רגילה. לא שיערתי שהשישי־שבת הזה הולך להיות ציון דרך בתולדות המדינה. העיגול שעשיתי ביומן שלי סביב ה־6 באוקטובר 1973 נועד רק להזכיר לי שאני כונן באותו תאריך.

ביום שישי בבוקר ירדתי לרפידים בלי שום תחושה מיוחדת. אחר־הצהריים של אותו יום שישי הגיע מפקד הבסיס לעמדת היירוט ואמר שיש ידיעות שהולכת לפרוץ מלחמה ושנתכונן. הייתי הבכיר בעמדה. אספתי את המכונאים, חילקנו לכולם נשק ותדרכנו אותם איך להתנהג תחת אש ומה צריך כל אחד לעשות. אבל חוץ מזה לא היתה שום תכונה מיוחדת. בערב ראינו סרט והלכנו לישון. בשבת בבוקר צלצלו אלי מהמטה והודיעו לי שאני צריך לחזור לשם, כי המלחמה נראית ודאית. באותם ימים הייתי בתפקיד כלשהו במטה. שלחו לי מחליף ובתשע וחצי כבר הייתי בדרך. אני זוכר את ההרגשה המוזרה שהיתה לי כשנסעתי משדה דב למטה. כל תל־אביב היתה דוממת ואנחנו היינו המכונית היחידה כמעט על הכביש. בכל אופן, מלחמת יום הכיפורים לא תפסה אותי במקום הכי "חם" מבחינת חיל־האויר, אלא דווקא במקום הכי בטוח שלו.

את רוב ימי המלחמה עשיתי במטה. באותם ימים שקפצתי לטייסת לא הצלחתי לעשות שום דבר מיוחד מלבד פטרולים. היתה לי הרגשה שהנה המלחמה הולכת ונגמרת ואני נשאר בחוץ.

ב־18 באוקטובר כבר טסתי מרפידים. זה היה לקראת אור אחרון. שלחו אותי ואת מספר שניים שלי "לכבות את השמש" מעל התעלה. ביקשתי ממספר שניים שיוביל במקומי, כי אולי זה המזל הרע שלי, שאני לא פוגש באויר מיגים. הוא סירב. שלחו אותנו לאיזור הגשר של צה"ל, מאחר שהתקבלו דיווחים שהמצרים מפציצים שם. היה כבר די חשוך מסביב ולא ראו כמעט כלום. לפתע ראינו הבהקים של נפל"ם ותיכף אחר־כך ראיתי הליקופטר מי־8 מגלגל חביות נפל"ם על החבר'ה שלנו. הלכתי עליו ופוצצתי אותו בתותחים והוא "נמרח" ממש על קו המים. המשכנו משם לרפידים ולקחנו כוננות. קיבלתי מיראז' שעבר בצהרי אותו יום דרך התפוצצות של מיג־17 שהוא השתתף בהפלתו. המיראז' יצא מההתפוצצות שלם, אבל שחור כולו, וכשבאתי לשם המכונאים עוד עמלו בקרצוף הפיח מעליו. היתה לנו כבר הרגשה שזה הסוף, ואני חשבתי שאני הולך לסיים את המלחמה כשלזכותי ההליקופטר ההוא בלבד. אבל מתברר שטעיתי.

למחרת בצהריים הוזנקנו לחלק הצפוני של האגם המר. למצרים היתה שיטת תקיפה מיוחדת. הם היו באים בגובה נמוך, בגלים גדולים של מטוסים, מתרוממים תוך כדי פניה, תוקפים במקביל לתעלה ונמלטים מיד בחזרה לשטחם. היה לנו, לפיכך מרווח זמן מאוד מצומצם לתפוס אותם. הגענו לאיזור ראש־הגשר של צה"ל ומיד כשהתחלנו לפנות, גילינו ארבעה או חמישה זוגות של מטוסי סוחוי־7 מושכים בפניה שמאלית כדי להיכנס על כוחותינו. נכנסנו אחריהם. שיגרתי טיל על המטוס האחורי, שפוצץ אותו מיד. הזוג הקדמי שלהם הספיק לזרוק את הפצצות שלו ב"חצר", שבה חנו כוחותינו שהתכוננו לצלוח. המוביל של המבנה שהפלתי כבר לא הספיק. הוא פנה לברוח כשאני אחריו. רדפתי אחריו בגובה נמוך, כאשר בגלל המהירות הגבוהה המטוס כולו רועד וקשה לשים כוונת, עד שממש לפני ה"קיר" של הנ"מ המצרי הצלחתי לתקוע בו צרור ולהפילו.

חזרנו הביתה, ואני כבר הרגשתי די מסודר. אבל היום עוד לא נגמר. בסביבות ארבע וחצי שוב הזניקו אותנו לאותו איזור. המצרים ניסו אותה שיטה של הצהרים. שוב חזרתי עם שתי הפלות — הפעם של מטוסי סוחוי־20. בקרב הזה היה איזה קוריוז, שעד היום לא שכחו לי אותו. מלבד המיראז'ים השתתפו בקרב, מהצד שלנו, גם פנטומים. רביעיה של פנטומים נכנסה אחרי גל התקיפה הראשון שלהם, כך שהיא היתה ב"סנדוויץ'" לגבי גל התקיפה השני. הפצצה לא יצאה להם מזה, אבל אחד הסוחויים נכנס מאחורי פאנטום שלנו וממש סיכן אותו. אמנם בן הזוג שלי הלך וסגר על אותו סוחוי, אבל חששנו שהוא יספיק לתפוס את הפאנטום לפני שנפיל אותו. לא ידעתי את אות־הקריאה שלו ולא יכולתי להזהירו. כשהגעתי למסקנה שהמצב נעשה מאוד מסוכן עבורו צעקתי בקשר: "פאנטומים לשבור!" בן־הזוג שלי הצליח לבסוף להפיל את הסוחוי ההוא, אבל אחר־כך הפיצו עלי בחיל השמצה, שכשאני מגיע למוקד הקרב אני צועק לכולם לשבור, כדי שכולם יעזבו את המיגים שלהם וישברו, ואני אוכל להפיל בעצמי את כל המיגים...

חזרתי לרפידים. הבסיס היה במוראל גבוה מאוד. הופלו 11 מטוסי אויב. חלק גדול מהלחימה התנהל דרך הבסיס הזה, וצה"ל היה כעת צבא מנצח. בערב היתה מסיבה גדולה עם הרבה מאוד אמנים שבאו מהצפון.

בבוקר יום המחרת — ה־20 בחודש — הוזנקתי כמה פעמים, אבל לא נוצר מגע. לקראת ארבע וחצי הוזנקנו שוב ברביעיה לכיוון ג'אבל עוביד. כבר היינו רגילים שבשעה הזאת הם באים. ובאמת, בגובה 10,000 רגל גילינו זוג מטוסי מיג־21 מושכים

מפקד הכנף

מתכבד להזמינך

לערב לוחמים לציון יובל שנים לגיורא אפשטיין

* התייצבות לתובלה אוירית בטרמינאל הצבאי עד שעה 19:50
* הזמנה זו אישית ומהווה אישור כניסה חד פעמי לבסיס בצמוד לתעודה מזהה
* אין להביא מצלמות

הערב יערך בבסיס ח״א עובדה
ביום רביעי ט׳ סיון תשמ״ח
25 מאי 1988 בשעה 21:00

צפונה בפניה שמאלית זרקנו בידונים ורצנו אחריהם. הגעתי לעמדה טובה מאחורי האחרון שבהם ובערך בטווח של 1,000 מטר שיגרתי אליו טיל שפריר ופוצצתי אותו. עוד אני עסוק בשיגור, ופתאום אנחנו רואים עשרה זוגות של מטוסי מיג־21 עולים אלינו מלמטה, כמו פטריות. כאילו הם הכינו לנו מארב וכעת תפסו אותנו ועלו עלינו עם כוחות עדיפים מאוד.

נפרדנו לשני זוגות והתחלנו להילחם איתם. התחילה שם ״סמטוחה״ נוראית. בן־הזוג שלי ״הלך״ על אחד המיגים ונלחם איתו. הוא שיגר אליו טיל ונדמה לי שפגע בו, אבל כתוצאה מכך הוא נפלט מהקרב והלך הביתה. גם שני המיראז׳ים האחרים נאלצו לעזוב הביתה, לא לפני שאחד מהם הפיל עוד מיג. במשך כל השלב הזה המשכתי ברדיפה אחרי המיג שלי. ההוא עשה כל מיני תימרונים משוגעים בגובה נמוך, ספליט־אסים נוראים, שהעלו אבק מהקרקע כל פעם שנחלץ מהצלילה. ואני אחריו, עושה את הדברים האלה, קצת יותר אלכסוני. בינתיים ניסו כמה מיגים להיכנס אחרי. היה לי ברור שאם אני לא הצלחתי לשים כוונת על המיג שלפני, אף אחד לא יצליח לשים כוונת עלי. לבסוף, באיזה טאקט של משיכה, הצלחתי להכניס בו צרור כדורים ולהפיל אותו. בשלב הזה עזבו אותי שאר המטוסים מהמבנה שלי ונשארתי לבד, כשאיתי בקרב נמצאים בערך עשרה מיגים.

ברגע שגמרתי עם המיג שלי, שברתי מיד, ובאמת באותה שבירה ראיתי ששני מיגים שהיו מאחורי שיגרו עלי טילים. הם החטיאו וחלפו. רציתי להפוך אחריהם, אבל באותו רגע ראיתי הבזקים מלפנים: שני מיגים אחרים שיגרו עלי טילים מלפנים. כאן אין לך זמן להגיב בכלל. התכופפתי בכסא והתכווצתי עד שהטילים חלפו להם. תיכף היה מאחורי זוג נוסף ונאלצתי לשבור ממנו. למעשה, היתרון המספרי שלהם אינו מהווה בעיה כל־כך גדולה, כי בכל זמן נתון יכולים להימצא מאחוריך רק שניים או שלושה מיגים. פשוט אין מקום ליותר. אבל הבעיה היתה, שבגלל המספר הגדול שלהם, היה כלפי כל הזמן רצף של איומים ולא היה לי אף רגע פנוי לנשום, להתארגן או ליזום איזו פעולה התקפית.

באחת הפעמים ששברתי לזוג מיגים שמאחורי, הם חלפו אותי ועלו למעלה. הספקתי להרים את האף, לתקוע צרור ולהפיל אחד מהם, לפני שנאלצתי לשבור שוב. וכעת חוזר חלילה — שבירות ושיחרורים ושבירות, והכל בגובה נמוך מאוד.

הקרב נמשך ככה כמה דקות כשאני שובר ומתמרן כמו משוגע. בינתיים נפלטו חלק מהמיגים מן הקרב ולבסוף נשארה איתי רק רביעיה. ״שפכתי״ שניים מהם קדימה ותיכף אחר־כך שברתי גם לזוג השני וגם הוא עף קדימה. הסתכלתי לאחור ולא ראיתי יותר

מיגים. הזוג האחרון שלהם משך תלול למעלה והתהפך על הגב, כאילו בשביל לבצע לופ. עליתי אנכית למעלה ותפסתי אחד מהם הפוך על הגב, כשאני מגיע אליו בזווית של 90 מעלות. יריתי בו צרור ארוך אל איזור ה"קוקפיט" שלו. המיג לא נדלק, אלא השלים את הלופ. אחר־כך המשיך ישר ישר אל תוך האדמה, כמעט בלי להתפוצץ. זה היה המיג הרביעי שלי באותו קרב. שברתי מיד כדי לסכל תקיפה מאחורי, אבל שם כבר לא היה אף אחד. פתאום היו השמים נקיים לגמרי ממיגים וזה היה מין קונטרסט מפתיע מאוד, אחרי כל הלחץ והג׳י והמיגים. חזרתי לרפידים. המכונאים כבר חיכו לי ומשכו אותי החוצה מהמטוס. פשוט לא נשאר לי כוח לצאת משם בכוחות עצמי.

ביום האחרון למלחמה, ב־24 באוקטובר, נשלחתי עם עוד שלושה מטוסים לפטרל באיזור התעלה בשעות אחר־הצהריים. שמעתי בקשר שהבקר מורה לרביעיה אחרת להיכנס לקרב־אויר. לי הוא הורה להמשיך בפיטרול. התעלמתי מההוראה וחיפשתי את איזור הקרב. גיליתי זוג מיראז׳ים טס ממערב למזרח. לרגע חשבתי שאלה מיראז׳ים לוביים, אבל נוכחתי שהם מטוסים שלנו, שחוזרים הביתה מחוסר דלק. ראיתי מרחוק שלוש התפוצצויות. היה ברור שמתנהל שם קרב ומפילים מטוסים. המשכתי לרוץ לשם וגיליתי זוג מטוסים גבוה מעלי מדרום לצפון. נכנסתי אחריהם. שיגרתי טיל בצלילה. הטיל פגע, אבל המטוס לא התפוצץ. נוצרה רק נזילת דלק חזקה. אמרתי לעצמי: חבל, כי עכשיו אני צריך להמשיך לטווח תותחים ויתבזבז זמן יקר. באותה שניה קפץ הטייס. אמרתי לו תודה רבה והמשכתי אחרי זוג אחר שגיליתי.

שיגרתי טיל על האחורי. הטיל פגע והמטוס התפוצץ. נוצרה לי הזדקרות מדחס בגלל הטיל שעבר לפני האף. סגרתי מיד מנוע ונחלצתי מההזדקרות. המשכתי וגיליתי מיג נוסף שמיראז׳ יושב עליו ויורה. המיג לא נראה פגוע, אבל למרות זאת המיראז׳ עזב אותו והסתלק. שאלתי אותו ב"קשר" למה הוא לא מפיל את המיג. הוא ענה לי שהטייס נטש כבר. נראה לי מוזר. ניגשתי למיג במבנה מכונס ובאמת ראיתי תא ריק בלי טייס, והמיג ממשיך לטוס. המשכתי וגיליתי מיג נוסף. רדפתי אחריו, הגעתי למצב תותחים ופוצצתי אותו.

כעת השמים היו באמת נקיים ממיגים. חזרתי הביתה, לא הייתי שיכור ניצחון. ככל שאתה מפיל יותר מטוסים, אתה נרגש פחות. אתה מוותר על הטקסים. אפילו את הבאז המסורתי מעל הבסיס כבר אינך עושה. המחשבות מתמקדות דווקא במטוסים שלא הצלחתי להפיל.

עיירות וכפרים בסביבה

קהילות יהודיות בעיירות שבסביבת וולקוביסק

בעיירות רבות ובכפרים גדולים שבסביבת וולקוביסק היו קהילות יהודיות שנעקרו משורשיהן בתקופת השואה. אחדות מהן (זלווה, סוויסלוץ׳, פייסק, פורזבה, קרמינצה ועוד) זכו לספרי־זכרון מיוחדים. הואיל ולכל העיירות האלו שימשה וולקוביסק כמרכז, אנו רואים צורך לספר בספר זה גם על העיירות האלו, שהיהודים שהתגוררו בהן עשו את דרכם האחרונה בתקופת השואה דרך וולקוביסק, שכן הגרמנים העבירו אותם לעירנו ומשם הועברו יחד עם יהודי וולקוביסק למחנות־המוות.

זלווה

על גדות נהר זלוויאנקה המשתפך לניימן שכנה עיירה זו, במרחק של 20 קילומטר מוולקוביסק. סביבה היו עשרות כפרים ואחוזות שהיו מאוכלסים ברוסים פרבוסלבים ומיעוט פולני, אך התגוררו בהם גם משפחות יהודיות. את פרנסתן מצאו על ידי חכירת האחוזות של הפריצים שהעדיפו לחיות בחו״ל.

בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר הצבא הגרמני התקדם וכבש כמה מיבצרים בהם התבצרו חיילים רוסיים, התחילה האוכלוסיה הרוסית־פרבוסלווית לעבור לרוסיה. כך, עשו גם רבבות יהודים שגרו בקירבת הגבול הארוך בין גרמניה ורוסיה, וכך נוצרו שיירות של פליטים יהודים שנעו בכיוון מזרחה, ובדרך מנוסתם השתהו והשתקעו רבים מהם בזלווה. תושבי זלווה היהודים קידמו את הפליטים האלה בסבר פנים ועזרו להם להסתדר בעיירה.

כשלוש שנים שלטו הגרמנים בחבל ארץ זה. הם השתדלו להנהיג חוק וסדר בתחומי שלטונם, הקימו ועד אזרחי שבראשו עמד יהודי ששלט בגרמנית, פתחו בית ספר מאולתר לילדי היהודים ולאט־לאט חזרו החיים למסלול תקין. עד־מהרה התברר כי הגרמנים ניצלו את הועד האזרחי המקומי לטובתם הם. הם הנהיגו עבודות כפייה, בעיקר ביער, והחרימו כל מה שנשאר עוד בידי התושבים. המחסור בצרכי־מזון החמיר, הרעב גבר, וסֵבל רב ותלאות היו מנת חלקם של היהודים.

העיירה עברה משלטון לשלטון בתקופת המלחמה ולאחר המהפכה הבולשוויקית הוקם בעיירה שלטון של קומוניסטים, שלא החזיק מעמד זמן רב, כי הפולנים כבשו את העיירה. בתקופות־ביניים, בין שלטון לשלטון, השתלטו כנופיות שונות על העיירה, בזזו והשמידו את כל מה שנשאר ליהודים — ונשאר מעט מאד.

בשנת 1793 פלשו הרוסים לזלווה ואז היו בעיר 846 יהודים ששילמו מסים. בשנת 1897 הגיע מיספר היהודים ל־1,844, והם היוו 66 אחוז מכלל האוכלוסיה. כשקמה ממלכת פולין העצמאית לאחר מלחמת העולם הראשונה, היה מספר היהודים בעיר 1,319, והם היוו 64 אחוז מהאוכלוסיה הכללית.

חיי הקהילה

תפקיד חשוב בחיי הקהילה היהודית מילא כמובן הרב, אשר בידיו היה מופקד פנקס הקהילה והוא רשם לידות, סידר חופה וקידושין, הוציא פסקי־דין בבוררויות, החליט בשאלות כשרות וכו׳.

הרב גר בבית הצמוד לבית־הכנסת וקיומו הצנוע הובטח על ידי כך שמכירת השמרים היתה בסמכותו הבלעדית. האיש השני לפי מעמדו היה החזן שהיה גם השוחט והמוהל. בלוויות ובסדרי קבורה טיפלה ה״חברה קדישא״ שחבריה היו מתנדבים. לעניי העיר, לאלמנות ויתומים דאגו עסקנים, נשים צדקניות ואחרים.

לקראת חג הפסח היתה נערכת מגבית ״מעות חטין״ לשם אספקת מצות לנצרכים. לפני ה״ימים נוראים״ היו מעמידים בכניסה לבית המדרש ״קערות״, כשעל כל אחת מהן כתובת המעידה על מטרת ״הקערה״. בבית־הכנסת ובבתי־המדרש נמצאו תמיד מתנדבים שמילאו את התפקידים של בעל־תפילה, בעל־קריאה, בעל־תקיעה וכד׳.

ה״שולהויף״ כמרכז רוחני

כיכר ה״שולהויף״ היתה לב־לבה של העיירה וכאן התרכזו גם כל בנייני הציבור. בית־הכנסת היחיד בעיירה היה בנוי לבֵנים ואבנים. ארון־הקודש היה מעשה ידי אמן, אשר הקדיש לו עשרות שנים מחייו. בעבודת־ידיים התקין וביצע באמצעים פרימיטיוויים (חשמל לא היה עוד אז) עבודה אמנותית נדירה. בהיפתח הארון — היה ספר התורה מוגש על כפות רגליו של אריה, ומעל הפתח החלו לרחף בעלי כנף כשהם מלווים בקולות תופים ומצילתיים. התצלום של ארון־הקודש הזה מופיע באנציקלופדיה העברית בכרך ד׳.

כל מאורע ציבורי, ואף משפחתי, צויין בכיכר ה״שולהויף״. כאן נערכו חתונות, חגיגות ״בר מצווה״, לוויות וכו׳. כאשר היו מלווים את המת בדרכו האחרונה היו החנויות של היהודים סגורות. בחודש אלול היתה הכיכר שוקקת־אדם. אנשים, נשים וטף היו באים להתפלל ולומר ״סליחות״ באשמורת השניה של הלילה, כשבידיהם פנסי־רוח מאולתרים. ב״ימים נוראים״, בשעת ההפסקה בתפילות, היתה הכיכר מתמלאת ביהודים עטופי טליתות. אלה היו ״המהדרים״ שהיו באים וחוזרים הביתה, כי לא סמכו על העירובין.

בכל בית־מדרש נמצאו ארונות גדושים בספרי דת והגות, ובכל הזדמנות, בעיקר בין ״מנחה״ ל״מעריב״, היו הלמדנים נותנים שיעור בגמרא או במשנה ל״עמך״. תשמישי קדושה היו נוהגים

להביא מהעיר הגדולה, אך גם לֵייבוש, סופר סת״ם מזלווה עצמה, עשה לא מעט בתחום זה.

איגוד מכבי־אש היה, לכאורה, איגוד ממשלתי, אך כל חבריו, פרט למפַקד, היו יהודים, והם גם שייסדו את התזמורת של מכבי אש. הציוד הדל לכיבוי שריפות (כמה משאבות־יד וחביות) אוחסן בצריף־עץ במרכז העיר, ששימש גם כתיאטרון מאולתר. כאשר היתה פורצת שריפה הוזעקו מיד הכבאים, ובעלי הסוסים היו רותמים את סוסיהם כדי להביא את הציוד למקום השריפה, אך על פי רוב היו מאחרים, ורק הרוח היתה מונעת את התפשטות השריפה...

חיי יום־יום בעיירה

מרבית המשפחות היו ברוכות־ילדים והיו מתגוררות בבית פרטי שעבר בירושה מדור לדור. רפת או אורווה היתה צמודה לבית וכן גם מחסן לעצי הסקה. מאחורי הבית היתה חלקת אדמה קטנה וכן גם כמה ערוגות לירקות.

בשולי העיר, על יד הנהר זלווינקה, היה אָחוּ של מאות דונמים, ששימש מקום מרעה טבעי לבהמות והיה שייך ליהודים. רועים יהודים היו מוציאים את הפרות למרעה.

באר מים היתה באמצע הכיכר, והיא סיפקה מים לצורכי הבית, ובימי ״הירידים״ גם לאיכרים ולסוסיהם. עקרות־הבית היו מכבסות במי נחל הזלווינקה. ליום הכביסה היו מגייסים גם את הילדים שבמשפחה. יתר הבארות היו בסביבות בתי המגורים.

בית־המרחץ היה פתוח רק בסוף השבוע. כל המשפחה נהגה ללכת להתרחץ בצוותא. לאחר שהייה של כמה שעות תוך כדי שפשוף הגוף ב״מטאטא״ (בעֶזימל) ובמים רותחים ושטיפה אח״כ במים קרים, היו חוזרים הביתה נקיים ורעננים. בקיץ העדיפו להתרחץ בנחל, ולכן רובם ככולם ידעו לשחות.

בית־הקירור היה מרתף רחב־ידיים בקצה כיכר ה״שולהויף״ ובו אוחסנו מאות טונות של גושי קרח, שהובאו בהתנדבות מהזלוויאנקה בחורף. מלאי קרח זה היה חיוני בימות הקיץ, ונועד בעיקר לחולים עם חום גבוה. התרופה הבדוקה במקרים כאלה היתה — לשים קרח על המצח. בימות הקיץ שימש הקרח גם לשימור מיצרכי־מזון מסויימים ולייצור גלידה בצורה פרימיטיוית.

התזונה לא היתה מגוונת. התפריט העיקרי הורכב מלחם, תפוחי־אדמה וקטניות, ובעונת הסתיו גם ירקות ופירות. האמידים היו כובשים מלפפונים בחביות ואיחסנו אותם במרתף. בשר או דגים אכלו רק בשבת וביום חג.

הירידים

זלווה היתה ידועה כעיר־מסחר כבר בשנת 1800. בימים ההם החלו היהודים להביא ממוסקבה ומערים אחרות פרוות, עורות וסוסים. בשל מיקומה בין הכביש־הראשי לבין תחנת מסילת הברזל התפרסם הדבר, וסוחרים מהסביבה הקרובה והרחוקה היו מגיעים העירה.

הירידים של זלווה היו לשם־דבר. כל העיירה היתה מתכוננת ליריד, כי ההכנסה מיום כזה הספיקה לקיום במשך כמה שבועות. האיכרים היו נוהרים מעלות השחר ברכב וברגל ליריד כדי לתפוס מקום טוב ברחבה לעגלותיהם.

כמחצית מיהודי העיירה היו סוחרים וחנוונים. המרכז המסחרי, שהיה בנוי בצורת מ׳ סופית, היה בבעלות משפחה גרמנית, שגבתה שכר דירה מבעלי החנויות והדירות הצמודות, שאיכלסו את המרכז משלושת עבריו, כשהצד הרביעי מיועד לשוק הבהמות.

מיגוון הסחורות בחנויות היה צנוע ומצומצם ביותר. הצרכנים הסתפקו במועט, ולפיכך היה הפדיון ברוב החנויות מועט. מכבש המסים היה כבד, ובעיקר הצטיין בסחיטה מהיהודים שר האוצר הפולני גראבסקי, שהיה בזמנו המניע העיקרי לעליה הגדולה, שנקראה על שמו — ״עלית גראבסקי״.

ירחמיאל מורשטיין

נוף של ליסקובה

יונה ברוכנסקי

עיירתי ליסקובה

ספק אם מישהו יודע מתי נוסדה העיירה הזו, אך לפי המצבות שבבית הקברות הישן, שרובן היה מכוסה אדמה ואיזוב, ניתן לשער כי יהודים גרו בליסקובה במשך מאות בשנים.

לעיירה אפשר היה להגיע בדרכי־עפר בקיץ, ואילו ביתר עונות השנה היתה ליסקובה כמעט מנותקת, מחמת בוץ ושלג שכיסו את כל הדרכים, וכבישים טרם היו אז. התחבורה בין ליסקובה והערים השכנות התנהלה בעגלות רתומות לסוסים. בשנות השלושים נעשה נסיון להפעיל אוטובוס בקו וולקוביסק־ליסקוב־רוז׳נוי, אך לאחר זמן קצר התברר שזה לא משתלם וה״קו״ נפסק. רק ב־1938 קנו בעלי העגלות אוטובוס חדש והקימו מעין קואופרטיב לתחבורה.

כמעט כל בתי היהודים היו במרכז העיירה וכן גם החנויות שלהם, אך עיסוקם העיקרי של היהודים היה — מלאכה. שתי טחנות הקמח שהופעלו ע״י קיטור היו אף הן שייכות לכמה שותפים יהודים, והאיכרים מכל הסביבה היו מביאים דגן וחיטה לטחינה. אחת לשבועיים נערך ״היריד״ שסיפק פרנסה להרבה יהודים.

שלושת השוטרים שהיו בעיירה היו כמעט מחוסרי תעסוקה בימים רגילים, מה שאין כך בזמן ״היריד״, כאשר לא מעט גויים היו משתכרים ומתהוללים. בדרך כלל היה דו־קיום בשלום בין יהודים ונוצרים, ובחתונות ושמחות אחרות של יהודים אפשר היה לראות גם הרבה נוצרים. ביום כיפורים ובראש השנה היו גם נוצרים באים לבית הכנסת היחידי בעיירה כדי ליהנות מזמרת החזן והמקהלה. דומה שעיירתנו היתה בין העיירות המעטות שהרשו לעצמן את התענוג לקיים בקביעות חזן, והיה זה דווקא חזן צעיר שהגיע אלינו מרוז׳נוי והקסים את כל יהודי העיירה בקולו הערב. פרט מעניין: לאחר שהחזן הזה התחיל לשמש בכהונתו נודע לפרנסי העיירה, כי לפני כמה שנים היה אותו חזן בהכשרה באחוזה אדמקובה יחד עם עוד צעירים יהודים שהכשירו עצמם בחקלאות לקראת עליתם ארצה. רבים ראו בכך פסול והעיירה כולה התפלגה לשני מחנות: אלה שדרשו לפטר את החזן ואלה שלא ראו פסול בהכשרה. בסופו של דבר הוחלט להביא את העניין בפני הדיין מקוסובה, והדיין פסק כי לייב קרשינסקי, זה שמו של החזן, הוא ״כשר״ לחזנות וההכשרה שעבר אינה פוסלת אותו להשמעת ״הרינה והתפילה״.

ליסקובה — יערות סביב לה, והם מתפשטים עד לפולסיה הרחוקה. גם אחוזות גדולות של ״פריצים״ פולניים ושדות־מרעה רבים מקיפים את העיירה. יהודים רבים בעיירה התפרנסו גם מחכירת אדמות של ״פריצים״. כל בתי העיירה בנויים מעץ והגגות היו מכוסים בלוחות דקים. שריפות היו דבר שכיח בעיירה ומכונות כיבוי צריך היה להזמין מרוז׳נוי, ועד שאלו היו מגיעות עשתה השריפה שמות. לרשות הכבאים המקומיים עמדו רק

מקהלת בית הכנסת בליסקובה עם החזן לייב קרשינסקי

חביות עם מים על עגלות ומלאכת הכיבוי שלהם היתה פרימיטיווית מאד. רק בעלי־בתים אמידים יכלו להרשות לעצמם לבַטֵחַ את בתיהם, אך "הנשרפים" מדלת העם נזקקו לרחמי שמים ולרחמי יהודים... ראוי לציין, כי כל המכובדים בעיירה התנדבו למכבי־אש, וביניהם ה"פֶלדשר" של העיירה גולדמן, שהיה במשך זמן רב הכתובת היחידה לחולים. לאחר פטירתו הגיע לעיירה רופא מוסמך לא יהודי, אך חולים רבים התגעגעו דווקא ל"פלדשר" הלא מוסמך, שיצאו לו מוניטין כמומחה גדול למחלות פנימיות.

כמעט לכל המשפחות היהודיות היו פרות. עודף החלב שימש להכנת גבינות וחמאה. בכל בית היה גם מרתף ששימש לאחסון תפוחי־אדמה, כרוב, מלפפונים וירקות אחרים. הירקות שאוחסנו במרתף היו טובים לאכילה במשך כל השנה. גם פירות היו בשפע ביערות הסמוכים ועקרות הבית התמחו בהכנת ריבות שונות מפירות אלה. את הפטריות היו מייבשים ומרק פטריות ליסקובי היה מעדן ממש. גם האווזים של ליסקובה יצאו להם מוניטין בסביבה, כי הם היו שמנים ומפוטמים כראוי וסיפקו שומן למשך כל השנה. הנוצות שלהם הביאו אף הן תועלת רבה. בתוך כל השמיכות והכרים של יהודי ליסקובה יכולתם למצוא את נוצותיהם של האווזים. מריטת הנוצות העסיקה את כל נשי העיירה.

בחורף, כאשר רק קפאו הנחלים, התחילה עונת הספורט החורפי, ובעיקר ההחלקה על הקרח. את המגלשים הכינו הצעירים במו־ידיהם, ולא היה צורך לשם כך אלא בשתי חתיכות עץ, לפי מידת הרגל, ופסי ברזל בתוכן. במגלשים פשוטים אלה יכלו בני ליסקובה להתחרות עם בעלי מגלשים מודרניים ביותר. את כל צעירי העיירה אפשר היה למצוא בשבת אחרי הצהריים על מגרשי הקרח. אותה שעה היו ההורים מקיימים את מצוות "שֵינָה בשבת" ואילו בניהם ובנותיהם החליקו על הקרח וערכו תרגילי אקרובאטיקה מרהיבי־עין. לא מעטים היו נופלים לתוך בור קרח אשר מתחתיו היו מים זורמים, וכדי שלא יספגו מכות מההורים היו מובילים אותם להתייבש ב...בית הכנסת, שבו היו תנורים גדולים מלבֵנים ועד תפילת "מעריב" היו הבחורים מתייבשים.

היו בליסקובה מוסדות חסד וצדקה שדאגו לדל ולאביון, ונשים צדקניות שהיו עוברות מבית לבית כדי לאסוף "צדקה". ראוי לומר, כי הנשים עבדו בפרך ממש. הן היו מכבסות במו־ידיהן, אופות חלה בעצמן, תופרות מלבושים לבני המשפחה, מסיידות את הדירה, מכינות משקה מדבש ("מֶד"), אופות מצות וכו' וכו', אך לעולם לא התאוננו חלילה.

הקשרים של העיירה עם וולקוביסק היו הדוקים מאד, אם כי כדי להגיע מליסקובה לוולקוביסק צריך היה לנסוע כל הלילה בעגלה רתומה לשני סוסים. לעתים די תכופות היו העגלות שוקעות בבוץ או בשלג ובעל העגלה והנוסעים גם יחד היו צריכים "א שטופ טָאן", כלומר — לרדת במחילה מהעגלה ולדחוף. את הדואר מרוז'נוי היה מביא העגלון בנימין קוז'ביצקי והוא גם קיבל מהרשות אקדח כדי שיוכל לעמוד על נפשו במקרה שלסטים יתקיפו אותו, אך ייאמר מיד, כי אף פעם לא הותקף וספק אם האקדח פלט כדור אי־פעם...

כשפרצה המלחמה בין פולין וגרמניה, נודע על כך ליהודי ליסקובה באיחור מסויים. הרדיו היחידי בעיירה היה אצל בעל

מסיבת חנוכה של צעירי ליסקובה

בית־המרזח הפולני, והרדיו הזה השמיע בלי הרף פזמון אחד: "אף כפתור אחד לא יתנו הפולנים לגרמנים". ואם הרדיו אומר — מי לא יאמין?

לא עברו ימים רבים והעיירה הוצפה בחיילים ושוטרים שברחו מהחזית. הבהלה היתה גדולה. מבוקה ומבולקה. הפולנים הצליחו לגלות את האוטובוס היחידי שהיה מוסתר בתוך ערימת שחת והחרימו אותו לצרכיהם, וכן גם סוסים ועגלות. איש לא ידע מה ילד יום, עד שבא המהפך, ובהתאם לחוזה ריבנטרופ-מולוטוב הועברה ליסקובה לשלטון הקומוניסטים, לברית המועצות. היהודים שמחו מאד על המהפך הזה. החיילים שהתגייסו לצבא הפולני התחילו לחזור לבתיהם, חיילים של הצבא האדום נכנסו לעיירה, ובעקבותיהם התחילו מאסרים של בורגנים, בעלי אחוזות, פקידים פולנים וכל מי שנחשבו בעיני הקומוניסטים לבורגנים. בין העצורים היו גם הרב וכמה כמרים, אך לאחר זמן קצר שחררו אותם.

עד־מהרה התחילו להגיע לעיירה פליטים יהודיים מהמקומות שנכבשו על ידי הגרמנים. בפי כולם היו סיפורי זוועה על יחס הגרמנים ליהודים. יהודי ליסקובה עשו כמיטב יכולתם להקל על המצוקה של הפליטים האלה עד שהשלטון הסובייטי העביר את מרבית הפליטים לרחבי רוסיה. חייטים, סנדלרים, נגרים ובעלי מלאכות אחרות התארגנו במסגרת של קואופרטיבים, סוחרי העצים התחילו לעבוד כפקידי השלטון, רבים הועסקו בחפירת כבול, ששימש גם כחומר להפעלת טחנות הקמח. נפתח בי"ס שהלימודים בו התנהלו ביידיש, אך לאחר זמן קצר נסגר וילדי היהודים עברו לבית־ספר רוסי שקלט גם את הילדים שבסביבה. היו קשיים באספקת מזון, תורים גדולים השתרכו החל משעות הבוקר המוקדמות לרכישת סוכר, שמן ומצרכים חיוניים אחרים. צרכנייה אחת ויחידה שימשה את כל הסביבה.

במשך הזמן התייצב השלטון והנהיג גם סדר. התחילו לפַתֵח את האיזור ולא רחוק מהעיירה הוקם גם שדה־תעופה צבאי. אסירים שהובאו מרוסיה עבדו בסלילת כבישים. יהודים מליסקובה שהיו להם סוס ועגלה נאלצו אף הם להוביל אבנים ממרחקים לשדה־התעופה הזה. טאנקים וחיל־שריון עברו בעיירה, בבית הספר לימדו איך להתגונן בפני גאזים. בדיבור אחד — היה "שמח" בעיירה.

כך התנהלו העניינים עד ה־22 ביוני 1941, כשפרצה מלחמת גרמניה־ברית־המועצות. התחילה בריחה גדולה מזרחה, וראשוני הבורחים — פעילי ה"קומסומול" והמפלגה הקומוניסטית, וביניהם יהודים רבים. היתה אנדרלמוסייה גדולה בעיירה, שוב גייסו צעירים, והפעם לצבא הסובייטי.

הגרמנים נכנסו לעיירה מלווים בתותחים, טאנקים וכל מיני כלי־משחית. מיד צצו נוצרים ששיתפו פעולה עם הגרמנים שסיפקו להם גם תוצרת חקלאית וכל מיני מזונות וגם כל אינפורמציה שהיתה דרושה להם. היהודים הסתגרו בבתיהם מבוהלים והמומים. כאשר החזית התרחקה מהעיירה התחילו הגרמנים "לטפל" ביהודים. הצעד הראשון — אספו את כל היהודים, מקטן ועד גדול, במרכז העיירה, סידרו את כולם בשורות כשמולם עומדים גרמנים חמושים. בקירבת מקום עמדו תושבי העיירה הנוצרים שבאו "לחזות בהצגה". הגרמנים הסתפקו הפעם בהקראת הגזירות הראשונות. בין היתר נצטוו היהודים לגייס כסף וזהב ולמסור לידי הגרמנים במשך כמה ימים. ליסקובה לא היתה משופעת ביהודים עשירים וקשה היה ל"יודנראט" המקומי לגייס את הקונטריבוציה שהוטלה על ידי הגרמנים. נקראה אסיפה של כל היהודים בבית־הכנסת והרב הכריז "חֵרם" על כל מי שיש ברשותו כסף וזהב ואין הוא מוסר ליודנראט. ה"חרם" השפיע. רבים מכרו כל מיני חפצים לנוצרים שבסביבה ובלבד לגייס כסף. למועד שנקבע על ידי הגרמנים היה בידי היודנראט הסכום המבוקש והיהודים נשמו לרווחה.

ראוי לציין בהזדמנות זו, כי ביודנראט המקומי היו עסקנים מוכשרים ובראשם אברהם קוזביצקי, והם הצליחו לתַמרן בדרכים שונות כדי לספק את תביעות הגרמנים. בין חברי היודנראט היה גם משה רזניק, שהתנבא כי סופם של יהודי ליסקובה קרוב ורבים חשבו כי הוא יצא מדעתו.

גטו לא היה בליסקובה, אך הגזירות באו בְזו אחר זו. היודנראט היה מספק לגרמנים את העובדים בהתאם לתביעותיהם. חייטים וסנדלרים היו מתקנים את מדיהם ומגפיהם של הגרמנים וקבוצות של צעירים הועסקו בתיקון דרכים. לעומת מצבם של היהודים בערים ובעיירות אחרות היה מצב יהודי ליסקובה לא כל כך גרוע, והיו גם גרמנים שהיו מבקרים בבתי יהודים ואף ניסו להתיידד עימם. היודנראט עזר למעוטי־יכולת וסיפק להם מזונות וכנראה שהידיעות על מצבם הטוב יחסית של יהודי ליסקובה גרמו לכך שנהרו לכאן פליטים מהעיירות הסמוכות והם אמנם קיבלו סיוע במזון ובשיכון כלשהו.

בסביבות ליסקובה פעלו קבוצות לא גדולות של פרטיזנים, שמפעם לפעם הגיחו ממחבואיהם ביערות וביצעו פעולות־נקם. בין היתר הם שרפו את האחוזה במוגלובצה על כל מה שהיה בתוכה, כדי שהגרמנים לא יקבלו ממנה אספקה. הגרמנים היו עורכים לעתים תכופות התקפות על יעדים שלפי עדויות שונות נמצאו שם פרטיזנים, אך בלי הצלחה יתירה. איכרים בסביבה שיתפו פעולה עם הפרטיזנים. באחד הימים ערכו הגרמנים מצוד גדול על אכרים אלה, ומאות מהם נתפסו והובלו לבית הקברות הקתולי והוצאו להורג. את הקבר חפרו לפני כן פועלים יהודים שנשלחו למלאכה זו על ידי היודנראט. אותו יום עלו צעקותיהם של בני משפחות ההרוגים עד לב השמים ממש. הרבה יהודים עמדו בקירבת מקום ובכו בכי מר.

בנובמבר 1942 התחילו הגרמנים לגייס עגלות וסוסים מכל הסביבה. לא קשה היה לנחש לאיזה צורך. היו נוצרים, שהיו להם קשרים עם הגרמנים, שמיהרו להודיע לשכניהם ומכריהם היהודים, כי הגרמנים מתכוונים לגרש את כל היהודים מהעיירה והפצירו בהם שיברחו או ימצאו מחבוא. רק מעטים ברחו. אבות לא רצו להשאיר את ילדיהם ונשיהם. "מה שיקרה לכולם — יקרה גם לנו" — אמרו רבים ונשארו במקום. לא מעטים איבדו את עצמם לדעת לפני הגירוש על ידי נטילת רעל. כל יהודי העיירה הועברו לוולקוביסק וסופם היה כסופם של יהודי וולקוביסק. כל בתי היהודים במרכז ליסקובה נשרפו על ידי הגרמנים כשהתחילו לסגת לאחר כשלונותיהם בחזית. הצעירים שהצטרפו לפרטיזנים, שגם הם לא האירו פנים ליהודים, והצליחו להישאר בחיים לאחר שעברו שבעה מדורי גיהינום, עוד הספיקו לראות את ליסקובה שנחרבה.

שברירי זכרונות מליסקובה

העיירה ליסקובה היתה מוקפת יערות, כפרים חקלאיים ואחוזות של "פריצים". אחוזות אלו התנהלו בדרך־כלל על ידי יהודים שהיוו גם את מרבית האוכלוסיה של ליסקובה. היהודים התגוררו ברובם במרכז העיירה ופרנסתם באה להם ממסחר ומלאכה. ימי השוק (הירידים) היוו את מקור הפרנסה העיקרי. עגלות רבות עם איכרים הופיעו בעיירה ובהן התנובה החקלאית של האיכרים שנחטפה בידי היהודים. היה זה מעין מיסחר־חליפין, שכן לאחר שהאכרים מכרו את תוצרתם פשטו על חנויות היהודים והצטיידו בכל מיני מיצרכים שהיו דרושים להם.

בליסקובה היה בית ספר פולני, אך בימי שבת היו היהודים פטורים מלימודים, פרט לימי ראשון בשבוע כשבית הספר היה ממילא סגור. את השעורים שלמדו בימי שבת היינו מקבלים מהתלמידים הנוצרים. כאשר הנאצים עלו לשלטון התחילו להרגיש באנטישמיות מצד התושבים הפולנים, ואחד הביטויים לכך היה בעובדה שהתלמידים הנוצרים לא נתנו לנו את השעורים של שבת. גם המורים התנכלו לתלמידים היהודיים בדרכים שונות.

עברית למדנו אצל מורים פרטיים. אחת לשבוע היינו מקבלים שעור של לימודי דת יהודית מהמורה חנה ליברמן. עם סיום בית הספר המקומי נסעו רוב התלמידים לוולקוביסק כדי ללמוד בגימנסיה "תרבות" או לרוז'נוי.

בית כנסת אחד היה בעיירה ובערב שבת אפשר היה למצוא את כל יהודי העיירה בתוכו. תמיד עומדת לעיני התמונה כאשר אבא חוזר יחד עם אחי מבית הכנסת הזה. הבית מוצף אור, הקידוש שלו מושמע בנימה חגיגית ועל השולחן עולים המאכלים המיוחדים לשבת.

אהבתי דווקא את החורף בעיירה, ובעיקר נמשך לבי לערבי החורף, כאשר היינו יוצאים במגררת־שלג רתומה לסוסים מקושטים בפעמונים ומקיפים את העיירה. עוד תמונה שחרותה בזכרוני היא — אפיית המצות לפסח. אני רואה בעיני רוחי את האשה שלָשָה את הבצק בתוך אגן־נחושת מבהיק, לידה עומדת עוד אשה שמחַלקת את הבצק למנות קטנות וסביבן נשים שרוּדות מהתנור.

ליסקובה היתה מוקפת ביערות ובימי הקיץ היתה זו לנו חווייה מיוחדת במינה כשהיינו יוצאות עם סלים גדולים ומלקטות פטריות, אוכמניות, תות ועוד כל מיני פירות, שהיו מצויים בשפע ביערות אלה.

שתי תנועות נוער היו בעיירה: בית"ר ו"החלוץ". כאשר הגיעו חברי בית"ר מכל קצוי פולין להכשרה באחוזות סביב העיירה — היתה העיירה שוקקת חיים, וגם אלה שהיו רחוקים מציונות התחילו לחשוב על עליה. אגב, משפחת אבי עלתה לארץ ישראל עוד בשנת 1914 והתישבה בנוה־צדק אשר ביפו, אך אבי שהיה בכור הבנים, ואחיו יקותיאל נשארו בעיירה. אבי, אליעזר קרבצ'יק ז"ל, היה ראש הפעילים למען הקרנות הציוניות וסבי, הרשל נוביק ז"ל, מילא אף הוא תפקידים ציבוריים שונים, ובין היתר ניהל את הבנק היחיד בעיירה — קופת גמילות חסדים.

טובה שנטל (קרבצ'יק)

מכבי אש בליסקובה עם המפקד גולדמן (1936)

שמואל סידרנסקי

וולפ עיירתי

כאילו מבעד לדוק של ערפל אני רואה את עיירתי — וולפ. לכאורה, עיירה ככל העיירות, אך מבחינות רבות היא היתה בכל זאת שונה ומיוחדת, שלא לדבר כבר על בית־הכנסת המיוחד שלה, שמכל קצווי עולם באו להסתכל בו.

היהודים היוו את רובה של האוכלוסיה בוולפ ופרנסתם היתה בעיקר על סיפוק הצרכים של איכרי הסביבה ברדיוס של 20 — 15 ק״מ. בזמני לא היה חשמל בעיירה וממילא לא היתה תעשיה, אך קצבים, עגלונים, חייטים, נגרים, בנאים, ובעיקר חנוונים, היו בשפע. גם במפלגות לא היה מחסור, ממש כבעיר גדולה.

לרחובות העיירה לא היו שמות והם נקראו לפי מיקומם, כלומר — אם רחוב מסויים הוביל לכפר לַזִי — נקרא הרחוב ״לַזֶיֶר גאַס״ וכד׳. בעצם גם האנשים לא נקראו לפי שמות משפחותיהם, כרגיל וכמקובל, אלא בהתאם לשם הפרטי של אביהם או אִמָם, תלוי מי היה הדומיננטי במשפחה: שמואל חיה־מיכלֶס, דוד לֶייזרס וכד׳.

ליהודי וולפ היה שלטון מיוחד, פרט לְרָשות הכללית לה היו כפופים כל התושבים. שלטון מיוחד זה לא היה אלא פקיד (״סולטיס״) יהודי שנבחר ע״י היהודים. פרט לזה היה גם ועד הקהילה, שהיה מטפל בצרכיה של הקהילה היהודית: רב, שוחט, בית־מרחץ, מקווה, בתי־מדרש וכיו״ב.

בסכסוכים רגילים שבין יהודי ליהודי היה פוסק רב העיר לפי דיני התורה, ואילו בסכסוכים יותר רציניים או בסכסוכים בענייני קרקעות, היו פונים לבית־המשפט הממשלתי בגרודנה.

משהגעתי עד כאן הסתבר לי, כי לא לפי כוחי לכתוב סקירה ״אוביקטיווית״ על עיירתי ובלי נימה אישית סוביקטיווית — זה ״לא ילֵך״, ומכאן ואילך אספר גם על עצמי, תולדותי וחוויותי בוולפ, ועם הקוראים סליחה.

נולדתי בשלהי שנות העשרים של המאה הנוכחית בבית שכל חלונותיו היו שבורים כתוצאה מהפגזות כל הכוחות הלוחמים: רוסים—גרמנים, בולשביקים—פולנים. היה זה בית עשוי עץ טיפוסי, שלגגו היו שני שיפועים גבוהים כדי שהגשם והשלג לא יחדרו. לבית היה מחובר אָסָם, אשר לעתים תכופות שימש גם כרפת, וכן גם חדרון שקראנו לו ״די קרֶעמל״ — חנות זעירה, אשר בימי חג הסוכות הפכה לסוכה עם פתיחת גגה ועם ריפוד התקרה בענפים ובסכך. כתום שמונת ימי החג היו מורידים את הגג והסוכה הפכה שוב ל״קרֶעמל״... זהו מה שנאמר — ״חול וקודש משמשים בערבוביה״. היה גם מחסן שם עמדו המאזניים לשקילת גרעיני־תבואה, קמח, תפוחי־אדמה וכד׳. בחורף אחסנו שם גם תפוחי־עץ עטופים בהרבה קש, להגנה מפני הכפור. על מדפים אחדים במחסן עמדו ספרי־קודש וכן גם ספרו של יוסף פלַוויוס על מלחמת היהודים בכריכה מהודרת. כנראה שבעיניו של מי שמִיֵן את הספרים נחשב גם ספר זה לקדוש... באסם — הרפת היו תאים לשתיים־שלוש פרות ולסוס וכן גם מקום מיוחד לעגלה אחת.

הכניסה לבית היתה דרך המטבח. שני חדרי־שינה היו בבית וחדר־אוכל (היום קוראים לזה ״סַלון״) וזכור לי, כי בחדר־האוכל היו תלויות שתי תמונות גדולות — של הגאון ר׳ אליהו מוילנה ושל הברון הירש. מדוע בחרו דווקא בשני אישים אלה לקישוט הבית — לא אדע, אך זכור לי, כי הברון הירש היה גלוי־ראש ועם שפם גזוז.

לפי מיתאר הבית ניתן לדעת מה היה מקור הפרנסה של בני־הבית: חקלאות וגם מעין פונדק. הכפריים שהיו באים ליריד היו מכניסים את הסוסים שלהם לאסם והם עצמם היו לנים בחדר המגורים, בסלון, על קש שהיה מפוזר על הרצפה. הם גם יכלו לקבל בבית אוכל, שתייה (בעיקר ״וודקה״) ומשהו לקינוח סעודה. 20 — 30 בתי־אב בעיירה התפרנסו בדרך זו.

להרבה יהודים בוולפ היו גם חֶלקות־אדמה ומפי אבי המנוח שמעתי כיצד הגיעו לכך היהודים, וזה סיפורו: בשנת 1861, בימי אלכסנדר השני, לאחר שחרור האריסים, התחילו לחלק ברוסיה אדמות שהיו קודם בבעלותם של ה״פריצים״ — בעלי האחוזות, ובין היתר הציעו חלקות קרקע חינם גם ליהודים. היו יהודים, וביניהם גם הסבא שלי, שסרבו לקבל. בסוף המאה הקודמת נוכח סבא לדעת, כי חלקת אדמה היא עסק טוב, אך את האדמה שברשותנו נאלץ כבר אז לקנות. החלקה שלו היתה בגוש של אדמה חקלאית, במרחק 3 — 2 ק״מ מהעיירה. ואילו בשנות השלושים, בימי שלטון הפולנים, פורסם חוק שלא איפשר ליהודים לקנות אדמה חקלאית. מותר היה ליהודים רק למכור אדמה חקלאית ורק לגויים.

מול ביתנו עמד בית דומה מאד לזה שלנו בהבדל אחד — גג האסם היה מקַש. בבית זה התגוררה אלמנה שבִתָה התחתנה עם סנדלר. משעות הבוקר המוקדמות עד 12 בלילה היה סנדלר זה יושב על שרפרף כשהוא מחזיק בפה מסמרי־עץ, בידו האחת סוליית־עור ובידו השניה — פטיש. מי שהזמין אצלו, לפי מדידה, זוג מגפיים בשעות הבוקר, יכול היה לקבל אותן מוכנות בטוב־טעם בשעות הלילה בו ביום. ביתה של האלמנה שימש גם כאכסנייה לקבצנים שהיו נוהרים לעיירה. היו קבצנים שתבעו כי הנדבה שהם מקבלים תהיה בכסף ממש, כלומר פרוטות, אך היו גם כאלה שהסתפקו בפרוסת לחם בלבד. את פרוסות הלחם שאגרו היו מוכרים בפרוטות כמאכל לתרנגולות.

חינוך

היה חוק חינוך חובה בפולין ובביה״ס היסודי הפולני אפשר היה ללמוד שבע שנים בלי תשלום, אך יהודי וולפ לא הסתפקו בכך, ורבים שלחו ילדיהם ללמוד בבית־ספר ״תורה ועבודה״ תמורת תשלום. בי״ס זה הוחזק ע״י הקהילה היהודית ותרומות מיהודים בארצות־הברית. שפת הלימוד היתה עברית ואת השפה הפולנית לימדו כמקצוע נוסף. לאחר שש שנות לימוד בביה״ס העברי למדתי יחד עם 12 בנים ובנות בביה״ס הפולני. התמרדתי נגד שיתוף יהודים בלימוד הדת הקתולית ע״י הכומר המקומי ולאחר זמן־מה שחררו אותי מ״מקצוע״ זה.

הקשר היחיד של וולפ עם העולם הגדול היה באמצעות ניומע הבעל־עגלה ובנו. היה להם קו קבוע לתחנת הרכבת בראש. הם היו מביאים גם את הדואר ועתונים. לימים, כשגברה האנטי־שמיות, נשלל מהם הזכיון להובלת דואר והוא נמסר לנוצרי.

מוסד ציבורי חשוב בעיירה היה כמובן בית־המרחץ. להבדיל

מכל בתי העיירה היה בית־המרחץ בנוי מלבנים אדומות ונטע "דער בֶּעֶדער" (הבלן) שלט בו ביד חזקה. מדי יום חמישי בבוקר היה מפעיל את ה"פָּאָמפֶּע" ע"י סיבוב של גלגל שהיה מחובר לבוכנה שהיתה עולה ויורדת ומריקה את המים לדוד גדול צמוד לדוד הקיטור, ומשם לברזים שהיו מותקנים בקירות.

כשהעבירו את יהודי העיירה לגטו בוולקוביסק, ריכזו הגרמנים שבעים יהודים קשישים בבית־המרחץ בתואנה שאין להם כוח ללכת והובילו אותם בעגלות. הסוף היה שבמקום להובילם לוולקוביסק, הובילו אותם מבית־המרחץ לבית־העלמין והרגום.

בית הכנסת המפואר

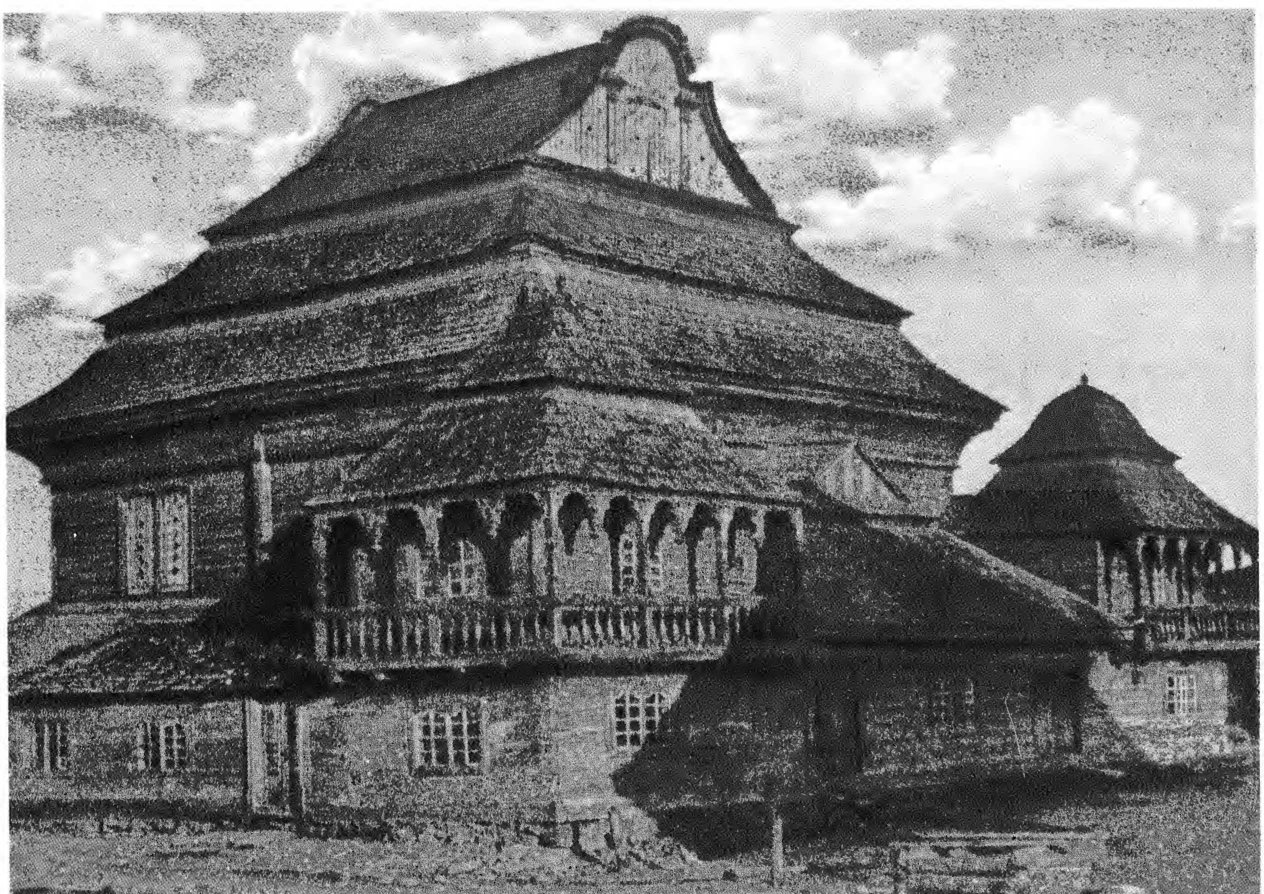
הזכרתי בראשית דברי את ביה"כ המפורסם של וולפ. זה היה אחד מבתי הכנסת העשויים עץ במחוזות גרודנה וביאליסטוק שהוקמו בתחילת המאה ה־18. גובהו — 15 מטר, רוחבו ואורכו — 20 מטר. מהנדסים מעולים, סתתים ובנאי־עץ ממדרגה ראשונה הועסקו בהקמת בי"כ מפואר זה. זוכרני, כי עוד בימי ילדותי הייתי רואה ציירים וצלמים רבים שהיו באים להנציח בית־כנסת זה בציור ובצילום. לעתים תכופות היה הגג של ביה"כ דולף והתיקונים בוצעו בעזרת תרומות מאמריקה.

אי־פעם ביקרתי ב"מוזיאון הארץ" בתל־אביב וראיתי הרבה אנשים עומדים סביב תמונת בית־הכנסת של וולפ ומתפעלים ממראה עיניהם. התחשק לי לספר להם שבימי ילדותי הייתי מטפס על שני המגדלים שהתנוססו ליד הכניסה לבית־הכנסת הזה ואף הייתי נובר בגניזה שנועדה ל"שֵׁמוֹת", דפים קרועים מספרי־קודש. נמנעתי מכך כדי שלא אֵירָאה תמהוני בעיניהם.

אחד הצעדים הראשונים של הגרמנים עם כניסתם לוולפ בימי מלה"ע השניה היה שריפת ביה"כ הזה ועוד שני בתי־מדרש שהיו סמוכים לו.

נזכרתי עתה, כי כמה ימים לפני שהגרמנים פלשו לפולין קראתי מאמר בעתון היומי "היינט" שנכתב ע"י המנהיג הציוני הידוע ד"ר יהושע טהון וכותרתו היתה — "זיי וועלן ניט וואַגן !" — כלומר — הגרמנים לא יעיזו לפלוש לפולין. מסתבר שהם בכל זאת העיזו...

ראוי היה לספר בהזדמנות זו גם על מועדוני תנועות הנוער שהיו בעיירה ועל הפעילות האינטנסיווית שהתנהלה בתוכם (אני עצמי הייתי המזכיר של החלוץ הצעיר"), וכן גם על הפעולות של המפלגות הציוניות, אך נראה לי, כי בנושא זה אין מה לחדש ודינה של וולפ כדינן של עיירות רבות אחרות.

ד״ר נח קפלינסקי

עם יהודי מוסט בדרכם האחרונה

כיצד נתגלגלתי למוסט?

בן תשע הייתי כאשר שמעתי לראשונה את המלה ״מוסט״ בהקשר למלמד שהיה ידוע בכינויו ״דער מאסטער״. הוא נודע בעיקר בזכות זה שהפליא מכותיו בתלמידיו. ״זכיתי״ ללמוד אצלו רק שבועיים, ואיני מצטער על כך. בשנים 1918 — 1920 נתקלתי שוב בכינוי ״דער מאסטער״, והפעם היה זה בעל בעמיו, שהיה גם בעל אדמות, סוסים, פרות ואחוזה בזעיר־אנפין, שהתגורר בבית האחרון שבעיר סלונים, בכביש המוביל לדרצ׳ין — זלבה — וולקוביסק. יהודי זה, ״אלטער דער מאסטער״, ששמו האמיתי היה אלתר בויארסקי, חרות בזכרוני כבעל־תפילה שניחן בקול ערב והיה לו ״מונופול״ על תפילת ״מוסף״ בבית הכנסת בו התפללתי. זכור לי, כי בימים הראשונים לשלטון הפולנים חזר לסלונים ממסעותיו והוא קצוץ־זקן. היה זה מעשה־ידם של ה״הלרצ׳יקים״ (על שם הגנרל הלר), שבדרך זו נתנו ביטוי לאנטישמיות שלוחת־רסן בה הצטיינו. בשלהי שנות השלושים על סף מלחמת העולם השניה, התקרבתי פיסית למוסטי, שכן התגוררתי אז זמנית בסקידל. שם היה השם ״מוסטי״ מוחשי ופופולארי, שכן היתה זו תחנת רכבת בקו וולקוביסק — מוסטי — סקידל — גרודנו. ללמדך שמוסטי היתה סמוכה מאד לסקידל.

בספטמבר 1942, בעיצומה של המלחמה, נתגלגלו הדברים כך שנהייתי לגר ותושב של ממש במוסט (כך נקרא לה מכאן ואילך, כפי שהיהודים היו קוראים לה), ומעשה שהיה — כך היה.

החל מימי הכיבוש הגרמני הראשונים (יוני 1941) ועד תום ה״אקציה״ הגדולה (29.6.1942 — 15.7.1942) הייתי בסלונים. היהודים המעטים שנשארו בסלונים לאחר יוני 1942, התחילו בחיפושים אחר מיפלט ומיקלט מחוץ לסלונים, והכיוון היה: רוז׳נוי — וולקוביסק — ביאליסטוק, כי לפי השמועה לא פגעו עד אז הגרמנים ביהודים שהתגוררו במקומות שסופחו ל״רייך״ הגרמני. עם זרם הפליטים שנהרו בכיוון זה הגעתי גם אני יחד עם בני משפחתי לוולקוביסק. ייזכרו לטובה יהודי רוז׳נוי עם אפשטיין, איש היודנראט, בראשם, וכן גם יהודי וולקוביסק עם אנשי ה״יודנראט״ שׁם (ד״ר וויינברג וד״ר סדלצקי), שנהגו בי מידה יפה של הכנסת אורחים והושיטו יד־אחים לפליטים מסלונים.

כחודשיים גרתי עם משפחתי בוולקוביסק תוך חיפושים אחר מקום־מגורים, שייחשב גם כמקום־עבודה בעיניהם של המוסדות הרפואיים הגרמניים. הדבר לא היה קל כל־עיקר, אך פתרון הבעייה בא בדרך בלתי צפוייה לחלוטין. באחד הימים ביקרו בביתו של אברהם שרשבסקי, אשר בו התגוררתי, שני יהודים, שהיוו למעשה את היודנראט של מוסט. לאחר שעשיתי היכרות איתם ולאחר ששמעו את סיפורי, שאל אותי המבוגר שביניהם: ״שמא אתה מוכן לבוא למוסט ולכהן בתפקיד רשמי של רופא המקום?״. השבתי מיד ובהתלהבות: ״בהחלט כן״. לימים התברר לי, כי אותו איש שהציע לי זאת (את שמו שכחתי) וכן גם חברו הצעיר ממנו, קפלן, היו בקשרים מצויינים עם ה״שף״ של הז׳נדרמריה הגרמנית אשר בתחנת הרכבת של מוסט והם ניצלו את הקשרים האלה במקרה זה שלי. הוא צייד אותם בהמלצה לרופא המחוזי בוולקוביסק שנתבקש להעסיק אותי כרופא במוסט כדי לשמור על האוכלוסיה המקומית מפני מחלות מידבקות שהיו שכיחות מאד בימים ההם. לא עברו ימים רבים וההמלצה שלו הניבה פרי: נשלחתי למוסט כרופא ועברתי לשם יחד עם משפחתי, שאותו זמן מנתה שבע נפשות. קיבלנו דירה גדולה בבית הספר הכללי, שעד אז עמדה ריקה, ושני היהודים הטובים הנ״ל טיפלו בנו במסירות ובחיבה ודאגו לכל צרכינו. לפי בקשתם שלח לנו ה״שף״ (כך קראו לו אנשי היודנראט, והוא היה ודאי מיחידי הסגולה אצל הגרמנים אז) עצים להסקה ואפילו מנת חלב היתה מגיעה אלינו מדי יום. בערבים היו שני חברי היודנראט האלה באים לדירתי והיינו מסיחים על דא ועל הא ובמשך כל ימי שהותי במוסט גילו שניהם דאגה והתעניינות בכל הנוגע לי ולמשפחתי.

נוה־מדבר בימי ההשמדה

עכשיו משהו על מוסט עצמה, שהיא ספק עיירה, ספק כפר־ספק עיירה, אבל מה שבטוח הוא שהיא ״גרויס ווי אַ געניץ״, כמו שאומרים בידיש, כלומר — גדולה כמו פיהוק. כל אוכלוסיתה הגיעה בימים ההם, לפי אומדן שלי, לחמש מאות או שש מאות נפשות, וכמחציתן — יהודים. הכפר, או העיירה, שוכן ליד שפת נהר הניימן, והבית בו התגוררתי, בקצה העיירה, היה בית בודד סמוך מאד לשפת הנהר, שהיתה מכוסה בעצים גבוהים, שקומתם העידה גם על גילם. כשהייתי יוצא לשפת הנהר נתפסתי לאשליה של נוה במדבר. השקט המופלא ששרר בסביבה היה בניגוד מוחלט לסערות הימים ההם — ימי המלחמה האכזרית.

משהגיעו הימים הנוראים הוזמנתי לתפילות, שנערכו כדת וכדין בביתו של איש היודנראט, אשר נוסף על פעילויותיו הציבוריות היה גם עובר לפני התיבה ושימש גם כ״בעל קריאה״. התפילות האלו הוסיפו אף הן לאוירה הרגועה ב״נוה מדבר״ זה. ועוד יתרון היה למקום: שכנים טובים. מעבר לקיר דירתי התגוררה משפחה פולנית — ירצקי. האב היה לשעבר מנהל בית־ספר בסקידל בימי שהותי שם, ואני הייתי אז רופא־בית של משפחתו. עתה הוא גר כאן עם אשתו ושתי בנותיו ויחסי השכנות בינינו היו טובים למדי.

כל־אימת שהייתי יושב ליד שפת הנהר בין העצים הסבוכים ונועץ מבטי בזרימת המים השקטים הייתי תמיה על אותה סתירה טראגית בין כל מה שעברתי בסלונים בימי ההשמדה הטוטאלית של היהודים ובין מה שעובר עלי עתה, במקום שקט ומופלא זה, שהוא מרוחק רק כמאה קילומטרים מגיא ההריגה שבסלונים.

באוקטובר 1942 זועזעו כל היהודים בסביבה עם הידיעה על מעצרם של כל הרופאים היהודים בוולקוביסק. סיבת המעצר היתה — הגשת עזרה רפואית לפרטיזן פצוע ע״י אחד הרופאים האלה. הם היו עצורים כמה שבועות, ובמשך כל הזמן טיפל היודנראט בוולקוביסק, שנעזר גם ע״י יו״ר היודנראט בביאליס־טוק, אפרים ברש, בענין זה, אך כל ההשתדלויות עלו בתוהו וכל העצורים נורו למות. אין צל של ספק, כי אילו לא עזבתי את וולקוביסק היה גורלי כגורל עשרת הרופאים שהוצאו להורג.

עתה, כשוולקוביסק נשארה ללא רופאים, הוזמנתי למשרדו של הרופא הגרמני המחוזי והוטל עלי לשוב לוולקוביסק ולהושיט עזרה רפואית ליהודים בעיר זו. ב־1 בנובמבר 1942 נפרדתי משני אנשי היודנראט, הטובים והמיטיבים, ולא אגזים אם אומר שהפרידה מאנשי חסדי היתה קשה עלי מאד.

עם יהודי מוסט בדרכם לקראת המות

בין־לילה נהפך הגלגל. בשני בנובמבר, עם אור הבוקר, לפני עזיבתי את מוסט, דפקו על' דלת דירתי איש היודנראט שבא יחד עם חייל גרמני אשר פקד עלינו לקחת בגדים ומיצרכים אישיים וללכת לכיכר העיירה שם התאספו כל יהודי מוסט. היה לנו ברור, כי הרעה הגיעה גם אלינו. לכיכר התחילו להגיע עגלות ועליהן הועמסו הזקנים והילדים, ואילו היהודים הצעירים נערכו בשורות, כשלידם מתרוצצים עשרות גרמנים חמושים מכף רגע ועד ראש וחובשים קסדות פלדה לראשיהם, כאילו עמדו לפני קרב עם כוחות עצומים...

היהודים שהגיעו למקום נשאו את צרורותיהם על גבם ודאגו למקם את הילדים והקשישים בעגלות לפני שהתיצבו בשורות בדרכם אל הבלתי נודע, שכן לא שיערו אז שזו דרכם אל המוות.

זוכרני, כי לפני שניתנה הפקודה לזוז השמיעה אשה צעירה קריאה לעבר הבתים הכפרים הקטנים: "זיי געזעגנט, מיין געבורט־שטעטעלע מאסט!" (שלום לך, עיירת מולדתי מוסט!) הזעקה הזאת פלחה לא רק את האויר אלא גם את לבבות כל תושבי העיירה בדרכם האחרונה.

לפנות ערב הגענו לפייסק שם היה עלינו להישאר "ללון". ספק אם זו המלה הנכונה, שכן התגלגלנו בסימטאות, רבצנו על האדמה, ורק הזקנים והילדים נשארו בעגלות. למחרת המשכנו בהליכה בכיוון לוולקוביסק. השנוי היחידי שחל: גם יהודי פייסק הצטרפו ל"תהלוכה" הטראגית שלנו. כשהגענו ליער זמקובי הרגשנו בתנועה רבה בין המלווים הגרמנים שלנו. נוספו שוטרים וחיילים שסגרו עלינו בשרשרת הדוקה עד שעברנו את היער. עד־מהרה הוברר לנו שהתכונה המוגברת היתה עקב חששות שלהם להתקפת־פתע של פרטיזנים מתוך היער, אך היער לא נע ולא זע...

כשהגענו לוולקוביסק החשיך כבר היום. העיר היתה מרוקנת מתושביה היהודים שנכלאו במחנה של בונקרים. אנחנו הובלנו כשקריאות זעקה מלוות אותנו בלי הרף וכל אחד ממאות היהודים מחפש באפילה איזה מקום להניח את גופו העייף ואת צרורו הקטן.

לכבשן ההשמדה עוד לפני ה"ברית"

חוויה מיוחדת במינה עברה עלי בערב. עוד בטרם הספקתי "להתארגן" יחד עם בני משפחתי לקראת הלילה כשכולנו שבורים ורצוצים לאחר הצעדה המתישה, נשמעו לפתע קולות זעקה מהקצה השני של הצריף. "השמיעה הגיניקולוגית" שלי הבחינה מיד, כי אלו הן זעקות של יולדת שאחזוה צירי לידה סופיים. הצלחתי להוציא מיד מתוך צרורותי את המכשירים הדרושים והלכתי בכיוון למקום משם נשמעו הזעקות כשאני מגשש באפילה. כשהגעתי למקום נוכחתי מיד, כי כאשר דימיתי כן היה: לידה בשלב האחרון ממש. לאחר טיפול של כמה דקות היה הרך הנולד מחוץ לרחם אמו ובצריף הושלך הס. הספקתי להעניק לילוד החדש את כל אשר יכולתי להעניק לו בתנאים הקיימים, וכך נוסף יהודי חדש למאות היהודים שעמדו כבר על סף ההשמדה.

יהודי מוסט ופייסק צורפו אל יהודי וולקוביסק והסביבה (כולל רוז'נוי, איזבלין, ליסקובה, זלבה, קרמייניצה, סויסלוץ', נרבקה, פורזובה ועוד כמה ישובים קטנים). גורל אחד היה לכולם: צפיפות נוראה, קור, רעב וצמאון. מעתה היתה רק שאלה של תור וזמן עד הסוף המר. לאחר ימים מיספר — יצא המשלוח האחרון למחנה המוות, ובהפרשים של ימים ספורים הוצאו למחנה זה האנשים מיתר הישובים. יהודי וולקוביסק נשארו האחרונים בתור, והם גם שהו בבונקרים יותר מאשר היהודים ממקומות אחרים. הטרנספורט האחרון יצא ב־26 בינואר 1943. יהודי מוסט היו בין הראשונים ששולחו לטרבלינקה, וביניהם היה גם הרך הנולד, הנ"ל, אשר הובל לכבשן ההשמדה עוד בטרם שנכנס בבריתו של אברהם אבינו.

סויסלוץ׳

העיירה סויסלוץ׳ היתה קיימת כבר במאה החמש־עשרה והיתה קניינם של הפריצים שנודעו בשם פאקוש. במאה ה־17 עברה העיירה לידי פריצים אחרים — קרישפינוב, ואילו במאה ה־18 הפכה לקניינם של הגראַפים לבית טישקביץ׳. במבואות העיירה ניצבו שערים מאבן ובלילות היו השערים נעולים, אין יוצא ואין בא.

כבכל העיירות בפולין היו גם בסויסלוץ׳ כמה שריפות גדולות, אך לאחר כל שריפה היו משקמים מחדש את העיירה. קשה לדעת אימתי התחילו יהודים להתגורר בעיירה זו. מה שידוע הוא, כי לפי מיפקד שנערך בשנת 1847 היו בעיירה כאלף יהודים, ואילו בשנת 1897 הגיעה כבר האוכלוסיה היהודית עד כדי 2,086 נפש. ערב מלחמת העולם הראשונה היו כבר בעיירה כ־3,500 יהודים.

בנובמבר 1942 הוציאו הנאצים להורג ביער וישבניק יהודים רבים, ואילו הצעירים שבין היהודים הועברו לוולקוביסק, ומשם למחנות ההשמדה. חינוך הילדים תפס מקום נכבד בחיי הקהילה היהודית והוקדשו לו מאמצים ואמצעים מרובים. בית־הספר העברי הראשון שכן בבניין שלפני כן שימש כבית חולים. הוא נוסד על ידי העסקנים הציוניים בעיירה, והואיל ובי״ס זה בא במקום ה״חדרים״ שהיו לפני כן, תפסו הלימודים הדתיים מקום ניכר בתוכנית הלימודים שלו. ליד ביה״ס הזה היה קיים גם גן־ילדים.

בשנות השלושים הראשונות הוקם בעיירה בית־ספר יידישאי, אולם רק מעטים מילדי היהודים בעיירה למדו בו. פרט לבי״ס זה היה בסויסלוץ גם בי״ס עממי פולני. לסמינר הממשלתי למורים לא נתקבלו אלא מעטים מאד מבין בני הנוער היהודי.

בעיירה התגוררו רבנים בעלי־שם, וביניהם: הרב הגאון מאיר־יונה שץ שחיבר ספרים רבים; המופלג בתורה ר׳ משה זלמן רובינשטיין; חכם וסופר ר׳ מרדכי סלוצקי; אהרון, בן הרב שניאור זלמן פינס, שנודע אח״כ בישיבת סלובודקה בשם ״העילוי מסויסלוץ׳״, ר׳ מרדכי־דב אידלברג מחבר ספרי הלכה שונים; ר׳ דוד מייזל ואחרים. אחרון הרבנים היה הרב הגאון ר׳ חיים־יעקב מישקינסקי.

ה״חדרים״ היו בבתיהם של המלמדים ואילו ה״תלמוד תורה״ היה בבניין בקירבת בית־המדרש. כשלב־מעבר בין ה״חדר״ לביה״ס העברי שימש ״החדר המתוקן״, שבו לימדו בשיטת ״עברית בעברית״. בין המורים הראשונים בחדר המתוקן היה בין היתר גם ליפא סוקניק, מי שנודע אח״כ כפרופסור סוקניק באוניברסיטה העברית בירושלים.

בין מוסדות התרבות בעיירה היו גם שתי ספריות: האחת לספרים בעברית והשניה — לספרים ביידיש. כל העבודה בספריות התנהלה בהתנדבות. בין החוגים השונים היה גם חוג דרמאטי.

בין תנועות הנוער הפעילות היו ״השומר הצעיר״ ו״ברית טרומפלדור״ שחינכו את הנוער להגשמה ציונית ולעליה לארץ ישראל. גם בסניף ״החלוץ״ היו מרוכזים צעירים רבים.

בין המוסדות השונים לסעד ועזרה הדדית יש לציין את ״לינת הצדק״, ״הכנסת כלה״, ״גמילות־חסדים״ ועוד. פרט לאלה היו גם מוסדות־סעד שונים ליד הקהילה היהודית. איגוד מכבי האש היה רובו ככולו מורכב מחברים יהודים והוא גם מילא תפקידים בתחום ההגנה העצמית.

שלושה בתי־מדרש היו בעיירה ואחד מהם היה מפואר במיוחד וכתליו היו מעוטרים בציורים מרשימים, מעשה ידיו של אמן דגול.

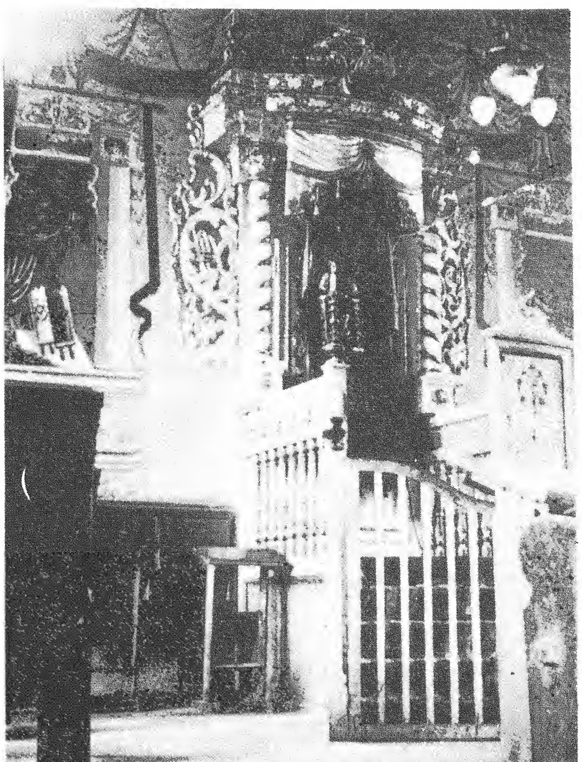
חיי חברה פעילים ותוססים אפיינו את הקהילה היהודית. ויכוחים אידיאולוגיים התנהלו בין אנשי המפלגות השונות, אך הצד השווה שבכולן — שאיפה לציון, לעליה, לעזיבת הגלות.

כבכל העיירות היה גם כאן שוק אליו היו נוהרים האיכרים מהכפרים הסמוכים וממנו הסתעפו הרחובות השונים. רבים מאנשי העיירה התפרנסו מעיבוד עורות ומתעשיות־לואי. גם המנסרה שימשה מקור פרנסה חשוב. למנסרה זו הובאו עצים עבי־גזע והם עובדו ללוחות־עץ שנשלחו מסויסלוץ לרחבי המדינה.

סויסלוץ שימשה מרכז ליהודים שהתגוררו בעיירות ובכפרים הסמוכים לה, כגון: ילובקה, אליבוד, מיכלקה ועוד. לאחר השואה לא נותרו יהודים בעיירה. הכל נחרב ונשאר רק בית־העלמין היהודי. העיירה שוקמה ונבנתה מחדש וכל אוכלוסייתה — נוצרית. היא שוכנת 14 ק״מ מגבול פולין ושייכת עתה לברית המועצות.

שמעון פינקלשטיין

(ספר סויסלוץ׳)

ארון־הקודש בבית־הכנסת בסויסלוץ

עיירתי פייסק

העיירה הקטנה פייסק שוכנת משני עברי הנהר זלביינקה, בין יערות וביצות. בתי־עץ קטנים מכוסים קש ורעפים, ועליהם מיכסה ירוק של איזוב. חלונות זעירים ודלתות־עץ, החורקות עם כל תנועה. מרבית הבתים הם בני שני חדרים ומטבח, עם קיטון לתרנגולות בחורף.

מאחורי הבתים העלובים משתרעים הגנים והבוסתנים, אשר סיפקו את הפרנסה העיקרית לתושבים. הרבה לא היה דרוש: פת קיבר מרוחה בחמאה, כוס חלב, צלחת תפוחי אדמה ותו לא. וראה זה פלא: לרופא לא היתה פרנסה בעיירה, ובשעת צרה צריך היה להזמין אותו מן העיר הסמוכה.

מקור הפרנסה הגדול ביותר היה טמון **ביער ובמים**. מצד מזרח השתרעו יערות אוסליאן ומוסט, ולשם היו בעלי הבתים של פייסק שולחים את צאנם ובקרם כדי לרעות בקיץ. לעת ערב היו חוזרים הצאן והבקר מהמרעה עם עטינים מלאים חלב וממלאים את העיירה כולה באבק סמיך ובריח של שדה ויער.

היערות

מצד מערב השתרע יער זלביאן, צעיר וירוק, ומצד שמאל — יער סטרומניץ עם עצי האורן הזקופים שלו, אשר שילחו צמרותיהם כלפי מעלה, כאילו לתפילה.

כל היערות הגדולים האלה היו מקור גאווה של העיירה הקטנה פייסק. בין גזעיהם חלמו וחזו צעירים וזקנים, עניים ועשירים. יער סטרומניץ היה נקי וזך והשתרע בקיץ בכל קסמו, מכוסה מרבד ירוק של עשב ואיזוב, שזור פרחי "זכריני", פטריות וגרגירים, שחורים ואדומים. בימי ששי ושבת היה היער מלא מבקרים, צעירים וזקנים. היה זה מקום הטיולים המרכזי לבני הנוער. שם היו חולמים על אהבה ועל זמנים טובים יותר, על ארצות רחוקות כארץ־ישראל ואמריקה, על אושר ושמחה ועל כל מה שלא היה בעיירה.

כאן הרגישו בני הנוער כבני־חורין, כאן לא הפריע להם איש, כאן לא היה ממי לפחד. היער הירוק הסתיר וְהֵגֵן בפני המבטים האפלים של הדלות, הרעב והמצוקה. היער נתן מעצמו במידה שווה לכולם, ובמלוא חופניו. האדמה רכה וירוקה, מלאה עשב ופרחים, וניחוח היער והשדה משכר וממלא את כולם באומץ ובכוח לחלום על משהו יפה וטוב.

בקירבת מקום נמצא בית־העלמין. לעתים היה נראה לי, כאילו הרכינה העיירה את ראשה בפני בית־העלמין, וכאילו ניסה היער לזנק אל חלל העולם, כי העיירה היא זקנה, אפורה וחשוכה, והיער — גדול, חזק, ירוק וחביב ומושך לב. מאחוריו השתרעו כרי־מרעה גדולים ושם רעו סוסים ופרות.

פרנסות

העיירה וכל אשר מסביב לה, כולל השדות, האגמים והיערות, היתה רכושו של הפריץ הידוע ויספינג, אשר החכיר את כל האדמה לסבי, על מנת שיקים בעיירה את טחנות הקמח לצריכה עצמית וליצוא לארצות־חוץ, ובעיקר לגרמניה. המים כוונו ונוצלו להנעת גלגלי הטחנות.

התחילו להגיע גויים, מתיישבים מכל הסביבה, אשר הביאו תבואה בעגלותיהם כדי לטחון אותה לקמח, וכן גם תרנגולות, ביצים, גבינה וחמאה לשם מכירה לבעלי־בתים שלא היו להם עופות ובהמות. תמורת הכסף שקיבלו היו הגויים קונים מוסלין, דגים מלוחים, מלח וכל מיני מיצרכים אחרים שדרושים לבתי איכרים. החנוונים היהודים היו עומדים לפני פתח החנויות וקוראים לאיכרים בשמותיהם ומציעים שיכנסו לחנויותיהם. חוששים היו שמא עלולים הם להחמיץ קונה ופדיון.

טחנת הקמח שהתנשאה לגובה של שלוש קומות ושעבדה רק ליצוא, היתה טחנת צילינדרים עם הציוד החדיש ביותר. את החיטה היו רוחצים ומייבשים, וכל התהליך בוצע בדרך אוטומאטית. ידי אדם שימשו רק כדי לשפוך את החיטה ולקבל את הקמח. זוכרני כיצד היו מכשירים את הטחנה לפסח, כדי לטחון קמח למצות. שני רבני העיירה היו באים כדי לבדוק את כשרות הטחנה. הם היו בודקים את כל המקומות כדי להיות בטוחים שלא יתגלגל חמץ לאיזה שהוא מקום. לאחר הבדיקה היו שולחים לרבנים את שכרם, כי מכירת נרות ושמָרים לא הספיקה לכלכלת משפחותיהם ברוכות־הילדים.

על הזלביאנקה היו משיטים את העצים מן היערות. סבי ואחר כך גם אבי ע"ה, היו שולחים אותם אל הניימן ברפסודות ארוכות בדרך לחו"ל. פייסקאים רבים היו עובדים על הנהר. הנני רואה אותם עתה בעיני־רוחי: גבוהי קומה, איתנים, פניהם שזופים, לבושים רק בתחתוניהם ורצועות עור על כתפיהם. הם היו פוסעים על הקורות הארוכות כאילו מהלכים הם בביתם וזקניהם הארוכים נגעו בקורות עצמן. לדרכם הארוכה עם הקורות היו מצטיידים עם מזון לחודשיים.

בתי־מדרש

חמישה בתי־מדרש היו בפייסק ואנשי הדור המבוגר מיצו בתוכם את חייהם הרוחניים: "חיי אדם" — בשביל אנשי־עמל; "החומה" — בשביל בעלי־בתים; "האַלְצֶערנער" (עשוי עץ) בשביל "עמך"; ה"חסידרנייה" — בשביל והחסידים וה"שול" — לחגים ומועדים. לכל בית־מדרש היה מראה אחר, מבפנים ומבחוץ.

"חיי אדם" — בניין־עץ גדול, שבו היו מתפללים במניין הראשון. בעלי־מלאכה היו אצים השכם בבוקר לבית־מדרש זה כדי להתפלל לפני צאתם לעבודה. בין מנחה למעריב היה בית־המדרש מלא אנשים שהיו משיחים את לבם, איש באוזני רעהו.

המתפללים ב"חומה" היו בדרך־כלל אנשים מתונים בעלי פנים מלאות וכרסים עגולות. מכיס האפודה שלהם השתלשלה שרשרת זהב שהיתה צמודה לשעון־המתנה שקיבלו לחתונתם. הם נהגו לקום בשעה מאוחרת יותר, נכנסים לבית המדרש בפסיעות קטנות, משלבים את ידיהם על גבם, ולאחר ברכת שלום רחבה היו מסיחים "פוליטיקה" על "פוניֶה" שמן הראוי שישבור את ראשו, על המצב בחזית וכד'.

ה"חסידרנייה" נראתה תמיד סואנת ורועשת כמו בחתונה. חסידים לבושים קפוטות ארוכות ואבנטים היו מתפללים בהתלהבות ולעתים היו יוצאים ב"ריקודל". היתה זו עדה עליזה של יהודים מלאי להט ודבקות, ובעיקר — אמונה בקב"ה. הם הסתפקו במועט שבמועט וב"שירַים" משולחנו של הרבי.

ה״שול״ היתה גאוות העיירה. היא היתה בנוייה בסגנון גותי עם פסגות רבות ועמדה על גבעה אליה הובילו מדרגות־אבן. כאן התפללו בעיקר הצעירים, ויותר משהתפללו — שוחחו ביניהם. כל הרכילויות ו״לשון הרע״ היו מגיעים לכאן. בין הצעירים האלה היו חתנים סמוכים לשולחן חותניהם, שהיו מחליפים ביניהם רומאנים ומספרים על אהבותיהם. אלה היוו את האינטליגנציה של העיירה. ביניהם היו דוברי עברית, ציונים, חולמים על עליה, אך עד שחלומותיהם יקרמו עור וגידים — היו מסתובבים בעיירה עוברי־בטל ומודדים את רחובותיה.

היה גם נוער אחר בעיירה — פועלים שעבדו בפרך למען הקיום שלהם ושל בני משפחותיהם: סנדלרים, חייטים, צבעים, נגרים וכד׳. לבושם היה דל ועישנו טבק זול. ביניהם היו לא מעטים שלא היה להם למי להשכיר את ידיהם העמלות. בתי חרושת לא היו בעיירה ואף לא מפעלים אחרים שיעסיקו אותם. הממשלה הפולנית לא עשתה מאומה כדי לשפר את מצבם של הצעירים היהודיים. להיפך, היא עשתה הכל כדי להעכיר את חייהם, כדי לנשל אותם מזכויות כלשהן. כל הזכיונות והקונצסיות לטבק, בתי־מרזח, דואר וכו׳ עברו לידי פולנים. קמו קואופרטי־בים ובעטיים נסגרו הרבה חנויות של יהודים. האבטלה החמירה, וכתוצאה מכך גברו המרירות והיאוש. רבים מאלה ניסו להתרפק על כנפי המהפכה האוקטוברית, ומי שנתפס — נשלח לכלא. צעירים רבים חצו את הגבול, רצו לנשום לרווחה, אך על פי רוב לא מצאו גם מעבר לגבול את מה שחיפשו.

היו בעיירה כנסיה רוסית וכנסיה פולנית. במשך כל השבוע עמדו הכנסיות הללו שוממות ואילו בימי א׳ בשבוע היו נוהרים לשם הרבה איכרים שהיו מגיעים עם עגלותיהם כשהם לבושים בגדי־חג. ליד הכנסיה היו מתירים את הסוסים, קושרים אותם אל העגלות ונכנסים לכנסיה כשעל פניהם ארשת של יראת־שמים. לאחר שהיו שומעים את דבריהם של הכמרים שהיו רוויים שנאה ליהודים, היו יוצאים כשפניהם מעוותות ומחפשים הזדמנות לכלות חמתם ביהודים ״צולבי המשיח״. רק לעתים נדירות היה עובר יום א׳ בשבוע בלי התכתשות בין הנוער היהודי והנוצרי.

חיים שבח

קרמייניצה

וולקוביסק היתה מוקפת לא רק בעיירות שרוב תושביהן יהודים, אלא גם בכפרים רבים שיהודים היוו בתוכם מיעוט קטן. הכפר קרמייניצה הוא אחד מאלה.

הרבה כפרים נוצרי ים היו בסביבת וולקוביסק, ובכל אחד מהם חיו משפחות יהודיות בודדות. בקרמייניצה היו רק שלוש משפחות יהודיות בין ששים משפחות נוצריות, ואלו הן: משפחת רזניצקי, משפחת פומרנץ ומשפחתו של ״יודל דער פאַרבער״ (כך כינוהו כולם ושם משפחתו לא זכור לי).

משפחת רזניצקי חכרה את טחנת הקמח בכפר מידי בעל האחוזה ז׳ורוב והפעילה אותה החל משנת 1929. בתקופת החכירה הכניסה המשפחה שיפורים רבים בטחנה שהופעלה ע״י זרמי מים, ואנו הוספנו מנוע דיזל וכך אפשר היה לטחון בה את כל סוגי הקמח. למשפחת פומרנץ היתה חנות אשר פרט לצורכי מכולת מכרו בה גם סדקית לסוגיה, ואילו משפחת ה״פאַרבער״ עסקה בסריקת הצמר של תושבי הכפר וגם הכפריים מהסביבה הקרובה הביאו את צמרם לסריקה שם.

עד פרוץ המלחמה חיו המשפחות היהודיות בשלווה בקרמייניצה, ששימש מעין ״מרכז רוחני״ ליהודים שבכפרים הסמוכים, שהיו מתכנסים יחד כדי לחוג את חגי ישראל ולקיים ״מנין״, שלא ניתן היה לקיימו בכל כפר לחוד.

את ענייני הכפר ניהלה מועצה מקומית ובראשה ״סולטיס״. תחנת משטרה עם צוות של 4 שוטרים חלשה על כל הסביבה הקרובה ומוסד ציבורי נוסף — סוכנות דואר. ילדי הנוצרים קיבלו את חינוכם והשכלתם בבית־ספר עממי פולני, ואילו בשביל ילדי היהודים, עד גיל 9, היו מביאים מן החוץ מורה ל״זמנים״. היו שני ״זמנים״: האחד מהיום הראשון שלאחר הפסח עד ראש השנה, ואילו השני — החל מיום ראשון שלאחר סוכות עד חג הפסח. ילדים מגיל תשע ומעלה היו נשלחים ללמוד בוולקוביסק והם היו מתאכסנים בבתיהן של משפחות יהודיות תמורת תשלום מסויים. כך היה גם אתי ועם אחי שמעון ז״ל, שלמדנו בעיר והיינו מגיעים לכפר בימי חופש ולקראת חגים.

עם פרוץ המלחמה, כאשר הרוסים נכנסו לכפר, החרימו מיד את טחנת הקמח, אבל לפי המלצת תושבי הכפר מינו את אמי, מלכה, כמנהלת הטחנה מטעם השלטונות. עם כניסת הגרמנים הובלו המשפחות היהודיות לוולקוביסק, ומשם עשו את דרכן האחרונה לטרבלינקה יחד עם יהודי וולקוביסק.

אני ואחי הצלחנו להינצל על ידי כך שהגענו לוילנה לאחר שהעיר נמסרה על ידי הרוסים לליטאים. תנועות הנוער אירגנו אז הברחת צעירים לוילנה, כדי שמשם יוכלו להגיע בדרך כלשהי לארץ ישראל. אני עוד הצלחתי לבקר את אמי ואחַי יוסי ומשה בוולקוביסק לפני כניסת הגרמנים והוסכם בינינו, כי במקרה שלא תקבל מכתבים או ידיעות — הרי זה סימן מובהק שאני ושמעון הצלחנו להגשים את שאיפתנו ולהגיע לא״י. וכך נתגלגלו הדברים שבימי הנאצים, כאשר ד״ר רזניק מצא מחבוא בקרמייניצה, סיפרה לו אמי, מתוך הרגשת סיפוק, שלפחות שני בניה הגיעו למקום בטוח — א״י. היא לא ידעה כמובן שהמלחמה הפרידה בין שני האחים ורק כתום המלחמה, מצאנו האחד את השני, תוך כדי פעילות באירגון שרידי המחנות מאירופה. אני הצטרפתי לקיבוץ ״נצר סירני״ ולאחר זמן עברתי לעבודה בהסתדרות בחדרה ואחי שמעון ז״ל היה עובד מדינה בכיר — מנהל המכס בצפון הארץ.

נחום רזניצקי

פורזבה

כשש מאות יהודים היו בפורזבה שרובם ככולם התגוררו בארבעה רחובות וכמה סימטאות שבצידן. פרט למיספר קטן של עובדי־אדמה עסקו התושבים היהודים במלאכה, מיסחר ובחנוונות, כברוב העיירות בסביבה. המרכז הכלכלי והרוחני של היהודים היתה וולקוביסק והיא גם היתה תחנתם האחרונה לפני השילוח למחנות־המוות.

במשך התקופה הקצרה של שלטון הרוסים בעיירה, החל מאוקטובר 1939, המשיכו היהודים באורח חייהם. בעלי־המלאכה נאלצו להתארגן בקואופרטיבים, אך הם הרוויחו כדי מחייתם. "קפיטאליסטים" גדולים לא היו בפורזבה ולא היה להם לסובייטים את מי להגלות לסיביר, כפי שנהגו לעשות בערים הגדולות, אך הם הצליחו להציק לחנוונים ולסוחרים הקטנים, שחנויותיהם נסגרו. לעומת זה לא חל כל שינוי במצבם של עובדי האדמה שהמשיכו לעבד את שדותיהם כמימים ימימה.

ב־24 ביוני 1941 הדהדו כבר בעיירה הקטנה חילופי היריות שבין הגרמנים והסובייטים ומכוניות של הגרמנים נראו כבר בסביבה. לאחר כמה ימים הגיעה האש לעיירה עצמה וחלק ניכר ממנה עלה בלהבות (כולל ה"שולהויף", בית־המדרש החדש והישן, בית הקהילה ועוד). היהודים לא ניסו אפילו לכבות את השריפה, כי רובם ככולם התחבאו מפחד הגרמנים, שהחריבו את הבתים שבהם התגוררו יהודים ואף הוציאו להורג מדי יום כמה יהודים ללא כל סיבה. ביום החמישי בשבוע היתה יד החיילים הסובייטיים על העליונה במלחמתם נגד הגרמנים, והם חזרו לעיירה, אך למחרת היום הגיעה תגבורת של גרמנים שהבריחה את כל הרוסים מפורזבה. כל הגזירות הידועות לשימצה נגד היהודים (טלאי צהוב, איסור על מיסחר והרבה איסורים אחרים) נתפרסמו בימים הראשונים לשלטון הגרמנים. היהודים נצטוו לבחור ביודנראט, אך לא היו קופצים על התפקיד הזה, כי היה ידוע היטב למה הוא מחייב. במשך שלושה חודשים, מספטמבר עד נובמבר 1941, היה שקט יחסי בעיירה, אך המצב הכלכלי החמיר עד לבלתי נשוא. מי ששלט למעשה בעיירה היה ראש העיריה הפולני ראדיווינסקי. בראש היודנראט עמד האופה לֶב, שהצליח בכמה מקרים לסכל גזירות שונות בעזרת שוחד לגרמנים ולפולנים. התחילו להגיע לעיירה פליטים מהעיירות הסמוכות, ויהודי פורזבה השתדלו לעזור להם, אם כי האפשרויות שלהם היו מוגבלות למדי. בשלהי הקיץ של 1942 הגיע לעיירה קומיסאר גרמני חדש שהירבה להציק ליהודים, אם כי גם הוא נהנה משוחד ושלמונים. בדרך כלל יש לציין כי היה שיתוף פעולה הדוק בין הגרמנים והפולנים בכל הנוגע לעשיית צרות ליהודים, חיפושי פתע בבתיהם וכד׳. גיטו לא היה בפורזבה, אך כל האוכלוסיה היהודית נאלצה לעבוד עבודות־כפייה שונות למען הגרמנים, ולא פחות מאשר 10 שעות ביום. באחד הימים אסרו את כל הצעירים היהודים שבעיירה, אך לאחר שבוע מעצר הם שוחררו הודות לשתדלנות של היודנראט שהעניק שלמונים לאנשים המוסמכים. לאחר כמה חודשים הוקם גיטו שהשתרע לאורכם של שני רחובות בלבד: רחוב הכנסיה עד זפוליה ורחוב נובידבור. הצפיפות בגטו הקטן הזה היתה איומה ממש והתנאים הסניטאריים הקשים גרמו לתחלואה רבה, מגפות ומוות.

באחד הלילות נצטוו כל היהודים לבוא לכיכר השוק ומשם התחיל המיצעד בכיוון לוולקוביסק. רק לאמהות עם ילדים קטנים הירשו לנסוע בעגלות. כחמישים זקנים וחולים נשארו בעיירה. שלושים מהם הובאו אחר כך לוולקוביסק ואת יתרם הוציאו להורג. כל יהודי פורזבה שהובאו לוולקוביסק נכלאו בבונקרים, שבהם היו כבר כלואים היהודים מעיירות אחרות שבסביבה, ולאחר מכן שולחו למחנות המוות.

אישים ודמויות

משפחת ברש

אין ספק שמשפחה זו היתה עטרת־תפארת של וולקוביסק היהודית. עקבות פעילותה הציבורית ניכרו בהרבה תחומים בוולקוביסק ובביאליסטוק והיהודים בשתי ערים אלו היו גאים על שזכו לכך שהברשים ייצגו אותם.

ר' שלום ברש, אבי המשפחה, היה בעל בית־חרושת ליציקת ברזל ולבנין מכונות וכן גם מנסרה וטחנת־קמח. הוא היה ציוני נאמן, תרם ביד רחבה למגביות ציוניות ולקרנות הלאומיות, ביקר בארץ ישראל ואף חשב על השתקעות בארץ, אך הדבר לא נסתייע. למועצת העיריה בוולקוביסק נבחר שלום ברש בזכות עצמו ובזכות מעשיו הרבים והטובים והודות ליושרו האישי ופעילותו זכה להערכה רבה לא רק מצד חברי המועצה היהודים, אלא גם מצד הנוצרים. הערכתם הגיעה עד כדי כך שהגישו לו תשורה שעון זהב עם הקדשה לבבית, אך שלום ברש החזיר את התשורה, לאחר שמאיר שיף מחק את ההקדשה, הודה למגישי התשורה אך אמר להם כי אין הוא יכול לקבל אותה משום שכל פעילותו הציבורית היא שלא על מנת לקבל פרס.

המהנדס אפרים ברש, בנו של ר' שלום, המשיך ללכת בדרכי אביו. הוא היה הכוח המניע והרוח החיה של הקהילה היהודית בוולקוביסק והשפעתו היתה ניכרת בחיי הכלכלה ובתחום החינוך והתרבות. טובת הציבור היתה תמיד לנגד עיניו, הוא דאג במיוחד לדלת העם, וכאשר נוכח לדעת, כי גורמים שונים מנצלים את מצוקת האנשים האלה נחלץ לעזרתם. הוא ייסד את הבנק המסחרי וקופות לגמילות חסדים ודאג לכך שמוסדות אלה יתנהלו בדרך דמוקראטית ובפיקוח הציבור. השנים 1935 — 1936 היו שנות משבר קשה לבנקאות בפולין ולזו היהודית בפרט. בנקים רבים התמוטטו ונסגרו, אך הבנק המסחרי בראשותו של ברש החזיק מעמד ועבר את תקופת המשבר בשלום. ברש ניחן באורינטציה מהירה וטובה ונאומיו היו תמיד בהירים וללא מליצות ופרזיולוגיה, אלא ישר לעניין. גם הציונות שלו היתה מעשית והוא לא הטיף לדברים שהוא עצמו לא קיים. ניתן לומר, כי וולקוביסק "היתה קטנה עליו", ואכן כאשר התמנה למנהל ועד הקהילה היהודית בביאליסטוק קיבלה פעילותו הציבורית מעוף והוא נתגלה בכל כישוריו. את קשריו עם עירנו לא הפסיק גם בהיותו בביאליסטוק. הוא הדריך ועזר ככל שיכול, ורבים נזקקו להדרכתו.

על פעילותו כיו"ר היודנראט בביאליסטוק נכתב הרבה בספרים שונים. גם אם יש חולקים על צעדים שונים שלו, הרי אין ספק כי רק הודות לו ולפעילותו המקיפה בארגון מפעלים שונים, שעבדו למען הגרמנים, סבלו יהודי ביאליסטוק בתקופה הראשונה **פחות** מאשר היהודים בערים אחרות של פולין. הוא קיווה, כי בזכות פעילותם הפרודוקטיוית של היהודים בגטו יינצלו ממוות, ואת דעתו זו הציג באופן גלוי בפני אנשי המחתרת ובפני התנועות

אפרים בראש

החלוציות אשר איתן שיתף פעולה. בספר הפרטיכולים של היודנראט הביאליסטוקאי אפשר למצוא סמוכין לדעותיו והתלבטויותיו הרבות. כיו"ר היודנראט גילה אומץ לב והופעתו כמייצג הקהילה היהודית כלפי הגרמנים היתה הופעה גאה ולא מתרפסת. הכלל הידוע "אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו" כוחו יפה לגבי מצבו המיוחד של אפרים ברש והתנאים בהם פעל. הגטו "הפרודוקטיווי" האריך את חייהם של יהודים רבים, אך לא הצילם מסכנת ההשמדה הטוטאלית.

אפרים בָרש אף הוא לא ניצל וגורלו היה כגורל היהודים שאותם ייצג ולמענם נאבק. הוא ניספה במיידאנק יחד עם שני בניו. אשתו, ד"ר יוכבד ברש, שאף היא היתה פעילה במוסדות שונים בוולקוביסק ובביאליסטוק, נספתה באושוויץ.

בנו השלישי, **יצחק ברש**, עלה לארץ ישראל בשנת 1934 כדי ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים, אך הפסיק את לימודיו ונתקבל לבי"ס לטיסה. הוא היה בין הצעירים הראשונים מא"י שקיבל תעודת טייס. יצחק ביקש להתגייס לצבא ארצות הברית כטייס, אולם אזרחותו הארצישראלית היתה למכשול. הוא נסע לקהיר, עמד בהצלחה בבחינה נוספת, אך גם לאחר מכן לא הוזמן לשירות פעיל והוא התגייס כחייל פשוט ל"בַאפס". לאחר כמה חודשים עלה בדרגה, אך מחלה ממארת קיפחה את חייו הצעירים. אין ספק, כי הידיעות על מצב בני משפחתו בפולין לא הוסיפו לבריאותו. ימים ספורים לפני מותו עוד גילה התענינות רבה בעניני הישוב, ובעיקר בענין הבריגאדה היהודית שעומדת לקום ושהוא עמד להצטרף אליה. הוא נשא את סבלו וכאביו בגבורה וביקש להעלימם גם מן הקרובים והידידים.

א. נוביק

ד״ר משה איינהורן

בן למשפחה מסועפת ומכובדת בוולקוביסק. אביו עסק ברוקחות והיה לו ידע רב בתחום זה. רבים מתושבי העיר היו באים אליו כדי להתייעץ בענייני מחלות ותרופות. היה פעיל בענייני ציבור, ובין היתר היה כותב בשביל יהודי וולקוביסק את הכתבות של קרוביהם בארצות הברית, אליהם היו פונים בבקשות סיוע. לבנו משה, אחד משבעת הילדים במשפחה, נתן חינוך מסורתי ולאומי, והוא היה בין התלמידים הראשונים שנסעו ללמוד בגימנסיה ״הרצליה״ בתל־אביב. לאחר שסיים את לימודיו בגימנסיה היגר לארצות הברית, למד רפואה והיה בא לעתים תכופות לביקורים בוולקוביסק ובא״י. קיים קשרים הדוקים עם בני משפחתו וחבריו בא״י ובוולקוביסק. בארה״ב ערך כתב־עת רפואי בעברית, שהיתה לו גם תפוצה בארץ. בבניין החדש של הגימנסיה ״הרצליה״ הקים איינהורן מרפאת־שיניים לזכר אחותו רוזה (פשניצקי), שהיתה רופאת שיניים. הוא גם סייע להקמת ״בית הרופא״ בתל־אביב, והספריה הרפואית המקצועית בבית זה נקראת על שמו.

לאחר השואה נטל איינהורן על עצמו להנציח את זכר בני משפחתו, עירו וכל הקשור בשואה. הוא טרח ויגע הרבה באיסוף החומר, עמד בקשר עם ניצולי השואה, אסף אינפורמציה רבה והוציא לאור את ה״וואלקאוויסקער יזכור בוך״ בשני כרכים ביידיש (ר׳ הדים להופעת הספר בפרק על הנצחת וולקוביסק בספר זה). הוא היה גאה על שזכה להשלים את המשימה וקיווה (כפי שיסופר להלן) כי הספר יתורגם גם לעברית, אך לא נסתייע הדבר. בביקוריו התכופים בארץ היה מרבה להיפגש עם יוצאי וולקוביסק, אשר לא מעטים מהם נעזרו על ידו.

במכתב ששלח איינהורן ליוצאי וולקוביסק בא״י הוא מביא קטע ממכתב שהגיע אליו מאליהו וולובלסקי שהגיע לוולקוביסק ב־22 בספטמבר 1957 ושהה שם 4 ימים. וכך כתב לו וולובלסקי:

״וולקוביסק שרופה לגמרי. אין רחובות. פרות מהלכות בטבורה של העיר. רק 10 משפחות יהודיות נשארו. ביקרתי במוזיאון המקומי וראיתי את ספר ה״יזכור״ שלך. קראתי את הספר וכך נודע לי על כל מעשיהם האכזריים של הגרמנים ועל השמדת הקהילה היהודית. בספרך מובאים גם פרטים עלי ועל משפחתי, על זמושצה ועל כל אלה שהתגוררו שם״.

״המכתב הזה — כותב איינהורן — גרם לי סיפוק על העמל הרב שהשקעתי בהוצאת ספר הזכרון לאור עולם. לפעמים הייתי מתייאש מהעבודה, אולם עתה כשאני נזכר שספרי הוא המצבה היחידה לעירנו, המשקפת והמגלמת כל מה שהיה לנו ואיננו עוד, הרי הכרה זו שפעלתי משהו למען הנצחת עיר מולדתנו, ממלאת את לבי רגש של תודה להשגחה שאימצה את ידי להוציא את מחשבתי לפועל. ביחוד נתחזק בי הרגש הזה למקרא הידיעה שספרי יתורגם לעברית ויופיע בסדרה של האנציקלופדיה לגלויות, ויהיה לאות ולמופת לדור העברי הצעיר בארץ, אשר אינו נזקק לידיש, ולמורה־דרך בהבנת ההוי של דורות ישראל בגולה, שקיומם וחזונם נפסק באמצע״. את מכתבו זה מסיים איינהורן בשורות אלו:

״אני תקוה, שבני וולקוביסק, שחלקם רב בבנין מדינת ישראל בכל ענפי העבודה והיצירה, ימשיכו גם בעתיד לתרום את תרומתם לביצורה של ישראל, עד שתעמוד כצור איתן נגד כל הרוחות שבעולם, ושוב לא יחרידנו שום צר ואויב לעולמי־עד. ממרחקים אני לוחץ את ידו של כל אחד מכם ואומר לכם שלום וברכה״.

איינהורן נפטר בארה״ב בשנת 1966.

דוד איינהורן

נולד ב־1886 בקורליץ׳ מחוז נובוגרודק, אך בעודנו ילד עבר לוולקוביסק. אביו, קדיש־בנימין, שהיה רופא צבאי רצה לתת לבנו חינוך דתי, לאחר שהוא עצמו חזר בתשובה, והפקיד את חינוכו בידי המלמד ב״חדר״ ואח״כ בידי ראש הישיבה. בהיותו בן 13 התחיל איינהורן לכתוב שירים בעברית בנוסח המשכילים של התקופה ההיא ורק משנת 1904 התחיל לכתוב שירים ביידיש, שכמעט כולם כלולים בספרו הראשון ״שטילע געזאנגען״ שהופיע בוילנה בשנת 1909. ספרו זה וכן גם הקובץ השני שלו ״מיינע לידער״ זכו מיד להדים רבים ולבקורת חיובית מצד המבקרים החשובים בעל־מחשבות, נומברג, ניגר ואחרים, שראו את שיריו כמפנה בשירה היהודית המודרנית. בהשפעת התנועה המהפכנית התקרב איינהורן ל״בונד״ והירבה לפרסם שירים בבטאונים שונים של התנועה. הנימה הרומאנטית והלירית בשיריו ביטאה את הלכי־הרוחות ורחשי הלב של הנוער היהודי המתעורר בימים ההם, ואין פלא שהיו שגורים בפיו. א. כתב גם מאמרים, על גבול הבלטריסטיקה ב״פריינד״, ״פאלקסצייטונג״ והרבה עתונים אחרים.

בשנת 1912 נאסר איינהורן באשמה שקיים קשרים עם מהפכנים ולאחר שישב חצי שנה בכלא וילנה נאלץ לעזוב את רוסיה והוא עבר לפאריס, שם ערך עתון של ה״בונד״, ואחר כך לשווייץ. לאחר שעזב את שווייץ בשלהי מלחמת העולם הראשונה השתקע בוארשה ופעילותו הספרותית־עתונאית קיבלה מימדים גדולים. בשנת 1920 עבר לברלין ושימש כתב קבוע של ה״פארווערטס״ האמריקאי ואף פרסם רומאן מחיי המהגרים היהודיים בגרמניה. באותו זמן עסק גם בתרגום חלקים מהתנ״ך ליידיש. ב־1922 הופיעה הפואמה שלו ״רקוויים״, שהיא מעין הספד לעשרת המיליונים שנספו במלחמת העולם הראשונה. ב־1940 כשהנאצים התקרבו לבירתה של צרפת, ברח מפאריס והגיע לארצות הברית. קובץ כל שירי איינהורן שנכתבו משנת 1904 עד 1951 הופיע בהוצאת ה״ארבעטער רינג״ בניו־יורק.

איינהורן היה אחד מטובי המשוררים ביידיש ולא מעטים משיריו הפכו לשירי־עם ונישאו על כל שפתיים בשנות העשרים והשלושים של המאה הזאת. על ימי נעוריו בוולקוביסק מספר ד״ר איינהורן אגב תיאור של ערבי הבידור של הנוער היהודי בעיר בראשית המאה ה־20: ״הנה מופיע גם דוד איינהורן הצעיר. הוא גר יחד עם הוריו בביתו של קולוסייסקי בקצה רחוב שְרוֹקָה מול הכנסייה. איינהורן ממהר לבית ידידתו סוניה פרבר. עלמה מעניינת היה סוניה, ובביתה היו נוהגים להתכנס כל הצעירים המהפכניים. איינהורן אץ־רץ כשכיסי בגדיו גדושים ברושורות, ספרות מהפכנית וכן גם כל מיני ניירות שעליהם רשם מחשבות שעלו במוחו וחוויות שעברו עליו במשך השבוע. בביתה של סוניה יהיו ודאי חברים רבים ומכרים שלו, וזו הזדמנות טובה להחליף דברים בעניני דיומא, לקרוא את שיריו ולשמוע את חוות־דעתם. בערבי השבת האלה בביתה של סוניה פרבר הבשיל והתפתח כשרונו של המשורר, שלימים פרסם את ״שטִילֶע געזאַנגען״, ומבית זה הבקיעו הצלילים החגיגיים והפאתטיים של שירים מהפכניים ביידיש וברוסית שהיו שגורים בפי הצעירים המהפכניים״.

ד״ר רפאל למקין

נולד בשנת 1901 למשפחה וולקוביסקאית ותיקה. בימי ילדותו למד ב״חדר״ של ליניבסקי (והוא היה נוהג לימים, כאשר יצאו לו כבר מוניטין בפולין, לשלוח למורו זה גלויית־ברכה בעברית צחה לפני כל חג יהודי). את השכלתו הגבוהה רכש בוארשה, ולאחר שסיים את לימודיו בתורת המשפטים, התפרסם כעורך־דין מבריק והיה גם בעל טור קבוע בעתונות היהודית בוארשה בעניני חוק ומשפט. הוא זכה למעמד גבוה במשרד המשפטים של פולין וייצג את המדינה בועידת משפטנים שנערכה במדריד. בועידה זו העלה למקין הצעת חוק להגנה ממעשי פשע נגד עמים וגזעים. ממשלת פולין, שאותה ייצג בועידה, לא שבעה כנראה נחת מיזמה זו שלו, וכנראה רמזו לו שיגיש את התפטרותו — וכך עשה.

למקין היה מן המשפטנים היחידים בפולין הטרום־מלחמתית, שמיד עם עליתו של היטלר לשלטון התריע והזהיר על הצפוי מהמשטר הנאצי לאנושות בכלל ולעם היהודי בפרט. הוא הצליח להימלט מפולין בראשית המלחמה והגיע לארצות־הברית, ושם נקלט באוניברסיטאות שונות כמרצה מומחה לחוק הבינלאומי, ובמרוצת הזמן היה גם עוזרו הקבוע של השופט העליון רוברט ג׳קסון, מי שהיה אח״כ הקטיגור הראשי במשפטי נירנברג נגד הפושעים הנאצים.

בספרו ״שלטון מדינות הציר באירופה״, שהופיע בשנת 1944, הוקיע למקין את התוכניות לעיקור האוכלוסיה היהודית, ובו מופיע לראשונה המושג ״ג׳נוסייד״. את ספרו זה כתב עוד בהיותו בשוודיה לפני שהגיע לארה״ב, וזה היה מהספרים הראשונים שהוקיעו את פשעי הנאצים. גם במשפטי נירנברג עשה למקין מאמצים כדי לכלול את פשע הג׳נוסייד בכתב האשמה נגד הפושעים הנאצים, אך פסק־הדין במשפט זה התעלם מכך. רק בזכות המאמצים האישיים שלו וללא כל תמיכה של מדינות או אירגונים, זכה למקין לכך שעצרת האומות המאוחדות בישיבתה מיום 9.12.1948 קיבלה את חוק הג׳נוסייד לפי הצעת למקין, כלומר — חוק למניעת רצח־עם והענשת כל העובר על חוק זה. חוק זה אושר גם על ידי הכנסת בישראל.

למרות זכויותיו הגדולות היה למקין בודד ונשכח באחרית ימיו (שמו לא נזכר אפילו באנציקלופדיה העברית) והוא הלך לעולמו ב־28.8.59 בהיותו בן 58 שנים.

דוד הובר

הוא נחשב לגביר השני בעיר (את המקום הראשון במערך הגבירים תפס אליהו־לייב רחמילביץ׳. יודעי דבר לחשו עליו כי ידו משגת להניח על השולחן מאה אלף רובל במזומנים. ר׳ דוד ניהל עסקים גדולים ומסועפים, ובין היתר סחר גם במצרכים חיוניים כנפט, סוכר, מלח בהיקף גדול. פרט לאלה היו בבעלותו שדות ויערות בסביבת וולקוביסק.

איש מַשכיל היה והשתדל להנחיל לילדיו חינוך ראוי לשמו. חינוך הנוער היהודי היה בראש דאגותיו. הודות לו הוקם החדר המתוקן הראשון בעיר ולאחר מכן ביה״ס הריאלי הרוסי הראשון. יחד אתו פעל בשדה החינוך הניך ניימן. שני אלה היו גם הראשונים ששלחו את בניהם ללמוד בגימנסיה ״הרצליה״ בתל אביב והם גם היו הראשונים שרכשו מניות של ה״קולוניאל בנק״ וחלקות אדמה ברוחמה שבארץ ישראל. בשנת 1929 עבר דוד הובר עם מרבית בני משפחתו לא״י. הוא לא רצה לעסוק בא״י במסחר ואת הונו השקיע בנטיעת פרדס על שטח 200 דונם בנס־ציונה. היה נוהג לומר: יותר מדי זמן הקדשתי למסחר. עתה, בא״י, רצוני להיות איש־אדמה, לנטוע ולזרוע״. הוא ואשתו פלטה נפטרו בתל אביב.

מאיר שיף

שען וצורף ממדרגה ראשונה ועסקן ציבורי נאמן ומסור. היה מבאי ביתו של הרב בורוכוב והיה מסור לו בלב ובנפש. לעולם לא היה טועם פרי חדש שהבשיל בטרם הביא אותו אל הרב לברכת ״שהחיינו״. כשהיה משתתף במגביות ״קרבן עצים״ ו״קמחא דפסחא״ עשה זאת במסירות ואף בעל־בית לא יצא ״נקי״ מידיו.

״ילד טיפוחיו״ היה ה״מושב זקנים״. הוא היה זה שהנהיג, כי בכל שמחה, חתונה, ״ברית״ או ״בר מצווה״ יתרמו לטובת המוסד הזה, וכן גם לאחר שילד היה מבריא ממחלה כלשהי. בערבי חג היה ר׳ מאיר מביא מכל טוב למושב הזקנים והיה מבלה שעות רבות עם הזקנים ״שלו״ שהיו תמיד אסירי תודה לו. היתה לו יד פתוחה ורחבה ורבים נהנו מגמילות חסדים של ר׳ מאיר.

יצחק ברשקובסקי

טוביה פנסטר

הוא היה אחד הבנקאים הראשונים בעירנו ובשנות חייו האחרונות כשהשתקע באנטוורפן שבבלגיה עשה מעין ״הסבה מקצועית״, התחיל לכתוב בעתונים היהודיים המקומיים והנציח בעטו דמויות של יהודים פשוטים, חוטבי עצים ושואבי מים, על רקע החיים היהודיים בוולקוביסק.

אביו של טוביה היה סוחר יערות, היה עורך מסעות רבים ולעתים תכופות היה לוקח גם את טוביה אתו, ובשעות הנסיעה היה משנן אתו דף בגמרא, מספר לו על קורות עם ישראל וכד׳. עוד בשנת 1876 ערך יעקב־משה, אביו של טוביה, מסע לארץ ישראל. לא היה זה מן הדברים הרגילים בימים ההם, והעתון העברי ״הצפירה״ שהופיע בוארשה פירסם כתבה גדולה על המסע הזה. לאחר זמן פרסם י.מ. פנסטר עצמו רשמים ממסעו זה.

בתקופת מלחה״ע הראשונה הפסיד פנסטר את כל הונו והוא עזב את וולקוביסק, התגורר במשך שנתיים בגרמניה ולאחר מכן עבר לבלגיה והשתקע באנטוורפן. את מרבית זמנו הקדיש לכתיבה וכן גם לציור. חיבור שלו על הצייר הנודע אנטוקולסקי זכה להדים טובים בעתונות. בימי מלחה״ע השניה ברח פנסטר לצרפת, נתגלגל לעיירה קטנה, ובעמדו תוהה ובוהה בשעת הפצצה של העיירה ניגש אליו יהודי שלא הכירו ולחש לו: ״לך בעקבותי״. כך הגיע לכנסיה נוצרית והנזירות העסיקו אותו כגנן. כך ניצל ממות.

טוביה פנסטר

נחום (נחה) והינדה הלר

משפחת הלר (ששה אחים) היתה קשורה עם וולקוביסק באמצעות הרבה מוסדות שלקיומם ופיתוחם דאגה. במיוחד ראוי לציון נחום, שבשנות חייו האחרונות נחשב אצל יהודי וולקוביסק כמלאך הגואל. הוא התגורר אז בברלין, אך לבו היה קשוב לצרכיהם ומצוקתם של יהודים נצרכים בעיר מוצאו. אלפי נימים קשרו בינו ובין יהודי וולקוביסק, ובעיר רווחו אגדות עליו. השם נַחֶה הלר היה סמל לעשירות יהודית ונדבנות בלתי מוגבלת, ואכן היה האיש טיפוס נדיר של גביר יהודי, שידו היתה פתוחה תמיד ולא מנע עזרתו מאף אחד.

עיסוקו היה במיסחר עצים בהיקף גדול מאד ומאות משפחות יהודיות מפולין ומארצות אחרות מצאו את פרנסתן על ידי תעסוקה במשרדיו. מי שהיתה לו משרה באחד המשרדים של הלר ראה את עצמו מובטח כאילו היתה לו משרה ממשלתית מכובדת. לעולם לא פיטר נחום הלר פקיד שלו, ואפילו כשפרצה מלחמת העולם הראשונה וכל קשרי התחבורה שובשו, ציווה הלר לשלם לכל העובדים שלו את משכורתם החודשית כסִדְרָה.

בשנת 1889 הקים הלר את בית החולים היהודי בעיר. היה זה מיבצע חיוני ממדרגה ראשונה. בכל מחוז גרודנה לא היה בית־חולים גדול כזה והוא צוייד על ידי הלר בכל המיתקנים והמכשירים הדרושים. הקמת בית החולים היתה כרוכה בהוצאה של שלושים אלף רובל — סכום גדול למדי בתקופה ההיא. בין היתר דאג הלר לנטיעת עצים רבים וצמחייה סביב בית החולים ושכר לצורך זה אגרונומים מחברת יק״א. הוא גם הקים בחצר בתי־הכנסת ("שול הויף") את המוסד "בית לחם" שסיפק לילדי משפחות עניות ארוחות־בוקר וצהריים.

החל משנת 1905 התגורר הלר בברלין, אך הוא היה שולח סכום ניכר של כסף לפני כל חג יהודי לסיפוק צרכי חג לנצרכים. גם רעיתו הינדה עזרה הרבה למשפחות מחוסרות אמצעים. לא ייפלא איפוא שהאוכלוסיה היהודית רחשה חיבה וכבוד רב למשפחת הלר, מה שבא לביטוי בימי שמחה או אסון במשפחה זו. אחיו של נחה, הוראצי, נחשב לאחד האנשים העשירים ביותר בפולין. הוא עסק ביצוא עצים ועמד בקשר עם יבואנים גדולים ביותר באנגליה. גם הוא סייע להחזקתן וקיומן של חברות־סעד יהודיות בוולקוביסק, וכאשר נתקבלה הידיעה על פטירתו בוארשה יצאה משלחת גדולה מוולקוביסק בראשות הרב ונשיא הקהילה כדי להשתתף בהלווייה.

ד״ר מ. איינהורן

הרב אברהם־זלמן קורץ

נולד בסופרסל ליד ביאליסטוק ואביו כיהן כחזן ושוחט בעיירה. בימי נעוריו למד בישיבה בביאליסטוק ובישיבת ה״חפץ חיים״ ברַדין. לאחר נשואיו נסע לקובנה, למד בישיבה וקיבל ״סמיכה״ לרבנות מידי בנו של הגאון המפורסם ר׳ יצחק אלחנן והרב של סלובודקה ר׳ משה דנישבסקי. כשחזר לוולקוביסק לא עשה את הרבנות ״קרדום לחפור בו״ והעדיף לעסוק במסחר, אך הקדיש את מיטב זמנו לפעילות ציבורית. הרבה משפחות, שבניהן או בעליהן נלקחו לצבא, נשארו ללא אמצעי־קיום בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, ואברהם־זלמן קורץ, יחד עם יוסף רודי ואחרים, אירגן בשבילם חנות שסיפקה להם את המצרכים במחירים מוזלים. כאשר הגרמנים כבשו את העיר והרבה פליטים נהרו לוולקוביסק בדרכם לרוסיה, אירגן הרב קורץ ועד שהיה מקבל את פני הפליטים בתחנת הרכבת ומספק להם צרכי־מזון ומצרכים אחרים. כשהורגש מחסור בלחם בעיר בימי שלטון הגרמנים הצליח להשיג באמצעות העיריה 50 פוד דגן לאפיית לחם שנמכר לאוכלוסיה במחירים זולים. 468 משפחות קיבלו אז לחם במחיר של 3 אגורות לפונט, וכך אילץ את האיכרים להוריד את מחירי הלחם שהאמירו מאד באותו זמן. הוא היה גם אחד העסקנים הראשיים של ״לינת חולים״, בית היתומים, ״קרבן עצים״ וחֶברת ש״ס. גם בחברת ״מלביש ערומים״, שמטרתה היתה לספק בגדים לעניי העיר, מילא תפקיד ראשי. סביבו התרכזו עסקנים נוספים שסייעו לו בפעילותו הציבורית.

בשנת 1923 עבר עם משפחתו לארצות־הברית וכיהן כרב בעיר רוצ׳סטר שבמדינת ניו־יורק. גם במקום מגוריו החדש התמסר לפעילות ציבורית ונודע בפעילותו במוסדות־צדקה רבים.

ישראל נוביק ובניו

ישראל נוביק היה ידוע בעירנו כסוחר יערות ועצים, אך גם כציוני מסור ונאמן ועסקן ציבורי למופת. הוא היה גם גבאי בבית כנסת ״תפארת בחורים״ והקפיד על חינוך לאומי ומסורתי לילדיו. בתו, המורה חנה נוביק, היגרה לארצות הברית וגם שם המשיכה בהוראה ובפעילות במוסדות יהודיים שונים, ובעיקר במוסדות חינוך של ה״יידישער ארבעטער פארבאנד״.

בנו, יצחק, היגר בזמנו לארגנטינה, ומשם עבר לארצות הברית. הוא חי בניו־יורק ופעיל בעניני הגירה והתאזרחות. אחד מבניו הוא מדען ופרסם ספרים שתורגמו לשפות רבות בתחום חֵקר האטום והאלקטרוניקה. הוא גם עורך ירחון מדעי בארה״ב. בן נוסף של ישראל נוביק, זאב, היה בין הראשונים מבני עירנו שנספו ע״י הנאצים עם כניסתם לעיר. אשתו ושתי בנותיה נספו בטרבלינקה.

הבן היחידי של ישראל נוביק שעלה לארץ ישראל כחלוץ, מראשי ״גורדוניה״ בעירנו, הוא אברהם נוביק, שמתגורר עד היום בחדרה, ונודע כאיש רב־פעלים במוסדות ציבוריים רבים, ובכלל־זה גם באירגון יוצאי וולקוביסק והסביבה.

ר׳ אברהם־אליהו מרקוס

בית אבי ז״ל היה תמיד הומה יהודים ששחרו לפתחו כדי ליישב סכסוכים, לסכם עיסקה ולתקוע כף וכו׳. מה שאפיין בראש וראשונה את אבא היתה האמונה המוחלטת בצידקת ההשגחה העליונה ובלימוד זכות על כל אשר בא ממנה. את כל זמנו הפנוי משירותים לציבור שלא על מנת לקבל פרס, הקדיש לתלמוד תורה. הוא היה יו״ר מועצת המנהלים של ״בנק לודובי״ וחבר בהרבה מוסדות ציבוריים. פרט לכל אלה היה ש״ץ בבית הכנסת, חיבר מנגינות לתפילות רבות, ורבים היו נוהרים לבית הכנסת לשמוע את תפילותיו ומנגינותיו, כי היה לו גם קול נעים והשקיע הרבה רגש בתפילותיו. אבא הציב לעצמו גם מטרה נוספת — לקרב את הציבור לש״ס והשעורים שלו בש״ס זכורים היטב לכל אלה שנהנו מהם. את חגיגות הסיום היה עורך בביתו ברוב פאר ובנוכחות הרב והלומדים.

כשעלה לארץ והצטרף אל בניו לא ישב בטל ועבד בחנות המכולת שפתחנו בפתח־תקוה. הוא אהב לטייל ברחובות, התבשם מכל עץ ומכל פרח, ואהבתו את ארץ ישראל לא ידעה גבול.

באחד הימים, כשאבא ישב ליד פתח החנות עבר תייר יהודי מאמריקה על יד החנות, וכשראה את אבא, התקרב אליו, חיבק אותו בהתלהבות והתחיל לספר לעוברי־אורח על מעמדו הרם של אבא בוולקוביסק.

אבא היה יו״ר הועדה לבחירת רב העיר במקום הרב בורוכוב שעלה לא״י, והוא הכריע לטובת הרב קוסובסקי. אי־פעם, כשגרנו בפ״ת הלך אבא אל הרב המקומי בערב פסח כדי למכור לו את החמץ. הוא הופתע כשנוכח לדעת, כי הרב אינו אלא ר׳ ראובן כץ, שהיה המועמד השני למשרת הרב בוולקוביסק, אך לא נבחר. הרב כץ הכיר אף הוא את אבא ואמר לו: ״לא זכיתי בזמנו לתמיכה שלך במועמדותי לרב בוולקוביסק, אך זכיתי לכהן כרב ראשי של פתח תקוה, כפי שעיניך רואות.״

ב״ימים נוראים״ היה אבא עובר לפני התיבה בבית הכנסת בבני־ברק, מקום מגוריו של אחי שלמה, ולאחר שנפטר נושא בי״כ זה את שמו של אבא. בכל הזדמנות מתאימה, ובעיקר בכינוסים משפחתיים, אנחנו מעלים את זכרו ע״י כך שכולנו שרים את הניגונים שחיבר. יהי זכרו ברוך.

זהבה גרף

כתריאל לשוביץ

הסבא מֶשל

דמותו של סבא משל נשתמרה היטב בזכרוני, ואולי גם בזכרונם של רבים מיוצאי עירנו, כי היתה זו דמות מיוחדת במינה, ולא בכדי רחשו לו חיבה יהודים וגויים, "עמך" ומיוחסים. בדיבור אחד — כל מי שנזדמן לו לבוא במגע אתו. עד היכן הגיעה חיבה זו ניתן ללמוד מהעובדה שאכרים פשוטים, נוצרים, הכתירו אותו כשופט ובורר יחיד, והיו מביאים אליו כל ריב ומחלוקת שנתגלעה ביניהם. על פסק־דינו של משל לשוביץ לא היו עוררין. מלכתחילה קיבלו עליהם שני הצדדים את הכרעתו, וזאת בזכות שתי מעלות בהן נתברך: א. הוא היה יהודי חכם וב. הוא היה ישר־דרך ובלי משוא־פנים בדין. והרי אלה הן שתי סגולות שכל שופט או בורר חייב בהן. לא ייפלא איפוא, שבין מכיריו ומוקיריו היו שופטים רשמיים וממשלתיים בוולקוביסק אשר לעתים נזקקו גם לעצתו. הם ידעו היטב, כי סבא משל לא למד משפטים ואינו בקי בטרמינולוגיה של שופטים וביוריסדיק־ציה, אך לעומת זה "השכל הישר" שלו לא יסולא בפז ושקול נגד ההשכלה הפורמלית.

יפה־תואר היה, תמיר, רחב־כתפיים, זקנו ארוך ומטופח היטב, לבושו נקי תמיד. דמות של אריסטוקראט. עיסוקיו היו רבים ושונים: מסחר ביערות ובתבואה, בעל קרקעות ומחסני תבואה, במרחק כמה קילומטרים מהעיר, ועל כולם — בעל הזכיון להובלת הדואר בכל סביבת וולקוביסק, אשר אליה לא הגיעה הרכבת. לצורך זה היה משתמש בכרכרות ועגלות וסוסים שעמדו במגרש הגדול שמאחורי ביתו ברחוב חולדובסקה. זכיון זה הוענק לו מטעם הרָשות, ולא כל אדם זוכה לכך. דומה, כי עצם העובדה שהשלטונות, שלא רחשו כידוע חיבה יתירה ליהודים, העניקו את הזכיון הזה דווקא ליהודי, מעידה אף היא עד היכן הגיעה הפופולאריות שלו, וסבא משל היה יהודי גאה, שלא העלים את מוצאו. נהפוך הוא: עשה לו פומבי בכל הזדמנות.

דבר הלמד מעניינו, שעיסוקיו המרובים חייבו אותו להעסיק עובדים, אך מרבית העובדים היו בני משפחתו: בניו, בנותיו וקרוביו. הוא סמך על העובדים שלו, שעבדו כמובן לפי הוראותיו, ואילו הוא עצמו יכול היה להתפנות לשיח ושיג עם אנשים שהשכימו לפתחו, לבוררויות שלא על מנת לקבל פרס, לעסקי ציבור. הוא אהב את הבריות, היה מוכן תמיד לפַשר ביניהן, שנא ריב ומדון. רודף שלום היה.

בעודני ילד נהניתי גם אני מעיסוקיו של סבא וחסדיו. בימי החופשות מלימודים ובעונת הקציר הייתי תכופות נוסע באחת העגלות של סבא שעשתה דרכה מחלקת־שדה עד למחסני התבואה שבחצר ביתו. לא היה גבול לשמחתי ולא היה דומה לי, שעה שישבתי למעלה על ערימות החיטה או השעורה ומשתדל להיראות לעיני כל, ובעיקר לעיני חבריי שלא העלימו את קנאתם בנכדו של משל לשוביץ על שזכה לסבא כזה... על אחת כמה וכמה — כאשר הייתי עובר בחוצות העיר במגלשת־חורף שעליה התנוססה כתובת באותיות קידוש לבנה "דואר פולני", ואני הקטן מושך ברצועות, וכל־אימת שהייתי מבחין באחד החברים שלי — הייתי משמיע גם "דיו" רועם למען ידעו וישמעו הסוסים וגם הילדים מי כאן השולט בכיפה...

סבא משל היה גם כ ה ן. בימי חג ומועד, לעת "ברכת כוהנים" בבית הכנסת היה סבא בליווי ארבעת בניו ושני נכדיו עולים לדוכן וקולם נישא ברמה: "י ב ר כ ך !". דומה, כי ברכת הכוהנים היתה בבחינת מונופול אחד נוסף של משל לשוביץ ומשפחתו. אם זכרוני אינו מטעני היה רק כוהן אחד נוסף בבית הכנסת שלנו, הלא הוא ביניש בעל החנות לצבעים. הוא ולא עוד. חווייה עמוקה היתה זו לי, שעה שירדנו מהבמה לאחר "ברכת־כוהנים", ועברנו בהרגשת גאון בין שתי שורות של מתפללים, שהיו תוקעים יד לכל אחד מהלשוביצים ומוסיפים ברכת "יישר כוח"...

אהבתי מאד בימי נעוריי לבקר בביתו של סבא משל, שבת־צחוק לא מָשה מפניו הנאים והיה מקדם בסבר־פנים כל אורח שנזדמן לביתו — ורבים היו כאלה. בחצר הגדולה שלו, על ערימות החציר, אפשר היה לפגוש צעירים רבים שהרגישו עצמם בתוכה כמו בביתם.

עוד פרט אחד זכור לי מבית סבא, והוא אופייני מאד לימים ההם: בעלית הגג שלו היו מסודרים, זה על גבי זה, עשרות שקים עם שטרי־כסף מכל הצבעים והגדלים, שבזמנו היוו בודאי הון־עתק ואפשר היה לקנות תמורתו בתים רבים, ואילו עתה שווים הם לקליפת השום והתועלת היחידה שהם מביאים היא בכך שנכדיו של סבא שיחקו באותם רובלים ו"קֶרֶנקות" וכו'.

היו ימים — — —

לוח תאריכים

22.6.1941	הפצצה ראשונה של העיר ע״י הגרמנים
14.10.1942	רצח הרופאים היהודיים
2.11.1942	ריכוז כל יהודי וולקוביסק בבונקרים
23.11.1942	הטרנספורט הראשון (יהודי רוז׳נוי) לטרבלינקה
26.11.1942	הטרנספורט השני לטרבלינקה (יהודי זלבה, פורזבה, מוסט, פייסק, ילובקה, אמסטיבוב)
6.12.1942	טרנספורט ראשון של יהודי וולקוביסק וסויסלוץ׳ לטרבלינקה.
8.12.1942	טרנספורט שני של יהודי וולקוביסק לטרבלינקה.
27.1.1943	הטרנספורט האחרון של 1,700 יהודים לאושוויץ

השואה

האנדרטה לזכר קדושי וולקוביסק בבית־העלמין בנחלת־יצחק

אליהו רוצ׳יק

בתקופת הכיבוש הסובייטי ובראשית המלחמה

בשנת 1938 גייסו אותי לחיל ההנדסה שבצבא הפולני. הוצבתי לעיר לומז׳ה. אותו זמן כבר הורגשה היטב המתיחות ביחסי פולין — גרמניה. היטלר תבע השכם והערב שפולין תחזיר לו את "הפרוזדור" וחילותיו נכנסו לצ׳כוסלובקיה.

ימי שירותי בלומז׳ה זכורים לי במידה מסויימת לטובה. הקהילה היהודית המקומית גילתה התעניינות רבה בחיילים היהודיים ששירתו בעיר זו, אירגנו ארוחות בשבילנו, יהודים רבים היו מזמינים אותנו לסעוד בבתיהם, ובשבתות וחגים היינו מקבלים רשות לצאת מהמחנה כדי להתפלל בבית הכנסת.

עם פלישתה של גרמניה הנאצית לפולין קידמו אותנו לגבול פרוסיה המזרחית. על גבול זה הקימו הפולנים קו הגנה ואני שירתי בפלוגות משמר המיפקדה. לא עברו אלא ימים ספורים והתחלנו לסגת, אך הגרמנים היו מגיעים לפנינו ליעדי הנסיגה שלנו. המיפקדה שלנו היתה במצב של אוזלת־יד. רבים מהקצינים התחמקו ונעלמו. כשהגענו לסלונים נשארנו עם קצין מילואים אחד שהתחיל באירגון יחידה חדשה. על גדות נהר שצ׳רה התחלנו להתבצר.

היה זה יום ראשון בבוקר כאשר ביקשתי מהמפקד שלי רשות לגשת העירה לכמה שעות באמתלא שעלי לראות בני משפחה שלי. כשעברתי באחד הרחובות ליד תור ארוך שהשתרך לקניית מיצרכים, ניגש אלי יהודי בן חמישים בערך, העיף עיין בפרצופי ושאל בפשטות: "יהודי?" כשהשיבותי בחיוב ואמרתי לו שאני מוולקוביסק אמר לי: "הרוסים עברו את הגבול ואין לך מה להסתובב. ילד כמוך צריך להיות ליד אמא". הוא לקח אותי לביתו, נתן לי בגדים אזרחיים וכך הפכתי לאזרח ויצאתי רכוב על האופניים הצבאיים שלי בכיוון לוולקוביסק.

הכבישים היו מוצפים חיילים ושוטרים שערקו מכל החזיתות כשהם מצויידים בנשק. עשיתי דרכי בזהירות כי ידעתי שאם יתפסוני — יהיה סופי מר. בגשם שוטף ובבגדים קרועים הגעתי לזלבה. היו לי קרובים בעיירה זו, אך כשהגעתי אליהם היה לי כנראה מראה די משונה. בקושי הכירו אותי.

השתהיתי בביתם עד שנכנסו הרוסים בשיירות גדולות של מכוניות, טנקים, חיל־רגלים וחיל־פרשים. היתה שמחה גדולה בעיירה. קידמו את הרוסים בשירה ובריקודים. הפוליטרוקים של הצבא הרוסי פתחו מיד במיבצע הסברה ולא חסכו מלים לתיאור כל הטוב והשפע בברית המועצות. האימרה השגורה בפיהם היתה "או נַאס וסיָא יֶעסט" (אצלנו יש הכל) — ואַשרֵי המאמין...

תוך כדי הילוכי ברחובות זלבה פגשתי כמה חברים שלי מוולקוביסק, שאף הם הגיעו לזלבה בדרך בריחתם הביתה. הם הציעו לי להצטרף אליהם. יחד שכרנו סוס ועגלה, אך כמעט את כל הדרך עשינו ברגל.

נכנסנו לוולקוביסק בָּדרך שעברה ליד בית־חרושת ללבֵנים של שלוסברג. כשהגעתי למרכז העיר ("בּולבַר") מצאתי שם כמה חברים, מוכר העתונים "מופסיק", וגם אחי ברל היה שם. אין לתאר את השמחה בפגישה זו. הלכתי עם אחי ברל הביתה, ובדרך סיפר לי על פוגרום שערכו הפולנים ביהודים, על רצח סוחר הבדים מַקוב וחייל יהודי מפיֵיסק. בין יתר החדשות סיפר, כי בביתנו מתארח חבר שלי לשירות בצבא, מנדלבוים.

הידיעות על הפוגרום שערכו הפולנים הדאיגוני מאד. החששות לפרעות שיערכו הפולנים ביהודים היו כבר בימים הראשונים של המלחמה וגם לפניה. הוגד לי, כי כמה מחברי "השומר הצעיר", וביניהם אחי ברל, התחילו לארגן הגנה עצמית כדי לקדם את פני הרעה הצפוייה, וכשהגיע אלינו בדרך־לא־דרך חברי מנדלבוים (הוא עצמו מסוקולי, ובביתנו התייחסו אליו כלבן המשפחה) הצטרף אף הוא להגנה הזאת. משנודע להם, כי בתחנת הרכבת, במקום שהיו מפרקים את המטען של רכבות־משא, עומד קרון ובתוכו נשק שהצבא נטש, לא החמיצו את ההזדמנות כדי להצטייד בנשק. בין אלה שעשו את המלאכה היו: אחי, בן הנפח, מוניה לפידות ועוד כמה בחורים. גם פועלי בתי החרושת ללבנים, שרובם היו קומוניסטים, לקחו נשק באותו מקום. החבורה שהתארגנה להגנה עצמית לא הספיקה לחולל גדולות ונצורות, כי גדוד הפרשים הפולנים שחנה בעיר התפזר בינתיים והצבא האדום נכנס העירה. הם מסרו איפוא את הנשק שהיה ברשותם לשלטונות החדשים. בהגנה העצמית לא היה צורך מעתה, שכן בעלי־הבתים החדשים (הרוסים) התחילו לשלוט בעיר ולייצב את החיים בה בהתאם לרצונם וטעמם.

בימי השלטון הסובייטי

גל של פליטים יהודים זרם לוולקוביסק. רובם הגיע ממרכז פולין, שהיה כבר בשליטת הגרמנים. הרוסים לא ראו צורך לחסום את הגל הזה. הצפיפות היתה גדולה מאד, וכמעט בביתה של כל משפחה יהודית התגוררו פליטים. לאחר כמה חדשים, כשגברה הצפיפות, הפכו בתי הכנסת למקומות קליטה. בהסכמת ראשי הקהילה היהודית הקים הצבא גדר־עץ סביב ה"מויער" החדש והישן ובית כנסת "עין יעקב" (בית הכנסת הגדול נשאר מחוץ לגדר), וכך נוספו מאות מקומות־לינה לפליטים. מדי יום היה מגיע מטבח־שדה צבאי לכיכר הגדורה והפליטים היו מקבלים ללא כל תשלום, לחם, מרק חם וכד׳.

ביוזמת השלטונות החדשים התארגנו קואופרטיבים שונים, רשתות שיווק ממשלתיות ועירוניות, הופעלו בתי החרושת של ברש והסדנאות לתיקון קרונות רכבת וקטרים. בעיירה הקרובה לוולקוביסק, רוש, התחילו לבנות שדה־תעופה צבאי, ורבים מהפליטים נקלטו בעבודות אלו ואחרות בעיירות הסמוכות. הפעילות הפוליטית עוצבה אף היא לפי דרישות השליטים החדשים. כל המפלגות שהיו קיימות בימי שלטון הפולנים — הוכרזו כלא חוקיות. מוסדות יהודיים שונים, וגם מוסדות לא יהודיים, הועברו לידי השלטונות, הקומוניסטים היהודיים שפעלו במחתרת הגיחו עתה ממחבואיהם, קיבלו תפקידים ונעשו "קרובים למלכות". כדי לסייע בהשלטת הסדר והמשטר הגיעו העירה פעילים קומוניסטיים ממינסק, וביניהם היו הרבה יהודים. במיוחד היו הקומוניסטים פעילים במיליציה (משטרה) ובהפעלת הקואופרטיבים. אחד מאלה היה מולה שיין, נגר במקצועו, שריכז

את כל הנגרים בעיר והקים קואופרטיב גדול לעבודות נגרות. מאיר לידובסקי נתמנה כמנהל עבודה ("מייסטער") ובין אלה שהועסקו בביצוע עבודות מיוחדות בפורנירה וריהוט היו גם מוטלה שיפרון וכותב השורות האלו. לאחר שביצעתי כמה עבודות טובות והכנסתי כמה שכלולים בתהליך הייצור — קיבלתי פרמיות ואף נשלחתי להשתלמות למינסק.

במרוצת הימים התבסס המשטר החדש, לתושבי העיר הוענקה אזרחות סובייטית, ולפליטים — אזרחות זמנית ומוגבלת. את האלמנטים "הקאפיטאליסטיים", לפי מושגי השליטים החדשים, הגלו לעבודות כפייה והוחל בגיוס מתנדבים מבין הפליטים לעבודות שונות בעמקי רוסיה. באחד הימים הכריזו השלטונות, כי כל פליט שמעוניין לחזור לביתו הקודם חייב להרשם במיליציה. רבים מבין הפליטים, כמעט כולם יהודים, מיהרו להרשם אם כי ידעו מה צפוי להם עתה מהשלטון הגרמני. הרוסים העמידו לרשות הפליטים שנרשמו במיליציה רכבות מוקפות שומרים ואת הפליטים שהצטופפו ברכבות אלו העבירו לא למערב אלא לתוככי רוסיה... צעירים יהודיים רבים גויסו לצבא האדום וביניהם היו ככל הזכור לי: אחי ברל, שמואל אפשטיין, נפתלי גולדר, דניאל למקין ורבים אחרים. אני ואחי הרשל עבדנו בקואופרטיב, אבא עבד באטליז ממשלתי ואיך־שהוא היה קיומנו מובטח.

כשהודיעו לי שנבחרתי להשתלמות במינסק הצטיידתי במכתב מחיים ברל הסנדלר לאחותו שגרה במינסק. המכתב היה מעין "המלצה" שיקרבו אותי ויסייעו בידי במשך תקופת השתלמותי במינסק. כל בני משפחתי באו לתחנת הרכבת כדי ללוות אותי — וזו היתה הפעם האחרונה שראיתי אותם.

בימי היותי במינסק התנהל הכל על מי־מנוחות עד ה־22 ביוני 1941. היה זה יום ראשון ויכולתי לישון עד שעה מאוחרת. כשקמתי ופתחתי את הרדיו, נודע לי שפרצה המלחמה והגרמנים הספיקו כבר להפציץ ערים בעמקי רוסיה ומתקדמים בקצב מהיר. בשעה מאוחרת יותר הספקתי לטעום טעמה של הפצצה גרמנית, כי גם מינסק הופצצה. גם רשת החשמל נפגעה והעיר היתה שרוייה בחשכה. לאחר ימים ספורים שובשה גם האספקה והעיר עמדה בלהבות. על וולקוביסק ועל משפחתי שם לא היו לי שום ידיעות. הפצרתי בבני המשפחה שבדירתם התאכסנתי, משפחת שלובסקי, שנעזוב יחד את מינסק ונתקדם מזרחה, אך הם סרבו כיוון שחיכו לשובו של בנם, וובקה. ב־27.6.1941 עזבתי את מינסק ובהדרכת מר שלובסקי יצאתי בכיוון לבוברויסק.

ראשית הכיבוש הגרמני

בשבת 29 ביוני נכנסו לוולקוביסק היחידות הראשונות של הצבא הגרמני. כניסתן עוררה פחד רב בלב האוכלוסיה היהודית. אנשי הס.ס. גילו מיד את האופי הברבארי שלהם והם ירו על כל יהודי שנזדמן בדרכם. הקורבן הראשון היה ישראל צמח שנורה ב־29 ביוני ברחובה של העיר, ולאחריו נורו עוד יהודים רבים. היהודים הצטופפו בחורבות שרופות למחצה, ברפתות, 4—3 משפחות ביחד, כשהם חרדים למה שיבוא בעתיד הקרוב. משפחות רבות שילחו את ילדיהם לעיירות הסמוכות — סוויסלוץ׳, זבלין, ליסקובה, מוסט ועוד.

מרבית היהודים, כולל אלה שברחו ליערות וחזרו העירה, נדחקו לסימטה החדשה, לקרצ׳יזנה ולזמושצ׳ה ולבתים המעטים שנשארו לפליטה ברחובות אחרים. מחמת המחסור בדירות היתה הצפיפות איומה. הרעב התחיל לתת אותותיו. הנוצרים שדדו את כל החנויות ולא חסר להם דבר, אך היהודים היו מזי־רעב.

בוולקוביסק לא הצטרכו הגרמנים להקים גטו יהודי כפי שעשו זאת במַרבית הערים והעיירות, משום שלאחר ההפצצות שהחריבו את העיר, לא היה פשוט מקום לגטו. כל העיר, וביחוד חלקה היהודי, הפכה לתל־חרבות. לשם הקמת גטו היו הגרמנים חייבים לגרש את הפולנים מהרחובות שלא נפגעו: זמושצ׳ה, ווליה, קרצ׳יזנה, ומצעד כזה ביקשו להימנע. ששה גרמנים נקבעו לניהול העניינים בעיר ועליהם הוטל התפקיד של השמדה שיטתית של האוכלוסיה היהודית.

על הגזירות הראשונות של הגרמנים נגד היהודים מסופר כבר ברשימות אחרות שהובאו בספר זה, ולא נחזור עליהן. נציין רק, כי קנסות רבים וחמורים הוטלו על כל "עבירה" קטנה, ובדרך זו השיגו הגרמנים אחת ממטרותיהם — חיסול כל אפשרות של התנגדות או התקוממות נגד שלטונם.

ה"יודנראט"

זמן קצר לאחר כניסת הגרמנים לעיר הוקם ה"יודנראט" שהפך עד־מהרה למכשיר בידי הנאצים. הוא אמנם שלט על עניני חוץ ופנים של הקהילה היהודית, אך הוא גם נאלץ להעמיד לרשות הגרמנים יהודים לעבודות כפיים שונות ולביצוע גזירות שהטילו.

החיים של היהודים התרכזו בעיקר בסימטה החדשה. בבית קטן ברחוב זה, שנקרא בפי היהודים "הבית הלבן" התמקמה הנהלת היודנראט, ובצידו הימני של הרחוב, בבניין גדול, פעלו כל משרדיו. בשכנות להם נמצאה גם משטרת־העזר היהודית.

יו"ר היודנראט היה ד"ר יצחק וויינברג. הוא כיהן בתפקיד זה עד שהגרמנים אסרו אותו ואח"כ הוציאוהו להורג. במקומו בא נח פוקס, שלפני כן שימש בתפקיד סגן יו"ר. עם ד"ר וויינברג שיתף פעולה ד"ר יעקב שדלצקי. שני הרופאים האלה, שהיו כה שונים באופיים, השלימו זה את זה בדרך הַרמונית ביותר. ד"ר וויינברג היה מתבולל תחילה, חזות פניו היתה כשל גוי, אריסטוקרט. לעומת זה היה ד"ר שדלצקי איש "עמך" שהיה אהוב ופופולארי מאד בכל חוגי האוכלוסיה היהודית. מה שהיה משותף לשניהם — יושר, מסירות לעניני הכלל, חריצות רבה ומרץ רב. שניהם פעלו ללא ליאות, זנחו לחלוטין את עניניהם הפרטיים וזכו להוקרת הציבור היהודי. מי שריכז למעשה את פעולת היודנראט כמזכיר הלשכה היה נח פוקס. זולתם היו מנהלי מחלקות וממלאי תפקידים שונים.

היודנראט עסק גם בחלוקת דירות ליהודים בהתאם לגודל המשפחות, בחלוקת מזונות, עזרה רפואית, פיקוח על ההיגיינה הציבורית והתנאים הסניטריים, טיפול בפליטים שהגיעו לעיר מרחבי רוסיה הלבנה ועוד. כאמור פעלה ליד היודנראט משטרת־עזר יהודית שבראשה עמד תחילה מ. חנטוב ולאחר מכן יהודי מגליציה ושמו גלַט.

המשטרה היהודית היתה אמורה לעמוד לרשותו של היודנראט ולפעול לפי הוראותיו למען צרכי האוכלוסיה היהודית, אך למעשה מילאה תפקידים אחרים לחלוטין, זרים ומנוגדים לצרכי הכלל היהודי. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שמרבית האנשים ששירתו במשטרה זו היו אנשי העולם התחתון, שניצלו את כל הזכויות שניתנו להם לטובתם האישית. ביחוד הצטיין אחד מהם ושמו כילֶר שגרם צרות רבות ליהודים והתנהגותו כלפיהם לא היתה שונה בהרבה מזו של הנאצים.

מאסרים ומעשי רצח המוניים

הגרמנים התחילו לאסור יהודים רבים תיכף לאחר כניסתם לעיר. המאסרים בוצעו בהתאם לרשימות שהיו בידיהם ושהוכנו ע"י אנטישמיים נוצרים. מספיק היה שמישהו, לא־יהודי כמובן, יעיד כי פלוני היה קומוניסט בתקופת הכיבוש הסובייטי, כדי שהלה ייאסר מיד ויוצא להורג למחרת היום. את העצורים היו מביאים ל"כלא הלבן" שלא נחרב בזמן ההפצצות, ומשם היו מעבירים אותם באוטובוסים לחורשת מַיַאק ויורים בהם. בחורשה היו כבר מוכנים קברים שנכרו ע"י פועלי־כפייה יהודים. אם הצליח מישהו מהעצורים להימלט מידי הגרמנים היו הפולנים תופסים אותו ומסגירים לידי הנאצים.

המאסרים הרבים של אנשים חפים מפשע הגבירו את הרגשת הפחד והיאוש של האוכלוסיה היהודית. איש לא היה בטוח בחייו, אַך עוד בטרם התאוששו היהודים מצרה זו ביצעו הגרמנים "אקציה" של רצח המוני. הם ריכזו מאתיים יהודים בחורשת "מאיאק" והוציאו את כולם להורג בירייה. הידיעה על מאתיים הנרצחים זעזעה, את הציבור היהודי. עתה לא היה כבר ספק, כי הותר דמם של היהודים.

זמן־מה לאחר מכן צרפו הגרמנים את וולקוביסק לפרוסיה המזרחית והיא הפכה רשמית לחלק מהרייך השלישי. עובדה זו עוררה תקוות בלב היהודים, מה עוד שבעצם הימים ההם התחילו להגיע ידיעות על "אקציות" נגד יהודים בערים ובעיירות שהשתייכו ל"אוסטלנד" (ארץ האויב), כגון סלונים, דרצ׳ין, ערי רוסיה הלבנה וכו׳. תקוות אלו גברו לאחר שחלפה שנה בלי מעשי־רצח המוניים ואירועים יוצאים מהכלל. היהודים התחילו להסתגל לגזירות ה"קטנות": לבשו את הטלאי הצהוב, הלכו באמצע הרחוב ולא על המדרכות, הלכו לעבודות־כפייה וכד׳ — וציפו לזמנים טובים יותר, אבל הזמנים הטובים לא הגיעו.

היודנראט היה מקבל מדי יום רשימה של מקומות עבודה אליהם יש לשלוח עובדים והיה מספק את העובדים. מאות יהודים הועסקו בעבודות־פרך שונות, כגון: פינוי הריסות הבתים שעלו באש, חפירת בורות וכד׳. מובן שהגרמנים לא שילמו שכר־

עבודה, אך ניתן לומר, כי היהודים ששו לצאת לעבודות הכפייה בהתנחמם בכך שכל עוד הגרמנים נזקקים להם — ישאירוּ אותם בחיים. אכן, בהשוואה לערים אחרות, אשר בהן בוצעוּ הריגות המוניות (סלונים, ברנוביץ', לידה) היה מצבם של יהודי וולקוביסק בקיץ של 1942 הרבה יותר טוב.

(לפי ד"ר איינהורן)

ד"ר יצחק גולדברג*

הנס הראשון

יום ב' 23.6.1941 — היום השני למלחמה

ההתקפות של הגרמנים על האוכלוסיה האזרחית נטולת־ההגנה נמשכות בקצב מוגבר. כל 30 — 20 דקות התקפה חדשה שמשאירה הרבה אזרחים, כולל ילדים, הרוגים. האנשים מיואשים ומתוסכלים, רצים ממיקלט למיקלט. השכם בבוקר פגעה פצצה במרפאה של בית־החולים. הרבה אנשים חולים נהרגו. פצצה אחרת פגעה בביתו של ד"ר שלקמן, המומחה למחלות ריאות... הוא עצמו לא היה בבית, כי נשלח לעיר גדולה בתוככי רוסיה להשתלמות נוספת. הבית נחרב ובנוֹ היחיד נהרג.

בית החולים העירוני הופצץ והרבה חולים נהרגוּ. בין ההרוגים גם שתי אחיוֹת של בית החולים. מרבית האנשים מצאו מחבוא במרתפים, כי מקלטים של ממש לא היו בנמצא. בשעה 4 אחה"צ התחילו הגרמנים להטיל מהאוירונים פצצות־תבערה. העיר כולה היתה אחוזה להבות־אש. האנשים הוציאוּ מבתיהם כל מה שניתן להוציא. ראיתי את סוחר הקמח סטולוביצקי כשהוא רץ מביתו שהיה אחוז להבות בכיוון לביתנו הוא שאל אותי אם ראיתי מישהו מבני משפחתוֹ. לא ראיתי אף אחד מהם — — — את הדיפלומה שלי החזקתי תחילה במרתף הבית שלנו, אך כשראיתי איך פצצות התבערה שורפות ומחריבות כמעט את כל הבתים בעיר, הוצאתי אותה מהמרתף והיא עדיין שמורה אתי. נראה שאני אולי הרופא היחיד בוולקוביסק שהצלחתי להציל את הדיפלומה המקורית שקיבלתי באיטליה.

לקחנוּ אתנוּ את הדברים החיוניים ביותר ומיהרנוּ לברוח לביתו של אחייני חנא, שהתגורר בקרצ'יזנה, מחוץ לעיר, שם לא נפלוּ פצצות תבערה. חנא גר בבית גדוֹל יחד עם אשתוֹ וילדיו. חצר גדולה סביב הבית הפרידה את ביתוֹ מהרחוב. — — — לא היה בבית מקום לישון, כי הרבה אנשים התאספוּ בתוך הבית ומחוצה לוֹ. כל אחד רצה להיות במקוֹם בטוח. אנחנו ישנוּ על הרצפה. אמא חזרה העירה בשעת לילה מאוחרת כדי לראות מה אירע לביתנוּ. ניסיתי להשפיע עליה שלא תלך, אך לא הצלחתי ומשום־כך הצטרפתי אליה. בערב ראיתי את ביתנוּ ואת הבתים שבסביבה כשהם אחוזים באש. רציתי להתקרב לבית, אך החום סביבוֹ היה למעלה מנשוא ונאלצתי לסגת משם.

יום ג' 24.6.41, היום השלישי למלחמה

הפצצה אינטנסיווית של העיר. כל רבע שעה — אזעקה. העיר עולה בלהבות, אך לא כל הבתים הושמדו כליל, ביתנוּ נשרף עד היסוד — — — עמדתי עם אמי ליד ביתנו השרוף. היא הסתכלה, אך לא הוציאה מלה מפיה. יכולתי לחוש את אשר התחולל בחוּבּה. היא היתה אשת־עסקים מצליחה. הכל העריצו אותה. היא עבדה קשה במשך כל ימי חייה, ועתה ראתה מה עוללה המלחמה לפרי עמלה. היא היתה עצובה, אך השלימה עם הגורל. הלכנוּ לבית של לוויט. זה היה מן הבתים המעטים מאד בעיר שלא ניזוקו ואנחנוּ שכרנו בשבילנוּ חדר בבית זה.

אמי הלכה להתפלל לבורא העולם שהמלחמה הארורה תסתיים ושהשלום יחזור לעולם. בדרך פגשנוּ את מר לחוביצקי שסיפר, כי מאז יום ראשון לא אכל מאומה. אמי מסרה לוֹ את חתיכת הלחם שהיתה לה ואשר שמרה לשעה מאוחרת יותר. לחוביצקי הודה לה במלים מעטות. ליותר מזה לא היה מסוגל מחמת התרגשות וחולשה. במשך הלילה היינוּ בחדרנוּ שבבית לוויט.

יום ד' 25.6.41, היום הרביעי למלחמה

ההתקפות מן האויר בעיצומן. מספר ההרוגים והפצועים גובר. תוהו ובוהו ואנרכיה. אנשים רצים בכל הכיוונים. פצצות נופלות בלי הרף ליד הבתים שנהרסוּ ונשרפוּ כבר. היאוש גובר. בשעה 10 לפנה"צ שמענוּ שפצצה פגעה בבית אחייני שם לן גם אחי. היינו כולנוּ נבוכים ומודאגים. מי יודע מה אירע שם? מצאנוּ מחבוא במרתף ביתוֹ של פלטה, שהיה בית לבנים חזק ומסוגל לעמוֹד בפני כדורים ורסיסי פצצות. אי אפשר היה לצאת מהמרתף מחמת הפצצות שהומטרוּ בלי הרף. ללכת לבית אחייני בנסיבות אלו היה מסוכן מאד, אך אמי לא נרתעה מפני הסכנה שבדבר. מהם כדורים ופצצות בעיני אמא שרוצה להציל חיי בנה? היא הלכה. לאחר זמן־מה, כשהיתה ארגעה כלשהי, הוברר שאחי חי ואפילוּ לא נפצע. ברגע האחרוֹן ממש הציל את חייו ע"י כך שנמלט למרתף. רבים בבית זה ובבתים הסמוכים נהרגוּ. בין הקרבנות היה ד"ר ברמן ובתו בת החמש. היה לוֹ לד"ר ברמן מכוֹן לאנליזות רפואיות והוא היה מסור לעבודתוֹ בלב ונפש. כל הרופאים רחשוּ לו אמון בלתי מוגבל, כי הוא ביצע את עבודתוֹ עַל הצד הטוב ביותר. ממש שיא השלמות.

רבים היוּ פצועים קשה ואני עשיתי כמיטב יכולתי כדי להחיש מרפא, למנוֹע זיהומים וסיבוכים ולהעביר את הפצועים קשה לבית־החולים.

* ד"ר גולדברג נולד ברוז'נוי, אך עוד בהיותוֹ ילד עבר לוולקוביסק. אביו (יעקב) ואמוֹ (חנה) היוּ פעילים בחיים החברתיים בעיר. בנו, יצחק, למד תחילה בבי"ס "תרבות" ואח"כ בביה"ס התיכון הפולני. הוא השתלם ברפואה בוילנה, המשיך בפרג וסיים את חוק לימודיו כרופא באיטליה. זמן קצר לפני פרוץ המלחמה התחיל לעבוד כרופא בבית החולים היהודי בוולקוביסק והמשיך בתפקידוֹ בתקופת הכיבוש הסובייטי. ימים ספורים לאחר שהנאצים נכנסו לעיר נהרגה אמוֹ וד"ר ג. עבר יחד עם בני משפחתו לרוז'נוי ומשם נשלח לליסקובה שם עבד כרופא עירוני. עם גירוש יהודי ליסקובה לוולקוביסק גורש גם ד"ר ג. והתחיל שוב לעבוד בביה"ח היהודי ועבר את נתיב היסורים שעברו הרופאים היהודיים, עד שהגיע לאושוויץ. בספרו (באנגלית) מתאר ד"ר ג. את אשר התחולל בוולקוביסק בימי המלחמה הראשונים. הננוּ מביאים את הפרק הראשון מספר זה.

יום ששי, 27.6.41, היום הששי למלחמה

ההתקפות של חיל התעופה הגרמני נמשכות. היום, שלא כרגיל, הן התחילו כבר בשעה שלוש לפנות בוקר. סימן רע. קפצנו ממיטותינו ורצנו למקלט — למרתף של פֶלטה. היו כבר שם הרבה שכנים. הפצצות נפלו בקירבת מקום ונוסף על אלה הורגשה היטב פעילות הארטילריה הגרמנית — מתותחים מרחיקי־קלוע. היה זה סימן שהגרמנים נמצאים כבר לא רחוק מהעיר. פחדנו מפגיעה ישירה. רסיסים פגעו בדלת ובקירות של המרתף. היינו שרויים בסכנה גדולה. נשים וילדים בכו. כולנו רעדנו מפחד. חיילים רוסיים באו אף הם למיקלט שלנו כדי למצוא חסות מההפגזות. אמי המסכנה נתכסתה בזיעה קרה. פצצה נפלה ליד המרתף חור גדול נפער בקרקע במרחק כמה מטרים מהמיקלט שלנו. מישהו בא למיקלט וביקש ממני שאמהר לביתו של שכן שנפצע קשה. הוא שותת דם ובני הבית אינם יכולים להפסיק את הדימום שלו. מיהרתי לשם, עצרתי את הדימום, ניקיתי את הפצע ושמתי תחבושת. בדרכי חזרה למיקלט פגשתי את אמי שרצתה לחזור לחדרנו בביתו של לוויט. הלכתי איתה וניסיתי להשיג איזה מזון בשבילה. הצלחתי להשיג קצת חלב, אך אמי סרבה לשתות. במקום זה היא לקחה את ה״סידור״ שלה והתחילה להתפלל לאלוהים שהחורבן וההרס ייפסקו. אני נשכבתי על הספה, כי הייתי עייף מאֹד, ונרדמתי מיד. אמי העירה אותי לאחר שעה קלה וביקשה שאביא מים לאבי שהיה במיקלט של פלטה, כי הוא צמא מאד. קמתי ולקחתי אתי כד עם מים. הייתי צריך לעבור כברת דרך קטנה מאד כדי להגיע למיקלט. הייתי כבר ליד המיקלט כאשר התחילה שוב הפצצה. חיש־מהר קפצתי לתוך המיקלט ומסרתי לאבי את כד המים.

פתאום הגיעה שמועה לאזנינו שהבית של לוויט, איפה שנמנמתי לפני שעה קלה ואמי התְפללה שם מתוך ה״סידור״ שלה, נפגע מפצצה שנזרקה ע״י טַיָס גרמני. לשמע הידיעה יצאתי במהירות מתוך המרתף. מבלי לחשוש לרסיסים ופצצות רצתי לבית שהופצץ ואשר אמי היתה בו. אי אפשר היה להיכנס לבית הבוער. התפוצציות בלי הפוגה. נשכבתי על האדמה וחיכיתי להפוגה. הבית התמוטט. עד־מהרה הגיעו למקום אבי ואחי מוריץ. פילסנו לעצמנו דרך בין החרבות. הצבעתי על המקום שם ישבה אמי לפני זמן קצר. בקדחתנות פינינו את ההריסות במקום ולעינינו נתגלתה ידה שעל אחת מאצבעותיה היתה טבעת הזהב שלה. הוצאנו את גופתה מתוך ההריסות. אמי! אמי האהובה היתה מתה. בו בזמן התחילו הרבה מטוסים גרמנים להטיל פצצות. מצאנו מחסה מתחת לערימת לבנים. תוך דקות ספורות עלה הבית באש. תודות לאמי ששלחה אותי עם כד המים אל אבי ניצלתי ונשארתי בחיים. זה היה הנס הראשון שאירע לי.

ד״ר יצחק גולדברג

הרשל רוטמן

עם הרופאים שהוצאו להורג

כותב הדברים האלה, יליד וארשה ופעיל בתנועת "פועלי ציון", הגיע לוולקוביסק בספטמבר 1939, כשנמלט מההפצצות של הגרמנים על וארשה, ומני אז קשר אותו הגורל ליהודי וולקוביסק, לסבלותיהם ויסוריהם. בימי הכיבוש הסובייטי, כאשר הוקמו בעיר קואופרטיבים שונים, קיבל עבודה כחשמלאי מומחה בקומבינאט הבשר (בית־מטבחיים גדול שעבד בעיקר לצרכי יצוא), ולאחר שהגרמנים נכנסו לוולקוביסק הוסיפו להעסיק אותו כחשמלאי. בעדותו, שנמסרה מיד לאחר המלחמה, סיפר על רצח הרופאים בוולקוביסק, על קשריו של יו"ר היודנראט ד"ר וויינברג עם הפרטיזנים ועל אירועים אחרים. להלן קטעים מעדותו זו.

בקיץ 1942, כאשר בסלונים, ברנוביץ׳, לידה וערים אחרות נשפכו כבר נחלי דם יהודי, היה עוד בוולקוביסק שקט יחסי, אך הנוער מסר לעצמו דו"ח מהצפוי בעתיד הקרוב ולא טיפח אשליות. עבדנו בסתר, והצלחנו ליצור מגע עם קבוצת פרטיזנים רוסיים גדולה, שנמצאה ביער זמקובי. הראשונים שקשרו את המגעים עם הפרטיזנים האלה היו שרה רובין וגיסה. באחד הימים פנה אלי גיסה של שרה ושאלני אם אסכים לצאת ליער לשם תיקון מכשיר רדיו של הפרטיזנים. נעניתי ברצון להצעה זו, כי גם לפני כן שאפתי לשיתוף פעולה של ממש עם פרטיזאנים. סוכם, כי ביום א׳ הבא יוליכוני ליער ואני אצטייד בינתיים במכשירים הדרושים לתיקון רדיו.

ידעתי מהי מידת הסכנה בצעד כזה, כי לפי החוקים שהיו קיימים אז דינו של כל יהודי שנמצא מחוץ לעיר הוא אחד — מוות בירייה, לא כל שכן אם יהודי כזה נתפש בקירבת היער, אך זה לא הרתיע אותי. הגענו בשלום למקום שנועד לפגישה עם הפרטיזנים, ושם המתין לנו בחור רוסי סימפאטי עם מכונת יריה. לאחר הליכה של שעה דרך נתיבות ומשעולים שונים הגענו למקום שהיה מוסווה היטב בין עצים רבים. מדורה בערה באמצע הכיכר ולידה ישבו חיילים וחיילות ושוחחו בעירנות. נכנסתי כאילו לעולם אחר שקסם לי מן הרגע הראשון.

הציגו אותי בפני הקומנדיר גרישה, בחור גרוזיני גבוה ונאה, והוא הראה לי את מכשיר הרדיו שיש לתקנו בדחיפות, כי עקב הקלקול הם מנותקים לחלוטין ממוסקבה ואינם מעודכנים לגבי כל המתרחש בחזיתות המלחמה. ניגשתי מיד למלאכה ולאחר שעות עבודה אחדות פעל הרדיו כהלכה. הם היו מרוצים מאד מהעבודה שלי, ולי היתה הזדמנות להיכנס בשיחה איתם ולעשות היכרות עם הפרטיזנים. כולם היו חיילים בצבא האדום שנסוגו תוך כדי קרבות, והיו ביניהם גם יהודים אחדים. הם ביצעו הרבה מעשי חבלה: פוצצו גשרים, ניתקו קווי רכבת, שלחו אש באסמי תבואה וכד׳. לפי מעשיהם נוצר אצל הגרמנים רושם שגדודים שלמים של פרטיזנים פועלים ביער, והם העמידו בלילות לאורך פסי הרכבת משמרות של איכרים כדי שיתחקו על עקבותיהם של הפרטיזנים, אך על פי רוב היו מוצאים למחרת בבוקר את האיכרים האלה כבולים בחבלים. ראוי לציין, כי צעירים מוולקוביסק סיפקו לפרטיזנים כל מיני כלים שנזדקקו להם. בין אלה שעשו זאת במסירות יש לציין את בום צוקרמן, את בנו של למקין ואחרים.

היה לי רצון רב להישאר עם הפרטיזנים האלה ולא לחזור העירה, אך הם החליטו שעלי לשוב לעבודתי ולהתמסר לעבודת מחתרת, לאירגון צעירים יהודיים, לאימונם בנשק ולהעברת הטובים והמתאימים שבין הצעירים האלה, ליערות. לפנות ערב הוליכו אותי מן היער, תחום שלטונם המוחלט של הפרטיזנים, חזרה העירה.

תפקידי בבית־המטבחיים כאחראי על כל מיתקני החשמל איפשר לי לספק לפרטיזנים כל מיני פריטים שהיו דרושים להם. הייתי מעביר את אלה לשרה רובין, שהיתה מעבירה אותם הלאה עד שהגיעו למקום המתאים. כשהוטל עלי למלא שליחות מסויימת — הייתי מגיע ליער בעצמי, בימי א׳ בשבוע, וכך התיידדתי עם הבחורים, הרגשתי טוב מאד במחיצתם ואף עשיתי כמיטב יכולתי כדי לשתף בסיוע לפרטיזנים צעירים יהודיים. למרות השקט היחסי ששרר בוולקוביסק, ידענו היטב שהרעה לא תפסח גם עלינו, ואכן כך היה.

היה זה בספטמבר 1942, שבוע לפני ראש השנה. באחד הערבים, עם גמר העבודה, באה אלי שרה עם הודעה דחופה: קוראים לי. ידעתי כמובן מי הם הקוראים והתייצבתי במקום שנקבע. בחורה רוסיה חיכתה לי ואמרה שלפי פקודת הקומנדיר עלי להילוות אליה וללכת ליער. למרות שהדבר היה כרוך ב"אי נעימות" גדולה, שכן למחרת בבוקר היה עלי להתייצב לעבודה, ואי התייצבות לעבודה היתה נחשבת אצל הגרמנים כאקט של סבוטאז׳ שדינו — מוות בירייה, לא היססתי אף רגע, כי ראיתי את עצמי נתון למשמעת הפרטיזאנית, והלכתי בעקבותיה של הבחורה הרוסיה. היתה איזו אוירה של מסתורין. לא ידעתי מה פתאום מזעיקים אותי בלילה ומה פשר הדחיפות שבשליחותי העכשווית. הרהרתי: שמא נמצא איזה פסול בי ועלי לתת את הדין על כך, ואולי קשור הדבר עם המאסר של הרופאים היהודיים בעיר שבוצע אתמול? בקיצור — הייתי נבוך ומתוסכל.

בחצות הלילה, לאחר שעברנו דרך משמרות רבות של פרטיזנים, ולאחר שמורת־הדרך שלי החליפה איתם סיסמאות שונות, הגענו ליעד. כולם יָשנו כבר ונאמר לי, כי רק למחרת בבוקר אדבר עם הקומנדיר שהזמין אותי, וכפי הנראה גם הפעם בענין תיקון רדיו. נשמתי לרווחה. למחרת בבוקר, כשהתייצבתי בפני הקומנדיר, חקר אותי תחילה על המתרחש בעיר ואח"כ הודיע לי כי יש לתקן מכשיר מסויים ולבסוף סיפר לי, כי הואיל וימי החורף ממשמשים ובאים — לא תוכל קבוצת הפרטיזנים שלו לשהות ביער קטן בין עצים עירומים וקטנים והיא אמורה לעבור ליערות גדולים יותר בכיוון לביַּאלוביֶז׳. לפיכך עלי להתכונן, להצטייד בכל המיכשור הדרוש ולהתייצב כאן באחד הימים בשבוע הבא כדי לצאת יחד איתם לדרך.

שהיתי במחנה הפרטיזנים עד שעות אחה"צ, תיקנתי כל מה שהיה טעון תקון ולאחר מכן הוציאו אותי מהיער. את הדרך העירה עשיתי לבדי. העדפתי ללכת דרך שדות כדי להימנע מפגישות עם אנשים, וכשהגעתי לסביבת בית־המטבחיים בו עבדתי, קרוב מאד לוואליה, היתה כבר השעה 5 אחה"צ. משהגעתי לרחוב גרודנה ופניי מועדות לרחוב טאטארסקה,

פגשתי את פישקה, קצב שעבד יחד אתי. הוא רץ לקראתי ואמר בהתרגשות רבה: "רוטמן, היכן היית? ראש המשטרה חיפש אותך".

זיעה קרה כיסתה אותי. ידעתי מה פשר הדבר ומה צפוי לי על אי התיצבות לעבודה. התחלתי לחשוב על כל מיני תירוצים, ותוך כדי הרהורים אלה הגעתי לביתי. כולם הקיפוני וסיפרו כי ראש המשטרה בכבודו ובעצמו היה בבית כדי לחפש אותי. עתה הייתי בטוח, כי העניין רציני מאד, שכן בדרך־כלל שולח ראש המשטרה שוטרים לעצור אנשים ואילו הוא עצמו אינו עוסק בכך. נודעו לי גם פרטים על מעצר הרופאים היהודיים וכן גם על מעצר חשמלאים ורדיו־טכנאים אחדים, וביניהם: הרשל גליאצקי, פאליא ואחרים. הוגד לי גם, כי ראש המשטרה הודיע שעד 9 בערב עלי להתייצב במשטרה, ואם לא — דיני נחרץ.

החלטתי להיכנס למנהל העבודה הגרמני, שרחש לי אמון למרות היותי יהודי, ולנסות להיוודע ממנו מה פשר החיפושים הדחופים אחריי. הוא הרגיע אותי ואמר לי שאין לי מה לפחד, כי בדרך־כלל אני חרוץ ומדייק בעבודה, ואם יישאל — יעיד כי הייתי עסוק בעבודה מסויימת מחוץ למקום עבודתי הרגיל וישחררוני מיד. דבריו אמנם הרגיעוני קצת, אך בצאתי מביתו הגיחו לקראתי שני שוטרי־עזר פולניים מוולקוביסק, שימנסקי ומיכלצ׳יק ואמרו לי שיש להם פקודת מעצר נגדי, והם כבר חיפשו אותי בביתי. הם הביאו אותי למשטרה ושם פגשתי ארבעה אסירים אחרים: שנים שהיו מוכרים לי, גאליאצקי ופאליא, ושניים בלתי מוכרים. לשאלתם מדוע באתי כל כך מאוחר, הסברתי להם, בהסתמכי על דברי המנהל שלי בעבודה, כי הייתי עסוק בביצוע עבודה מסויימת. נצטוויתי לצאת החוצה ושם הכניסוני למכונית פרטית של הס.ס., שהיתה מוכרת לי היטב, כי היא היתה מלווה כל משלוח של יהודים שהוצאו לירייה ביער הסמוך. לאחר שעה של נסיעה בחושך מצאתי את עצמי בבונקר, אחד מאלה שהגרמנים הקימו ב־1941 בעזרת שבויי המלחמה הרוסיים. כאן, בבונקר האפל והרטוב, הכרתי את האסירים האחרים, ומשיחותי איתם נודע לי שהאשמה נגדי היא שיתוף פעולה עם הפרטיזנים ותיקון מכשירים שונים שלהם. החלטתי לא להודות באשמה, כי אם אודה אתן אישור להאשמה שיהודי וולקוביסק מגישים עזרה לפרטיזנים — וזו האשמה חמורה מאד, שעלולה להמיט שואה על היהודים.

למחרת, משהאיר היום, הספקתי לראות דרך האשנב היחידי שהיה מעל לדלת הבונקר, את הרופאים היהודיים שנעצרו, יוצאים מהבונקר הסמוך כדי להתרחץ. השוקת לרחיצה היתה סמוכה מאד לבונקר שלנו, והיתה לנו איפוא הזדמנות להחליף מלים עם אחדים מהם. ד״ר וויינברג אמר לנו בקיצור, שהם נאשמים בהגשת עזרה רפואית לפרטיזנים ואחדים מהם כבר נחקרו בענין זה. הרופאים נראו עייפים ומותשים, אך רוחם לא נפלה כנראה, וביחוד נראה ד״ר וויינברג ער ורענן. פרט לד״ר וויינברג הספקנו לראות את ד״ר טרופ, ד״ר פרס, ד״ר שדלצקי. בזמן שהגברים התרחצו הוציאו את הנשים, רוסיות וגם יהודיות, ובניהן ראינו את רוזה אינהורן ואת פיסקובה.

לאחר ימים אחדים נודע לנו, כי שחררו את רוזה אינהורן ואת פיסקובה. בעקבות ידיעה זו השתפר מצב רוחנו וגם הרופאים התחילו להאמין, כי גורלם לא נחרץ עדיין. אני ושלושת חברי למעצר הצלחנו איך־שהוא להוכיח כי לא נעדרנו ממקום העבודה שלנו בהסתמכנו על דעתו של מנהל העבודה, אך לעומת זאת לא הצליחו הרופאים להוכיח את חפותם. לאחר ששחררו אותי ואת שלושת החשמלאים האחרים שנעצרו, נודע לי כי שחררו אותנו לא משום שהנימוקים שלנו נתקבלו על דעתם של הגרמנים, אלא משום שמנהלי העבודה הגרמנים טענו כי אנחנו ממש חיוניים במקום העבודה ובלעדינו לא יוכלו לבצע עבודות חשובות.

קיווינו, כי גם הרופאים ישוחררו, אך עד־מהרה הוברר, כי הגסטאפו הביאה מביאליסטוק קבוצה של רופאים יהודיים לוולקוביסק במקום העצורים וב־14.10.42 הזמינו אצל היודנראט 20 פועלים לעבודה מיוחדת. הפועלים הובלו ליער זאבלין, ושם אילצו אותם הגרמנים לכרות בור גדול, שנועד לרופאים היהודיים. כשהבור היה מוכן, הרחיקו את הפועלים, ולאחר שעה קלה הגיע לאזני הפועלים טרטור מכונות ירייה שחיסלו את הרופאים.

עתה אין טעם להעלים את העובדה: ד״ר וויינברג עצמו, ראש היודנראט, הגיש עזרה רפואית לאחד הפרטיזנים שנפצע והוא גם עמד בקשר עם פרטיזנים. חבל רק שאנשים נעלים כמו הד״ר וויינברג היו מעטים מאד. הוא הבין שיש הכרח לעזור לפרטיזנים, אך בחקירה לא רצה להודות שהוא אמנם עזר להם, כי הודאה שלו עלולה היתה לסכן את כל חברי היודנראט, שהוא עמד בראשו, ואולי גם את כל יהודי וולקוביסק.

יום הרצחם של הרופאים היהודיים היה יום מר ונמהר לכל האוכלוסיה היהודית בוולקוביסק. עתה נתפכחו גם אלה שטיפחו אשלייה, כי אולי צפויים רווח והצלה ליהודי וולקוביסק וגורלם לא יהיה כזה של היהודים בערים אחרות בסביבה. עתה ידעו הכל: הקץ ממשמש ובא.

למען יֵדעו הילדים והנכדים

(מתוך מכתב של מירה לבן דודה הלל אפשטיין)

— — —בת שבע־עשרה הייתי כשהגיעו הנאצים לעירנו. הגזרות הראשונות: לתפור שני טלאים צהובים על בגדינו, לנעול רק נעלי עץ והאיסור ללכת על מדרכות, היו גזירות קלות מאד לעומת כל מה שבא אחר כך.

היה זה בשנת 1942 (לא זכור לי התאריך המדוייק) כאשר הגרמנים פרצו את החלונות והדלתות בבתים, שברו את השמשות ופקדו על כולם לצאת החוצה כדי ללכת לגטו. רדומים וחצי־עירומים יצאו כולם החוצה. יחד אתנו הלכה אשתו של מנט, יפה ונחמדה. היא בלעה גלולות ונתנה אותן גם לילדיה. הם לא הגיעו לגטו. נשארו על הכביש. מנט נהרגה מכדורי הנאצים.

נכנסנו לגטו. בשער הכניסה עמדה אשתו של ד״ר פיינברג וצחקה. היא יצאה מדעתה. בעלה וכל הרופאים היהודים בעיר נרצחו לפני כן. בגטו היה חם והילדים היו צמאים מאד. היתה בקירבת מקום באר, אבל היו בה מעט מים. כעשרים חיילים גרמנים עמדו שם וצחקו למראה האמהות המשתוקקות לרוות את צמאונם של ילדיהן. באותם רגעים חשבתי: היתכן שילודי־אנוש המה?

כשהיינו במחנה ראינו איך שמוציאים מדי יום גוויות של אנשים שמתו מרעב. כדי להיות בטוחים שאנשים לא התחזו כמתים כדי לצאת מהמחנה — היו דוקרים את הגויות בכידונים. פעם אחת הובילו אותנו לבית־המרחץ. היה זה איום ונורא להסתכל באנשים העירומים. עור ועצמות. הם השתדלו לנער מגופם את הכנים שדבקו בו. זה לא היה קל. היו מעט מאד מים לצורך זה.

סוף ינואר. קור נורא. יצאתי בבוקר וראיתי גויות עירומות. אלה שחיו היו מורידים את הבגדים מגויות המתים. רעבים היינו ולרעבים תמיד קר. ראיתי ילד קטן מתגולל על הארץ ובוכה נורא. גם אותו הוציאו יחד עם המתים. מראהו של הילד הקטן הזה ליווה אותי הרבה זמן.

החלטתי להסתלק מהמחנה ויהי מה. עד עתה יצאו רק שנים מהמחנה: לוין וכנראה גם גלאי. גם אותם תפסו והם כרו קבר לעצמם. ניגשתי לשומר שליד השער, שמתי בידו כסף. הוא סירב לקחת כסף בלבד, דרש גם שעון. חזרתי לאחר כמה דקות ושמתי גם שעון ליד הכסף. הוא לקח הכל, אמר לי להמתין עד לחילופי המשמרות, אך בינתיים עליו לשלוח אותי למפקד הס.ס. של הגטו. הבנתי שנכשלתי עם השומר הזה. בינתיים הגיעה אמי וביקשה מהשומר הגרמני שירחם עלי וישחררני, אך בתשובה לתחנוניה כיוון נשקו נגדה. לעת חילופי המשמרות הוביל אותי השומר הגרמני למפקד הס.ס. וסיפר לו על המו״מ ביני לבינו, ואף שם על השולחן את כל מה שקיבל ממני. שלחו אותי לכלא.

לפנות ערב קראו לי ואמרו לי להביא עוד דברי־ערך (לאחר שחילקו ביניהם את מה שהבאתי קודם). נשארתי בגטו, בחלק המיועד לגברים. גם אבי ואחי היו שם, ואותו לילה נשארתי בלי אמא. בבוקר לקחו אנשים לעבודה בדואר וגם אני צורפתי אליהם.

למחרת היום הצלחתי לקחת אתי לדואר גם את אחי. חברי סאשה בא לשם, יעץ לי להסתלק משם והבטיח לעזור לי, אך להוציא את אבא לא הצליחו.

סוף פברואר 1943. היינו בין האחרונים שנשארו. בערב אספו אותנו הגרמנים, ערכו מיפקד, ואני הצלחתי להתחמק. איני זוכרת איך הגעתי לבית־השימוש. הוצאתי מתוכו כמה לוחות ומצאתי את עצמי בחוץ, בחצר זרה. הגרמני התחיל לירות ללא הבחנה. מסביב היתה המולה ויללה. בכי־תמרורים של אנשים. רצתי כל עוד נפשי בי והגעתי לבית־קברות רוסי. מהמתים לא פחדתי. פחדתי בעיקר מאנשים חיים. ידעתי שאני צריכה להמשיך לברוח. פתאום נתקלתי בשוטר שכנראה לא הכיר אותי והוא ביקש יפה סליחה. הלכתי בכיוון לביתנו. בקומה הראשונה עבד סאשה ואסור היה להיכנס לשם. לא היה לי אומץ לעלות לקומה השניה, כי שם שלט המוות. התחבאתי ברפת.

בשתים בלילה בא סאשה והביא אותי לבית חם. בלילה ערכו חפוש בדירה של סאשה. בבוקר עברתי לעלית הגג שבבית. היה קור איום ורוח פרצים נשבה. לידי עמד בקבוק ספירט, ומספירט משתכרים כידוע. פתאום הגיעו אלי קולות. הבינותי כי עורכים חיפוש בדירתי. לא הבחינו בעלית הגג ולא עמד שם סולם כדי לעלות אליה. המחפשים קרעו לגזרים את הכרים והשמיכות שהיו בחדרי והסתלקו.

כעבור שבוע יצאתי לחווה בקנבצי. בעל החווה היה איש כבד־פה ואשתו קיבלה אותי במבטים זועמים. לפי הסכם בעל־פה שנערך ביני לבין האשה היה עלי להישאר שם עד גמר המלחמה. חודשיים לאחר שהותי שם אמר לי בעל החווה, כי בעלת הבית, אשתו, זוממת לחסל אותי וקודם כל היא מתכוונת לנקר לי את העיניים. הוא הוסיף בגמגום: ״אבל לי חבל עלייך״. היא תבעה ממני כסף, ואת תביעתה לא יכולתי לספק. המתיחות גברה. ביום ראשון אחד, כשהחזקתי בידיי את בתו הקטנה של בעל־החווה, בא בעל החווה כשהוא מבוסם היטב ומראהו איום, הוציא מידי את בתו הקטנה והשליכה לפינה וניסה לתפוס אותי בזרועותיו. הרגשתי את ידיו הגדולות על צוארי ובמוחי חלפה מחשבה, שהנה עומדת אני למות כאן מוות טפשי למדי. הבחנתי בסכו״ם שהיה מונח על השולחן. כעבור דקה שכב בעל החווה על הרצפה זב־דם. בפינה שכבה בתו הקטנה מחוסרת הכרה. לא הצטערתי על מה שעשיתי, ולאחר זמן מה, כשהגיעה בעלת החווה וראתה את בעלה הפצוע, התחילה לחקור אותי מי פצע אותו. אמרתי לה, כי כנראה שנפגע בחווה. דבר אחד היה ברור לי לאחר מכן: עלי להסתלק מהמקום הזה בהקדם ככל האפשר.

הבטחתי לבעלת הבית שאעזוב את ביתה כעבור כמה ימים ועמדתי על דעתי שבעלה נפגע בחווה. הנפגע עצמו לא הבין כנראה על מה מדובר, אך מבטו לא הבטיח טובות.

לאחר יומיים הגיע לבית אחיה של בעלת החווה. אני ישבתי אותה שעה ליד התנור. הוא השתרע על המיטה מבלי להוריד את מבטו ממני, ולאחר שעה קלה הפליט מלים שעיקרן היה, כי הענין יעלה ביוקר רב לקפלינסקייה. לא היה לי מה לפחד וגם אמרתי לו שכל הכסף שהיה ברשותי נמצא עתה אצל אחותו. הוא התלבש ואמר שהוא הולך למשטרה. הגבתי בחיוך, כי לבכות לא יכולתי אותה שעה. הוא חזר ואמר: ״כסף, קפלינסקייה, או שתפסיקי לצחוק לנצח״. אחותו, בעלת החווה, הבטיחה לו את הכסף ואת

הפרווה שלי. הם הריקו עוד כמה כוסיות ובבוקר נסע הוא עם אחותו לאן־שהוא. אירע נס והוא נפטר בדרך ולקח את סודו עמו.

כעבור זמן קצר בא סאשה ונדברנו להיפגש ביער לאחר כמה ימים. הוא אמר לבעלת הבית, שאם ביתה יקר לה — אל תעיז לנגוע בי, והיא באמת לא נגעה בי, אבל מררה את חיי והרעיבה אותי עד שנפגשתי עם סאשה ביער. צעדנו יחד כל הלילה מרחק של 20 קילומטר. היה הכרח לעקוף את הישובים שבדרך, והרעב הציק לי מאד. הגענו לשומר היער. סאשה התקדם ואני נשארתי בהתחלת היער. פתאום הבחנתי בשני הֶבזקי־אור, ודומה היה כאילו באו מסיגריות ששני אנשים מעשנים. נחרדתי, כי אותו זמן לא היה בעיני משהו גרוע יותר מאנשים. למזלי התברר שההבזקים באו מעיניו של זאב, וזאב באותם הימים היה טוב יותר מאנשים...

בבוקר הגעתי לבית הוריו של סאשה. בימים הראשונים הצלחתי לא להיראות לעיניהם של בני משפחתו, אך לאחר זמן אי אפשר היה שלא יבחינו בנוכחותי. אביו אמר לי, לאחר שהבחין בישותי, שאעזוב מיד את הבית. בתגובה לכך אמר לו סאשה, כי אם אני אעזוב — יעזוב גם הוא. הוא השלים בלית־ברירה. כמעט שנתיים התגוררתי מתחת לרצפה ועמדתי בכל הסבל הכרוך בכך. למדתי להתלבש ולהתרחץ בחושך, מבלי להדליק אור שעשוי לחשוף אותי.

בינתיים התקרבה החזית אלינו. רעמי התותחים של הרוסים המתקרבים נשמעו באוזני כמנגינה ערבה. הנאצים נסוגו, אבל בדרך נסיגתם הפציצו והשמידו כל מה שנזדמן בדרכם. יצאנו מהבית והתחפרנו בחפירות. זכור לי האוירון האחרון של הגרמנים שהטיל פצצה שנפלה במרחק מטרים ספורים מהחפירה שלנו. היא נבלעה בתוך האדמה, כאילו התעייפה גם היא מהמלחמה הממושכת...

כל הדברים שסיפרתי לך במכתבי זה אינם משקפים אפילו אחוז אחד ממה שעבר עלי. כתבתי לך את כל אלה רק משום שאני סבורה, כי ילדיך ונכדיך צריכים לדעת איך סבלו ונעלמו הקרובים שלהם.

אליהו קובנסקי

דרך יסורים וגבורה

הפרטיזאן אליהו קובנסקי רואיין עם בואו לארץ ישראל ע״י אליעזר קליר וסיפר לו על כל הקורות אתו מיום שפרצה המלחמה. קובנסקי הוכתר בתואר ״גבור ברית המועצות״ על הצטיינותו בקרבות עם הגרמנים.

עם כניסת הגרמנים לתוך העיר לא היה לנו מה לאכול. הגויים שדדו מתוך המחסנים שהשאירו הרוסים והיה להם מכל טוב, ואילו היהודים נשארו בעירום ובחוסר־כל והיו מבקשים מצרכי־אוכל אצל הגויים. בו בזמן התחילו גם הנגישות והגזרות. צעירים רבים נאסרו מיד בתואנה שהם קומוניסטים, הוצאו מחוץ לעיר ונורו. אם עלה בידי מישהו מהצעירים להימלט ולברוח — תפסוהו הגויים ומסרוהו בידי הגרמנים. כל היהודים מבני 6 ומעלה נאלצו ללבוש עניבות לבנות ומגן דוד כחול על היד. לאחר מכן הוחלפו בטלאי צהוב. נאסר על היהודים ללכת על המדרכות אלא רק באמצע הרחוב, יחד עם הסוסים, הבהמות והעגלות. אסור היה להם לעסוק במסחר, להחזיק סוס או פרה. הוקם היודנראט שחבריו היו: ד״ר ויינברג, ד״ר סלצקי, נח פוקס, ברל אמסטיבובסקי, שאמקה דניאל וישראל גורביץ. מקום מושבו היה בסימטה החדשה, מול ביתו של הסמרטוטן. תפקידו היה לספק פועלי־כפייה ולבצע כל מיני פקודות של השלטון הגרמני. ליד היודנראט היתה קיימת משטרת־עזר יהודית שבראשה עמד תחילה חנטוב, מי שהיה מפקד מכבי אש, ואחרי כן, יהודי מגליציה ששמו גלאט.

— — — ברחוב בו גרתי, בסימטה החדשה, נפלה פצצה והילדים כוסו בשברי זכוכית. הוצאתי את הילדים וברחתי איתם לקארצ׳יזנה, לשדה, יחף. לקחתי רק את האופניים והבית נשאר בוער באש. היתה לי גם פרה. חכיתי לה עד שחזרה מן המרעה ולקחתי גם אותה לקארצ׳יזנה. אחד מפועלי הרכבת הציע לי למכור לו את האופניים תמורת סוס עיוור ועגלה. הסכמתי. קשרתי את הפרה אל העגלה ויחד עם אשתי והילדים הגעתי לז׳טל, שם היו לי אב, ארבעה אחים ושתי אחיות. גם בז׳טל היו כבר הגרמנים, אך הם לא פגעו באיש בינתיים. לאחר כל היסורים שעברו עלי בוולקוביסק — נשמתי לרווחה. כך עבר שבוע ימים בערך.

ביום השמיני ציוו על כל היהודים מגיל שבע עד שבעים להתרכז בכיכר השוק, להתייצב בשורות, לשיר ולרקוד. זה נמשך כשלוש שעות. הנוצרים עמדו על הגזוזטרות או ליד בתיהם, נהנו וצחקו. לאחר מכן הוצאו מהשורות 120 איש ושלחום לנובוגרודק ושם הומתו, ואילו כל היתר נצטוו לשים את הטלאי הצהוב על בגדיהם ולחזור לבתיהם. לאחר זמן קצר פורסם צוו המחייב את היהודים למסור את כל הכסף, הזהב והעדיים שברשותם. בכיכר השוק, שם התאספו היהודים כדי למלא אחר הצוו, הומתה אישה אחת שבכיסה נמצאה טבעת זהב שלא נמסרה.

כך עברו עלינו 8 — 9 חודשים. שמענו על שחיטות בסלונים, בקוזלושצ׳ינה ובעיירות הסביבה, אך לתומנו חשבנו, שהרע יפסח עלינו. עבדנו בשביל ה״ווהרמאכט״ והם הבטיחו שלנו לא יאונה כל רע. בינתיים סידרו גטו בעיירה. ריכזו את כל יהודי העיירה בשני רחובות שאותם הקיפו בגדר חוטי תייל דוקרני בגובה של קומת איש, ודרך השער בגדר זו היינו עוברים לעבודה בליווי המשטרה.

ב־1 במאי 1943 הקיפו פתאום את הגטו וציוו על כולם ללכת לבית־העלמין הישן לשם קבלת ״הוראות״ חדשות. רבים לא מילאו אחר הפקודה ומצאו מסתור במקומות מחבוא שהכינו לעצמם לפני כן. כשהגיעו הגרמנים בשעה 7 בבוקר וראו, כי רק מעטים הגיעו — הלכו אל הבתים, הוציאו את האנשים ממחבואיהם, וכך ריכזו עד 3,000 איש. אני ובני משפחתי שכבנו

במחבוא ולא מצאו אותנו. בכיכר נצטוו האנשים להערך בשורות וחילקו את האנשים ל"ימין" ו"שמאל". עתה הבינו כולם שיש כאן עניין עם המוות, אך לא ידעו באיזה צד הוא: ימין או שמאל?

אלף ושמונה מאות אנשים הובלו מאחורי העיירה — כברת דרך של קילומטר — והם ראו בורות גדולים מוכנים ומכונות יריה בסביבתם. את הבורות הכינו גויים משני כפרים שגוייסו לצורך זה. האנשים שהובלו בקבוצות של 20 — נורו ונפלו לבורות. לששים האחרונים לא היה מקום בבורות והם נשלחו חזרה לעיירה. אלה סיפרו איך התנהגו האנשים לפני שהומתו: מרטו שערותיהם, עקרו שיניהם, השתגעו ממש, כיצד התפלל הרב מז'טל ואמר פרקי תהלים עם כל הקהל, אך לאחר שראה במו־עיניו שיורים באנשים וזורקים אותם לתוך הבורות כעגלות טבוחות — נתבלבלה דעתו והחל לגדף את היושב במרומים תוך כדי צעקות: אל רחום וחנון, זהו צדוק הדין שלך, למה מגיע כל זה לעדה היקרה והכשרה שלי" הוא תלש את שערות ראשו וזקנו, קרע את כותנתו וכשידיו מובלות למרומים הובל לשחיטה.

לדודי לייזר קובנסקי ולדודי שמואל קובנסקי ואביו היה בקבוק יי"ש. הם שתו את היי"ש, אמרו וידוי, שכבו יחד ונורו. כל זה לא ארך יותר משעתיים.

— — — לא עברו שמונה שבועות ושוב הקיפו את הגטו וכל היהודים נצטוו לצאת לכיכר השוק. אני ומשפחתי ועוד כחמישים איש התחבאנו בתוך בונקר, אך הפעם מצאו אותנו והוציאנו לכיכר השוק. משהגענו לכיכר ראינו שם כחמש מאות איש ששכבו על הארץ כשראשיהם כפופים ומגפיהם לידם. גם אותנו השכיבו על הארץ, פקדו לחלוץ את הנעליים, וכך שכבנו כחצי שעה. אחר כך ציוו עלינו לקום, סידרו אותנו בשורות ונצטווינו ללכת בכיוון הבורות. בדו־ך נפרדו נשים מבעליהם ומילדיהם. היו צעקות, מחזות נוראים של עווית וטירוף הדעת. הוליכו אותנו לבית־העלמין. בדרך הילוכנו ראינו כבר הרוגים, אנשים ונשים, ששכבו במרזבים. בפינת הרחוב עמד מפקד הס.ס. עם פמלייה של גרמנים, והם ניפו מתוך השורות אנשים מסויימים. משהבחין בי אמר: "רימערמייסטער, קאם היר". אשתי והילדים החזיקו בידי ולא נתנו לי ללכת. הם ירו באשתי והיא נפלה לרגלי. הילד התחנן: "אל תירו בי, אני רק בן שמונה וחצי". כדור מרובה הפסיק את תחנוניו. אותי סחבו וזרקוני לרפת גדולה מקום שם נמצאו כבר כמה מאות אנשים. היינו סגורים ברפת זו במשך שתי יממות. כל יתר האנשים הובלו אל הבורות ונהרגו. לפי סיפורי האיכרים פרפרה ורעדה האדמה במשך שלושה ימים והדם זב מהבורות. את כל הכלואים באורווה הגדולה, 212 איש בסה"כ ואני ביניהם, שלחו לנובוגרודק, למחנה שהיו עצורים בו כ־400 איש שעבדו בעבודות שונות למען הצבא. לאחר 8 ימי הרעבה והשפלה ומכות־מוות, התארגנו 14 איש ובאמצע הלילה פרצנו את גדר חוטי התייל וברחנו לתוך יערות ז'טל.

אקדח אחד בלבד היה ברשותנו בשעת הבריחה. במשך היום היינו שוכבים ביער ועם לילה היינו יוצאים לחפש לחם ונשק. הכרנו היטב את הסביבה וידענו אצל מי מהאיכרים מצוי נשק סובייטי. היינו באים אליו בלילה, מעירים אותו משנתו ודורשים שימסור לנו את הרובה. לא נתקלנו בקשיים בהשגת מזון, אך כדי לקבל נשק היינו צריכים לאיים ולהיאבק עד שילדי האיכר היו מתחילים לבכות ולהתחנן בפני אביהם: "טאטושקא, אדדאי רושיא" — אבא, תן להם את הרובה, אחרת — יהרגוך. בדרך זו צברנו נשק עבור 14 אנשים.

לאחר שהיינו ביער במשך 12 יום החלטנו לשלוח חמישה אנשים כדי להתקשר עם קבוצות הפרטיזנים הגדולות שעליהן שמענו ושהיו בתוכן גם יהודים שברחו מהשחיטות וחיילי הצבא האדום. במשלחת זו הייתי גם אני. הגענו לכפר אחד ושאלנו איכר שהכרנו אם מישהו מהפרטיזנים בא לכפר. האיכר הצביע על נתיב מסויים, ולפי העקבות התקדמנו ליער, ולאחר שהסתובבנו בתוכו כמה שעות איתרנו אחד מהפרטיזנים, שעמד על המשמר כשהוא מזויין. משהבחין בנו התחיל לכוון את רובהו ישר אלי. אני הכרתי מיד שהוא יהודי וצעקתי אליו: "עצור, אני יהודי כמוך, אתה מוכן לירות ביהודי לאחר שכה הרבה יהודים נטבחו? תגיד לי בבקשה איך אפשר להגיע אל המפקד שלך?" לאחר שסיפרתי לו מי אני ומה אני מחפש, כיוון אותנו למחנה הפרטיזנים בעבי היער. היו שם כמה מאות אנשים שישבו ליד מדורה. הגעתי אל המפקד — קצין רוסי. סיפרתי לו מהיכן אני בא ושיחד אתי נמצאים 14 איש ולכולם יש נשק. הוא הגיב בקיצור: בואו לכאן ונהיה יחד. שלחתי שני אנשים מאלה שהלכו יחד אתי והם הביאו את תשעת הנותרים. לאחר שכל הקבוצה שלנו היתה ביער החלטנו מה עלינו לעשות מעתה. שלחנו אנשים ליערות כדי לאתר את כל הקבוצות הקטנות שהיו מפוזרות במקומות שונים ולרכזן אצלנו. תוך זמן קצר הפכנו לגדוד שמנה למעלה מאלף אנשים מזויינים היטב. ידענו שהצבא הרוסי בדרך נסיגתו הטביע נשק רב בנהר שצ'ארא. הצלחנו להוציא הרבה נשק מתוך הנהר ואפילו השגנו טנקים אחדים. בסביבה שלנו פעלה עוד קבוצת פרטיזנים יהודים מהעיירה דרצ'ין, ובראשה עמד ד"ר אטלס הידוע לתהילה. הצענו גם להם להצטרף אלינו, אך הם לא רצו להצטרף אלינו, שכן היו מאורגנים היטב ופעלו כיחידה בפני עצמה. באחד הימים בא אלינו ד"ר אטלס עם חמישה אנשים מהיחידה שלו והצ־ע שנלך יחד לפוצץ את הגשר שמעל נהר הניימן. המפקד שלנו הסכים לכך והורה לי ולעוד איש אחד מז'טל, מדוויצקי, ללכת למשימה עם אנשי ד"ר אטלס. הוצאנו פגזים מהנהר, ייבשנו אותם, השגנו אצל האכרים בכפרים אבוקות ושש בקבוקי טרפנטין ובחסות

החשיכה התקדמנו לגשר ביליץ. משהגענו לגשר גלגלנו קודם כל את השומר הגרמני לתוך נהר הניימן ולאחר מכן הצתנו את הגשר. לאחר הצלחת המיבצע הזה בא ד"ר אטלס לבקש ממפקד היחידה שלי שיעביר אותי אליו, כי הוא רוצה להעמיד אותי בראש גדוד. המפקד שלי נתן הסכמתו. בגדוד הזה, אשר בראשו הועמדתי, היו הרבה יהודים מהעיירה קוזלוישצ'ינה. באחד הימים ערכנו התקפה על העיירה הזו וניהלנו במשך ארבע שעות קרב עם הגרמנים. לשימושי עמד "מאכסים", שפולט 259 כדורים ב־13 דקות. הגרמנים גילו התנגדות חזקה, אך הצלחנו לפרוץ לתוך העיירה ולהצית אותה מכל העברים. הרגנו 30 שוטרי צבא ואת מפקד הס.ס., שפיקד על הטבח ביהודי העיירה, כבלנו בחבלים והבאנו אותו חי לתוך היער. ביער התרנו את החבלים מעליו קלענו מהם חבל אחד עבה וגדול ותלינו אותו. כך נקמו הפרטיזנים מקוזלושצ'ינה את נקמת היהודים הטבוחים בעיירה זו ונקמת הרב הישיש שהגרמנים רתמוהו לעגלה ולאחר מכן קברוהו בעודו בחיים. על ההתקפה הזו פקד קצין רוסי גדם בולאט.

במשך הזמן הצטרפו עוד קבוצות ליחידה שלנו וביער זמליאנקי צמח כוח פרטיזני רב־עוצמה, שהיה מצוייד בנשק רב וגם בתותחים. מיבצע נוסף שלנו היה — התקפה על דרצ'ין. הקפנו עיירה זו מכל עבריה והעלינו אותה באש — הרגנו הרבה גרמנים ורבים לקחנו בשבי על סוסיהם ונשקם. בשלהי 1942 גייסו הגרמנים נגדנו כוחות רבים, שהקיפו את היער וניהלו אתנו קרבות במשך שלושה ימים רצופים. לוחמים רבים שלנו נפלו בקרבות אלה, וביניהם גם ד"ר אטלס, לוחם יהודי ללא־חת, איש אציל ועדין־נפש. הוא נפל על ידי ודבריו האחרונים היו: חזק ואמץ, אחי, נקמו את דם אחינו השפוך". הבאנו אותו לקבורה על גבעה ביער בכבוד הראוי לו וסביב קברו שמנו הרבה תרמילים מפגזים למען ידעו בבוא היום מי האיש הקבור כאן. לא יכולנו לעמוד בפני הכוחות הרבים שריכזו הגרמנים נגדנו והיינו נאלצים לסגת לתוך יערות סלונים.

כל מזוננו בימי המצור היו מעט תפוחי אדמה וקטניות. המפקדים הרוסיים של הגדודים היו מביאים מזונות שריכזו בכפרי הסביבה, אך היתה קיימת אפלייה ביחס ליהודים, שהיו מקבלים מעט מאד ממזונות אלה. ראיתי צורך לשלוח אנשים מגדודי כדי שיביאו אף הם מיצרכי מָזון מהכפרים בסביבה. הגרמנים קידמו אותם במטר יריות והם חזרו בידיים ריקות.

בתגובה על יחס האפלייה כלפי היהודים עזבתי את הגדוד אשר בתוכו ובמסגרתו פעלנו, ויחד עם קבוצת יהודים גדולה חזרתי אל היערות אשר בהם היינו קודם. למחרת היום בא אלי המפקד הרוסי זועם ורותח על שעזבנו את הגדוד שלו. אמרתי לו, כי לא יכולנו להישאר בגדודו, כי הרעיבו את אנשינו. הוא הבחין, כי שתי פרטיזניות צעירות מהלכות בלי נשק. כאשר שאל לסיבת הדבר הסבירו לו, כי בשעת הנסיגה בקרב השליכו את נשקן. הוא הוריד את רובהו, כיוון אותו נגד הבחורות והרגן בו במקום. לאחר מכן כיוון את הרובה אלי. אמרתי לו: "הרגני אם אתה חושב שזה מגיע לי". הוא הוריד את הרובה ואמר: "אתה צודק, זה לא מגיע לך. הפעם אני סולח לך".

חזרנו לבריגדה שלו, אשר אותה עזבנו לפני יום.

לאחר זמן קצר צנחה ביערות קבוצה גדולה של מדריכים, קצינים וחיילים, אנשי הצבא האדום, שנשלחו כדי לארגן ולנהל את התנועה הפרטיזנית ביערות שהפכה לגורם רציני. 112 איש היו בתגבורת זו שנשלחה ע"י הצבא האדום. הם דרשו ממפקד הבריגדה שיעמיד לרשותם ארבעה אנשים המכירים היטב את הסביבה, את הכבישים ואת פסי מסילת הברזל. המפקד מינה אותי לאחד מאלה, וכך עברתי אל יחידת הצנחנים, ובמסגרתה השתתפתי במיבצעים רבים: פוצצתי 19 רכבות גרמניות, הרסתי פסי רכבת, וכאשר הצבא האדום עבר את גבול רוסיה הלבנה הצלחנו לעכב במשך שבועיים את הרכבות הגרמניות בין מינסק וברנוביץ'. בפיקודם של הצנחנים שנשלחו מברית המועצות הוקם צבא גדול של פרטיזנים שמנה בערך כשבעים אלף איש. הם התמקמו בערבה הגדולה של נאליבוקי, בין ברנוביץ וסטולפצי, היו מקבלים משלוחי נשק בדרך האויר ישר ממוסקבה, מעבירים פצועים לריפוי בבתי החולים הסוביטיים וכו'. הגרמנים עקבו אחרי הכוח שהתגבש ובאחד הימים לאחר פעולת מודיעין רצינית מצידם הקיפה דיביזיה גרמנית שלמה מלווה באוירונים את היער ובמשך 15 יום ניהלנו איתם קרבות. לאחר הקרבות האלה שבהם התבלטתי כלוחם ("רוזבודניק") טוב העניקו לי אות כבוד פרטיזני ממדרגה ראשונה ו"אורדן" מדרגה שניה על מלחמה למען המולדת ובשנת 1944 הוענק לי גם "אורדן" ע"ש לנין.

ב־19 ביוני 1944, ביום קרב עם חיל־משמר גרמני ליד סטולבצי, נצטוויתי לפוצץ בונקרים גרמניים מבטון וברזל. יצאתי ליעד עם פלוגת הסתערות כדי למלא את המשימה ולאחר קרב של 4 שעות, כשלא יכולנו להתגבר על הגרמנים ששכבו בתוך הבונקרים והמטירו עלינו אש חזקה, קיבלנו פקודה להטיל את עצמנו ישר על הבונקרים עם רמוני יד. הסתערנו על הבונקרים והצלחנו להטיל 2 רמוני־יד נגד טאנקים לתוך חלון של בונקר אשר בתוכו שכבו 18 גרמנים, וכולם נהרגו.

עם מנוסתי מהבונקר הזה ירו בי מבונקר שני ונקטעו אצבעות ידי הימנית. הספקתי עוד לעלות במהירות על הסוס (הייתי פרש) עם מגף מלא דם, חציתי את הניימן והגעתי לתחנה של עזרה ראשונה של הפרטיזנים מעברו השני של הניימן. שם חבשו לי את היד והובילוני כעשרה ק"מ לתחנה סניטארית שהיתה בעבי היער. לא היתה ברירה אלא לחתוך לי את האצבעות, אך נארקוזה להרדמה לשם ביצוע הניתוח לא היתה במקום. חרקתי בשיניי מעצמת הכאבים. חברי, הפרטיזן ברוך לוין, שהיה באותו מעמד, הושיט לי את אגרופו ואמר: נשוך את ידי, ולרופא אמר: "חתוך!".

לאחר שהוטב לי קצת הטיסו אותו מהאוירודרום של הפרטיזנים ביער למוסקבה. במשך שמונה חדשים נתגלגלתי לבתי חולים שונים ופעמיים ניתחו לי את היד. כמי שזכה בתואר "גבור ברית המועצות" נהניתי מיחס טוב במיוחד. לאחר שהחלמתי שבתי אל הסביבות הביתיות והמוכרות לי היטב, שהיו כבר משוחררות אותו זמן. לא פגשתי שם קרוב, חבר או ידיד. רק תלי קברים. הגעתי לז'טל ויחד עם קומץ פרטיזנים שנשארו בחיים הקימונו מצבה על קבר האחים הגדול.

מז'טל הלכתי אל העיר אשר בה ביליתי את מיטב שנותי ושם נשאתי אשה ונולדו לי ילדים חמודים — העיר המלבבת וולקוביסק, אך כאן לא מצאתי אפילו קברים. כל יהודי וולקוביסק הפכו לאפר בכבשני טרבלינקה ואושוויץ. גוי אחד שהכרתי בעבר (בולייש שארייקה) פגש אותי וביקשני להיכנס לביתו ואף שאלני

אם אני רוצה לאכול משהו. הודיתי לו על כך, אך ביקשתי ממנו שיתן לי רק קצת אפר. את האפר הזה פיזרתי על ראשי, יצאתי לסימטא, התישבתי על אבן. ישבתי "שבעה" על אשתי, על ילדי, על יהודי וולקוביסק היקרים. הנוצרים הסתכלו עלי כאילו השתתפו בצערי. אמרתי להם: "נו, עתה טוב לכם? אין כבר יהודונים."

הם הצטדקו: לא אשמים, הם לא היו מעורבים. במקומות בהם שולטים המגל והפטיש — מתייחסים בהגינות ליהודים וחייהם אינם הפקר, ועוד דיבורים מסוג זה.

יצאתי לחפש את הפרטיזנים היהודים הבודדים שנשארו בעיר, נפרדתי מהם, לקחתי שוב את צקלוני ויצאתי לדרך. עברתי דרך ערים ועיירות שנשארו ללא יהודים. לא היה לי מה לחפש. התקדמתי מזרחה, בכיוון להרי האלפים, בדרך המובילה לארץ ישראל.

כתריאל לשוביץ

בעטייה של מכונת־ירייה מקולקלת

אירוע זה, שעליו אני בא לספר כאן, התרחש ביער זמקובה בנובמבר 1942. הצלחנו אז להתמקם בתוך מחילה, מעין בונקר, שחפרנו במו־ידינו ובשארית כוחותינו בתוך האדמה הקפואה. את כלי־העבודה למטרה זו אספנו בתוך הבתים ההרוסים שבוולקו־ביסק. זוכרני, כי בין היתר הצלחנו להביא איתנו היערה תנור־ברזל ששימש לחימום ובישול וכן גם שיירי מזונות שאיתרנו בבתים עזובים.

גודלו של הבונקר שלנו היה בסה״כ כ־30 מ״ר ובתוכו מצאו מחסה 16 בחורים ובחורות יהודיים. לשם הסוואה כיסינו את הבונקר בעצים וענפים ופיזרנו אדמה עליהם, לבל ימשוך תשומת־לב כלשהי. הירידה לבונקר והעליה מתוכו בוצעו באמצעות סולם שלידו עמד תמיד שומר, שרק ראשו בלט קצת החוצה, לשם תצפית על הסביבה ולהזעקת עזרה בשעת הצורך.

באחד מימות שלהי נובמבר הזעיק אותנו הבחור שעמד על המשמר בהודעה, כי שוטרים בליווי שומרי היער מתקרבים אלינו. כולנו מיהרנו לסולם כדי להימלט מהבונקר. אחדים מאתנו הספיקו לצאת בטרם שהשוטרים פתחו באש, אך כשהגיע תורו של אחד הבחורים (אריה־יוסף יודג׳יק) לעלות על הסולם ולצאת, היו כבר השוטרים ליד הבונקר ואחד מהם הנחית עליו מכה חזקה בקַת הרובה שבידו. בחור זה, שכינויו היה אורייסקע, היה גברתן ועשוי ללא־חת, הצליח לתפוס את הרובה של השוטר וכיוֵן אותו אליו, ואז התחיל השוטר בתחנונים שיחזיר לו את הרובה. יתר השוטרים ושומרי היער ירו אמנם הרבה, אך לא פגעו באנשים שלנו, ויש יסוד לסברה כי הם גם לא התכוונו לפגוע, כי חששו שבידי האנשים שנשארו בבונקר מצוי נשק רב. הם הסתפקו בכך שתפסו אחד מהפרטיזנים שיצא אחרון מהבונקר — (מזאה — אביו עבד בעירית וולקוביסק) והסתלקו מהמקום.

מבונקר לבונקר

מובן מאליו שלאחר שהבונקר שלנו התגלה לא יכולנו להישאר בו, ולפי הצעתו של ראש הקבוצה שלנו הוחלט לעבור זמנית למקום אחר ביער עד שנחליט על צעדינו הבאים — וכך עשינו, אך לאחר התייעצויות נפלה ההחלטה לחלק את הקבוצה לשניים. עוד לפני כן החליטו האחים למקין לחזור לוולקוביסק ושלושה בחורים אחרים (ירחמיאל הבלן, אריה־יסקה יוג׳יק ובחור אחד מפייסק) פרשו אף הם מהקבוצה והלכו לאשר הלכו, ואילו ה־11 שנשארו המשיכו כקבוצה בראשותו של בום צוקרמן (ביניהם היו: שרה רובין, זלטקה, איזה גאלין, מוטלה שיפרון, גלר, אברהם ספקטור מקוסובה, קומוניסט אחד ואשתו סוניה, ובחור אחד ששירת קודם בצבא הפולני, וכותב השורות האלה). הציוד שלנו כלל כלי־חפירה וקצת מזונות. עם ציוד זה הלכנו במשך כל הלילה ביער, ומשהאיר השחר התמקמנו באחת החורשות מתוך חשש ל״עין הרע״. עד־מהרה הגיעו לאוזנינו צעקות של בני משפחת האיכר שגרו בסמוך למקום מחבואנו בחורשה. צפוייה היתה איפוא הסכנה שנתגלה, ולא היתה ברירה אחרת אלא ״להתקפל״ ככל האפשר מתוך כוונה להמשיך בצעדה שלנו עם רדת החשיכה ולמצוא מקום בטוח יותר בעבי היער. ברם, למזלנו או להוותנו, ירד שלג על הארץ, וכמובן שלא יכולנו לזוז מהמקום, כי עקבותינו היו מסגירים אותנו לידי הגרמנים. בלית־ברירה נשארנו איפוא במקום והאופטימיסטים שבינינו השלו עצמם במחשבה, כי הגרמנים לא יעלו על הדעת שקבוצת הפרטיזנים התמקמה בחורשה לא גדולה שכפסע בינה ובין הדרך המרכזית. היתרון היחידי של מקום הימצאנו החדש היה בכך, שמכאן אפשר היה לצאת מדי פעם לאיזה ישוב ולהצטייד בצרכי־אוכל בכוח הנשק שהיה ברשותנו אז.

חפרנו שוב בור, ששימש לנו כבונקר, כיסינו אותו בענפים, שיחים ועצים, וכמו בבונקר הקודם ביער זמקובה הצבנו גם כאן סולם, שבו היינו עולים ויורדים, לפי הצורך. ניצלנו את הקמח שהבאנו אתנו להכנת מרק על אש קטנה בתוך הבונקר, אך המרק היה פושר מאד, כי לעולם לא הצלחנו להרתיח אותו, שכן במקום מים השתמשנו בשלג.

קשה לומר ש״שַטנו על מי מנוחות״ בבונקר שלנו במשך ימי החורף. לא מעט חוויות קשות חווינו ולא ארחיב כאן את הדיבור עליהן, אך על אחת מהן אולי ראוי לספר. יום אחד יצאו שלושה מבחורינו לדרך בכיוון לקוסובה. היו אלה: אברהם פקטר מקוסובו, בום צוקרמן והקומוניסט. לזה הראשון ידועים היו כל השבילים המובילים לקוסובה שלו, ובין היתר ידע על מחבוא מסויים בו טמונים 15 רובים — אוצר יקר מאד שכדאי לטרוח כדי לגלותו. בדרכם לאוצר זה היו עוברים דרך כפרים שונים, נכנסים לבתי איכרים וחוטפים שיחה עם הכפריים ואף מקבלים תִדרוך מהם על הדרך הטובה ביותר למחבוא המסויים. וכך נזדמנו באחד הלילות לבית בו גר שומר היערות. הלה לא מנע מהם את עצתו והדרכתו ואף צייד אותם במזונות, אך לאחר צאתם מהבית מיהר האיכר להזעיק שומרי יער נוספים ומזויינים, ולפי העקבות שבשלג יצאו לרדוף אחרי הבחורים שלנו, שלא הספיקו להרחיק־לכת ועד־מהרה הגיעו קרוב למקום מנוחתם. אותה שעה עסק בדיוק הקומוניסט, המבוגר שבין השלשה, בפירוק נשקו, רובה חצי אוטומאטי, על מנת לנקותו. הם פתחו ביריות והקומוניסט נפגע. הם תפשו מיד את הרובה שלו והחליטו כנראה לא לסכן את עצמם ולהסתפק בשלל זה מתוך פחד מתגובה מהירה של היהודים האחרים, ואילו שני החברים האחרים שלנו הגיעו לידי מסקנה, כי אין כל טעם ותכלית להמשיך בדרך הארוכה עד לקוסובה בימי שלג, ומוטב לחזור לנקודת־המוצא. הם חזרו אלינו שלושה ימים לאחר צאתם ודיווחו לנו על האירוע הטראגי.

הפגישה עם פרטיזנים רוסיים

באחד הימים היינו עדים לתקרית שחוללה מיפנה בחיינו, אך הפעם היתה זו תקרית נעימה. היה זה בבוקר אחד, כאשר השלג התחיל להפשיר בסביבה וכולנו היינו מחוץ לבונקר. פתאום קלטו אזנינו קולות דיבור רמים ובעוד אנו תוהים מה פֵשר הקולות האלה הבחינו עינינו באנשים מזויינים. נשכבנו מיד על השלג מאחורי השיחים ולבותינו מפרכסים מאימת הצפוי, אך לתמהוננו

הרב הגיעו אלינו קריאות "אַנדרֵיי! אנדריי!". עתה הבינונו שפרטיזנים רוסיים הם האורחים הבלתי צפויים, שכן "אנדריי" היה הכינוי של בום צוקרמן בימי שהותנו עם הרוסים ביער זמקובה. הפחד פינה מקום לשמחה. הם סיפרו לנו, כי זה יותר מחודש שידוע להם על קבוצת יהודים פרטיזנים בסביבה, אך הואיל ולא רצו להשאיר עקבות בשלג תוך כדי חיפושים אחרינו העדיפו להמתין עד שתתחיל ההפשרה, וכך עלו על עקבותינו עתה. מפיהם נודע לנו, כי קבוצת הפרטיזנים הרוסיים שהיתה בקשר אתנו בהיותנו בוולקוביסק, התמקמה למשך כל החורף באותה חורשה שאנחנו היינו בה, אך מצידה השני של הדרך, וחורשתם זו היתה המשך ישיר של היער הגדול. על שהותנו בסביבה נודע להם מפי איכר אחד שבביתו ביקרנו כמה פעמים, בלילות כמובן, והצטיידנו שם בלחם, תפוחי־אדמה וכו׳. באחד הלילות, לאחר שיצאנו מביתו של איכר זה, הלך האיכר בעקבותינו מבלי שידענו זאת, וכפי שהסתבר היה איכר זה איש־הקשר של קבוצת הפרטיזנים הרוסיים.

לאחר חילופי דברים ובחינת המצב הוחלט שאנו עוברים אל הבונקר שלהם בצידה השני של החורשה. מעתה חל שינוי לטובה במצבנו. הם היו מצויידים במים, הרבה תפוחי־אדמה, ומה שחשוב לא פחות — היה להם נסיון עשיר יותר והרבה ידידים בין האיכרים שבסביבה, מה שאיפשר להם לא להימצא בבונקר במשך שעות רבות ביום. דבר הלמד מענייננו, כי היה להם נשק בכמות ניכרת, ללא כל השוואה עם הנשק שעמד לרשותנו, וכן גם תחמושת רבה. את הנשק המיותר שלהם חילקו עתה לנו, ובחלקי נפלה מכונת־יריה. הוסכם בינינו לבינם, כי עם בוא האביב נתאחד ונלך יחד לכיוון היער המכונה "סוויסלוצקה פושצ׳ה", שבו מצויים כבר אלפי פרטיזנים שיש להם קשר ישיר עם מוסקבה. עד אז הספקנו לעשות היכרות קרובה יותר עם הסביבה בה שהינו, ואי־פעם, כאשר הלכנו לאחוזה אחת כדי להצטייד במיצרכי־מזון נתקלנו במארב של הגרמנים שפתח עלינו באש. חברנו אברהם פקטר נפצע קל, אך מכונת־היריה שלי הצליחה לשתק את האש של הגרמנים. לאחר חילופי היריות שמעתי קול בכי שבקע מאיזה מקום, ממש על ידי. היה זה בכייה של זלַטקה שלנו. כשהתחילו חילופי היריות נשכבה על האדמה. אני לא הבחנתי בה כלל, ואף מקרה הוא שהאש שהמטרתי ממכונת היריה שלי לא פגעה בה. לאחר שנרגעה התחלתי לסגת יחד איתה כאשר כל החבר׳ה שלנו כבר לא היו במקום. כדי להגיע לחורשה "שלנו" היה עלינו לעבור כברת דרך של חמישה קילומטר, וזה לא היה פשוט כל־עיקר. הייתי נאלץ לעודד את זלטקה במשך כל הדרך ולהמריץ אותה להליכה מהירה יותר, שכן היה ברור לנו, כי כאשר החבר׳ה יגיעו לחורשה לא ישתהו שם וילכו בכיוון ליער זמקובה בהתאם לתוכנית שסומנה לפני הקרב. הסברתי לזלטקה, כי אם לא נספיק להגיע לבונקר שלנו בעוד מועד, כלומר לפני שכולם יצאו לדרך, נהיה אנוסים ללכת עשרות קילומטרים לבדנו עם כל הסכנה הכרוכה בכך. לא היה מקום לספק לגבי מה שיתרחש בשעות הקרובות. גרמנים ושוטרים עלולים לערוך פשיטה בסביבה כדי לאתר את הפרטיזנים ועובדה זו תניע את החברים שלנו לא לאבד זמן ולצאת לדרך לאלתר.

דברי ההסבר שלי השפיעו כנראה על זלטקה שהחישה את צעדיה ככל שיכלה, וכך הצלחנו להגיע לחורשה בשעת האפס, דקות ספורות לפני שחברינו יצאו לדרך, ועד אור הבוקר הצלחנו להגיע בקצב של הליכה מואצת ומטורפת עד קצה יער זמקובה.

כשחזרנו לאחר שבועיים בערך לחורשה "סיימנו חשבונות" גם עם כמה משונאי ישראל שהיו בסביבה זו. מפקד הפרטיזנים מהקבוצה השניה, שהיה לויטננט בצבא הרוסי החליט, כי נצא לערבת סויסלוץ׳, כמתוכנן, רק לאחר שנצטייד בכמות הגונה של מזון. באחד הימים יצאנו לאחוזה גדולה, שבעליה היה מיודד עם גרמנים. הרגנו שם כמה חזירים ולקחנו מיצרכי מזון שונים. אך לא לקחנו בחשבון כי החזירים ההרוגים, שאותם סחבנו עד לחורשה, ישאירו כתמי־דם שעלולים לגלות את מקום הימצאנו. וכך קרה, שבעוד אנו ממתינים עד שיחשיך היום ונוכל לצאת לדרך, הודיעו לנו אנשי המישמר שלנו, כי הרבה גרמנים ושוטרים מזויינים מכתרים אותנו מכל העברים.

מפקד הפרטיזנים היה איש אמיץ־לב ומוכשר, אך גם אנטישמי מובהק. הטקטיקה שלו היתה — להמתין עד שיסתערו עלינו הגרמנים ורק אז יחליט באיזה מקום עלינו לפרוץ. לאחר שנסיון פריצה אחד שלנו נכשל מחמת אש מרוכזת בעוצמה גדולה שהומטרה עלינו, החליט המפקד לנסות לפרוץ לכיוון של דרך־המלך בעיצומה של החשיכה. הוא פקד עלי לצאת ראשון לאם־הדרך ולהתמקם שם עם מכונת היריה שלי, ורק לאחר שכולם יעברו לחורשה הקטנה, זו שהיתה בעבר החורשה שלנו, אצטרף אליהם.

רוסים לחוד ויהודים לחוד

המשימה בוצעה בהצלחה וכעבור שעה היינו כבר במרחק של כמה קילומטרים מהחורשה. כאשר התעכבנו במקום אחד לשם מנוחה הודיע המפקד, שהואיל ואנו חבורה גדולה מדי יש הכרח להתפלג שוב: הקבוצה היהודית שלנו — לחוד, והרוסית לחוד. אנחנו, היהודים, ידענו היטב, כי אם נישאר בסביבה כקבוצה נבדלת צפויים לנו קשיים רבים, ולפיכך ביקש בום צוקרמן מהמפקד שירשה לאחד הפרטיזנים הרוסיים שהביע הסכמתו לכך, להישאר עם קבוצת היהודים. המפקד הסכים, אבל כיוון שהפרטיזן הרוסי שאמור להישאר עם קבוצת היהודים היה מצוייד במכונת יריה כנשק אישי, היתנה את הסכמתו בתנאי אחד: אני, שגם לי היתה מכונת יריה, אשאר במקומו בקבוצת הרוסים. למרבה הפתעתי תבע גם הפרטיזן הרוסי שאני אתחלף אתו במכונת היריה. לא ידעתי מה צפוי מאחורי תביעה זו, אך הסכמתי לכך מיד, מה עוד שהיה לי יסוד לשער, כי מכונת היריה שלו היא במצב תקין, שכן בקרב שנערך לפני כן היתה חליפת יריות עזה. אני עצמי יריתי הרבה והייתי בטוח שגם הפרטיזן הרוסי, ששכב לידי, ירה מהמכונה שלו. ה"עיסקה" בוצעה ועתה התחילו הצרות.

מהרגע הראשון לשהותי בקבוצת הפרטיזנים הרוסיים היתה לי הרגשה שאני שונה מהם ונכונו לי צרות צרורות. מרבית הפרטיזנים היו אנשי צבא לשעבר, בעלי כושר פיזי מעולה, ואילו אני הייתי בסך־הכל יהודי שבמרבית חודשי החורף רעבתי ללחם — דבר שנתן אותות בבריאותי. היינו צריכים לעבור קילומטרים רבים בהליכה מואצת, ולא תמיד על אדמת־מישור, כשעל גבי מכונת היריה שמשקלה 16 ק"ג, ותחמושת. למרות כל מאמצי לא הצלחתי להחזיק צעד עם יתר הפרטיזנים והזדנבתי אחריהם. וכך

קרה, שכאשר היה עלינו לעבור את פסי מסילת הברזל בשיפוע תלול, כשל כוחי, התחלקתי למטה, וכאשר כל הבחורים עברו כבר את הפסים והמשיכו בצעידה מזורזת — הייתי אני עדיין למטה והמרחק ביני לבין יתר הפרטיזנים גדל והלך.

אם אומר שלא פחדתי ולא חששתי לגורלי — לא אמרתי אמת לאמיתה, אך בסופו של דבר אזרתי שארית כוחותי ועברתי את פסי מסילת־הברזל, אך בינתיים גדל עוד יותר המרחק ביני לבין כל חברי הקבוצה. למזלי, משהגיעו החבר׳ה למקום שנראה להם כמקום־מיבטחים, החליטו להינפש קצת ובמשך הזמן שהם נחו המשכתי אני בצעידה בכיוון שהכתיבה האינטואיציה שלי. בסופו של דבר השגתי אותם והצטרפתי אל כולם.

המשכתי אחר כך לנוע יחד איתם, ומשהגענו לקצה יער לא־גדול השתהינו בו, ואילו המפקד עם אחד הקצינים הלכו לקבל תידרוך וגם לוודא באמצעות אנשי־הקשר שבסביבה היכן נמצאים הגרמנים. הם חזרו לפנות בוקר ובשעות הצהריים התחלנו לנוע בכיוון ליעד שלנו — היער הגדול. בדרכנו ליער היה עלינו לעבור ליד כפר גדול, שעד אותו יום חנו בו גרמנים דרך־קבע. הם התמקמו בבית־הספר של הכפר ואף הקימו ביצורי־עץ סביבו. משנודע למפקד שלנו, כי הגרמנים נטשו לפני כמה שעות את הכפר זמנית, החליט לשרוף את בית־הספר והביצורים סביבו, כדי שלגרמנים לא יהיה היכן להשתכן אם יחזרו לסביבה זו. כל הפרטיזנים נצטוו לצעוד עד לקצה היער הגדול (״סויסלוצ׳קה פושטשא״), ואילו לי נתן הוראה לעמוד לפני הכפר יחד עם פרטיזן נלווה (מס׳ 2 שלי), וכאשר המפקד יחד עם עוד שני פרטיזנים יכנסו לכפר ויפתחו באש — עלינו להיות דרוכים ומוכנים להמטיר אש על הכפר ממכונת היריה שלי, כדי שתושבי הכפר יחשבו כי יש עוד פרטיזנים רבים בסביבה שיביאו תגבורת לקצין ולנלווים אליו.

העמדה שלי היתה בין הכפר לבין גשר גדול מעל נהר, שהיווה את הגישה היחידה לכפר. כמה דקות לאחר שנכנסו המפקד שלי ושני הפרטיזנים לכפר שמענו יריות מהנשק האוטומאטי שהיה ברשותם. בהתאם להוראה שניתנה לי דרכתי מיד את מכונת היריה, אך למרבה הצער לא הצלחתי להפעילה, וכל מאמציי העלו חרס. ביקשתי מהפרטיזן שנלווה אלי שיתחיל לירות ברובה שלו, ובינתיים אכניס כדורים בודדים למכונה ואולי אפעילה, אך הוא פחד שהגרמנים יתפסו אותו, ברח והשאיר אותי לבד בעמדה. לאחר שנשארתי עם מכונת יריה שאינה פועלת, לא היתה לי שום ברירה אחרת, אלא להסתלק בכיוון לקצה היער שם חיכו יתר הפרטיזנים. סיפרתי להם ולקבוצת פרטיזנים נוספת, שבינתיים הצטרפה אליהם, את הסיפור כולו מבלי להעלים דבר. מפקד קבוצת הפרטיזנים הנוספת גילה עניין בסיפורי, אך בעוד אני מדווח לו בהרחבה, הגיעו לאוזני צעקותיו של המפקד של קבוצתנו: ״היכן הוא היהודי הזה? אני אחסל אותו תיכף ומיד״.

מָנוי וגָמור: לחסל!

הואיל וידעתי כי קצין זה הוא אנטישמי מובהק הייתי בטוח שהוא יקיים את דברו, מה עוד שראיתיו הולך לקראתי עם אקדח שלוף. למזלי בא לעזרתי המפקד של קבוצת הפרטיזנים השניה, ששמע קודם את סיפורי וקיבל אישור לאמיתותו מפי הפרטיזן שהיה יחד אתי.

ברם, כל ההסברים שלי ושל מס׳ 2 שלי לא היה בהם כדי לשכנע את המפקד, הוא דרך את האוטומאטית שלו לאחר שאת אקדחו השלוף הוציא מידיו מפקד הקבוצה השניה, אך נסוג ממש ברגע האחרון נוכח טענותיהם של כמה פרטיזאנים, כי לא מגיע לי עונש כזה ואין זו אשמתי שמכונת היריה שקיבלתי לא פעלה.

איני זוכר כבר מי היה זה שהציע את הפשרה שנתקבלה על דעת כולם: את מכונת היריה שלי יקח פרטיזן אחר, וכשניכנס לעבי היער ינסה הפרטיזן להפעיל את המכונה. והיה, אם הכלי יפעל כהלכה — סימן הוא ששיקרתי והרשות בידי הקצין לירות בי, אם לא יפעל הרי זו הוכחה כי כל דבריי אמת ואיני ראוי לעונש.

משהגענו לעבי היער לאחר הליכה של שעתיים נתן המפקד פקודה לפרטיזן שקיבל את מכונת היריה שלי לפרק את המכונה, לנקותה היטב ולאחר שירכיב הכל מחדש — ינסה להפעילה. עיוות הדין במקרה זה בלט מאד וכמה פרטיזנים טענו שאין זה הוגן מצדו של הקצין, שהרי ההגיון מחייב לנסות את הכלי כשהוא במצב כפי שהיה כאשר קיבלתיו לרשותי, ל פ נ י הניקוי וההרכבה מחדש, אך המפקד לא נתן דעתו לטענות אלה של פקודיו. מנוי וגמור היה אתו לחסל אותי, ואני הרגשתי כפי שמרגיש אדם ברגעי חייו האחרונים.

במשך חצי שעה פירקו את מכונת היריה, ניקו את כל חלקיה, הרכיבוה מחדש, ולאחר מכן — נס ממש. הפרטיזן שנצטווה לבדוק את הכלי, הפעיל אותו, אזני קלטו את ה״קליק״ של ההפעלה, אך למרבה המזל — המכונה לא פעלה. המפקד לא הסתפק בניסוי אחד וציווה להפעיל שוב את המכונה, אך גם הניסוי השני לא הצליח. עתה הוברר לי משום מה היה מעוניין הפרטיזן הרוסי, שהצטרף לקבוצת הפרטיזנים היהודיים, לעשות עיסקת חילופין בנשק, אך העיקר הוא שאני ניצלתי ונשארתי בחיים.

דרך־היסורים של אידה מזובר

(מתוך מכתב של אידה למשפחת לשוביץ)

— — — לאחר שהבית שלנו ברחוב קוסציושקי נשרף התגוררה כל המשפחה שלי יחד עם עוד הרבה משפחות שנשארו בלי קורת־גג בבית־העלמין הפרוטסטנטי. ניתן לומר, ללא שמץ של הגזמה, כי בבית־העלמין הזה מצאו מיקלט מרבית יהודי העיר עד שהגרמנים נכנסו לעיר. קרובנו, ישראל גובר, הציע לי ולאחותי להתגורר בדירתו אשר ברחוב בז׳סקה ונענינו כמובן להצעתו. לא נשארו לנו שום רהיטים פרט לשתי מיטות־ברזל שרופות, שאותן הבאנו לדירתו. אחדים מבין ידידינו הנוצרים נדבו לנו שולחן וכמה כסאות.

ביתו של גובר היה דו־קומתי. בחלק מהקומה התחתונה התגוררה משפחה נוצרית, ואילו ליתר הדירות הכניס היודנראט יהודים. בהתחלה היה לי ולאחותי חדר שלם, אך הואיל והיה מחסור בדירות קלטנו לתוך החדר הקטן שלנו את בתו הצעירה של הער״ד אפרת. הדוחק והצפיפות בכל הבית היו לבלתי נשוא, מטבח אחד שימש כמה וכמה משפחות, אך הסתדרנו איך־שהוא, כל אחד השתדל להבין את השני. היתה הרמוניה, כאילו היינו כולנו בני משפחה אחת. התרגלנו לאט־לאט לתנאי המצוקה הקשים. את מעט המטלטלין שהיו ברשותנו היינו מוכרים לנוצרים. אני ואחותי היינו יוצאות כל יום לעבודה, מה שאיפשר לנו להביא קצת מזון הביתה, כי היו גם גרמנים שרצו לעזור לנו והיו מספקים לנו באין־רואה מיצרכים מסויימים. פרט מעניין: כאשר אחותי, פניה, נשלחה לעבודה בסלילת דרך, לא נתן לה המפקד לעבוד, כי רצה שתשיר כל היום, כי היה לה קול ערב וחזק.

מצבנו בימים ההם היה חמור מאד. היהודים היו בבחינת הפקר, דמם הותר וכל נוצרי יכול היה לעולל להם כל רע, מבלי להיות צפוי לעונש כלשהו. כל נוצרי שרצה להיפטר מיהודי מאיזו סיבה שהיא, היה הולך למשטרה, מלשין על היהודי ומיד היו באים שוטרים ולוקחים אותו מהבית מבלי שיחזור לעולם.

למרות כל הגזירות וכל הקשיים המשכנו אנחנו, הצעירים, להיפגש בערבים אחרי העבודה אצל רחל פילטובסקה בסימטה החדשה שלא נשרפה, ושם גם היה משרדו של ה״יודנראט״. היינו משחקים בקלפים או מוצאים דרכי בילוי אחרים. זוגות שניהלו רומאן היו עוברים לגור יחד, שכן היתה הרגשה כי הזמן קצר וצריך לְמַצות את ההנאות המעטות האפשריות בתנאים החמורים.

בביתו של גובר התגורר פיטה. זה היה איש מיוחד במינו, שהיה מביא תמיד ידיעות ממקורות אישיים שלו על המצב בחזיתות. על פי רוב היו אלו ידיעות אופטימיות על התקדמות הרוסים, על התבוסות של הגרמנים הנסוגים ועל כך שהנה סוף המלחמה קרב ובא ובעלות־הברית לא יתנו בשום אופן לגרמנים להשמיד את יהדות אירופה. גם אם התייחסנו בהסתייגות למקורות המידע של אותו פיטה, נאחזנו בהם, שהרי לא היה לנו דבר אחר שנוכל להיאחז בו.

ב־2 בנובמבר, בשעה 10 בבוקר, כאשר אני ואחותי היינו בעבודה, נצטווינו פתאום לעזוב את העבודה ולחזור הביתה. בדרכנו הביתה החליטה אחותי לברוח, אך כיוון שלא מצאה מקום־מקלט בעיר — חזרה לאחר כמה ימים הביתה, והבית היה כבר אז — **בבונקר**. אני זוכרת, כי כאשר הגעתי הביתה, בלי אחותי, בכה אבא בכי־תמרורים. הוא חשש שיהרגו אותה בעיר, כי השמועה אמרה, שהגרמנים או השוטרים הפולניים יורים בכל יהודי שפוגשים בעיר.

בבונקרים היה רעב ממש. את האנשים שעבדו בשביל הצבא הגרמני השאירו ללון בעיר, ואילו כל יתר היהודים — מקומם היה בבונקרים. רק קבוצות קטנות של גברים שהועסקו ע״י הגרמנים הוצאו מהבונקרים. עלתה אז מחשבה בלבי — להתחפש כילד, ובדרך זו להיחלץ מהבונקר. קניתי מכנסיים, בגד וכובע של גבר, גזזתי את השערות שלי וכך הצלחתי לצאת מהמחנה לעבודה ולהביא אוכל למשפחה. כשהייתי בחוץ, כלומר בעיר עצמה, נכנסתי לבית בו גרנו, ומהמרתף בו הטמינו הורַי חפצים שונים הוצאתי את התעודה של אמא מביה״ס למילדות. אמא סיימה בי״ס זה, ולא עבדה אף פעם במקצוע זה, אך עתה קיוותה, כי אולי תצליח בעזרת הדיפלומה שלה להישאר בחיים כבעלת מקצוע נדרש. בהזדמנות אחרת, כשיצאתי לעבודה, החלטתי להוציא את הזהב שאני ואבא החבאנו בתנור שבדירתנו. כשיצאתי מהבית תפש אותי השוטר שהשגיח על עבודתנו ורצה להוביל אותי למשטרה כדי לוודא אם לא הוצאתי משהו מהבית. הצלחתי איך־שהוא למסור את הזהב שהוצאתי לידי חברי חנוך רפופורט. רק לאחר מכן פשפש השוטר בכיסי המכנסיים שלי, ומשלא מצא שום דבר עזב אותי לנפשי. כשחזרנו למחנה סרב חנוך להחזיר את הזהב שנתתי לו, אך לאחר התערבות הוריו החזיר את מה שנתתי לו ורק השאיר אצלו חלק מסויים.

רק מעטים הצליחו להציל את עצמם. הסביבה כולה היתה אנטישמית והיה ידוע, כי כל מי שיתן מחסה בביתו ליהודי — דינו מוות. קרול (מבית המרקחת) הצליחה למצוא מחבוא אצל נוצרי, אך לאחר שאחד השכנים גילה זאת והלשין במשטרה — הוציאו להורג את היהודים והנוצרים גם יחד. יחידים הצליחו לקבל תעודות על שמות אריים, והיו ביניהם שנסעו לגרמניה לעבוד כנוצרים. כך למשל נסעה חברה שלי רחל ויינשטיין, שחיה היום בגרודנו, לגרמניה ועבדה שם כנוצריה. רבים ברחו ליער וגם שם עברו עליהם יסורים רבים עד שהצטרפו לפרטיזנים ולקחו חלק פעיל במלחמה נגד הנאצים. לרבים עזר ברש, שהיה ראש היודנראט בביאליסטוק ולפני כן מראשי הקהילה היהודית בוולקוביסק. הוא הוציא מהבונקרים את אחיו, חבריו וידידיו הקרובים. הרצון להחלץ מהבונקרים היה כל כך גדול עד שרבים היו מתחבאים בערימות הזבל והיו מוצאים מתחום הבונקרים יחד עם הזבל — וזאת תמורת שלמונים כמובן. אחרים התחבאו בין המתים והיו יוצאים באישון לילה יחד עם המתים שהיו מובלים על אוטו למרחק של 15 ק״מ מביאליסטוק. משהיו מגלים את החיים בין המתים — היו הורגים אותם מיד, אך בכל זאת היו כאלה שהצליחו להימלט בדרך זו.

ב־20 בנובמבר התחילו אנשי הגסטאפו להוציא ל״טרנספור־טים״ מוולקוביסק עיירה אחרי עיירה. בסוף נשארו בבונקרים רק אנשי וולקוביסק וסויסלוץ׳ (העיירה העשירה בסביבה). עתה התחילו מאמצים גדולים מצד היודנראט להשאיר אנשים בחיים. אחרי משא ומתן ולאחר שנתנו לגרמנים דמי־שוחד הסכימו הגרמנים להשאיר 1,700 יהודים שיעבדו בבתי החרושת

הגרמניים, ובין אלה גם 100 נשים. ההורים שלי לחצו עלי שאברח, ולאחר שדניאל לא הסכים להכניס אותי לרשימה של אלה שנשארים בעבודה — התחלתי לחפש דרך אחרת.

אני וחברתי אסתר מרקוס הכרנו שוטר בילורוסי אחד, שהבטיח להוציא אותנו מהמחנה. האמת היא, שהבטחתי לשלם לו תמורת זה, אך לבסוף הוא לא רצה לקחת שום דבר. עד היום איני תופסת מדוע נהג כך. הוא הוציא אותנו יחד עם עובדים אחרים, הוביל אותנו למאפיה היהודית של לזרובסקי שאפתה לצורכי הבונקרים והבטיח לבוא למחרת היום בשבע בערב ולהוביל אותנו למחנה העונש. לזרובסקי אמר לנו שמדי לילה באים למאפייה שוטרים כדי לבדוק אם מישהו נשאר במאפייה באופן בלתי לגלי, ולפיכך יעצו לנו שנלון באורווה שנמצאת בחצר. הואיל ולא ידענו שהאורווה הזאת היתה תמיד פתוחה — נעלנו אותה לאחר שנכנסנו לתוכה. כשבאו השוטרים בלילה וראו שהאורווה סגורה, נכנסו כדי לבדוק מי נמצא שם. רק לאחר שקיבלו מאסתר שעון וממני טבעת — הניחו לנו.

למחרת בא השוטר הבילורוסי, המכר שלנו, והוביל אותנו למחנה הריכוז, ואלה היו ההוראות שנתן לנו: כיוון שמדי בוקר אוספים את כל היוצאים לעבודה למיפקד (אפיל), עלינו להעמיד פני חולות ולהישאר לשכב במקום. נהגנו בהתאם להוראות שקיבלנו, וכך התנהלו הדברים עד השמיני בדצמבר.

היה עוד חושך כשאספו את כל היהודים אותו יום, ומבלי לספור אותם הובילו את כולם בכיוון לבונקרים — — — לאחר כמה ימים הכניסו אותנו חזרה למחנה וההשגחה עלינו היתה מעתה בידי הצבא ומבחינה מסויימת נעשו חיינו נוחים יותר. היינו יוצאים לעבודה תחת השגחתם של השוטרים הנוצרים המקומיים. לא היינו כבר רעבים. החיילים הגרמניים גילו יחס יותר אנושי מאשר הגסטאפו, אבל התנאים הסניטאריים בבונקרים היו איומים. מגיפות הדיזנטריה והטיפוס שפרצו היו תוצאה ישירה של התנאים האלה. הטיפוס השתולל ממש והתמותה גברה מיום ליום. אף על פי שהבטיחו, כי 1,700 עובדים ישארו עד אוגוסט 1943 לא הרפתה ממני המחשבה על בריחה. ההתחמקות העירה היתה די קלה. הייתי מורידה את הטלאי הצהוב, מעניקה כמה מטבעות לחייל שעמד על המשמר — ומסתלקת. התיידדתי אז עם אלה גליקפלד ובאנו בקשר עם הגברת מריה רודניצקה שהסכימה לקבל אותנו לביתה עד שתהיה לנו הזדמנות להגיע איך־שהוא לגטו ביאליסטוק.

בהיותנו בביתה של רודניצקה חלינו שנינו בטיפוס, אך קיבלנו טיפול טוב. איני יודעת אם מה שסיפרה לנו היה אמת, אך לפי דבריה, גר בחדר סמוך לחדר בו שיכנה אותנו גרמני אחד שנסע לחופשה לגרמניה. שהינו אצלה עד ה־26 בינואר. היא הכריחה אותנו לעזוב את ביתה בתאריך זה, כי בעיר נתפרסמו מודעות שמזהירות כל מי שיתן מחבוא ליהודי, שהוא יוצא להורג. היא יעצה לנו ללכת לבית החולים ולפנות למחלקה למחלות מידבקות, לשם הגרמנים לא מגיעים, או ללכת לביאליסטוק. אלה הלכה למכר נוצרי ואני כיוונתי צעדי לביאליסטוק.

היה לי חום גבוה כשעזבתי את רודניצקה. כשהחשיך היום נכנסתי לאיזה כפר בדרך, דפקתי על דלת ביתו של איכר אחד וביקשתיו שירשה לי להישאר ללון אצלו. האיכר הסכים בתנאי שהוא יביא את ה"סולטיס" (ראש הכפר), כי בלי רשותו אסור היה

אידה מזובר (ראק)

להכניס אדם זר לבית. כיוון שראיתי, כי אין לי ברירה אחרת הצעתי לו שאני עצמי אלך ל"סולטיס". לבסוף סיכמנו שאלך יחד אתו. לאחר שה"סולטיס" שמע ממני, כי אין לי שום ניירות כדי לוודא את זהותי, הודיע לי, כי אין לו ברירה אלא להוביל אותי למחרת לתחנת המשטרה הסמוכה, הואיל ומסתובבים בסביבה הרבה פרטיזנים. הסכמתי לכך ונפרדנו בשלום.

חזרתי לביתו של האיכר, ובלילה כשכולם ישנו, הסתלקתי. המשכתי ללכת בכיוון לביאליסטוק אך הואיל וחומי עלה הייתי צמאה מאד ונכנסתי לבית אחד כדי לבקש מים לרוות צמאוני. כשיצאתי מהבית שלחו בעקבותי שוטרים. נראה לי, שהיו שתי סיבות לחשוד בי כי אני יהודיה. האחת — הלבוש המשונה שלי, ובעיקר הפרווה של אבא שלבשתי. והשניה — ציותי לעצתה של רודניצקה ללכת ביום ולא בלילה. היא הסבירה לי, כי כל מי שמהלך בלילה מעורר חשד. הגרמנים אמנם לא גילו בקיאות יתירה בזיהוי יהודים (ראייה לכך — אני עצמי עברתי ליד תחנת הגסטאפו בין וולקוביסק ובייאלסק, והגרמנים לא עצרו אותי), אך הפולניים המקומיים ידעו להבחין היטב בין יהודי ולא־יהודי. בקיצור: השוטרים שהלכו בעקבותי התקשרו עם המשטרה ולאחר חצי שעה הגיעו שני גרמנים עם שוטר נוצרי והובילוני היישר לבית הסוהר בארידק.

במשך שישה ימים החזיקו אותי בבית הסוהר. הביאו מתורגמן, כי עמדתי בעקשנות על דעתי, שאני נוצרייה כפרית שאינה מבינה גרמנית. טענתי שאני ילידת סלונים (עיר זו היתה שייכת אז לרוסיה הלבנה) וגרה באדולף היטלר שטראסה 45 (לאחר זמן הוברר לי כי רחוב כזה לא היה קיים בסלונים) — וכיוון שקיבלתי צו להתייצב לעבודה החלטתי לברוח לביאליסטוק, שהיא תחת חסות גרמנית. לא לקחתי אתי שום ניירות — כך טענתי — כדי שלא ידעו מניין באתי ולא ישלחוני חזרה למקום ממנו באתי. את כל הפרטים שמסרתי רשמו בפרוטוקול ושלחו אותם לסלונים כדי לוודא אם אמנם אמת הם. ידעתי שאם כך יעשו יתגלה, כי אין מלה של אמת בכל סיפורי ונקל לתאר את אשר יקרה אתי אז, אך אולי יתרחש איזה נס.

בינתיים קרה דבר אחר. באחד הימים כשקראו אותי לחדר המפקד, ניגשתי לשבת ליד התנור כדי להתחמם קצת (היה לי עוד אז טיפוס אך הגרמנים כמובן לא ידעו על כך). אך התישבתי ליד התנור נשמעה קריאה בגרמנית שאקום מיד. באופן אינסטינקטיווי קמתי ממקומי. כשראה הגרמני איך הגבתי על קריאתו בגרמנית, התקרב אלי, סטר על לחיי וצעק: "דו פערשטיסט דויטש, דו בינסט יודין" (את מבינה גרמנית, את יהודיה!). לקחו אותי חזרה לכלא והיחס אלי הוחמר מאד.

לאחר כמה ימים נקראתי למנהל בית הסוהר שתבע ממני שאגלה את כל האמת, וזה מה שסיפרתי: שמי אידה מזובר. אני ילידת ביאליסטוק. נשלחתי לעבודה בוולקוביסק יחד עם קבוצה של בחורות מגטו ביאליסטוק. הואיל וחליתי לא יכולתי לחזור הביתה עם כל הבחורות בקבוצה. פניתי איפוא למפקד על מחנה העבודה שלנו, שהיה אדם טוב-לב, וביקשתיו שירשה לי לחזור לבד הביתה. הוא הסכים, אבל לא רצה לתת לי אישור על כך בכתב, כי הוא לא היה מוסמך כנראה לתת אישורים כאלה. בכך נסתיימה החקירה לעת-עתה.

כשאני שואלת את עצמי עתה, כשאני כותבת שורות אלו, מה טעם היה לספר להם סיפור דמיוני כזה שעתיד היה להתגלות כשקר מוחלט — אין לי תשובה אחרת, אלא שרציתי כנראה לזכות בעוד כמה ימים של חיים ולדחות את יום הריגתי.

לאחר יומיים הוציאו אותי מהכלא ושלחוני יחד עם שני פרטיזנים כבולים בשרשרות ובליווי שוטרים מזויינים לגסטאפו בביאליסטוק. הורידו את הכבלים מאתנו והעמידו אותנו ליד קיר כשידינו מורמות למעלה. היתה לי אז תחושה שישנה לכל אסיר שנידון למוות — כאב בטן ותשוקה עזה לרוץ לשירותים. ניתנה לי רשות לכך. כשיצאתי מהשירותים לא ציפיתי כבר לשום דבר, לא חיכיתי לנס — אבל הנס קרה. איזה איש של הגסטאפו יצא מהלשכה ופנה אלי בשאלה אם אני רוצה להגיע לגטו ביאליסטוק? "יאווהל" עניתי לו מיד מבלי לתת לעצמי דו"ח מה העניין ולאן זה יוביל. הייתי מבולבלת לחלוטין. הוא הוביל אותי ממקום עמדי ליד הקיר לשער הגטו ומסר אותי לידי המשטרה היהודית. אנשי המשטרה הובילו אותי לבית-המרחץ. לאחר שעזבתי את בית-המרחץ התחלתי להשתעל והשיעול לא הרפה ממני במשך כל הזמן. (הסיבה להעברתי לגטו נתבררה לי אח"כ: היה זה ב-4 בפברואר 1943, ערב השחיטה הראשונה בגטו ביאליסטוק. במקום לבזבז עלי כדור החליטו להמיתני על ידי העברתי לגטו).

איני יודעת איך הגיעה הידיעה על כניסתי לגטו לבני משפחתי. על כל פנים, עובדה היא, כי כשיצאתי מבית המרחץ חיכתה לי אחותי, שהודיעה לי כי הגטו כבר סגור, וכל מי שעובד בבית חרושת יש לו רשיון להישאר ללון בבית החרושת, ולמחרת בבוקר יתחילו הגרמנים ב"אקציה" ויוציאו מהגטו את כל אלה שאין להם רשיון עבודה ("שיין"). רק בעלים או נשים של עובדים בבתי חרושת קיבלו רשיון להביא את בני זוגם או את ילדיהם לביהח"ר. קירבה של אח או אחות לא היה די בה למטרה זו, ולפיכך יצאה אחותי פניה העירה כדי לחפש מקום-מיקלט עבורי. היא התקשרה עם ליבה לשוביץ, אחותו של כתריאל לשוביץ שהתגוררה אצל קרובים בביאליסטוק (היא הגיעה לשם מוולקו-ביסק יחד עם 300 הבנות מביאליסטוק שהוחזרו אח"כ ע"י הגרמנים) וביקשה ממנה שתבקש מקרוביה שיסכימו לקבל את אחותה, כלומר אותי, למיקלט שלהם. הם נענו לבקשתה ונתנו לי חסות במקלט שלהם. אני הייתי אותו יום במצב של תשישות מוחלטת והיה צורך ממש לסחוב אותי כדי שאגיע לשם לפני שעת האפס. שהיתי יומיים אצל הקרובים של לשוביץ, השתעלתי בלי הרף וחששתי כי בעטיי יסבלו כולם, אבל ראוי לציין, כי הם לא התאוננו. לאחר מכן לקח אותי בעלה של בת-דודה שלי, שהיה מנהל בית חרושת לצמר-גפן, וסידר לי ניירות כאשה של חבר שלו שעבד בביהח"ר הזה. הייתי צריכה לשחק תפקיד של אשה לאדם שלא הכרתי כלל, וזה היה די משונה ודי קשה.

ה"אקציה" נמשכה כשבוע ימים. לאחריה היו כבר כולם משוכנעים, כי החיים בגטו קרובים לקיצם. בינתיים פינו הקרובים שלנו חדר למעננו. אחותי היתה יוצאת לעבודה בביח"ר למברשות, ואני — התחלתי לעבוד בביהח"ר לצמר גפן. נוסף על כך היינו שתינו יוצאות לעבודת כפייה מחוץ לגטו. אותו זמן היו הרבה וולקוביסקאים בגטו ביאליסטוק, שכן הגיעו לשם כל אלה שיו"ר היודנראט בביאליסטוק, ברש, הוציא אותם מוולקוביסק (קרובים, ידידים ומכרים שלו) וכך גם אלה שהגיעו יחד עם הבחורות מביאליסטוק ועוד אנשים שהצליחו לברוח לבד. פרט לאלה הגיעו וולקוביסקאים שהיו בגרודנו לאחר שחיסלו את

ליבה לשוביץ

הגטו שם. ה"אבא" של כל הוולקוביסקאים היה סמזנוביץ בעל המנסרה. ביתו היה פתוח לכולם והוא היה עוזר בעצה ומגיש עזרה כמיטב יכלתו.

כאן המקום לציין את בולמוס החתונות שהיה אז בגטו ביאליסטוק. אפשר לומר שהיתה זו מעין היסטריה שתקפה רבים-רבים. האימרה שהיתה רווחת אז — "אין צווייען איז בעסער" (בשניים — יותר טוב). אפשר להסביר את התופעה הזו בכך, שאנשים לא ידעו מה ילד יום ואם מחר-מחרתיים עוד יהיו בחיים, רצו ליהנות מיחסי-מין או מקירבה יתירה לאדם אחר, ואולי יש גם הסבר אחר לתופעה זו. על כל פנים, כאמור רבים נתפסו לכך. אני ואחותי פניה המשכנו בחיפוש דרך ליציאה מהגטו, ולבסוף — מצאנו את הדרך.

במיידאנק

הכרנו בחור מהעיירה וולפי ושמו פולקס, שהיו לו כנראה קשרים עם פרטיזנים שהיו ביער, והוא הבטיח לנו ליצור קשר בינינו לבינם, אך מסתבר שהוא לא הספיק לעשות זאת, כי ב־18 באוגוסט 1943 סגרו את הגטו והתחילו להוציא ממנו קבוצות־קבוצות ל"טרנספורטים". היו אוספים את האנשים בשדה, מחוץ לגטו, בקירבת מסילת הברזל. לאחר יומיים בא גרמני והוציא מהקבוצות האלו בחורות לעבודות חייטות ומברשות. הואיל ואחותי עבדה בביח"ר למברשות הצגתי את עצמי כמומחית למברשות, וכשאחותי ראתה שהגרמני לקח אותי הצטרפה אלי. היו חילוקי דעות ביני לבין אחותי. היא לא האמינה בגרמנים וטענה, כי סופה יבוא מכדור, ואילו אני, אחרי כל מה שעברתי, האמנתי עדיין שיתרחשו נסים. אמרתי לאחותי, כי אם הגרמנים עדיין בוחרים קבוצות — הרי זה סימן מובהק שהנבחרים עוד יהיו זמן־מה בחיים וכדאי להצטרף לקבוצות אלו. הסוף היה שכתוצאה מהמהומה עקב בחירת הקבוצות איבדתי את אחותי. אני נדחפתי לקרון אחד והיא לקרון אחר. הקרונות הגיעו לא לבית חרושת למברשות ולא לבית מלאכה לחייטות, אלא ישר — למיידנק. הבחורות שהיו בקרון אחד עם אחותי סיפרו לי אחר כך, כי אחותי יחד עם שרה לווין מוולקוביסק קפצו מהרכבת. הגרמנים ירו בהן, שרה נפלה, אבל בפניה אחותי לא פגעו והיא המשיכה לרוץ. גרוע מכל: במיידנק נשארתי כבר בלי אחותי.

לאחר שלקחו מכולם את החפצים האחרונים שנשארו לנו ציוו עלינו לפשוט את הבגדים שלנו והלבישו אותנו ב"מדים" עם הפסים והובילו אותנו לשדה החמישי של המחנה. שם סבלתי מאד. לאחר איזה זמן לקחו אותנו לביאליסטוק למחנה עבודה, אשר בו היו גם כמה וולקוביסקאים, שבאו לביאליסטוק ב"טרנספורט" אחר. התחברתי אז עם פרומה וונד, חיים צפקין, רוז'ה זולוטניצקה־קוייטקובסקי, שהיתה ילידת קליש והתחתנה עם יזרניצקי מוולקוביסק. במחנה העבודה פגשנו גם בחורים מוולקוביסק, שהיו חיילים בצבא הפולני ונפלו בשבי של הגרמנים. בחורים אלה שירתו במחנה בתפקידים שונים, וכשנודע להם שהגיעו וולקוביסקאים, מיהרו להגיש כל עזרה שיכלו להגיש. חיינו כמשפחה אחת והמסירות והנאמנות של כל אחד לזולתו היו ללא גבול.

כך עברו הימים עד ה־2 בנובמבר. עוד לפני התאריך הזה חסמו את המעבר ממחנה הגברים למחנה הנשים. בשבילנו היה זה סימן ברור שהקץ מתקרב. בצער עמוק ובכאב־לב נפרדנו ליד הגדר מהקרובים לנו. ב־2 בנובמבר סידרו אותנו בשורות, חמישה בכל שורה, והתחילו להריץ אותנו בכיוון לשדה השישי כשחיילי ס.ס. מזויינים וכלבי ציד צועדים בעקבותינו. בשדה השישי היה הקרמטוריום. הכל היה ברור איפוא...

לצלילי מוסיקה של ווגנר התחילו לערוך את השורות לקראת הסוף. הטקטיקה שלי ושל אחותי בכל ה"אקציות" הקודמות היתה — להשתדל לעמוד בצד ובשום אופן לא להידחף למרכז, כי משם אי אפשר להיחלץ. כך נהגתי גם הפעם. בעוד אנו עומדות ערוכות בשורות הגיע חייל ס.ס. שניפה 300 בחורים ו־300 בחורות לאיזו עבודה מיוחדת, ובין אלה הייתי גם אני.

לפי מה שנודע לנו השמידו אותו יום במיידאנק 19,400 יהודים.

מבין הוולקוביסקאים נשארו בחיים לאחר השחיטה הגדולה הזו: אינקר, ראביץ, דוד שפנדלר, יוכבד ברש, רוז'ה זלוטניצקי־קוויטקובסקי ואני. התפקיד שהועידו לבחורות שהוצאו מן הקבוצות היה — לסדר את הבגדים של אלה שהוצאו להורג. עבדנו בשתי קבוצות במחסנים שונים.

ושוב שיחק לי המזל, אותו מזל שחילץ אותי כבר כמה פעמים ממר המוות. עבדתי בפיקוחו של קצין ס.ד. רומני שהיה מכור לטיפה המרה. לא איכפת היה לו כמה כסף אנו מוציאים מבגדי האנשים שהומתו ובלבד שהוא יקבל לקופתו הפרטית כסף לי"ש. כידוע החביאו היהודים בתוך בגדיהם מטבעות זהב, דולרים, יהלומים וכו' שהיו "נתפרים" בשולי הבגדים. גילינו איפוא לא מעט דברי־ערך. מזלי היה שנקלעתי לקבוצה זו, שכן המפקח על הקבוצה השניה היה איש אכזר ממש, אשר היה מרביץ מכות רצח לכל בחורה שניסתה להטמין משהו בכיסה ולא למסור לקופה הכללית.

את כל 300 הבחורות העבירו לשדה הראשון של ה־K.L אבל לא הרשו לנו לבוא במגע עם יתר האסירים. לאחר העבודה היו סוגרים אותנו תחת מנעול ובריח, שהרי היינו עדות לשחיטה והיתה צפוייה סכנה שנגלה לאסירים אחרים את אשר ראינו במו־עינינו. ידענו היטב, כי במוקדם או במאוחר יבוא יומנו. בשעות העבודה יכולנו בסתר לבוא במגע עם עובדים פולנים, שהובאו אף הם לעבודות מסויימות במחנה, ותמורת הכסף שהכנסנו לאמתחתנו באין רואים קבלנו מהם מזונות כלשהם. עיסקת חליפין...

כך המשכנו עד ה־13 באפריל כאשר התחילו הצעדים הראשונים לפירוק המחנה עם התבוסות בחזית ועם התקרבות הרוסים. הודיעו לנו שנהיה מוכנות לדרך, ואחת המשגיחות הגרמניות גילתה לנו את הסוד באמרה: "בחורות, תשתדלו לברוח, כי אתכן יובילו למוות". ב־13 באפריל הובילו אותנו לתחנת הרכבת והכניסו אותנו לתוך קרונות המיועדים להעברת סוסים. כ־60 איש הוכנסו לכל קרון כזה. הקרון היה מחולק לשלושה חלקים. באמצעיתו, סמוך לדלת, ישבו שני חיילים וחרבות בידיהם. ביתר שני החלקים היה חלון קטן בחלקו העליון של הקיר. בלילה היו החיילים מכבים את האור של המנורה כדי שנוכל קצת להרדם. שמתי עין בחלון הקטן הזה ובלבי החלטתי: אין מה להפסיד, אנסה להימלט דרך החלון הזה. כדי שאוכל לעבור דרך חלון קטן זה הורדתי את המעיל ולפי רמז שלי הרימו אותי שלוש בחורות ואני קפצתי דרך החלון.

השעה היתה שעת חצות בערך. מסביב אפלה. כשרציתי לקום ולעמוד על רגלי — לא יכולתי. רגלי היתה שבורה בשני מקומות. קרעתי את כותנתי וחבשתי את הרגל כדי לעצור בעד שטף הדם. מה עושים עתה במצב זה? לפני שקפצתי נדברתי עם חברתי יזרניצקה־קוויטקובסקי שהיא תקפוץ מיד אחרי, אך היא כנראה לא קפצה ואצלה נשאר גם כל רכושנו — יהלום קטן בגודל כפתור. עתה נשארתי גם בלי פרוטה אחת. אם אשאר במקומי — סופי כדור. עם אור בוקר יירו בי וימיתוני. הבחנתי באור עמום שבקע מאיזה חלון או אשנב. החלטתי לנסות להגיע לאותו בית. שמתי את הרגל הפצועה על הרגל השניה והתחלתי לזחול (לפי שהוגד לי אחר כך על ידי אנשים שהלכו בעקבות הדם השפוך שלי, עשיתי קרוב ל־300 מטר בזחילה זו). הגעתי לבית, דפקתי

על הדלת, ביקשתי קצת מים ואמרתי כי אני פצועה קשה ומבקשת שיביאו לי כומר לוידוי שלפני המוות. הכניסו אותי פנימה, השכיבו אותי על ערימה של תבן, העמדתי פנים שאני נטולת־הכרה ולא עניתי דבר על כל שאלותיהם.

השכם בבוקר הובילו אותי ראש הכפר ובעל הבית לעיירה וונוולניצה ובמרפאה קיבלתי זריקה נגד הרעלה ונחקרתי על ידי אנשי המשטרה שהגיעו למרפאה. הסיפור שלי נרשם בפרוטוקול, וזאת תמציתו: שמי הלנה רודניצקה. נסעתי ברכבת שהדוחק בתוכה היה איום. מישהו דחף אותי מבלי כוונה ואני נפלתי מהקרון ונפצעתי. אין אתי שום תעודות וכסף, כי כל אלה היו במעיל שתליתי בתוך הקרון. השוטרים רשמו את כל מה שאמרתי ולאחר שהובא גם כומר, כבקשתי, העמיסו אותי על עגלה והובילוני לבית חולים בעיר אופוליה לובלסקה בקירבת מקום. הרופא שבדק אותי בבית החולים קבע, כי הואיל ועברו כבר יותר מ־18 שעות מאז שברתי את רגלי — אי אפשר כבר להציל את הרגל. צריך לנתח.

עוד בהיותי בוונוולניצה התעניינה בי אשה אחת אדוקה מאד שהיתה מנהלת הגימנסיה בפולווי ובימי המלחמה גרה בכפר. היא התרשמה מאד מהעובדה שבמקום להזעיק מהר ככל האפשר רופא ביקשתי שיזעיקו כומר. היא התחילה לשלוח לי לבית החולים חבילות עם מזונות. עוד אשה אדוקה מאופולה היתה מביאה לי מדי יום חלב, כי מנת האוכל שניתנה לי בבית החולים היתה זעומה מאד.

התחזיתי איפוא כנוצריה מבלי שידעתי אפילו את התפילות העיקריות של הנוצרים. מה עשיתי? כמה ימים לאחר הניתוח סיפרתי למשרתת שעבדה בבית החולים, כי אני מומחית למעשי קסם ואם היא רוצה שאנחש את עתידותיה אין לה אלא לכתוב על נייר את תפילתה ולפי כתב־היד אגיד לה מה צפוי לה בעתיד. היא עשתה כך, והסיפור שגוללתי בפניה על עתידה הביא לה בשורות טובות מאד, ואני למדתי בדרך זו את התפילה שכל נוצרי חייב לדעת אותה בעל־פה. לאחר שבוע קיבלתי גם מתנה מהידידה האדוקה — ספר תפילות. למדתי איפוא תפילות נוצריות נוספות ויכולתי להצטרף למקהלה שמשמיעה שירים אלה בכנסיה.

קבלת פנים לאידה מזובר בביתה של ריטה קורן

כל האמצעים שנקטתי בהם כדי להעלים מוצאי היהודי לא עמדו לי. מישהו סיפר, כי לאחר הניתוח השמעתי קריאות בשפה הדומה לשפת יידיש. ניסיתי לסלק את החשדות וסיפרתי כי בזמן האחרון עבדתי אצל גרמנים והייתי רגילה לדבר אתם בשפה הגרמנית, ואולי זו סיבת הצעקות שלי בגרמנית לאחר הניתוח. ספק אם ההסברים האלה נקלטו, מה עוד שאיש לא בא לבקר אותי בבית החולים — ואף זו סיבה מספקת לחשדות.

הלחשים השונים עלי הגיעו לאזני מנהלת ביה״ס שהכרתי, והיא ראתה צורך לבחון את ידיעותי בקתרסיס הנוצרי ועד־מהרה נוכחה לדעת, כי ידיעותי בתחום זה קלושות מאד. לאחר הבחינה שערכה לי אמרה: אני רואה שאת יהודיה. לא אלשין עלייך, אבל גם לא אעזור לך. וכך נפרדנו.

לבית החולים היו מגיעים לעתים תכופות חיילים גרמנים שהיו מחפשים פרטיזנים פצועים. אני, למזלי, לא עוררתי חשד אצלם ולא הטרידו אותי. על כל פנים כדי לחזק את ה״אליבי״ שלי, כתבתי לגברת רודניצקה בוולקוביסק והסברתי לה כל מה שקרה לי. היא ענתה לי מיד והציעה לי לפנות לקרובים שלה שגרו לא רחוק מלובלין. התחלתי להתעניין בקרובים אלה, אך הוברר לי, כי הם נעצרו מזמן על ידי הגרמנים. רודניצקה צרפה לאחד ממכתביה אלי גם מכתב למנהל בית החולים וביקשה ממנו להחזיק אותי בבית החולים עד שמישהו מבני משפחתי יקבל רשיון לנסוע ולהוציא אותי מבית החולים ולהובילני הביתה.

וכך עברו עוד שבועות. הפצעים שלי הגלידו והגיע הזמן לעזוב את בית החולים, אך לאן אלך במצבי זה? לא היתה לי ברירה, התרתי את התחבושות, חיטטתי קצת בפצעים כדי שתהיה הצדקה להישאר עוד בבית החולים.

החזית התקרבה ולהישאר בבית החולים היה בחזקת סכנה. הנהלת בית החולים גם הודיעה שכל אחד מהחולים חייב לשוב לביתו. הגיעו הקרובים של החולים ונטלו אותם לבתיהם, ולבסוף נשארתי רק אני עם עוד איש אחד שמוצאו מוורשה. הובילו אותנו לכפר סמוך, ושם לקחה אותנו תחת חסותה משפחה של איכר שטיפלה בנו כראוי מבלי לקבל כל תמורה.

באחד הימים נכנסה אחת השכנות לביתו של האיכר שטיפל בנו ואמרה: כי הלנה זאת (הכוונה היתה אלי כמובן) דומה מאד ליהודייה.

״אל תדברי שטויות״ — ענה לה האיכר — ״אילו בביתי היה יהודי הייתי הורג אותו במו־ידי״.

לאחר שהצבא האדום הגיע לסביבה, הבעתי את רחשתי תודתי לאיכר ולמשפחתו ואמרתי להם: הגיע הזמן לחזור הביתה. האיכר עצמו התקין לי קבים והוביל אותי בעגלתו לעיר הסמוכה, ובעזרת השלטון המקומי התקדמתי בכיוון לגבול הרוסי מתוך מגמה להגיע לרוסיה, שם היו לאבי שתי אחיות ואח. לרוסיה לא הגעתי כי הייתי אנוסה להתעכב בבית החולים בחלם. בהיותי שם הגיעו אלי שמועות שבלובלין מצויים יהודים. ביקשתי ממנהל בית החולים שיעביר אותי בהזדמנות הראשונה ללובלין, כי שם יש לי בני משפחה. הוא נענה לבקשתי.

כשהגעתי ללובלין חדלתי להתחזות כנוצריה. נודע לי שברחוב לורטובסקה מתאספים מדי יום יהודים מהעיירות הסמוכות שנשארו בחיים. הגעתי גם אני לשם. מקום הריכוז היה ליד הבית שלפני המלחמה היתה בו ״ישיבת חכמי לובלין״ המפורסמת. במקרה נפגשתי בלובלין עם כתריאל לשוביץ הוולקוביסקאי שהיה אחד מפעילי ״הבריחה״. מני אז קיבלו חיי מפנה אחר, שלא כאן המקום לספר עליו.

וסטראס (שבדיה)

כתריאל לשוביץ

מזכרונותיו של פרטיזן

הפרטיזן כתריאל לשוביץ
בצאתו מהיער

ביולי 1944, לאחר קרבות עם הגרמנים הנסוגים, התאחדה חטיבת הפרטיזנים שלנו עם חיילי הצבא האדום הסדיר. החטיבה שלנו, שנקראה "ברסט ליטובסק איחוד", התפלגה לשנים. מרבית החיילים בחטיבה הופנו בכיוון לחזית, ואילו המיעוט, נשלח לברסט ליטובסק (בריסק) למילוי תפקידים מיוחדים. בין אלה האחרונים הייתי גם אני וחברי הלל שניידלדר מברנוביץ'. הוא מילא תפקיד של שוטר, ואילו אני צורפתי לצוות של בית הסוהר החדש בבריסק.

תפקידי היה לעזור לסגן מפקד בית הסוהר, רב־סרן בנ.ק.וו.ד., שהיה ממונה על כל עניני האספקה. את ההכשרה לתפקיד זה קיבלתי אצל הפרטיזנים, כאשר טיפלתי באספקת מזון למיפקדה של החטיבה, ובמשך זמן קצר הספקתי להוכיח לממונה עלי וכן גם למפקד בית הסוהר שהיה מיודד אתי, כי הַצָּבָתִי לתפקיד זה היתה בחירה מוצלחת.

עיר־הולדתי , וולקוביסק, היתה כבר משוחררת אותו זמן, ואם כי ידעתי כבר אז מה עלה בגורלה של העיר ובגורל האוכלוסיה היהודית, השתוקקתי מאד לראות במו־עיני את העיר, את הבית בו גרנו לאחרונה, ולקבל ידיעות מהימנות על בני משפחתי, ועל אשר עלה בחלקם.

כששה שבועות לאחר שהתחלתי בתפקידי בבריסק ליטובסק, פניתי למפקד בית־הסוהר וביקשתי ממנו "קומנדירובקה" לוולקוביסק והוא נענה לבקשתי. הצטיידתי ברשיון נסיעה ובנשק אישי והתחלתי לנוע בכיוון לוולקוביסק, מתוך תקווה שחבריי הפרטיזנים שהיו אתי במשך כל החורף ביער חזרו לוולקוביסק ואוכל להסתייע במידע שלהם.

ככל שהתקרבתי לעיר גברה הלמות לבי. לא היו לי כל אשליות. ידעתי מה עבר על העיר ושיערתי לעצמי מה גודל החורבן, ובכל זאת היו לי זיקים של תקוה: אולי אירע נס? אולי אמצא מישהו מבני משפחתי העניפה?

לא אירעו שום נסים. עם בואי לוולקוביסק נפגשתי מיד עם הבחורים היהודיים, פרטיזנים כמוני, שחזרו מהיערות והתגוררו בביתו של בום צוקרמן, סמוך לגימנסיה הפולנית. הפגישה היתה כמובן נרגשת, ולאחר שיחה ראשונה איתם היה ברור לי, כי הכל אבוד ואין יסוד לתקוות כלשהן.

הדירה בה התגוררו היתה עזובה ומוזנחת וחסרו בה פריטים חיוניים למשק־בית תקין. נזכרתי במחבוא אשר בו הטמינה משפחתי חפצים שונים. המחבוא היה בביתו של משנגיסר, אשר בו התגוררה משפחתי בימי הכיבוש הנאצי. חשבתי, כי אצליח לגלות בבית זה חפצים ופריטים שונים שעשויים לשפר את המצב הדירה של הפרטיזנים היהודיים. כיוונתי צעדיי לבית זה. לאחר שדפקתי על הדלת יצא לקראתי מי שהיה מפקד מכבי־האש בעיר לפני הכיבוש הגרמני, אשר שימש גם עתה בתפקיד זה. כאשר שאלני מה הביא אותי לביתו, הסברתי לו בניחותא, כי בבית זה התגוררה משפחתי בימי הגרמנים, וברצוני להוציא חפצים שונים שהטמינו בבית. הוא השיב לי בתקיפות, שעתה **הוא** בעליו של הבית הזה בהתאם לחוק, כיוון שהשלטון העמיד לרשותו את הבית בתור קצין נ.ק.וו.ד., ובהתאם לכך כל מה שמצוי בבית שייך לו, ולו בלבד.

חזרתי לדירת החברים שלי וסיפרתי להם את הסיפור כולו. בום צוקרמן ואיזיה גלין תפסו אותו זמן משרות מכובדות בשלטון הסובייטי בעיר, והם הבטיחו לי שיטפלו בעניין זה. למחרת היום הביאו לי אישור בכתב מהמשטרה המקומית, שמיַפֶּה את כוחי להוציא מהבית אשר בו התגוררה משפחתי כל מה שהיה שייך למשפחה, ואין איש רשאי להתנגד לכך.

מצוייד ביפוי־כוח משטרתי זה הלכתי שוב לדירת משפחתי לשעבר כאשר הראיתי לדייר החדש, מפקד מכבי־האש, את האישור שבידי, נבוך מאד והתחיל להצטדק לפניי ולהסביר לי, כי הוא לא הבין אותי כראוי, והואיל ובבית זה גר לפני כן קצין גרמני גבוה היה לו יסוד לחשוב כי לאחר השחרור הוא הנו היורש הבלעדי של כל מה שנמצא בבית.

הוצאתי איפוא מהמחבוא שמתחת לתנור הגדול כל מיני חפצים ואף הצבעתי על רהיטים וחפצים שונים שהיו דרושים מאד לדירה של צוקרמן, כולל שתי מיטות גדולות עם כל הציוד, כשייכים לי, כיוון שידעתי כי רהיטים כאלה דרושים לחברים שלי.

הפגישה עם מלכה קפלינסקי

למחרת היום הלכתי לפגוש את מלכה קפלינסקי שהתגוררה עם משפחת בעלה הנוצרי בביתו של פנטר שברחוב וילנסקה. כאן היתה לי הזדמנות לראות גילויים של שנאה, זלזול ויחס בלתי אנושי מצד החותנת הנוצריה כלפי מלכה. מלכה היתה אותו זמן בחודשי הריון אחרונים, אך החותנת הנוצריה לא התבישה לכנותה בכל מיני שמות גנאי בנוכחותי. בעלה של מלכה, עבד לפני המלחמה במאפייה של הוריה, והוא־הוא שהחביא אותה במקומות שונים עד תום המלחמה. לאחר שראיתי את היחס למלכה מצד משפחת בעלה, הצעתי לה שתעזוב את וולקוביסק ותסע אתי לבריסק ולאחר מכן תעבור לפולין, עד שֶׁתֵּלֵד ותוכל להצטרף לקבוצות המתארגנות לעליה לארץ ישראל.

בתשובה להצעות אלו הסבירה לי מלכה הסבר היטב, שבעלה אוהב אותה והיא אוהבת אותו ויש ביניהם יחסי הבנה כנים, ואילו ההתפרצויות של חמותה הן תוצאה של מרירות שנצטברה במשך שבועות שאין פרוסת לחם בבית. אין לה ספק, כי אם רק תוכל להשיג קצת חיטה או קמח בשבילה ישתנה היחס אליה לחלוטין.

דבריה נגעו ללבי והתחלתי לטכס עצה כיצד לעזור לה. נזכרתי כי בזמנו מסרה משפחתי לאיכר נוצרי אחד את כל הציוד החקלאי

שהיה ברשותה, ואותו איכר עזר גם לנו, הפרטיזנים היהודיים ובהיותנו ביער זמקובה, היינו באים אליו לעתים קרובות ומצטיידים שם במזונות. הוא גם הבטיח לי ולבום צוקרמן שיספק לנו כלי־נשק, שבני משפחתו מכפר אחר, החביאו במקום מסויים.

החלטתי לנסוע לאיכר זה ולנסות להשיג בעזרתו קמח או חיטה, שהם כה חיוניים למלכה ובני ביתה. מלכה השיגה בשבילי לצורך זה אופניים, וְעד־מהרה הגעתי לביתו המבודד מאחורי כפר רקשצ׳. האיכר חיבק ונשק אותי, אך לא יכולתי שלא להבחין בעצבות שנשקפת מעיניו, וההסבר לכך היה אחד — הוא חשש שבאתי לקבל חזרה את רכוש משפחתי שהופקד בידיו.

תחילה שוחחנו על דא ועל הא, סיפרתי לו על כל מה שעבר עלי והוא האזין בקשב רב. אחר־כך ערך סעודה הגונה, שכמותה מזמן לא אכלתי, לגמנו ״וודקה״ מכוסות של תה תוך כדי איחולי בריאות ואושר. לאחר מכן, כטוב לבי ולבו ב״וודקה״, ניגשתי לעצם הענין שלשמו באתי אליו, והודעתי לו, כי אם ימלא עגלה עם חיטה וקמח ויובילה לוולקוביסק, אחתום לו בשם משפחת לשוביץ (כבר אז ידעתי שאני השריד האחרון ממשפחתנו) שכל הרכוש שלנו שהופקד בידיו שייך לו, ורק לו.

מסתבר, כי הודעה זו שלי נעמה לו מאד. לא עבר יום אחד והאיכר הצליח לגייס שקי חיטה רבים מכל שכניו ומכריו, וכאשר הגעתי לביתה של מלכה קפלינסקי עם העגלה הטעונה חיטה, יצאו כל בני הבית נפעמים ונרגשים ולמראה השקים הטעונים התחילו להתנשק מרוב שמחה. הם פשוט לא האמינו למראה עיניהם שהרי אין לשכוח, כי בימים ההם רעבו רבים־רבים ללחם, ופת קיבר היתה בבחינת מעדן ממש. אני זכיתי כמובן לשפע ברכות ונשיקות וניצלתי את ההזדמנות הזו כדי להודיע, כי עשיתי מה שעשיתי רק למען הז׳ידובקה (יהודיה) מלכה. חמותה של מלכה, שהיא־היא שכינתה אותה תכופות בכינוי זה, בלעה את הקוץ שנעצתי בה מבלי להשיב דבר.

היתה לי מעין הרגשת רווחה לאחר שביצעתי את התפקיד שנטלתי על עצמי וכשבאתי להיפרד מחבריי לנשק (צוקרמן, גלין, רובין, זלטקה, שפרון, גלר ואחרים) לפני שובי לבריסק. סיפרתי להם היכן הייתי ומה עשיתי ביומיים אלה שלא הייתי במחיצתם. חזות פניהם ענתה בהם, כי המעשים שלי היו לרצונם.

השנאה ליהודים — כאז כן עתה

בהתאם ל״קומנדירובקה״ שניתנה לי חייב הייתי לחזור לבריסק, אך גם לולא כן — לא הייתי משתהה יותר בעיר הולדתי. לא היה לי כאן מה לעשות לאחר האינפורמציה שקיבלתי על גורלם המר של כל בני משפחתי. השנאה ליהודים לא דעכה כאן גם לאחר השחיטות הגדולות. אפשר היה לחוש אותה תוך כדי שיחה עם כל עובר ושב. אחת הנוצריות, שהכירה אותי עוד מימי עבודתנו בצוותא, זיהתה אותי בלכתי ברחוב והשאלה הראשונה היתה: ״מה, גם אתה נשארת בחיים?!״ נימה של שמחה לא היתה בקולה.

בדרכי לתחנת הרכבת עברתי ברחובות שרופים ושוממים. הלכתי המום ודיברתי אל עצמי: ״כאן גרה משפחה פלונית, וכאן משפחה אלמונית״ הכל נגמר. שַׁמָּה וּשְׁאִיָּה. חשתי מחנק בגרוני, היתה לי הרגשה כאילו הכל מתהפך בחובי.

משהגעתי לתחנת הרכבת התברר, כי עלי להמתין כמה שעות עד שתגיע הרכבת. פרשתי לקרן־זוית, נשכבתי על החבילה שהיתה בידיי, וכל מה שנצטבר בתוכי בימי שהותי בעיר הולדתי — פרץ החוצה. מעיין הדמעות, שלא נתתי לו מוצא במשך כל הימים, נפתח, והן שטפו בלי מחסום, לתמהונם של רבים מאלה שהיו אותה שעה בתחנת הרכבת. בכיתי על משפחתי שלא נשאר ממנה שריד, על עירי שחרבה, על שבר בת־עמי, על אלפי יהודים טובים ותמימי־דרך שהוצאו להורג, על כל העבר שעלה בלהבות.

איני זוכר כמה זמן נמשך שטף הדמעות שלי, אך אני זוכר היטב, כי כאשר נרגעתי והתחלתי להסתכל מסביב נדלקה בחובי מדורה של משטמה כלפי כל הנוצרים שנתנו יד לשוד ולביזה, לרצח המוני היהודים, להשמדת משפחתי ובני עמי. תאוות נקם אחזה בי פתאום. אילו יכולתי הייתי הורג אותם אחד־אחד. באוזניי הדהדה מעין קריאה מיסתורית: ״כתריאל, נקם! נקם!״

כאשר הגעתי למחרת היום לבריסק, נפגשתי עם חברי הטוב הלל, אשר אתו יחד הייתי ביערות עם הפרטיזנים ואתו יחד רקמתי את החלום, כי ביום מן הימים נגיע לחוף מיבטחים במולדת, בארץ ישראל.

סיפרתי כמובן להלל על כל אשר עבר עלי במשך ימי העדרי מבריסק, שיתפתי אותו בכל חוויות האימים. מנוי וגמור היה עם שנינו להסתלק ככל האפשר מהר מגיא ההריגה הגדול.

לאחר כמה ימים הוטל עלי תפקיד חדש — סגן־מפקד מחלקה בבית הסוהר שהיו בו שלוש מחלקות וכל אחת מהן היתה 12 שעות בתורנות ו־24 שעות בחופשה או מנוחה. בתור קצין נהניתי מהזכות לגור מחוץ לכתלי בית־הסוהר. יחד עם חברי היקר הלל השתכנתי בבית בודד, שהיה שייך ליהודים, לאחר שהוצאתי מתוכו את הגויים שגרו בו. תפקידו של הלל בתור שוטר היה להביא אסירים שלא הובאו עדיין לדין לבית המשפט ולהחזירם לבית הסוהר לאחר שנחרץ דינם. הוסכם ביני לבין הלל, כי כל אסיר שהיה חשוד ברצח יהודים או בהלשנה על יהודים, יקבל מאתנו מנה אחת־אפיים, עוד לפני שהועמד לדין, ולא־כל־שכן לאחר שנחרץ דינו. מספיק היה רמז מצד הלל, לפני שהאסיר הובא למשרדי, כדי שאדע איך לנהוג באסיר. גם לסוהרים היה מספיק רמז מצד המפקד כדי שהם ידעו איך לנהוג באסיר מסוג כזה...

המשכתי בתפקידי זה עד דצמבר 1944. בשלהי דצמבר עברתי יחד עם הלל את הגבול הרוסי ועברנו לפולין. ידענו כי בלובלין מתנהלת פעילות אינטנסיווית של ״הבריחה״, והואיל ומשאת־נפשנו היתה ארץ ישראל נסענו ללובלין וברחוב ״וישינסקגו״ הצטרפנו לפעילי ״הבריחה״ ועד ספטמבר 1945 מילאתי תפקידים שונים בשליחות ״הבריחה״, בעיקר בהעברת יהודים דרך גבולות שונים לרומניה, הונגריה, אוסטריה.

סוף הרשימה כתריאל

בהתחשב עם העבר שלנו, כפעילים בתנועת נוער ציונית, צרפו אותנו בלובלין לפעילות בארגון ״הבריחה״. הוטל עלי לסייע בהעברת יהודים מפולין לרומניה והונגריה, כדי שימשיכו משם בדרכם לארץ ישראל. התמקמתי בעיר אומנה שבסלובקיה, ומשם הייתי מכוון את הפליטים להונגריה ברכבות דרך העיר צ׳וֹפ, ששימשה כצומת רכבות רבות. לאחר כמה חדשים כאשר קבוצות

יהודים התחילו לנוע לפי תכנון מיפקדת ה"בריחה" לעיר גרץ שבאוסטריה, שהיתה אז תחת שלטון הרוסים, הוטל עלי להעביר את הקבוצות האלו לאיזור שהיה בשליטת האנגלים, ואנשי הבריגאדה היו מעבירים אותם במכוניות לאיטליה, דרך נקודת הגבול בטרויזיה. נקודת הריכוז הקרובה ביותר לגבול היתה חווה "בגניה דה לושניצה". כאן הייתי תחת פיקודו של מפקד "הבריחה" הידוע מרדכי סורקיס (מי שהיה אח"כ ראש עירית כפר סבא וחבר כנסת), שהטיל עלי להעביר להונגריה שליחים מארץ ישראל שהיו מחופשים כקציני הבריגאדה. הוא צייד אותי במכתב המלצה יפה לאברהם שרשווסקי, שהיה אחראי על ה"נקודה" בארי באיטליה, ומשהגעתי לשם היפנה אותי שרשווסקי ל"נקודה" שהיתה ידועה בשם "דרור" ששימשה חוות הכשרה לניצולי השואה והיתה גם תחנת יציאה לארץ ישראל לעולים בדרך בלתי ליגאלית, ובדרך זו הייתי צריך גם אני לעלות.

בחווה זו הרגשתי כאילו עברתי פתאום מגיהינום לגן־עדן. כל החברייה שהתרכזה שם היתה במצב רוח מרומם, שירים מכל השפות נשמעו שם, ובעיקר שירי ארץ ישראל אשר אליה נשאנו את נפשנו.

ב־15 באוקטובר 1945, לאחר בדיקת החפצים האישיים של כל אחד מאתנו (מותר היה לקחת רק חבילה אחת והיו גם הגבלות אחרות) עלינו על מכוניות שחיכו לנו בקירבת מקום, אך לאחר נסיעה לא ארוכה ציוו עלינו לרדת מהמכוניות ולהתקדם בהליכה עד שפת הים. צעדנו בליל עלטה עד שהגענו למקום שם עגנה ספינת־דייג קטנה, שהפעם, לשם שינוי, הובילה לא דגים אלא 171 נוסעים. לא אנסה אפילו לתאר את התנאים בספינה זו. הרגשנו כפי שמרגישים כנראה סרדינים בקופסה. למזלי יכולתי להיות על הסיפון שעות רבות במשך היום, כי הייתי בין המעטים שעזרו לאנשי הצוות של הספינה.

ב־22 באוקטובר הגענו לחופי הארץ מבלי שהאנגלים הצליחו לגלות אותנו. למרות הפטרולים הרבים שלהם הצליחה "פֶטרו 2" (זה שם ספינתנו) והצלחנו אנחנו להגיע ליעד הנכון.

"אל ההרים אשא עיני, מאיין יבוא עזרי". צייר — בן

ד״ר נח קפלינסקי

עם אחרוני היהודים בבונקרים שבוולקוביסק

ד״ר קפלינסקי הועבר בשני בנובמבר 1942 יחד עם כל יהודי מוסט לבונקרים בוולקוביסק (ר׳ רשימתו ״עם יהודי מוסט בדרכם האחרונה״ בספר זה). להלן — תיאור נאמן על אשר התרחש בבונקרים ועל דרכם האחרונה של יהודי וולקוביסק למחנות ההשמדה בטרבלינקה ואושוויץ.

הימים הראשונים בבונקרים

הובאנו ממוסט לוולקוביסק באישון לילה, ורק עם בוקר יום המחרת יכולנו להסתכל סביבנו ולבחון את מצבנו החדש, שהיה עגום למדי. התברר לנו קודם כל, כי שילוחם של היהודים מכל העיירות במחוז וולקוביסק בוצע באותו מועד. שילוח זה בוצע בכמה דרכים, והגרועה ביותר היתה זו שהגרמנים נקטו בה לגבי יהודי **רוז׳נוי**. לא זו בלבד שהיה עליהם ללכת 50 ק״מ ברגל, אלא גם התנהגו איתם באופן אכזרי. הם הפרידו את הילדים מהוריהם, ובמשך שתי היממות שארכה ״התהלוכה״ הזו מרוז׳נוי לוולקוביסק, הירשו רק פעם אחת ויחידה לאמהות לתת אוכל כלשהו לילדיהם. גם בדרך הוכו הצועדים מכות קשות, וכמאה מהם, שפיגרו בהליכה מחמת תשישות, נהרגו. בסביסלוץ׳ התחשק לו לקומיסר לשחק ב״רולֶטה רוסית״: הוא הוציא 200 יהודים מהשורות וירה בכל עשירי מהם סתם־ככה לשם ״בידור״...

יהודי וולקוביסק עצמה נדרשו להתייצב בבונקרים תוך שעתיים ובכל הפרוורים של העיר ובפינות הרחובות הועמדו שוטרים ואנשי ס.ס. רבים לשם פיקוח ומעקב. השלטון הגרמני בקניגסברג פירסם את הצו הזה: ״על כל היהודים במחוז ביאליסטוק להתאסף בנקודות ריכוז שעליהן יפורסם. כל יהודי רשאי לקחת עימו אוכל ל־48 שעות. בגדי־עבודה, כסף, תכשיטים, חפצי־ערך מותר לקחת ללא הגבלה. המטרה־לצאת לריכוזי עבודה״.

כ־20 אלף יהודים חולקו בבונקרים לפי מוצאם כדלקמן: שני בלוקים שכוללים 15 בונקרים נועדו ליהודים שמוצאם מוולקוביסק, כשכל בונקר נועד לחמש מאות איש. יתר הבונקרים שהיו בשטח נועדו ליהודים מאמסטיבובה ויאלובקה. בלוק אחד שכולל 6 בונקרים, נועד ליהודי סויסלוץ׳; בלוק של 8 בונקרים קטנים בני קומותיים — עבור יהודי רוז׳נוי, ואילו ליהודים מזלבה, פייסק ומוסטי נועדו שתי אורוות־סוסים גדולות.

בשעות הראשונות פשטו שמועות, כי אספו אותנו כדי לשַלח אותנו לבוליביה שמוכנה לקבל אותנו... ברם, לא עבר זמן רב ומפקד המחנה, צירקה, הזמין אליו את פוקס ודניאל מהיודנראט בוולקוביסק שקיבלו ממנו את ההודעה דלקמן: מחנה ריכוז זה הוא זמני בלבד. מכאן יישלחו היהודים בטרנספורטים של 3,000 נפש כל אחד למחנה עבודה גדול שנועד רק ליהודים. ההעברה תימשך ששה שבועות, ועד אז יש להנהיג סדרים במחנה הבונקרים. **פוקס** התמנה כמפקד **ודניאל** — כסגן. לכל בונקר צריך להיות מפקד מיוחד, ועליו להגיש את רשימת ״המשתכנים״ בבונקר שלו, לדאוג לסדר ולחלוקת המזון. כל איש יקבל מנה יומית של 170 גרם לחם וצלחת מרק. על מצב הבריאות וההיגיינה יש לשמור בעזרת כוחות רפואיים מתוך המחנה עצמו.

למחרת היום הגיעה למחנה ועדה מורכבת מקצינים גבוהים של הגסטאפו בליווי רופא המחוז וראש העיר וולקוביסק־וינטר. הואיל ובמחנה הורגש מחסור במים, הבטיח ראש העיר לספק ליהודים מים בעזרת המכונה של מכבי־אש. הובטח גם להביא למחנה קצת תפוחי־אדמה וגריסים שיוצאו ממרתפי הבתים של היהודים. הפסימיסטים שבין היהודים טענו, לאחר ששמעו הבטחות אלו, כי גורל היהודים נחתם ונוהגים איתם כפי שנוהגים עם עופות לפני השחיטה, אך היו גם אז אופטימיסטים שלא חדלו מלטפח תקוות, כי הכל יסתיים בכי־טוב ואין לומר נואש.

מכל ההבטחות הטובות לא יצא מאומה. מה שכן הגיע למחנה: חביות אחדות עם סיד לחיטוי בתי־השימוש וארגזים אחדים עם בקבוקי תמיסה נגד כינים. לאחר זמן סודר איך־שהוא ענין המים, אך לעומת זה התחיל להציק הרעב, לאחר שהמזון שהביאו איתם היהודים אזל. לא עברו אלא ימים ספורים ומכת הכינים התפשטה והגיעה לממדים עצומים. היה זה בעיצומה של עונת הסתיו. הצעירים הסתובבו בין הבונקרים כשהם משחרים למזון, ואילו הזקנים והתינוקות שכבו בעלפון בתוך המאורות כשהם רעבים ומותשים.

הרופאים מבין אנשי המחנות חילקו ביניהם את העבודה ואירגנו מרפאה וכעין בית־חולים קטן עבור חולים אנושים. ביום הרביעי והחמישי נתפסו האנשים לאשלייה כי לא הכל נגמר, וזאת עקב הוצאתם של אנשים צעירים לעבודות שונות. על ידי כך נוצרה גם אפשרות להברחת מיצרכי־מזון, אך הרעב גדל והלך. משנודע כי עומדות להגיע למחנה עגלות עם תפוחי־אדמה, התנפלו יהודים מורעבים על העגלות כשכל אחד מנסה ״לארגן״ לעצמו כמה תפודים, אך מיד נשמעו יריות של השומרים הגרמנים. הם ירו לתוך ההמון, הרגו ופצעו רבים, כי ראו בהתנפלות ההמונית הזאת על תפוחי האדמה ״הפרעת סדר״. מסתבר, כי הרעב גבר על הפחד מיריות, שכן כמה פעמים ביום חזרו ונשנו הסצנות הפרועות. אנשים לא היססו לסכן את חייהם במחיר כמה תפוחי־אדמה קפואים.

אורח־חיים יומיומי

קשה לתאר את ההווי ואורח־החיים במחנה שהיו ברמה תת־אנושית. אני עבדתי אותו זמן במינהלת שירותי הבריאות של המחנה, ויכולתי לעקוב מקרוב אחרי כל המתרחש. היום התחיל במחנה כשבחוץ היתה עוד אפילה ממש. אלה שיצאו לעבודה היו מתייצבים בשעה מוקדמת בחצר. הנשים חיפשו אמצעים איך לחמם קצת מים בשביל הילדים. תנועה גדולה היתה ליד בתי השימוש הפרימיטיוויים. בית השימוש שבכל בונקר נועד רק לזקנים ולילדים, ואילו כל האחרים היו חייבים לעשות צרכיהם בחוץ. ליד בית השימוש, שלא היה אלא אורווה גדולה עם מקומות בשביל 20 איש, נוצרו שני תורים — של גברים ושל נשים. אחרי שיוצאת קבוצת גברים נכנסת קבוצת נשים, וחוזר חלילה. בחור צעיר מנסה לשכנע את הנשים.ואומר: ״היכנסו יחד

עם הגברים, אין מה להתבייש, בין כה וכה ישליכו אותנו לתוך קבר אחד"...

נהוג היה שלאחר שהאיר הבוקר מסדר כל אחד את "המצע" שלו, לאחר כן הולכים להביא מים או לעמוד בתור לקבלת הלחם הקלוקל. באחד הבונקרים התאספו עשרות יהודים כדי להתפלל בציבור. ורבנים גזרו תענית־ציבור. אומרים "סליחות", מתפללים בדבקות ומתיפחים כשמגיעים לתפילת "אבינו מלכנו". הש"ץ התייפח מרות כשהוא מגיע לפסוק "הצמח לנו ישועה בקרוב" והיללה גוברת עם הפסוקים "עשה למען יונקי שדיים" ו"עשה למען תינוקות של בית רבן". הקולות בוקעים עד לב השמים. המתפללים עומדים לחוצים ודחוסים בתוך בוץ, מי בטלית ותפילין — אם הוא דאג להצטייד באלה ברגע האחרון — ומי בלעדיהם. הבונקר שרוי באפלולית ובכוחותיהם האחרונים מתדפקים המתפללים על שערי הרחמים הסגורים.

כמה פעמים ביום מופיע צירקה בתוך הבונקרים. זהו רוצח ציני וערמומי, שמנסה להיראות בפני האנשים כאילו דואג הוא לחולים ולצרכיהם. הוא חוזר ומבטיח תכופות, כי במחנה החדש יהיו תנאים יותר טובים. לפנות ערב שבים הפועלים ממקום עבודתם. אחד נושא בידו כפיס עץ, שני — כמה בצלים או סלק שהצליח "לארגן", ויש גם מאושר שמחזיק בידיו חתיכת לחם שקיבל מאיזה איכר. עם רדת החשיכה נכנסים הכל לתוך הבונקרים, וכל אחד מנסה להאיר קצת את הפינה שלו כפי יכלתו. לא מעטים השתמשו בתמיסה נגד הכינים כחומר דלק. הכל זוחלים במאורות ועובר זמן רב עד שהכל מסתדרים איך שהוא לשינה תוך שכיבה על הצד, כי לתנוחה אחרת אין מקום כאן. יהודי בקרן זוית אומר "תהלים" לאור שבב בוער, שני קורא "שמע" בקול ובעל־פה, אשה אחת מדברת אל עצמה בלי הפסק, ועוד אשה, צעירה יותר, מנענעת על ידיה את תינוקה החולה ומשמיעה, זה היום השלישי ללא הפוגה, איזה פזמון שהמוטיב החוזר שלו הוא "אני רוצה הביתה"... רבים ממשיכים בצייד על הכינים — צייד שלעולם לא ייגמר. זאת היא התמונה הנשנית וחוזרת מדי לילה.

מותו של סיומה גאלין

ב־11 בנובמבר נסגר פתאום המחנה ואיש אינו יוצא ממנו לעבודה. סברות שונות ומשונות פשטו מיד להסברת האירוע הזה. היו גם כאלה שקשרו את הדבר עם מדיניות גבוהה ודיברו על כניעת גרמניה (התאריך התאים מאד להסבר זה...), על מרד פולני וכד'. מאידך, היו גם כאלה שניבאו כי הנה החיסול הסופי ממשמש ובא. לאחר כמה שעות התבהר, כי סגירת המחנה היא בקשר לבדיקת המצב הסניטארי על ידי ועדה מסויימת, שאמנם הגיעה לצורך זה. שלושה קציני גסטאפו לבושים הדר ושמנים כחזירים, ירדו לתוך הבונקרים הרקובים והמזוהמים, ומבלי להעלים את סלידתם ובחילתם מ"היהודים המזוהמים" פסקו כי המחנה שופע כינים ויש הכרח לשים עליו הסגר. לאחר מכן התברר, כי חייל מהמישמר הגרמני חלה, והיה חשש שהוא חולה טיפוס. פירוש הדבר שנדבק מהיהודים, ויש לנקוט באמצעים דראסטיים. למרבה המזל (אם אפשר בכלל להשתמש במלה "מזל" במקום זה ובתנאים אלה) הבריא החייל והחשדות נגד מחנה היהודים בוטלו.

מנהל המטבח של המחנה היה **סיומה גאלין**, איש ציבור ידוע ואהוד בוולקוביסק, עירוני, שופע חיים. סיומה לא איבד את האופטימיזם שלו גם במצבים החמורים ביותר. האימרה השגורה בפיו תמיד היתה — "עוד נבַלה אותם". באחד הימים, כשקיבל מים ליד המכונה של "מכבי אש", נכנס בשיחה עם הנהג, נוצרי מאנשי המקום, והלה נתן לו קצת בנזין בשביל המצית שלו. אנשי המשמרת של הגסטאפו הבחינו בכך, הפילו את גאלין על הארץ והמטירו עליו מהלומות רבות באַלות־הגומי שלהם. לאחר שהיה כל־כולו נפוח ושותת־דם, נשאוהו אל הבונקר. לפנות ערב הגיע לבונקר "הגזלן הקר" צירקה, התעניין כאילו במצב בריאותו של גאלין ותבע מהרופאים שלא יזניחו אותו חלילה... בשעה תשע בערב ביקרתי אצל גאלין. יסוריו היו גדולים, נשם בכבדות ובקושי הוציא הגה מפיו. בשעה 11 בערב הוחרד הבונקר מצעקות פראיות של הגרמנים: "גַאלין רַאוּס! גאלין רַאוּס!". שוטר יהודי מהמישמר הפנימי מיהר להודיע לגאלין שהגרמנים דורשים שיצא מיד. בבונקר השתררה דממת־מוות. הכל התרוממו ממקומותיהם כדי לראות במה יסתיים העניין. כחמש מאות עיניים נצמדו אל גאלין כאשר ניסה בשארית כוחותיו לצאת מתוך המאורה. בקול צרוד ובכוחותיו האחרונים ממש קרא גאלין לעבר היהודים שלא הסירו מבטם ממנו: "יידן, זַייט אלע גֶעזונד!" (יהודים, היו כולכם שלום!) — והוא נעלם בתוך האפילה. נשמעו מיד הדי מהלומות וצעקות של גאלין, ולאחר מכן פלחו את האויר שלוש יריות. צעקה קורעת־לב מפיה של אשתו של גאלין בתוך הבונקר "הסבירה" לכל, כי סיומה גאלין היקר והאהוב איננו עוד בחיים. משהשכימו האנשים למחרת בבוקר, מצאו את גוויתו של האופטימיסט הגדול והאיש היקר מתגוללת ליד הכניסה לבונקר.

הטרנספורטים הראשונים לטרבלינקה

ושוב החזיקו בנו כשלושה שבועות בבונקרים, מבלי שאיש ידע לשם מה ולמה. צירקה היה מדבר, כל־אימת שבא לכאן, כי יש קשיים בתעבורה ולפיכך מתעכבת יציאתנו למחנות העבודה. בינתיים חידשו את הוצאת הצעירים לעבודה והנוצרים ידעו לנצל עובדה זאת כדי להוציא מהיהודים מטבעות זהב וכסף תמורת פרוסת לחם. פרט לרעב המציק התחיל גם הקור להציק. מי שניסה לגנוב לוח־עץ מאיזו גדר לצורכי חימום — נורה מיד. באחד הימים בשעת ערב מאוחרת נתפרסם צוו, כי כל יוצאי **רוז'נוי** צריכים להיות מוכנים לצאת למסע בשעה שתים בלילה, והאחראי על הבונקרים שלהם חייב להכין רשימה מפורטת של שמותיהם, גילם, עיסוקיהם וכו'. כאמור לעיל שתו יהודי רוז'נוי יותר מכולם מקובעת כוס התרעלה. התנאים שלהם היו הגרועים ביותר מבחינת התחלואה והתמותה. הם היו גם הראשונים להליכה אל המוות.

למחרת היום היה הבלוק של הרוז'נויים ריק וסגור. רק ביום השלישי נלקחו כמאה צעירים לשם ניקוי הבלוק. הם מצאו בין שיירי הכלים והסמרטוטים כמה עשרות גופות קרושות של אנשים, שלא יכלו מחמת תשישות או מחלה להצטרף למסע והגרמנים הפקירו אותם לגסיסה אטית ואכזרית.

הטרנספורט השני יצא לאחר שלושה ימים, **זלבה** היתה בתור. זה היה הטרנספורט היחידי שיצא בשעות היום. יהודי זלבה

וסביבתה הסתדרו בשורות במעבר שבין הבלוקים של הוולקו־ביסקאים, שסביבם נמתחו חוטי תייל דוקרני. הם עמדו במשך שעות בבוץ, שלג וגשמים. יהודי וולקוביסק התקבצו סביבם, ואין לדעת אם היוצאים התקנאו בנשארים או להיפך... אותה שעה עלה בדעתו של מישהו מהוולקוביסקאים שנשארו במחנה להגיש משהו להולכים דרך חוטי התייל הדוקרני, מעין שי לדרך. עד־מהרה הלכו בעקבותיו מאות מאנשי וולקוביסק שצבאו על הגדר כדי להגיש גם את תשורתם ליהודים מזלבה. מאות ידיים צנומות, מגויידות ומכווצות הושטו דרך הגדר כדי לקבל פרוסת לחם יבשה, תפוח־אדמה, בצל וכד׳. ידיהם של רבים נפצעו עד זוב דם ותשורת הסולידריות והאחווה נתערבבה בדם... עד־מהרה נעלמו יהודי זלבה מהאופק כשהם צועדים באותו כיוון שצעדו בו לפני כמה ימים יהודי רוז׳נוי.

קמעה־קמעה התרוקנו הבונקרים והאורוות אשר בתוכם שוכנו יהודי פארזובה, מוסטי, פייסק, יאלובקה ואמסטיבובה. בהפס־קות של 3 — 7 ימים הוצאו אלפי יהודים בלילות, ואלה שנשארו בבונקרים היו ״מפנים״ את המקומות הריקים ואוספים סמרטוטים, שברי־כלים וגוויות של אלה שנספו תוך כדי גסיסה אטית. בסוף נובמבר 1942 נשארו במקום רק יהודי סויסלוץ׳ ווולקוביסק. טרנספורט של כמה אלפי יהודים מהבונקרים של סויסלוץ׳ וכ־1,000 יהודים מוולקוביסק (שני בונקרים) יצא לדרך בסוף החודש, כך שלראשית דצמבר של אותה שנה נשארו עוד במחנה כחמשת אלפים יהודים, רובם מוולקוביסק וכ־1,000 איש מסויסלוץ׳.

לאן הלכו כל הטרנספורטים האלה? — שאלה זו ניקרה במוחות כל הנשארים. אנשי היודנראט ניסו לברר שאלה זו אצל פקידי רכבת פולנים. תחילה הוגד להם שהכיוון הוא מערבה ואח״כ הוברר להם כי הטרנספורטים עוברים דרך תחנות הרכבת של ביאליסטוק, מאלקיניה ולבסוף — טרבלינקה. לא היו ידיעות ברורות על טרבלינקה זו, אך דבר אחד היה ברור לחלוטין על תחנה זו: ״כל באיה לא ישובון״.

המאבק על מקום ברשימת ״המאושרים״

בראשית דצמבר הגיעה למחנה ידיעה שבעקבותיה נתחוללה מהפיכה של ממש בחיי היהודים שנשארו בבונקרים. קבוצת פועלים מהבונקרים עבדה בפטרישובצה, במרחק קילומטרים אחדים מוולקוביסק, והועסקה בהקמת בנינים שונים. אנשי היודנראט, פוקס ודניאל, הלכו כמה פעמים אל מנהלי העבודה הגרמניים בפטרישובצה, שיחדו אותם כהוגן בתנאי שישפיעו על השלטון המרכזי שלא יחסלו לפי שעה את הבונקרים שנשארו וישאירו 1,700 צעירים יהודיים לעבודת הבניין עד ה־1 באוגוסט 1943. לאחר מו״מ הושגה הסכמה בנושא זה והוסכם גם שבין 1,700 המאושרים שיישארו יהיו כמאה נשים. כמה מאות מקומות הובטחו גם ליהודי סויסלוץ׳, אך לעומת זה לא הסכימו הגרמנים לכלול גם ילדים בין הנשארים. בחירת ה־1,700 היתה צריכה להיעשות ע״י היודנראט, ועובדה זו עוד הגבירה את הבהלה והפאניקה שפשטו בין היהודים, שעמדו בפני שתי ברירות: טרבלינקה מיד, או ארכה של לפחות ששה חדשים בבונקרים. השתדלנות בענין זה אצל אנשי היודנראט קיבלה צורה של מלחמה לחיים או למוות. הבונקרים הצטיירו מעתה בעיני היהודים כגן־עדן, והארכה של ששה חודשים — כנצח־נצחים. מאות יהודים התגודדו ליד צריף אנשי היודנראט, כשכל אחד מתחנן על נפשו ונפש קרוביו. פוקס ודניאל רשמו ומחקו בלי הרף. השנויים ברשימה שהכינו היו תכופים מאד. קירבת משפחה, היכרות, איומים, בכיות ותחינות — כל אלה הופעלו במאבק על הזכות להיכלל ברשימת ה־1,700, וצירקה היה מהלך לו בנחת בין הבונקרים, רואה את אשר מתרחש ושואל תכופות אם הושלמה כבר הרשימה.

לאחר שבוע הודיעו, כי כל אלה שכלולים ברשימת הנבחרים חייבים לעבור מתוך הבלוקים שלהם אל הבונקרים של אנשי רוז׳נוי לשעבר, והיציאה לשם בקבוצות תתנהל בפיקוח הגסטאפו ומפקחים יהודיים. אנשים התרוצצו כמטורפים וניסו בכל דרך להגיע לבונקרים של רוז׳נוי. אבות לילדים קטנים היו נותנים לילדיהם רבע של כדור הרגעה (ליומינאל) והיו מעבירים אותם בתוך שקים למאורות החדשות. לעת ערב היה צירקה מגיע לבונקרים האלה כדי לערוך ״ספירת מלאי״, ושוב היו נותנים לילדים כדורי הרגעה ומשאירים אותם רדומים בתוך השקים, כדי שצירקה ושני עוזריו לא יבחינו בישותם. עשרות אחרות של מבוגרים ״בלתי ליגאליים״ התחבאו במאורות התחתונות, מתוך תקוה שיצליחו להסתנן לשורות ״המאושרים״ שנשארים במקום.

שלושת אנשי הגסטאפו עם אַלות בידיהם ערכו מיפקד ראשון בקרב הנותרים והלכו לאכול ארוחת ערב בהשאירם את הבקורת הסופית לאחר מכן. דממת־פחדים שררה בבלוק. היו שהאזינו בהלמות־לב אם כדורי ההרגעה שנתנו לילדיהם הנתונים בשקים עדיין פועלים, אך מרבית הנותרים שקעו במחשבות על קרוביהם־יקיריהם שנשארו בבונקר בוולקוביסק, והם צפויים כל יום להישלח למחנה המוות. לאחר שעתיים הגיעו הפוקדים יחד עם צירקה, ערכו שוב ספירה וצירקה הודיע כי ״הסיכום״ מתאים. בשתים בלילה באו אלינו, הנותרים במקום, חברי היודנראט עם המשטרה היהודית, ובכך נסתיימה הסלקציה.

נצחונו של צירקה

ב־8 בדצמבר התחילה תקופה חדשה ואחרונה במחנה. מ־20 אלף יהודים בערך שהיו כאן לפני חדשים ספורים נשארו במחנה למעלה מ־1,700 שהתחילו להיערך ולהסתדר מחדש. אחד הבלוקים הקודמים של הוולקוביסקאים עם 8 בונקרים וצריף של עץ נועדו ל״מאושרים״. הפרוצדורה של ההעברה היתה אטית מאד ונמשכה כשבוע ימים. תחילה ערך דיזנפקטור גרמני חיטוי בשמונת הבונקרים, לאחר מכן הובלו קבוצות מהבונקר של רוז׳נוי למרחץ ומשם אל הבונקרים שנועדו למענם. בדרך זו רצו להיפטר ממכת הכינים.

אני הייתי בקבוצה הראשונה שחזרה מהבונקרים של הוולקו־ביסקאים. תמונה איומה נגלתה לעיני: עם הכניסה אל הבלוק, ליד צריף היודנראט, היה מוטל גוש של גוויות, אחת על השניה, גולגלות שותתות־דם, תל של ידים ורגלים של אנשים שהומתו עם החיסול האחרון. בתוך הבונקרים התגוללו תרמילים, שמיכות, כלי־מיטה עם כתמי־דם. בין הבונקרים התרוצצה אשה זקנה שצעקה כל הזמן: ״מדוע לא לקחו גם אותי?״ היא התחננה אצל האנשים שהיו בבונקר שימסרו אותה בידי הגרמנים כדי שיהרגוה. כל הבונקרים היו ריקים ורק בבונקר מס׳ 3 נדהמנו כשמצאנו בו

כ־70 זקנים וחולים שלא נמצאו כנראה כשירים לטרנספורט. רובם היו מוטלים קפואים כשעיניהם נעוצות בנקודה אחת ונראו כאילו לא היו מעַלְמָא הָדֵין. רק אחדים מהם התחילו להתנועע קצת כשראו אותנו וביקשו לחם או מים. לאחר ימים אחדים הזמין צירקה אליו שני רופאים ודרש מהם שירעילו את הבונקר השלישי. "הרי ידוע לכם — כך אמר — שאפשר לחסל את אלה שנותרו שם אחת־שתים במכונת יריה, אך לשם מה להקים רעש?". הרופאים סרבו והגזלן הקר חייך את חיוכו הציני ומלמל: "נו, יש לנו עוד זמן לכך". רק למחרת בבוקר נדהמנו כאשר ריח הגפרית הבקיע אלינו מהבונקר מס׳ 3. מרבית המתים בתוך הבונקר היו מוטלים במצבים שונים של עווית והתכווצויות, ומפניהם אפשר היה לראות אילו עינויים עברו. צירקה חגג את נצחונו. הוא לא היה זקוק לעזרתן המרעישה מדי של מכונות היריה...

לאחר שנסתיימה פרשת ההעברה הוסרה משמרת הגסטאפו, צירקה נסע, המחנה נמסר לידי ה"ווהרמאכט" והשמירה על 1,700 היהודים, שנשארו בחיים לעת עתה, עברה לידי החיילים. מדי בוקר היו באים החיילים להוציא את הגברים לעבודה ובמחנה היו נשארים חברי היודנראט, המשטרה היהודית (כעשרים איש), הרופאים, העובדים במטבח והתורנים בבונקרים. מנת המזון היתה מעתה טובה יותר, כי לאנשי היודנראט הותר לנוע בעיר, והם היו קונים אצל האופים הפולנים. המשמר שהיה מלווה אותם היה מעלים עין מעיסקות שונות שעשו היהודים עם הפולנים, וזאת כמובן תודות לשוחד. בדרך כלל ניתן לומר, כי היהודים במחנה גילו כושר הסתגלות בלתי מצוי לתנאים החדשים; הבריחו תנורי ברזל ששימשו לבישול ולחימום גם יחד, פעמיים ביום חילקו מים חמים, בצהרים נתנו מרק חם וכד׳. בלי כל קשר לשיפורים אלה גברה התחלואה, גם החיטויים לא הועילו ומכת הכינים הגיעה לשיא עד כדי כך שלמעלה מ־800 אנשים היו נגועים בה. ראוייה לציון מיוחד מסירות־הנפש וההקרבה שגילו הרופאים והאחיות, שסידרו שלושה בתי־חולים בתוך הבונקרים עם תאי־חיטוי. הם גם היו הראשונים להידבקות בכל מיני מחלות, אך המשיכו במלאכתם־שליחותם.

"המשלוח" האחרון

עברו ששה שבועות מאז התחיל ההסדר החדש עם 1,700 "המיוחסים", שתָקפו אמור להסתיים ב־1 באוגוסט. היהודים במחנה התרגלו לרעיון שהמחנה הזה הוא דבר־של־קבע. כל שאיפתם היתה להגיע עד האביב כאשר התחלואה תחלש והמגיפות השונות תחלופנה. ב־23 בינואר 1943 הופיע צירקה במחנה. עוד בטרם נודעה מטרת בואו השתלטה מבוכה גדולה. הידיעה על הופעתו של מלאך־המוות הזה התפשטה במהירות הבזק מבונקר לבונקר. דבר אחד היה ברור לכל: בשורות טובות אינו מביא צירקה הארור. וכך הווה. הוא נכנס לחדר היודנראט והודיע שכל "המשלוחים" הקודמים הם כבר מסודרים ועתה הגיע תורם של המתגוררים במחנה. הוא בטוח בכך אמר — שלאנשי הטרנספורט האחרון יהיה הרבה יותר קל מאשר לקודמים. על מועד הנסיעה הבטיח להודיע בהקדם, אך לעת עתה ביקש שיקבעו שני אנשים להכנת הרשימה של כל הנמצאים במחנה ולהעתקתה על מכונת כתיבה.

ב־25 בינואר הודיע צירקה, כי המשלוח אמור לצאת למחרת היום ואין לתאר את המהומה שפרצה בעקבות הודעה זו. גם מאות החולים, וביניהם חולים עם חום של 40 מעלות, התחילו להתרוצץ בין הבונקרים מתוך חשש שכחולים הם צפויים לחיסול מידי. מרבית האנשים, מיואשים ומדוכאים, התחילו להתכונן לדרך והשתדלו להצטייד בפרוסת לחם נוספת ובעוד חבילה.

תכונה גדולה הורגשה בין משפחותיהם של אנשי היודנראט. לאחר שנודע כי המחנה עומד להתחסל ב־26 בינואר, התכוננו הללו לעבור עם בני משפחותיהם בדרך כלשהי לביאליסטוק, כי שם, לפי ידיעות שונות, מתנהלים עדיין חיים תקינים פחות או יותר. המפקחים הרגישו בתכונה המיוחדת הזאת. מפקד המשטרה היהודית התרה נמרצות, לבל יעיז איש לנסות להסתלק מהמחנה, כי בין כה וכה לא יצליח בכך. השלטון הפנימי עבר מידי היודנראט לידי המשטרה היהודית ובמשך ליל ה־25 בינואר היו נתונים חברי המועצה היהודית במאסר־בית.

ב־26 בינואר בשעה 3 אחה"צ, שעות אחדות לפני חיסול המחנה, הצלחתי להימלט משם יחד עם חברי וידידי ד"ר רזניק (ר׳ מכתבי אליו — "היום הארוך ההוא" — בספר זה). אילולא כן היינו גם אנחנו בין 1,700 האחרונים שהובלו לאושוויץ.

חיה וינר*

ממחנה בירקנאו - לארץ ישראל

לאחר ה״אקציה״ האחרונה נשארו בוולקוביסק 1,300 איש, ואני בתוכם, אך עד־מהרה הגיע גם תורנו. הגרמנים החליטו להעביר אותנו לבירקנאו (אושביץ). אנשי הס.ס. אמרו לנו, כי אנחנו נשלחים למחנה־עבודה. הכניסו אותנו לרכבת־משא, דחוסים וצפופים בתוך קרונות, בלי אוויר לנשימה ובלי מזון. מפעם לפעם, כאשר הרכבת היתה נעצרת, היו אנשי הס.ס. נותנים לנו שלג כדי לרוות את הצמאון.

כשהגענו לבירקנאו נפתחו דלתות הקרונות ומי שלא יצא בין־רגע מהקרון הוכה קשה או שננשך ע״י הכלבים. הזעקות היו איומות, אך בסתר לבו קיווה כל אחד שאולי יתרחש איזה נס וישאר בחיים. הגרמנים הפרידו מיד בין הגברים, שהועמדו בשורה מיוחדת, ובין נשים וילדים. אנשי הס.ס. עברו בין השורות וסימנו מי יעבור לצד ימין ומי לצד שמאל, מבלי שאף אחד מאתנו ידע איזה צד הוא יותר טוב. בגמר ה״סלקציה״ הזו נשארו 130 נשים ובערך 200 גברים. את כל האחרים הובילו לשריפה בקרמטוריום ובין אלה היו רבים מבני משפחתי, מכרים וידידים.

הנשים הובלו למחנה הנשים כשהן צועדות ברגל ומפלסות לעצמן דרך בתוך השלג שכיסה את כל הסביבה. גלחו את ראשינו, הפשיטו אותנו עירומות והוכנסנו לבית־מרחץ־זיעה. לאחר מכן חרתו את המיספרים על ידינו ומני אז חדלנו להתקיים כנשים עם שם והפכנו למיספרים. התנאים הסניטריים בבלוק הגדול שנועד לנו היו איומים. מי־שתייה לא היו בכלל. מרבית הנשים חלו בטיפוס ובמחלות אחרות ונפלו כזבובים. מדי בוקר, לפני לכתנו לעבודה, קיבלנו ספל תה בלבד, וזה היה מזוננו עד שעות הערב, כשהיינו מקבלים מנת־לחם ואיזה נוזל שהיה מכונה מרק.

מיספר הנשים בבלוק שלנו פחת והלך מדי יום ביומו, כי כל מי שלא היתה מסוגלת לצאת לעבודה הובלה מיד לכבשנים. בצאתנו לעבודה היו מלווים אותנו אנשי ס.ס., שהיו משגיחים בשבע עיניים על כל צעד שלנו, וכלבים.

הועסקנו בעבודות שונות: סחיבת אבנים ולבנים, טיפול בכלי־נשק, גננות. העבודה הטובה ביותר היתה הגננות, ומי שעלתה בגורלה עבודה זו היתה מאושרת. אפשר היה בעבודה זו ״לארגן״, כפי שקראנו לכך, כמה תפוחי־אדמה, גזר אחד או שניים ולהתחלק עם ״השלל״ עם בחורות אחרות בבלוק. לעתים קרובות נערכה בקורת ליד שער הכניסה, ומי שלא הצליחה להיפטר מהירקות ש״אירגנה״ היתה מקבלת עונש של 25 מלקות. לפני השער עמדה תזמורת והיינו חייבות להכנס למחנה כשאנו צועדות בסך ומשמיעות שירים גרמניים. אלה שאזלו כוחותיהן ונכשלו במיצעד זה — היו מוצאות מהשורות ומובלות למקום אשר ממנו אין חזרה — הקרמטוריום.

באחד הימים נערכה ״סלקציה״ ליד שער המחנה. אני צעדתי אז בשורה אחת עם חברתי ניוניה קפלן. היא היתה תשושה מאד, כל פסיעה עלתה לה במאמצים רבים והיתה לה הרגשה שהנה היא ״נגמרת״. אחזתי בידה בכל כוחותי, תמכתי בה וכך נכנסנו למחנה (ניוניה חיה באמריקה).

החברות הטובה עודדה, ואולי אף הצילה בנות רבות. ״החזקנו״ את עצמנו יחד חמש בנות מוולקוביסק והסביבה: ניוניה קפלן מוולקוביסק, רחל טיקוצינסקי מסוקולקה, סלי לווין מסלונים, אלטה מסוויסלוץ׳ ואנוכי. לא אנסה אפילו לתאר כיצד החזקנו מעמד בתנאים האיומים. זה למעלה מכוחי גם עכשיו, לאחר שעברו כבר יותר מארבעים שנה מני אז.

משהתקרבו חילות הרוסים והגרמנים התחילו להרגיש שתבוסתם וודאית התחילו ב״אווקואציה״ שלנו בכיוון לגרמניה. אז התחיל ״מצעד המוות״ שלנו וכל מי שפיגרה בדרך זו נורתה למוות. הובלנו למחנות שונים. המחנה האחרון שלי היה בנויישטאט — גלבה. שם חפרנו. שוחות־מגן, אך כבר הרגשנו אז כי המלחמה מתקרבת לקיצה.

לפני שהרוסים נכנסו למחנה ניסו הגרמנים לחסל אותנו ע״י כך שסגרו את המחנה, חסמו את כל החלונות והדלתות בחוטי־תייל דוקרניים והיינו בטוחות, כי לעולם לא נצא מכאן. למזלנו לא הספיקו להשלים את מלאכת ההשמדה שלהם. ביום האחרון של המלחמה, ב־8 במאי 1945, הגיעו הרוסים ושוחררנו.

הואיל וידעתי, כי כל בני משפחתי הושמדו באושביץ, לא רציתי לשוב לפולין. לא היה לי מה לחפש שם. עברתי לאיזור האמריקאי, ולאחר מכן — לבלגיה. שם נפגשתי עם שיינה ליפשיץ ועם חיילים מוולקוביסק ששירתו בבריגדה היהודית: חיים שרף, משה קוסובסקי ואחרים. בשנת 1946 הגעתי על סיפונה של האניה ״החייל העברי״ לארץ־ישראל.

---

* חיה וינר היא היחידה שנשארה בחיים ממשפחת וינר הענפה בוולקוביסק. אביה יעקב ודודה משה היו מהפעילים באגודת מכבי־אש.

היום הארוך ההוא

(מתוך מכתבו של ד״ר נח קפלינסקי לד״ר יצחק רזניק)

— — — מדי שנה, כאשר מגיע ה־26 בינואר, אני חש סערת רגשות וזכרונות בחובי. גם השנה קשה לי להשתחרר מהסערה הזו, ואני מרגיש צורך עמוק לכתוב אליך, השותף לאירועים וחוויות של הימים ההם, ואולי כתיבתי זו תשחרר אותי מעומס הזכרונות והרגשות.

יום ה־26 בינואר של שנת 1943 חרות בהווייתי כיום הארוך ביותר בחיי. שנינו התחלנו את היום ההוא כ״תושבים״ של מחנה ריכוז אשר בו נשארו רק 1,700 ״נבחרים״ או ״מועדפים״ מתוך 20,000 גברים, נשים וטף, שרוכזו ב־2 בנובמבר 1942. שוב היינו עדה של יהודים, מועמדים ל״משלוח״ אחרון. מפה לאוזן התהלכו שמועות, כי היעד הוא — אושוויץ. אנשים עסקו באריזה, אספו קצת ״כלום עם כלום״ שהיה להם, נעו כרוחות־רפאים על האדמה הקפואה של המחנה. חולים, וכאלה היו רבים, עם חום גבוה, פנים נפולות ועיניים בולטות, שטיפוס הבהרות חלחל בכל איבריהם, העמידו פני בריאים וניסו בכוחותיהם האחרונים ומתוך רצון להישרד, להתהלך, ובלבד לא להישאר במקום. הם היו מוכנים לעשות את הכל כדי להצטרף למסע אל הבלתי ידוע. למרות כל הלחשים על ״הבלתי ידוע״ הזה, נדלק אצל כל אחד איזה ניצוץ, שביב של תקוה: אולי בכל זאת משם תבוא הישועה?

הגיעו שמועות על מפלה גדולה של הגרמנים ליד סטאלינגראד. אולי זו התחלת הקץ — חשבו רבים. עבורנו נסתיים היום הזה כאשר שנינו נפלנו כאלומות, המומים ומרודים, עייפים וסחוטים, בביתם של גויים אשר פתחו את דלתות ביתם לשתי נשמות יהודיות תועות, שני נודדים שנמלטו ממוות, אשר כל אחד יכול לעשות בהם כרצונו.

בסופו של אותו יום ארוך מצאנו את עצמנו בודדים וקשורים, מנותקים אך גם מאוחדים, במרחק שנות־אור מקרובים ורחוקים, מדמנו ובשרנו, מכל עדת ישראל, חשופים לגורל נעלם ומסתורי.

התזכור, יצחק, כמה ואיזה אירועים עברו עלינו באותו יום, ב־26 בינואר 1943? ראשית כל התייצבנו לקבוצת עובדים, שהיתה יוצאת כל יום בליווי גרמני כדי לקחת את ״הסוסים היהודיים״ (כך כונו אז שני הסוסים שנמצאו ביער אצל איזה גוי). חייל גרמני צעיר לימים, עם רובה על השכם, ליווה כ־10 צעירים יהודים שהיו צריכים להביא לחם עבור 1,700 תושבי המחנה שנועדו ל״משלוח״. ה״יודנראט״ צרף אותנו באופן רשמי לקבוצה זו בידעו מראש שבדעתנו לא לחזור. יום לפני כן הצגתי את ענייננו בפני נח פוקס (איש היודנראט). אמרתי לו: ״עד הרגע האחרון לקיום המחנה עשינו כל מה שהיה ביכלתנו כדי להקל על האנשים במשך חודשי המחלות והמגפות. עכשיו, כאשר הכל מתחסל, אנו מבקשים חופשה עבורנו״. קיבלנו רשות זו בצרוף ברכה לדרך.

לאכסניה של הגויים הגענו קפואים מקור. נשמנו לרווחה בבית אנושי חם, אשר כמותו לא ראינו זה חודשים רבים. בעלת הבית, הגויה, הבינה את הרמז: הובערה אש, הרתיחו מים, טוגנו ביצים ויי״ש הופיע על השולחן. לא עבר זמן רב והגרמני הצטרף

ד״ר נח קפלינסקי

לעשרת ״השבויים״ שלו, אכל ושתה הרבה, שעה שאנחנו רק עשינו את עצמנו שותים... ארוחת הבוקר הפכה למשתה גדול והגרמני ״שלנו״ נתבסם כראוי, התחיל לשיר, תפס את הגוייה והתחיל לרקוד עימה סביב השולחן, נעמד מול אחד הפועלים היהודים, הושיט לו את הרובה שלו וצעק: ״רוץ אל הפרטיזנים!״, ושוב שתה ורקד עד שהתמוטט ונרדם באיזו פינה של הבית.

כל זה לא היה לפי תוכניתנו. רק עכשיו התחיל היום עבורנו. השעה היתה עשר בערך. אין זו אלא שטות לנסות להימלט מן העיר בשעת־בוקר כזו. היינו צריכים לחכות עד לשעות בין הערביים כדי להימלט בחסות החשיכה. ישבנו איפוא סביב הגרמני שנרדם וחיכינו. לא היינו רעבים והיה לנו חם.

שקענו במחשבות על אלה שנשארו במחנה מתכוננים ל״מש־לוח״. הרגשנו מחנק בגרוננו, כאילו לחצו אבנים על לבנו. הגרמני התעורר משנתו בצהרי היום, התמצא מיד בנסיבות, ולפתע נעשה זריז, קשוח ונותן פקודות: רתמו את הסוסים ״היהודיים״, תסעו אל המאפייה שבקירבת מקום, העמיסו את הלחם, וחזרה אל המחנה. ודאי זוכר אתה כיצד שנינו התחלנו להאט את צעדינו עד ״שאיבדנו״ את הגרמני עם הסוסים והפועלים. הגיע הרגע הנכסף — יכולנו להתחמק ולרוץ באין מפריע.

את חטאי אני מזכיר היום. פתאום נעצרתי. הרגשתי צביטות בלב. אמרתי לך: ״אני לא הולך, יצחק, לך לבד, אני הולך חזרה

ד"ר יצחק רזניק

אל כולם". לא לחצת עלי, לא באת בטענות. אמרת בשקט: "נלך יחד חזרה".

לא יאומן, אך עובדה היא: למרות שהדרך לחופש היתה פתוחה לפנינו, היינו כעבור זמן קצר יחד עם העגלות ותוך רבע שעה הגענו שוב למחנה מאחורי גדרות התייל.

קבלת הפנים שערכו לנו בשובנו למחנה "מהחופש" היתה מלווה טענות, רוגז, תמהון. מכל העברים שמענו מלה אחת — "השתגעתם?" מה יכולנו להשיב? במו ידינו חסמנו את הסדק הקטן שנפתח בדרך לחופש.

האם העזנו אז לחשוב, שהסדק הסגור הזה ייפתח שוב? — לא. ובכל זאת אירע דבר שנראה היה עד אז בלתי אפשרי. מישהו — אני לא זוכר מי היה אז שליח המצווה — בא במרוצה אלינו ואמר: "מהר, מהר, העגלות יוצאות להביא עוד לחם". התברר שבבוקר לא לקחו בחשבון איזו כמות של לחם תידרש לקראת "המשלוח" הצפוי.

לאחר כמה רגעים בלבד הלכנו כבר בכיוון אל השער. מאחורי הלך אחי ודיבר כביכול אל גבי: "לך בשלום, שישאר לפחות שריד אחד מאתנו, למען יסַפר".

לאחר הליכה של עשר דקות היינו כבר מנותקים מה"חברה" שלנו. נעצרנו מאחורי בית פינתי בתוך החורבות של בתים הרוסים. כהרף־עין הורדנו את הטלאי הצהוב מהחזה ומהגב, והפכנו לשני צעירים שמהלכים בצעדים מהירים דרך ההריסות אל מחוץ לעיר.

השעה היתה שלוש אחר הצהריים. התחיל להחשיך. אין אף נפש חיה ברחובות. הקור גבר. השלג חרק מתחת למגפינו. לא עבר זמן רב והיינו מחוץ לעיר. עם שקיעת השמש נראו לעינינו השטחים הגדולים במרחב מכוסים בשלג עמוק. לאורו של השלג הזה עלינו לעשות את דרכנו. אנו צועדים בדרך אשר אתה בחרת. אתה הכרת את כל השבילים והנתיבות, אתה מורה־הדרך, ואני הולך בעקבותיך. משני צידי הדרך משתרעים שדות מכוסים בשלג. רק לעתים מזדקר סימן של איזה בית קטן ובודד, ביקתה שחלונותיה מוארים באור עמום. כמה קינאתי אז בתושבי הביקתות האלו שיושבים עתה בחדר מחומם ואוכלים תבשיל חם לאחר יום השוק, חיים כבני־אדם ממש. תוך כדי הליכה הבחינו עינינו במזחלות של גויים שנעו על הקרקע הקפואה והמושלגת. אולי נסעו בכיוון לשוק. המשכנו ללכת, כאילו היינו אדישים לגמרי לתנועה זו, באומץ, בגבורה, כמעט בגאווה.

המאמצים שעשינו במשך היום התחילו לתת אותותיהם. התעייפנו. הרגלים חדלו לסחוב אותנו. ראיתי היטב כי קשה לך ללכת, שהרי רק לפני ימים אחדים גמרת את טיפוס הבהרות. הצעידה שלך נעשתה אטית יותר ויותר, והדרך עדיין רבה, רבה ורחוקה. אני מהרהר בינתיים בכך שלא עברתי עדיין את טיפוס הבהרות שהשתולל. אני היחידי בין 17 רופאים שלא נדבקתי. אולי אני נושא את המחלה בחובי? אין ברירה, צריך להתאמץ עוד קצת. עברה עגלה. הרמתי יד וביקשתי "טרֶמפּ" מהאיכר שנהג בה. הוא נענה לי, משך בחוזקה את המושכות חזרה. המזחלה נעצרה ועלינו עליה. כארבעה־חמישה קילומטרים נסענו במזחלה זו ובמשך כל הזמן התנהלו שיחות בינינו ובין האיכר. הוא התעניין לדעת מי אנו ולאן מועדות פנינו. אני הייתי הדובר, כפי שנדברנו תחילה, שהרי אתה היית מוּכָּר בכל הסביבה. שתיקתך במשך כל זמן הנסיעה עוררה תמיהה אצל האיכר והוא אף שאל: "למה חברך שותק כל הזמן?"

ניצלתי את כל כוח הדמיון שלי. סיפרתי לו שאנחנו פועלי־כפייה, עבדנו לא רחוק מֵוַרשה, ונשלחנו לזלבה. הקשה ושאל האיכר: ומשום־מה אתם הולכים ברגל? הרי זה מרחק גדול, לא תגיעו לשם עד הלילה. השבתי לו: הבטלנים האלה שם לא ידעו כנראה מה המרחק לזלבה, לא תהיה לנו ברירה אלא להתעכב באיזה כפר.

"הכפר היחידי שתוכלו להתעכב שם הוא קרמניצה" — אמר האיכר — "אבל דעו לכם שבקרמניצה יש תחנת משטרה וז'נדרמריה."

הבינונו כי האיכר הזה, שמלכתחילה לא היה לו אימון רב בנו, מתכוון לתהות על קנקננו ולראות איך נגיב על האינפורמציה שלו. עשיתי את עצמי כתָם מוחלט והשבתי: "אם כך — אז טוב מאד. הם ודאי יאפשרו לנו ללון ולמחרת היום ישלחו אותנו הלאה."

משנסתיימה החקירה הזאת "נזכר" האיכר בעוד ענין ואמר: "אתם יודעים שהיום הובילו את היהודים האחרונים מוולקוביסק. הוא ציפה לתגובה שלי, ושוב היתממתי ואמרתי: "בעצם לא ידענו בכלל שיש עדיין יהודים."

חשבתי שבכך מוצָה הנושא הזה עד תום, אך לא כן חשב האיכר. הוא הוסיף הערה "היסטוריוזופית": "לאמיתו של דבר היהודים הם עם לא מועיל ולא נחוץ לאף אחד."

על פרשת דרכים, לפני שעמד לעשות תפנית ימינה, ירדנו מהמזחלה, הודינו לו בדברי תודה שגורים — "יגמול לך אלוהים" — והתחלנו שוב בהליכה, וזה לא היה קל, אך היינו מרוצים שנפטרנו מה"חוקר" שלנו.

השעה היתה בערך 8 בערב, כאשר נתגלה הכפר לעינינו. ירח מלא ועגול עלה בשמים, לאורו ולאור השלג העמוק והזוהר שכיסה את "כל היקום" אפשר היה לראות ברדיוס של קילומטרים כמו על כף היד, וכידוע האור הוא האויב הכי מסוכן של אלה שבורחים ונמלטים.

הכרתי כבר את הכפר הזה שאליו אנו עומדים עתה להגיע, שהרי אתה הסברת לי הסבר היטב, עד הפרט האחרון, מה טיבו של הכפר ומיהם תושביו. כדי שלא ניתקל באנשים בדרכנו הלכת, והולכת גם אותי, בדרך־עקיפין, דרך שדות. נזכרתי בכתוב בספר "שמות" — "ולא נָחָם ה' דרך ארץ פלשתים, כי קרוב הוא"...

את כברת הדרך האחרונה עד הכפר, כמה מאות מטרים, היה קשה מאד לעבור. השדות היו מכוסים בשלג עמוק וכל צעד שלנו היה "מטביע" את הרגל עד לברך. ירקנו דם עם כל צעד שעשינו. כל מחשבותינו התרכזו בעניין אחד: איך לעבור את השדה הפתוח, אשר על רקעו בלטו מאד שני הצללים שלנו. כל דקה היתה כשעה בעינינו, אך למרות כל הקשיים הגענו לכפר עצמו. כאן היית כמו אצלך בבית. צעדת בביטחה יתירה ואני הלכתי אחריך צעד אחרי צעד, תוך צפייה לפגוש אנשים שהיו לך קרובים, שהזמינו אותך לכאן.

אני הייתי זר כאן, זר לחלוטין. כאשר הצעת לי כמה ימים לפני כן ללכת יחד אתך לכפר "שלך", לקרמניצה, היו לי ספקות רבים. הערכתי מאד את הצעתך. ידעתי שיש לך בכפר זה חברים אשר איתם היית קשור עוד מימי נעוריך. יתירה מכך, ידעתי שאנשים אחרים במחנה לחצו עליך שתיקח אותם במקומי. בין היתר הרהרתי גם על הקשיים הצפויים מצד אנשי־החסד אשר צריכים לתת לנו מחבוא בביתם, כאשר יראו את האורח הבלתי קרוא, "א אֵיידֶעם אויף קעֶסט" — כמו שאומרים ביידיש... העליתי בפניך את כל הקשיים האלה, גם הזהרתי אותך שאני עלול להיות מכשול בדרכך, אולם אתה היית נחוש בדעתך ועמדת על הצעתך. הלכתי איפוא אתך — ואינני מתחרט.

אני נזכר: השעה היתה עשר בערך כאשר דפקת בדלת ביתו של שיביצקי, ואז הסתמנו כבר הקשיים הראשונים. שיביצקי הזקן לא רצה לכבד את ההזמנה של בתו. אחר־כך נודע לי גם, שהוא אמר לך ברוגזה: "מה, עוד הבאת חבר?!"

אני לא ידעתי על המשא ומתן שהתנהל בפנים הבית. ישבתי בפרוזדור החשוך, כשאני מחזיק בידי את ספל הציקוריה שמישהו הגיש לי. הרגשתי עייפות גדולה מכל מה שעבר עלי אותו יום ומין הֶלֶם בראש. היה נדמה לי שאיבדתי את המושגים של זמן ומקום. חשבתי על הקרובים והיקרים לי ביותר, שאולי מוּבָלים ממש באותה שעה בקרונות אטומים אל הבלתי ידוע. איני יודע כמה זמן ישבתי ככה המום ומתוסכל. פתאום יצאת אלי עם הוראות ברורות והחלטיות, כדרכך תמיד, ואמרת: "בוא, וַונדה הולכת ראשונה, במרחק 10 מטר ממנה — אתה, ואחריך — אני."

יצאנו. הלילה היה עתה יותר קר ויותר בהיר מאשר לפני כן, כשבאנו לכאן. השלג כאילו גנח מתוך כאב לאחר כל צעד שלנו. הגענו עד הג'נדרמריה ממש ואז נעלמה מורת־הדרך שלנו. הגענו לאיזו חצר — ואני בעקבותיך. דפקת על דלת ביתה של צ'רניקובה. כאשר שמעה את שמך נתמלטה מפיה קריאה "אוי"! ומיד נפתחה הדלת. עוד בטרם הספקת להגיד לה, כי אתה כאן עם חבר, אמרה: "בואו, היכנסו!"

במלים אלו שלה היה ודאי לא מעט פחד, אך גם הרבה חום, אנושיות וביטוי להכנסת אורחים. היא שאלה: "רוצים לשתות? לאכול?", ולאחר שהות קלה: "עכשיו הולכים לישון, מחר נדבר על הכל".

וכך הגיע לקצו היום הארוך הזה. התחילה תקופה של 18 חדשים. שנינו, שני אודים מוצלים מאש השריפה הגדולה, היינו קשורים זה בזה, לחיים ולמוות.

עברו שלושים שנה מני אז. כאשר אני עושה את חשבון הימים ההם אני יודע, כי למרות השנים הרבות שחלפו מאז ברחנו יחד, הוֹקָרָתי אליך לא פחתה אלא התעצמה והעמיקה ואינה ניתנת לביטוי במלים. כל מה שכתבתי כאן הוא אספקלריה חיוורת של המציאות ההיא, אותה ניסיתי לתאר כאן.

שני הבתים שלנו, שתי המשפחות שלנו, הן תוצאה של היום הנפלא והארוך ההוא.

שלך
נח

חולון, 3 בפברואר 1972

יעקב רבינוביץ׳

על וולקוביסק שאיננה

הננו מביאים כאן דברים שנאמרו על ידי הסופר הידוע יעקב רבינוביץ׳ משהגיעו הידיעות הראשונות על חורבן וולקוביסק. הדברים ניתנים כפי שנאמרו.

וולקוביסק בימי תפארתה שעברה, זו של רבנים גדולים ומפורסמים ושל לומדים שנעשו אחרי כן לרבנים גדולים מחוצה לה, היתה כבר גם בשבילי דבר של עָבָר. רק מפי השמועה וזכרונות יודע אנכי זאת. אלה שהיו בזמני היו כבר ממדרגה לא של הראשונים, ובכל זאת גם בְיָמַי היתה עוד וולקוביסק מלאה תורה. וולקוביסק היתה גם עיר שהקימה או הוציאה מבתי־מדרשיה משכילים וסופרים, והיו גם סופרים מפורסמים שהיו מצדדים שונים קשורים בה.

היא היתה גם כן מלאה צדקה. היו תופעות מפליאות במובן זה. בחורי־ישיבה שלמדו בה ואנשי־צבא יהודים ששירתו בה — שמרו לה את חסדיה ואנושיותה. היא גם היתה אז עיר עובדת. בעצם היתה כל הסביבה שם עובדת. בימי ילדותי לא היה בעיר אף בעל־מלאכה לא־יהודי. גם נפחיה יהודים היו. עבודות השירות בבתי ישראל בוצעו אף הן ע״י יהודים. לא היתה כמעט עבודה שיהודי סביבתנו לא עשו בה. אחרי שריפת תרמ״ו הגדולה נבנתה וולקוביסק מחדש בתי לבנים, וכל הבנייה בידי יהודים נעשתה וכמעט לא נגעה בה יד זרים.

בתקופה בינונית עוד היתה בה תורה, ואך אופי השכלתה ונטיות הדור הצעיר נשתנו. תחילה היו בני נעורים ממשפחות טובות שלמדו מלאכות מתוך אידיאל, ואלה נסעו על פי רוב לאמריקה. לאחר מכן בא זמן שהעיר התמלאה ״בונד״ ויידיש, ואף העבודה והמלאכה ירדו יותר ויותר. והגיע זמן שהתרבו לא רק חנויות של גויים, אלא גם בעלי־מלאכה גויים. ההגירה לאמריקה ולארץ ישראל הוציאה את העובדים החוצה, וגם הבתים מלאו משרתות פולניות ורוסיות. יהודיות כמעט לא היו יותר.

לאחר המלחמה הראשונה חלהָ תמורה בהלך־הרוחות. הציונות התחזקה יחד עם הקשרים לא״י וגם החינוך היה בעיקרו עברי. גימנסיה עברית אם כי בלימוד מקצועות בפולנית, בית ספר גדול של ״תרבות״ וכדומה — הקימו דור יודע עברית, אלא שטובי המורים היו בני גליציה ווהלין.

בבקרי בה בשנת תרצ״ח מצאתי, אחרי שלא הייתי בה 26 שנים, שנויים גדולים. הקהל כאילו עמד על סף היציאה, בעיקר הדור הצעיר. חלוציות ממש לא הורגשה בעיר, אך הנכונות ללכת לארץ ישראל היתה רבה. לא היתה כמעט משפחה שלא היה לה מישהו בארץ. הרצון לנסוע לארץ ישראל תקף גם בונדאים ולא־ציונים. נתקלתי בתופעה מעניינת: בונדאים, בני העם הפשוט, שלחו ילדיהם לבתי־ספר עבריים בעוד שהאינטליגנ־טים בחרו בחינוך פולני. היו גם בתי־ספר של יהודים ששפת הלימוד בהם היתה פולנית.

הדיבור הפולני התרחב בין היהודים יותר מאשר רוסית בתקופה הקודמת. בחלק היהודי של העיר לא ניכרו שום בניין והתרחבות. במקום זה נבנתה כמעט עיר חדשה, פולנית, ובחלקה היתה יפה מאד.

עם כל השינויים שלא לטובה שחלו בעיר, היתה בכל זאת הרגשה של גוש יהודי. עיר עם יהדות־מורשה, עם חינוך עברי, עם ציונות ועם צדקה, כמו בפולין בכללותה, וביחוד בזו של ליטא הפולנית ווהלין — יהדות עם רצון ברור לתרבות עברית ולארץ ישראל. הדור הישן, אם כי הרבנים שם היו תחת השפעת ״אגודת ישראל״, בכל זאת היה לא קנאי, סבלני, נעים ונוטה לארץ ישראל.

והלב מתכווץ בזכרך גם את בית הקברות עם כל אותם היהודים היקרים שמצאו שם את מנוחתם.

מצבה נדירה על קברו של נפתלי־הרץ נחומובסקי בבית־העלמין של וולקוביסק. מימין — אלמנתו של הנפטר, משמאל — בתו ריישה מילקוב. התמונה נשלחה ע״י אלחנן נחומובסקי מניו־יורק.

מוליה שיין*

דפים מן האלבום

הנה הגיע הרגע המקווה, שאליו שאפה האנושות השותתת דם, וביחוד היהדות הדוויה — הרגע בו הוכרז על הנצחון.

רועמים תותחי הנצחון במוסקבה, מצלצלים פעמוני הכנסיות ובקולי־קולות מכריזים על הנצחון בואשינגטון ובלונדון. הכל שכחו לרגע קט את שש שנות הסבל והדוָי הארורות, כשמיליוני אנשים חפים מפשע נפלו חלל. הכל שמחים וכל אחד מודה לאלוהיו על שהוא נשאר בחיים.

דווקא ברגע חגיגי זה אני יושב קודר וכואב ליד הרדיו, מתכנס בתוך עצמי. אני קולט את הקולות הבוקעים מתוך הרדיו, אך לבי עלי דווי וקולות אחרים, קולות משם מגיעים אלי, מעיירת מולדתי וולקוביסק, אשר מי יודע אם נשאר ממנה משהו ואם נשאר שם מישהו מהקרובים שלי, מהיהודים שלי.

עיר קטנה היתה וולקוביסק, אך מה עמוקים הזכרונות שלי הקשורים בה. אני מחפש ומוצא את האלבום עם התמונות מימי נעורי, מתחיל לדפדף בו ותוך כדי הצצה בתמונות מהימים ההם אני שוקע כל־כולי בימי העבר הרחוק־קרוב. הנה עמוד של תמונות מליל הסדר בחוג המשפחה. הנה אנו מסובים לשולחן כל בני המשפחה, ואבא בראש השולחן. למראה התמונה הזו מתחיל משהו לפרפר בלבי. אני נזכר איך נתכנסו כל בני המשפחה לקראת החג. באו מוארשה, מוילנה ומערים אחרות כדי לחוג יחד. פני כולם קרנו אור. לחיצות ידים ונשיקות — והנה תמונה של בית־הכנסת היהודי, ואף היא מעוררת גל של זכרונות. מבטי נופל על תמונה של בית החולים היהודי, ואני רואה את המוסד הזה, אשר רבים גוועו בו ורבים הבריאו בד׳ אמותיו, כאילו עמד ממש לנגד עיני עתה. - - - והנה תמונות מימי הקיץ: ה״בורקעס״, ה״מאַייק״, ה״ווֹליַה״, ה״שלָאס־בארג״, רחוב הפריצים, ה״גלח׳ס בלאטע״. כל אתר ואתר מזכיר לי משהו, יותר ממשהו. אני מציץ בתמונה ממסיבה ב״בורקעס״, מסיבה ששמורה היטב בזכרוני: על מרפסת גדולה, סביב שולן ערוך שעליו עומד גם ה״סמובר״ (מיחם), יושבים חבריי, וכולם מחייכים וצוחקים. אני מתחיל להרהר: מי מאלה עודנו בחיים? וכאן, בתמונה שניה, רואים את ה״גאַמאַק״ (ערסל) התלוי בין העצים וקבוצת צעירים שוכבת אפרקדן על הדשא, נהנים מזיוו של עולם - - - והנה גם נהר ה״ווליה״, שאיש לא טבע בו מעולם. מימיו זורמים בשקט וסירותינו הקטנות חוצות בו בנחת - - - רודפות התמונות אחת את השניה. עתה באות תמונות מסוג אחר — תמונות שמזכירות לי את החורף בעיירתי הטובעת בשלג. אני מדפדף. לעיני מזדקרת תמונה משוק הקרן הקימת, ולידה — תמונה שמזכירה את נשף הפרידה שערכנו לחברים שהעפילו ארצה.

מצאתי באלבום גם תמונה מקבלת הפנים שערכנו לחברנו השחקן רפאל קלצ׳קין כאשר בא לבקר בעיר־מוצאו. ולא חסרות באלבום גם תמונות של שני ״מוסדות״ פופולאריים מאד בזמנו: בית הקפה של שפיגלגלאס והקיוסק של חיה־ינטה, שבו נמכרה הגלידה הטעימה ביותר.

עתה באים כמה דפים עם תמונות ״מכבי״. שנים לא מעטות הקדשתי לתנועת ״מכבי״, וכשאני מסתכל בתמונות אלו — אני חי מחדש את השנים ההן. אני נזכר בחגיגת דגל ״המכבי״ שהפכה לחגיגת העיר כולה - - - אני ממשיך לדפדף עד שאני מגיע לתמונה האחרונה, תמונה שאיננה באלבום שלי, התמונה המחרידה של וולקוביסק שלי שעולה בלהבות. אני רואה בעיני־רוחי מחזות קורעי לב של אמהות זועקות ליד גופות ילדיהן, של תינוקות גוססים בזרועות הוריהם. אני רואה מחנות ריכוז ומחנות השמדה, קרונות גאז - - - אין תמונות יותר, אך אין גם חבר ורע, ידיד ומכר, עיירתי כולה איננה.

האלבום נשמט מידי, דמעותי מטפטפות על תמונות ידידים וקרובים.

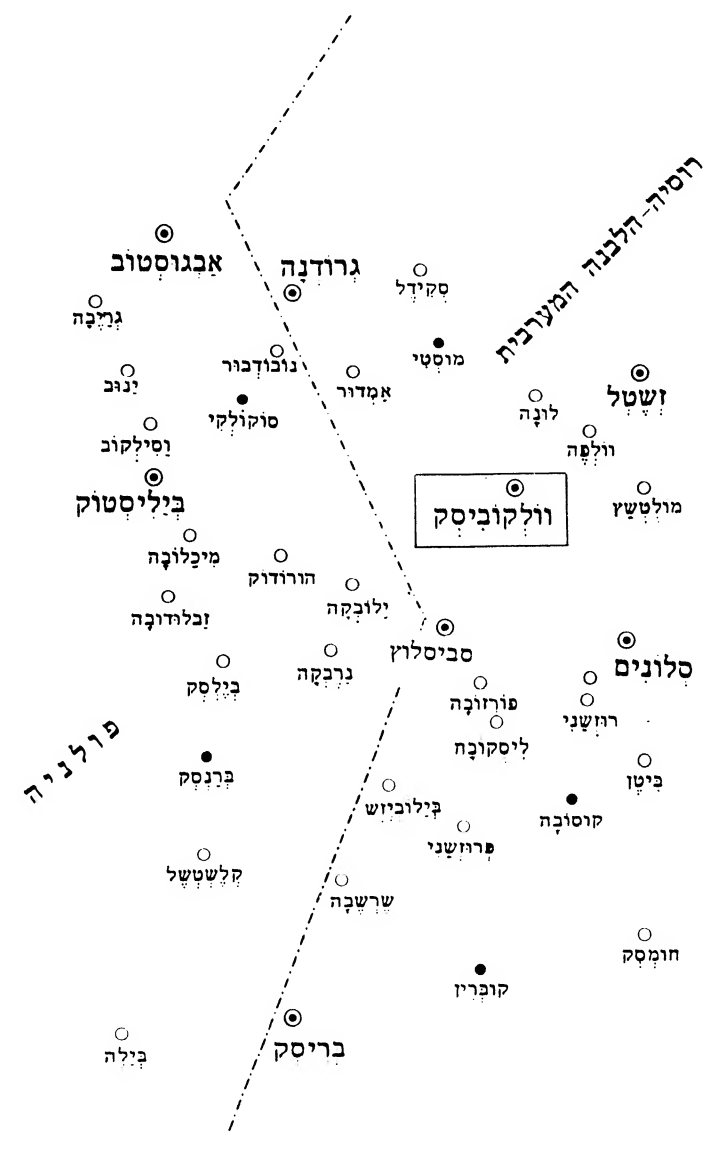
תשכח ימיני אם אשכחכם, יקירי.

---

* המחבר היה בזמנו מנהל קבוצת הכדורגל של ״מכבי״ בוולקוביסק, עלם־חמודות דינאמי, מופת ודוגמא לצעירים רבים. הרשימה פורסמה ב־1945 בעלון של ארגון עולי וולקוביסק.

וולקוביסק והסביבה

(מפה משוערת)

מפעלי זכרון והנצחה

הנצחה לקהילת וולקוביסק במדינת ישראל

מפעלי הנצחה שונים נערכו ע״י ארגון יוצאי וולקוביסק בישראל לקהילה היהודית שהושמדה. נציין להלן כמה מהם

א. בשנת 1945, לאחר שהגיעו הניצולים הראשונים מוולקוביסק לארץ ישראל ולארצות אחרות והביאו אינפורמציה מהימנת על מה שהתרחש בעיר ועל סופה המר של הקהילה היהודית, פרסם האירגון חוברת בשם ״חורבן וולקוביסק במלחמת העולם השניה״. בחוברת זו הובאו עדויות ממקור ראשון על כל אשר אירע מפי הרשל רוטמן, שהצטיין בפעילות פרטיזנית, ד״ר נח קפלינסקי, אליהו קושניר, אליהו קובנסקי, שהיה פרטיזן פעיל והוכתר כ״גבור ברית המועצות״, כתריאל לשוביץ, אף הוא פרטיזן שפעל רבות ביער זמקובה ובמקומות אחרים, יוסף קוטלרסקי שסיפר על ליל הסדר באושוויץ, ועוד.

חוברת זו נתקבלה ונקראה בעניין רב על ידי יוצאי וולקוביסק בא״י, שלרובם היתה זו דרישת־שלום ראשונה וטראגית מעיר מוצאם.

ב. בשנת תשכ״ט פורסמה ע״י בי״ס ״עליה״ בבת גלים, חיפה, חוברת לזכר קהילת וולקוביסק בעריכת מנהל בית הספר מר י. קפלן. חוברת זו כוללת בעיקר דו״ח מקיף על ערב זכרון לוולקוביסק שנערך במסגרת ביה״ס הנ״ל. בהקדמה של מנהל ביה״ס לחוברת זו נאמר בין היתר:

״החלטנו להנציח זכרה של וולקוביסק. לשואל — מה לילדינו ולעיר זו נאמר — וולקוביסק איננה אלא בבואה של מאות ואלפי ערים דומות, על כל היפה והטוב שבהן, על תלמידים חכמים ותינוקות של בית רבן, מוסדות צדקה, עזרה הדדית ואהבת האדם.

מדוע דווקא וולקוביסק? — כי שלי היא, בה נולדתי, בתוכה ספגתי מסורת אבותי. בה הייתי ליהודי, אותה שיכלתי, ובתוכה — משפחתי ואלפי אחים ואחיות.

טיפלנו בבית הספר לא רק בשואה. הקדשנו תשומת־לב לוולקוביסק החיה והתוססת. ניסינו לחשוף את האור הגנוז שבה. אור זה יָהֵל שבעתיים על רקע השחור של השואה.

מתוך תחושת החיים הגענו לתחושת החורבן. וולקוביסק שתתה את כוס התרעלה עד תומה, כרעה, נפלה ולא הוסיפה קום. ניסינו לכן בכוחותינו הדלים להקים לה בבית־ספרנו ״יד ושם״ צנוע, למען יזכרוה התלמידים, למען נבטיח לקדושי וולקוביסק אשר ציוו לנו את החיים, ששוב לא יקרה הדבר. מתוך תחושת השואה נדע לשמור על חיינו, על מולדתנו מעתה ועד עולם״.

ליד האנדרטה לזכר קדושי וולקוביסק

מרשימותיהם של תלמידי בית־הספר אנו לומדים באיזו מידה הושפעו מכל מה שסופר להם על עירנו. נביא רק קטעים אחדים מרשימות אלו.

לאה קרייזמן כותבת: ״מעולם לא תארתי לעצמי כמה נוראה היתה השואה. באחד מימי השבוע בא אלנו פליט השואה וְעֵד למחנות־המוות ולסופה המר של וולקוביסק, יוסף קוטליארסקי שמו. הוא דיבר אלינו כאל אנשים מבוגרים ובהתרגשות רבה מאד. יותר מכל נגע ללבי היחס האכזרי של הגרמנים ליהודים מיום הפלישה עד העברתם למחנות הריכוז. נשלל מהם אפילו שמם. המיספר המקועקע על ידם השמאלית תפס את מקום השם הקודם וע״י כך הכירו כל אחד מהם. עתה רק קיבלתי תמונה הרבה יותר ברורה מהשואה. איני מבינה כיצד אפשר להשמיד ששה מיליונים של אנשים, נשים, זקנים וטף. מדוע? רק בגלל היותם יהודים?״

רפי טבת כותב על אותה פגישה עם קוטלרסקי:

״מר קוטלרסקי נענה להצעתנו והגיע אלינו מירושלים לספר לנו על ימיהם האחרונים של יהודי וולקוביסק במחנה אושוויץ. דבריו היו שקטים, ובהדרגה נשמע רטט בקולו, פניו כוסו זיעה ומעיניו זלגו דמעות. תיאור החיים תחת שלטון הגרמנים והתעללות בתושבים היהודים הרשים מאד. על ידו חרתו מיספר והודיעו לו בשעת מעשה, שאין הוא מעתה והלאה יוסף קוטלרסקי, כי אם מיספר... ישבנו כולנו דרוכים, מלאי צער וזעם.״

שרה הירש מספרת על התרשמותה מהשעורים שניתנו בכיתה שלה על קהילת וולקוביסק:

״שמענו שעורים מעניינים על קהילת וולקוביסק שחרבה, למדנו להכיר את העיר מיום היווסדה, את עברה המפואר בימי שלום ולמחמה. יותר מכל התרשמתי ממוסדות הצדקה של העיר והעזרה ההדדית. לדוגמא: **בית היתומים** — המפעל היפה שהוקם בהתנדבות ע״י אליהו שייקביץ. היה זה מפעל חייו. הדאגה והמסירות לילדים שנשארו בלי הורים, הדאגה לקיומם ולחינוכם. דוגמא אחרת — **בית החולים** או — **מושב הזקנים** — המוסד שדאג לזקן שנשאר ללא תמיכה וקורת־גג. בראשו עמד ר׳ מאיר שיף שכונה ״אבי הזקנים״. היו גם עוד מוסדות, כמו: הכנסת אורחים, גמילות חסדים, מתן בסתר. כל אלה מטרתם היתה אחת — עזרה לדל ולנצרך. והכל נעשה ללא פרסומת רבה, מתוך התנדבות ומסירות יוצאת מהכלל.

מי ימנה את כל המוסדות היפים שבהם התברכה העיר וולקוביסק, ומי ינחם על אבדנם?״

פרט לרשימות התלמידים, שרק חלקן הובא לעיל, הובאו בחוברת הרבה קטעים מרשימות שנתפרסמו בחוברת ״חורבן וולקוביסק״ וכן גם נתפרסם בה הנוסח המלא של מסכת ההנצחה שהוצגה על ידי תלמידי בית הספר ״עליה״ בהדרכת מוריהם בנוכחות זקני העיר, יוצאי וולקוביסק.

ג. אנדרטא לזכר הקהילה היהודית בוולקוביסק.

על האנדרטה ויוזמיה

מדי שנה, בעשרה בטבת, אנו נוהגים להתכנס ליד האנדרטה לקדושי וולקוביסק בנחלת־יצחק ולהעלות את זכרם של יקירנו שנספו בשואה. אנדרטה זו מעלה בזכרוני סיפור שראוי לספר אותו.

היה זה באחד מימי אוקטובר 1982 נכנסתי למשרדו של ידידי שלמה ברשקובסקי ז״ל, כפי שהייתי נוהג לעתים קרובות, ומשרק ראה אותי צהל ממש לקראתי. הסיבה לכך היתה — חלום שחלם אותו לילה. הוא לא זכר את כל פרטיו, אך כשראה אותי נזכר, כי דמותי הופיעה בחלום זה וכן גם עניין האנדרטה לזכר הקדושים — דבר שלא התגשם עד עתה. החלום הזה שימש מעין תזכורת לברשקובסקי, שהיה כבר אז בערוב יומו, כי יש לעשות הכל למען שאנדרטה זו תוקם, והוא ביקש ממני שאדאג לכך.

לאחר יומיים נסעתי לביתו של חברי העו״ד נח צמח, שאף הוא מתגורר בפתח־תקוה וסיפרתי לו על חלומו של ברשקובסקי. סוכם בינינו להזמין לשיחה את כתריאל לשוביץ, שמתגורר אף הוא בפתח־תקוה, מתוך הנחה, כי אם יש מי שיכול להקים אנדרטה זו בהקדם וכדבָעֵי — הוא האיש. כשנפגשנו עם לשוביץ והבענו באזניו את חששותינו בקשר למימון האנדרטה, אמר לנו לשוביץ: ״אל תדאגו למימון, הניחו עניין זה לי, אך דאגו למקום מתאים לאנדרטה, והמקום המתאים ביותר הוא לדעתי בבית־העלמין בנחלת יצחק, שם מתנוססת גם האנדרטה לזכר הקדושים שנספו בטרבלינקה, וכידוע רבים מבני עירנו מצאו את מותם שם״.

לא עברו אלא שבועות ספורים ובמשרדו של ברשקובסקי התכנסו שבעת חברי הועד להקמת האנדרטה: עו״ד מנחם אנין, שלמה ברשקובסקי, גלאי בנימין, לשוביץ כתריאל, נוביק אברהם, עו״ד נח צמח והחתום מטה. ששה מחברי הועד תרמו בו במקום 500 שקל כל אחד ולשוביץ תרם כפי שתרמו כל הששה ביחד, וכך היו כבר בקופת הועדה 6,000 שקלים.

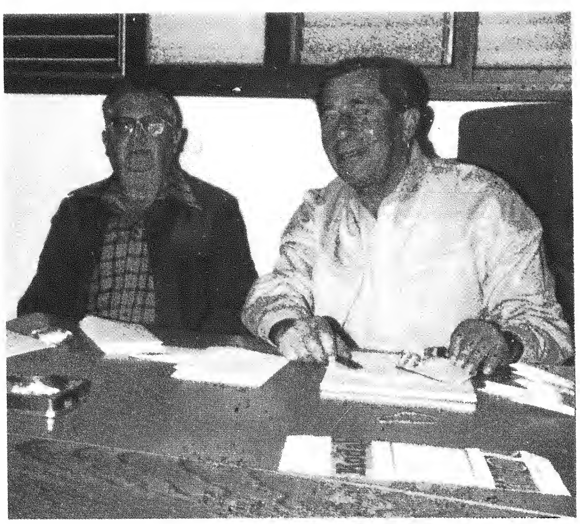

הרולד גולדריי ומשה שר מארה״ב
בפגישה עם יוצאי עירנו בישראל
עם חנוכת החורשה לקדושי וולקו־
ביסק ביער הקדושים

ב־17.11.1982 התכנס הועד שנית בביתו של לשוביץ וא. נוביק, היו״ר דיווח: א) שהובטח המקום לאנדרטה על יד האנדרטה של טרבלינקה; ב) שמהנהלת ״יד ושם״ הבטיחו שעצמות של קדושים שנספו בשואה יוטמנו מתחת לאנדרטה, וזאת נוסף למגילת־קלף עם שמות כל קדושי וולקוביסק.

חלומו של **ברשקובסקי** התחיל לקרום עור וגידים והתגשם סופית תודות למאמציהם הבלתי־נלאים של העו״ד **נח צמח** ז״ל ושל **כתריאל לשוביץ**, יבדל לחיים ארוכים. ב־21.10.1984 הוסר הלוט מעל האנדרטה בנחלת יצחק. מי שחלם את החלום עליה לא זכה להיות באותו מעמד, אך העו״ד צמח עוד זכה, ויחד אתו רבים מיוצאי וולקוביסק בא״י ונציגות נכבדה של יוצאי עירנו בארצות־הברית: דניאל למקין, ד״ר רזניק, שרשווסקי, אפרים מושדסקי (מורס) ועוד.

אהרון פודולינסקי

נח צמח וכתריאל לשוביץ בדיון ראשון על ספר וולקוביסק

הדים לספרו של ד"ר מ. איינהורן על וולקוביסק

ספרו של ד"ר מ. איינהורן שהופיע בשני כרכים בסוף שנת 1949 בארצות־הברית זכה לתהודה רבה וחיובית בעתונות היהודית. רבים מטובי הסופרים והמבקרים היהודיים הגיבו ברשימות ובמאמרים על המיבצע הגדול של המחבר, שנטל על עצמו לרכז החומר, העדויות, התמונות והמיסמכים שנכללו בספר ואף מימן בעצמו את הוצאת הספר.

הלל רוגוף, עורך היומון היהודי הנפוץ "פארווערטס" כתב במאמרו על הספר הזה: "היתה זו משימה אדירה ממש לרכז את החומר ממקורות שונים שהיו פזורים ברחבי העולם. קשה מזאת היה להקים בניין שלם על יסוד החומר הזה — ספרו של ד"ר איינהורן ישמש כמקור לא־אכזב להיסטוריון לעתיד לבוא שירצה להתחקות אחרי חייהם, שנכרתו בעודם באיבם, של יהודי פולין, ועוד יותר יעזור הספר לסופרים ומשוררים שירצו לתת ביטוי ספרותי־אמנותי לעיירה היהודית בפולין."

בעתון יומי אחר "דער מארגן זשורנאל" פרסם המבקר הנודע **ד"ר א. מוקדוני** מאמר גדול בשם "חייה ומותה של עיר יהודית", וכך הוא כותב: "יתרונו הגדול של הספר הוא בכך שאין הוא בגדר ספרות, אלא ספר־אזכרה, מעין ספר "אל מלא רחמים", ספר־קדיש — — — איינהורן טרח ואיתר רבים משרידי החורבן, גבה מהם עדות בעל־פה או בכתב. לפנינו עובר מצעד המתים של אירופה היהודית".

העיתונאי הידוע **ב.צ. גולדברג** כתב בעתון הניו־יורקי "דער טאג": "הספר כתוב ביידיש טובה, שוטפת ועממית. הכתיבה היא בהירה ועניינית, בלי עודף של מליצות ופיוט. אכן, אין זה מן הדברים הקלים כאשר נושא הכתיבה הוא — הטרגדיה שאירעה למשפחתך ולעיירתך. ד"ר איינהורן מצא את הטון המתאים. יש בספר שפע של מידע על העיר וולקוביסק, על מוסדותיה ואישיה. מידע זה מובא לא רק באמצעות מיספרים יבשים, כי אם גם ע"י הרבה תמונות."

באותו עתון מובא גם מאמר גדול של המבקר הידוע **ש. ניגר**: "אין כמעט פינה אחת בחייה של וולקוביסק בחמישים השנים האחרונות, שאינה מוארת בספר, ונכון ציין המחבר במבוא, שספרו זה משקף לא רק את חיי היהודים בוולקוביסק ובעיירות שבסביבתה, אלא גם את חייהם ויצירתם של יהודים במאות ערים ועיירות במשך שני הדורות האחרונים".

גם בשבועונים וכתבי־עת שונים באמריקה ובקנדה נתפרסמו מאמרים שגומרים את ההלל על המיבצע החשוב של ד"ר מ. איינהורן.

קבלת פנים לניצולים הראשונים ע"י ועד ארגון יוצאי וולקוביסק

ראשוני הניצולים מעירנו בפגישה עם אנשי הבריגדה היהודית. יושבים (מימין לשמאל): קוטלרסקי, רוטמן, נאוה ליפשיץ, קובנסקי, כ. לשוביץ. עומדים: חיים קפלן, קושניר, פוקס

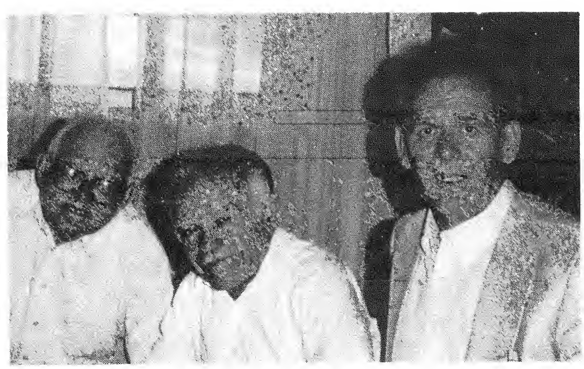
על קברו הרענן של דניאל למקין

היה בדעתי לכתוב בספר זה על דניאל, לא רק משום שהוא היה מן הראשונים שעודדו אותי להוציא לאור את הספר, ולא רק משום שהיה חבר טוב שלי בימי הילדות והנעורים בעירנו, אלא משום שפשוט חיבבתי אותו מאד, והוא אמנם היה ראוי לחיבה. אכן, לא העליתי על הדעת, כי בשעה שאכתוב עליו לא יהיה כבר דניאל בין החיים וסיפורי עליו יהיה בלשון **עבר**... זו כנראה הסיבה לאותה מועקה שאני מרגיש בלבי, שעה שאני כותב את השורות האלו.

בבית־ספר "תרבות" ובגימנסיה היה דניאל כיתה אחת מעלי. גם בתנועת הנוער "גורדוניה" הוא היה בקבוצה מבוגרת מקבוצתי, אך עובדה זו לא הפריעה כלל לחברות הטובה בינינו, ואף לא לכך ש"נלך מכות" לעתים די תכופות... זכורים לי היטב אותם ערבים כשהיינו יושבים על גדות הנהר וולקוביה ושרים שירים על **הירדן** ועל **הכנרת**. שנינו אהבנו את וולקוביסק ואת הוולקוביה, אך את הכנרת והירדן אהבנו יותר. לא ייפלא הדבר אם מדובר בבחור שלמד ב"חדר" של פרבר, המשיך בבית־ספר "תרבות" ובגימנסיה העברית. נסיבות שונות גרמו לכך שאני אגיע לארץ ישראל באיחור כלשהו ואילו הוא יגיע **כתייר**.

★ ★ ★

הכרתי היטב גם את הוריו ואחיו של דניאל. אביו היה יהודי תמיר ונחשב ליהודי הגבוה ביותר בוולקוביסק. פרנסתו באה מחנות לחומרי־צבע, והיה לו גם בית רחב־מידות שחלק ממנו הושכר. בחנות עמדה בדרך־כלל אמא, ואילו אבא היה עוסק במחסן בהכנת הצבעים, הטרפנטין וכו'. שני אחים של דניאל היו יחד אתי ביער זמקובי עם הפרטיזנים, אך כשהיחידה שלנו התפלגה לשתי קבוצות — חזרו האחים לוולקוביסק, וכך מצאו את סופם המר, כשאחד מהם נורה על ידי הגרמנים לעיני הוריו. דניאל חשב תמיד על אחיו אלה, השתדל לרכז ידיעות על ימי חייהם האחרונים, והוא שמח מאד כאשר אחד הפרטיזנים העניק לו תמונה של אחיו.

דניאל למקין (מימין) בפגישה עם ראש הממשלה יצחק שמיר. משמאל — דוד ניב

הוא עצמו התגייס לצבא הרוסי בראשית 1940, התקדם ונסוג יחד אתו, ועל פי רוב נסוג. בדרך זו הגיע עם היחידה שלו לטיפליס ואחר־כך לקרסנודר, שהפכה להיות ה"בסיס" שלו, בעיקר בזכותו של גנרל ארמני בצבא הרוסי, ששם עיין בדניאל. הוא הבחין בכישוריו המיוחדים לפרקמטייה וליחסי־אנוש ואף ידע לנצל את הכישורים האלה לטובתו ולטובת המקורבים אליו. היו לו איפוא לדניאל חיים טובים תחת פיקודו של הגנראל, אך הוא לא שמר טובה לעצמו. הוא ידע להיטיב עם אחרים. בעצם, זה היה התחביב שלו — **לעשות טובות**. גם גיסו של הגנראל יצא נשכר. דניאל עזר לו לפתוח מאפייה בקרסנודר, ובימים ההם בברית המועצות לא רק מאפייה היתה דבר גדול. גם כיכר לחם לא היתה דבר של־מה־בכך...

★ ★ ★

וכך המשיך דניאל לשאת ולתת, למכור ולקנות, להיטיב עם הבריות ולהיטיב עם הגנראל "שלו" — עד תום המלחמה. לא היו לו שום קשרים עם המשפחה שלו, עם וולקוביסק שלו, אך הוא חשב עליהם ודאג להם יום־יום, שעה־שעה, וכאשר נפתח סדק ראשון שאיפשר להגיע לשָם — התייצב בפני הגנראל הארמני ואמר לו: אני מוכרח לצאת לשם. הגנראל הבין, ולמרות כל הקשיים צייד אותו במיסמכים שאיפשרו לו להגיע לוולקוביסק כמה ימים לאחר שחרורה מידי הגרמנים.

זכור לי היטב סיפורו של דניאל איך הגיע לעיר ומה עבר עליו לאחר שראה את החורבן הגדול. הסיפור מוכר לי היטב, שהרי גם אני עברתי אותה דרך ובאותו זמן בערך. גם הוא חיפש יהודים בעיר השוממה ואיזה פולני כיוון אותו אל אישה יהודיה ושמה באַשקֶה. היתה זו אשה כבת ארבעים, ומפיה נודע לו כל מה שעבר על משפחתו. באמצעותה נוצר הקשר עם 20 — 18 יהודים שהיו אותו זמן בוולקוביסק, וביניהם: מוטלה שיפרון, בום צוקרמן, שיפייצקי, ד"ר רזניק וד"ר קפלינסקי והחתום מטה. בעוד שאני נשארתי רק ימים ספורים בעיר, כי לא הספיקו כוחותי ליותר מזה, נשאר דניאל ארבעה שבועות. הוא חיפש בעלית הגג שבביתם לשעבר תמונות ומכתבים (אלה שהתגוררו בבית זה רצו להעמיד לרשותו את הבית), הוא כיתת רגליו למשפחה של נוצרי שעבד אצל הוריו, אך מפי אשתו נודע לו, כי הגרמנים הרגו את בעלה משום ששדד רכוש של יהודים (ושוד הרי זה תחום בלעדי שלהם...), הוא חיפש קרובים — אך העלה חרס. חרס בלבד. מוולקוביסק נסע למוסקבה ושהה שם עשרה ימים. הוא ביקר במשרדי הועד היהודי האנטיפאשיסטי ודיווח להם על כל אשר מצא, ראה ושמע בוולקוביסק. הם מצאו עניין רב בדו"ח שלו, כי דניאל ידע גם כיצד ועל מה לדווח.

★ ★ ★

ממוסקבה חזר ל"בסיס" שלו — לקרסנודר, והוא שוב התחיל לגלגל עסקים שונים, למענו ולמען הגנראל והמקורבים, אך לאחר שראה את שֶבר בת־עמו בוולקוביסק גמלה בלבו ההכרה כי אין לו מה לעשות כאן והוא חייב להגיע לארץ ישראל. התוכנית שלו היתה: לחזור לוולקוביסק, משם — לפולין ואח"כ — לישראל.

לא כך התגלגלו הדברים.

כשהגיע לפולין היתה שם שוב האנטישמיות בעיצומה. היו

מוציא׳ מהרכבות ומחסלים אותם. הוא שהה זמן־מה בביאליסטוק. צריו המיסחריים החזקים משכו אותו לקרסנודר, אך כשהגיע לשם קידם אותו הגנרל ״שלו״ בשתי מלים רוסיות ״גוֹרִיט, אוּיֶזשדַ״יי !״ (בוער, בְּרַח !). הוא הבין את משמעותן של המלים האלו. דבר־מה על עסקיו ועסקי הגנראל גונב כנראה לשלטונות. הגנראל התחיל לחשוש לגורלו. דניאל טס מיד למוסקבה, משם לקיוב, מקיוב ללמברג, מלמברג לקרקוב, ומקרקוב ללודז׳. שיפייצקי הוולקוביסקאי ששהה אותו זמן בלודז׳ העמיד לרשותו חדר ודאג לנוחיותו, אך הוא גם סיפר לו, שחברו הטוב ביותר, שמואל אפשטיין, שהצליח לעשות רכוש רב בכל מיני עסקים, נרצח על ידי הפולנים לאחר ששדדו את כל כספו. דניאל התאבל מאד על מות חברו היקר והסיק גם מסקנה: אסור לו להשתהות בפולין. הוא נסע לצ׳כוסלובקיה ומשם לגרמניה, ובמקום להשתהות שם כמה ימים או שבועות כפי שתכנן תחילה — שהה שם כחמש שנים. החושים והיצרים המיסחריים שלו היוו מעין דחף שאינו בר־כיבוש. הוא פתח וניהל סוכנויות מיסחריות שונות, הירבה לעשות טובות ליהודים כדרכו תמיד, ורק בנובמבר 1950 הגיע לא לישראל אלא לארצות־הברית.

הג׳וב הראשון שלו היה — מכירת שואבי־אבק, ותוך זמן קצר התחיל גם לשאוב - - - כסף. כישוריו המיסחריים והאירגוניים לא הכזיבו גם באמריקה, הוא עבר לעסקי נדל״ן, שיתף פעולה עם כוכב הרדיו והטלוויזיה ג׳ו פרנקלין ובשותפות אתו הקים מוסד שמארגן קונצרטים ומופעי בידור לאנשים זקנים, שלח ידו בעוד עסקים — ועשה חייל. ״הרכוש״ הגדול ביותר שעשה באמריקה, הוא, לדבריו, אשתו מרילין וארבעת ילדיו: בנימין, יוסף, יונתן, ורחל. כן, את הרכוש הזה העריך מאד. הוא היה כל כך גאה על שבנו בנימין (בנג׳י) לומד באוניברסיטה, מעורב גם בענינים יהודיים, ודמעות עמדו בעיניו כאשר הראה לי את המכתב הגלוי שפרסם בנו זה בעתונות, ובו הוא מנסה להָנִיא את דודו מנשואים לאשה נוצריה. אכן, נשתמר בו בדניאל הניצוץ הוולקוביסקאי ועליו שמר גם במשך כל ימי נדודיו הארוכים. הוא היה השגריר הבלתי מוכתר של הוולקוביסקאים באמריקה.

בימי ביקורו האחרון בישראל הירבה לדבר על הסיור הגדול שהוא מארגן לישראל במלאות 40 שנה לקיומה. בסיור זה, בראשותו של ג׳ו פרנקלין ידידו ושותפו, עמד לשתף את היהודים ״שלו״ מוולקוביסק ומביאליסטוק, מגרודנו ומבְרנוביץ׳ וכו׳. היו לו עוד הרבה תוכניות לדניאל הלוהט, הדינאמי, הציוני הנלהב שלא הגיע לציון, אך שמר לה תמיד אמונים. על אחדות מהן שוחח עם ראש הממשלה יצחק שמיר, שהכירו עוד בוולקוביסק. לבו לא עמד לו במרוץ הגדול הזה שלו לעסקים, למעשי־חסד וצדקה.

הוא נפטר ב־19 בפברואר 1988 והמוני האנשים שבאו ללוותו למנוחת־עולמים בבית־העלמין באלמונט, שבלונג איילנד (באחוזת־קבר של המרכז הביאליסטוקאי) היו כעין עדות חיה למידת האהבה וההוקרה שרחשו לו כל אלה שהכירוהו.

לי אבד חבר טוב ויקר.

כתריאל לשוביץ

משפחת דניאל למקין

אירגונים של יוצאי וולקוביסק בחו״ל

הגירת יהודים מוולקוביסק לארצות־הברית, לדרום אמריקה, לקנדה ולארצות אחרות, היתה תהליך טבעי ומתמיד, שלא נפסק אף פעם. מה שאִפיֵין את המהגרים היהודים מוולקוביסק הוא, שלעולם לא שכחו את כור מחצבתם ובכל הזמנים והנסיבות קיימו קשר הדוק עם קרוביהם ומכריהם שנשארו בוולקוביסק ועשו כמיטב יכולתם כדי לסייע מרחוק להחזקת מוסדות שונים, למשפחות שירדו מנכסיהן ולמטרות אחרות. אין פלא שיהודי וולקוביסק היו כל כך גאים על ה״לאַנדסלַייט״ (בני עיר) שלהם בחו״ל, שבזכותם, במידה רבה, יכלו לקיים ולפתח רשת גדולה כזאת של מוסדות לעזרה הדדית, שעליה היתה תפארתה של הקהילה היהודית. ולא זו בלבד, כל משפחה שהגיעה עד משבר, או שאירע לה איזה אסון, ידעה תמיד, כי שערי הרחמים אינם סגורים, כי אי־שם בארצות־הברית או בארגנטינה או בקנדה, מצויים וולקוביסקאים שירצו לעזור. והם עזרו, ברוב או במעט, כפי שנתבקשו או אפילו למעלה מכן. לא ייפלא, שהיהודים ״המלומדים״, כותבי הכתבות לחו״ל, היו עסוקים מאד ולעתים היה התור אליהם גדול מאד. אפשר להתייחס לתופעה זו כאל מין ״שְנוֹר״ שדבק באחינו בני ישראל מקדמונים ואשר נגדו התריע עוד בזמנו המשורר ח.נ. ביאליק בכתבוֹ ״כאשר שנוררתם — תשנוררו״, אך אפשר גם לראות בה מעין גילוי של אחוות ישראל, של סולידריות ופילנטרופיה. על כל פנים, אין לפסוק הלכה חד־משמעית בנושא זה.

האגודות האלו (״סוֹסַייֶטִיס״) של יוצאי וולקוביסק, בעיקר בארצות־הברית, מילאו גם תפקיד חשוב בסלילת הדרך למהגרים חדשים אשר הגיעו ברובם ללא ידיעת הלשון, ללא מקצוע וללא היכרויות אחרות. רבים מיוצאי וולקוביסק, שהם עתה יושבים לבטח ״תחת גפנם ותחת תאנתם״ בניו־יורק או בשיקאגו, בבואנוס־איירס או בטורונטו, יודעים לספר על הסיוע שקיבלו מאלה שקדמו להם בהגירה כשעשו את צעדיהם הראשונים בארץ זרה ובתנאים שלא היו רגילים להם כלל. אכן, יוצאי וולקוביסק החזיקו את עצמם קרובים וצמודים אחד לשני, קיימו לעתים תכופות פגישות ומסיבות, ועל פי רוב — **אזכרות**. היו זמנים שבניו־יורק ובבואנוס איירס הופיעו קבצים ועלונים בדפוס מטעם אגודות הוולקוביסקאים לשעבר, אך הזמן עשה את שלו. אנשי הדור הראשון הזדקנו, ואילו הצעירים, שנולדו כבר על אדמת אמריקה או קנדה — הזיקה שלהם ל״אולד קַאוּנטרי״, למולדת הישנה, היא רופפת יותר ואינה מחייבת להרבה.

ד״ר איינהורן נוקב בשמות אחדים של מהגרים לאמריקה, שעשו בזמנו גדולות ונצורות למען ה״אולד קאונטרי״. כך, למשל, **סול בראש**, בנם של יקותיאל ומיכלה ברשקובסקי, שהיה עורך מגביות בין יוצאי וולקוביסק בארה״ב וגם בין יהודים שלא הכירו כלל את העיר הזו, לטובת מוסדות צדקה וחסד שונים. וכך

פיליפ מורס (אפרים מושצקי)

גם **מאיר סיגל** ו**מתתיהו רוצ׳יק**, שהודות לתרומותיהם הגדולות לא התמוטטו משפחות רבות שירדו מנכסיהן.

בניו־יורק ובשיקאגו היו פעילות מאד בזמנו אגודות נשי וולקוביסק, שהיו מקיימות פגישות תכופות, ולמרות שהחברות באגודות אלו ידעו היטב, כי כל פגישה מסתיימת במגבית למען איזו שהיא חברה בוולקוביסק הרחוקה — לא היו מדירות רגליהן מפגישות אלו. בניו־יורק היה קיים בית־כנסת וולקוביסקאי, שלאחר מלחמת העולם הראשונה שלח שליחים מיוחדים לוולקוביסק כדי שיעמדו על חומרת המצב ויארגנו עזרה פרודוקטיווית לנצרכים.

דבר הלמד מעניינו, שבעיקר היו מתעוררים האירגונים האלה לפעילות לאחר שריפה גדולה, לאחר מלחמה וכד׳. פעילות בהיקף גדול התנהלה בין האגודות השונות עם סיום מלחמת העולם השניה, כאשר הניצולים נזקקו לעזרה דחופה. ראוי לציין, כי לא מעטות המשפחות בישראל, שהסתייעו בזמנים שונים ובצורות שונות בעזרה שהוגשה להן על ידי אגודות הוולקוביסקאים השונות. מפיו של מר **פיליפ מורס**, שידוע לאנשי וולקוביסק בשמו הקודם **אפרים מוֹשדסקי** והמכהן עתה בתפקיד יושב־ראש של ארגון עולי וולקוביסק בניו־יורק, שמענו זה לא מכבר על התמורה הגדולה שחלה בתחום ה״סוסַייטיס״ השונות ועל האדישות הרווחת אצל בניהם ונכדיהם של יוצאי וולקוביסק לגבי כל מה שקשור עם עיר־המוצא של הוריהם וסביהם. גם דניאל למקין, שוולקוביסק חרותה היטב בזכרונו, התריע על כך ודיבר על הצורך לספר לבני הדור הצעיר על וולקוביסק בשפה שמוכרת להם — **באנגלית**. אנו מקווים, כי נוכל בקרוב לפרסם קובץ על וולקוביסק באנגלית, לא לצורך מגבית כלשהי או ״שְנוֹר״, אלא רק למען ידעו צאצאי הוולקוביסקאים מה הייחוד שהיה בעירם של אבותיהם.

כתריאל לשוביץ

עם חתימת הספר

לנכדתי היקרה יעל ולנכדי היקרים ברק וליאור ולעוד הרבה נכדות ונכדים של יוצאי וולקוביסק

אני מקווה, שאת, יעל, זוכרת אותו ערב כשביקשת שאספר לך על עיר מוצאי, על היהודים שהיו בתוכה ועל אורח חייהם, על ימי ילדותי ונעורי. על בתי־הספר שלמדתי בהם, על ההורים שלי, וכו׳. התחלתי לספר לך אז, אך הסיפור נקטע באמצע. לא הייתי מוכן כראוי, וגם דמעות שמו מחנק לגרוני. הבטחתי לך אז, כי בהזדמנות מתאימה אמשיך לספר לך. ובכן, יעל, הנה ההמשך לפנייך, והפעם לא רק סיפור, אלא גם תמונות.

אינני בטוח אם תמצאי בספר זה תשובה לכל השאלות ששאלת ושרצית לשאול. אני שמחתי מאד על עצם התעניינותך בעבר ובמורשת של אביך, כשם ששמחתי כאשר סיפרת לי, כי נתנו עבודה בכתב לכיתה שלכם על הנושא ״תנועות הנוער בתקופות השואה״. אני רוצה לקוות, כי תמשיכי להתעניין בנושא זה ותסתייעי גם בספר זה ובמקורות אחרים. ידוע לי, כי בשנים האחרונות התחילו בתי־ספר רבים במדינת ישראל לארגן משלחות של תלמידים לפולין, שנשארה בלי יהודים. הם מבקרים במחנות המוות בטרבלינקה, אושוויץ, מיידאנק, ורואים במו־עיניהם איך מתו היהודים, אבל לי נראה שהרבה יותר חשוב הוא שהתלמידים האלה יראו וידעו איך חיו יהודים בפולין, איך יצרו ומה יצרו.

בקובץ זה שלפנייך תמצאי תשובה לשתי השאלות: איך חיו? ואיך מתו? גם על חיי סבא שלך וסבא של סבא יסופר כאן בקיצור, אם כי כבר סיפרתי לך פעם על חַיַי ומעשַי עם הפרטיזנים ביערות. תמצאי בספר גם סיפורים של פרטיזנים אחרים שישלימו את התמונה, כמו סיפורו של הפרטיזן אליהו קובנסקי, שהוכתר כ״גבור ברית המועצות״, סיפורה של אידה מזובר, שיכול לשמש כעלילה של סרט גדול וכו׳. אין לי ספק שתמצאי עניין רב בסיפורו של גיורא אפשטיין (אבן), שלפני כמה ימים הוקדשה לו שעה ארוכה ב״קול ישראל״. לכאורה אין זה שייך לנושא, כי הרי אותם 17 מיגים שגיורא הפיל — לא בוולקוביסק הופלו אלא במלחמת יום הכיפורים בישראל, אבל ראיתי צורך לכלול גם את סיפורו של גיורא בספר, כשם שכללתי בו משהו על עלילותיהם של אליהו גולומב ואברהם מקוב ומשה סורוקה. גיורא זה הוא בנו של חברי הטוב הלל אפשטיין, איש וולקוביסק, שנמצא עתה בקיבוץ נגבה; גולומב, מקוב, סורוקה ואחרים, שנתפרסמו בעיקר בזכות פעילותם בארץ, הם ילידי וולקוביסק. לא יתכן שהם לא שאבו מהמעינות מהם שאבו יהודי וולקוביסק, לא יתכן שלא דבקה בהם מורשת־אבות, לא יתכן שלא השפיע עליהם החינוך שקיבלו בבתי הספר היהודיים בוולקוביסק. על כן הבאתי כאן את סיפוריהם.

יעל היקרה, שיבצתי בספר זה סיפורים רבים על השואה. אם תקראי היטב את הסיפורים האלה, כולל סיפורי הפרטיזנים, יתברר לך, כי אין כל יסוד למה שחשבו או חשו צעירים רבים בני גילך, כי ״יהודים הלכו כצאן לטבח״ בתקופת השואה. זוהי עלילה, עלילת־שוא שצריך להתנער ממנה. כלום אפשר בכלל להעלות על הדעת שקהילה יהודית שהוציאה מתוכה אישים כאליהו גולומב, אברהם מקוב, גיורא אפשטיין ואחרים חינכה להליכה ״כצאן לטבח״. אדרבא, תקראי על כל מעשי המרמה והתעלולים של הנאצים, על הטכניקה וכלי־המשחית שהפעילו, על חיסול

מהיר של הצעירים והבחירים מכל ישוב יהודי — או אז יוברר לך למה לא התקוממו יהודים נגד הנאצים בערים ובעיירות כמו וולקוביסק ואחרות.

יעל היקרה, כשהתחלתי לעסוק בהכנת הקובץ הזה חשבתי בעיקר על צעירות וצעירים כמוך, שאולי יקראו את הספר, ומשום כך לא הבאתי בו סיפורים רבים על אישים ודמויות, ששמותיהם לא ידועים לך ואולי גם לא מעניינים אותך ואת בני גילך, אך על אחדים מהם שהקדישו את כל חייהם לטובת הציבור לא יכולתי לפסוח. אני מציע לך גם לא לדלג על הרשימות שמספרות איך קמה בוולקוביסק רשת ענפה של מוסדות לעזרה הדדית, רשת של מוסדות חינוך עבריים, תנועות נוער ציוניות־חלוציות, שבזכותן הפכה וולקוביסק עירנו לעיר ציונית ומרכז לאומי־רוחני לכל העיירות בסביבתה. ואל תשכחי, יעל, מתי ובאילה נסיבות נוצר כל היש הגדול הזה. וִידֶאו, טלוויזיה וגם מכשירי רדיו לא היו אז בבתי יהודים, כלי התקשורת המודרניים לא היו בנמצא, הרפואה והטכניקה המודרנית היו עדיין בחיתוליהן, אך למרות כל אלה הקימו היהודים במו־ידיהם וללא כל עזרה מהחוץ בית־חולים מודרני שעמד גם לרשותם של לא־יהודים ויהודים רבים בעיירות הסמוכות, בנקים יהודיים, קופות גמילות־חסד וכו׳. אינני מוכן להישבע שמשה סורוקה הוולקוביסקאי שהקים הרבה בתי־חולים לתפארת במדינה ישראל, ובכלל זה אלה המצויים בסביבת פתח תקוה דהיום, לא הושפע מבית־החולים היהודי בוולקוביסק — עיר מוצאו, שהיה גם הוא מוקף עצים ופרחים כמו בתי החולים המודרניים בארצנו.

איני יכול להעלים, ואת ודאי הרגשת בכך בשורות הספר הזה ובין השורות, כי אהבתי ועודני אוהב את עיר־הנעורים שלי. אכן, גם בוולקוביסק לא ״פינקו״ יותר מדי את היהודים. היתה אנטישמיות, והיו פוגרומים וכל מיני צרות, אך היו גם הרבה ימי חג ושמחה, הרבה מסיבות וחגיגות, טיולים ופיקניקים, וצליליה של תזמורת מכבי־אש מהדהדים גם עתה באוזניי. והיה סביבנו בימים ההם עולם ססגוני שוקק שווקים וירידים, מפלגות ותנועות־נוער, בתי־כנסת וכנסיות, שלגים ומגררות־שלג וגלישה על קרח, וטיולים ביער זמקוב, עם בחורות חמודות וחגיגות והילולות וחדוות־חיים.

על כל אלה ירד המסך, תם ונשלם, אך לשכוח את כל אלה אי אפשר.

אני יודע שאתם, ה״צברים״ ילדי הארץ, משתמשים לעתים בשם־גנאי ״יהודי גלותי״, ואני אומר לך ולבני־גילך: היו הרבה דברים בעיר הגלותית שלי שעליהם אני גֵאֶה עד עצם היום הזה, ולעיתים, כשאני קורא בעתונות על כל מיני ספיחים ועיוותים בחברה הישראלית של ימינו, אני לוחש לעצמי: אצלנו, בוולקוביסק, לא היו דברים כאלה...

הסבא שלכם
כתריאל

שורת החנויות ("ראַד קראָמען") מול בתי איינהורן ושיף

תחנת האוטובוסים ליד הכנסיה

שם — וכאן

חתימת ספר זה מסתיימת בתמונת בית הניצב ברחוב רוטשילד בפתח־תקוה. בית אשר יש לו משמעות מיוחדת לנושא ספר זה. בית זה ״עשה היסטוריה״, ולרבים מיוצאי וולקוביסק יזכיר את ימי העבר הרחוק בוולקוביסק ואת ימי העבר הקרוב בארץ־ישראל.

העבר הרחוק משום מה? — משום שבית זה הוא ממש העתק של בית דומה לו ברחוב שרוקה בוולקוביסק, ביתם של מרדכי ונחמה רוטברד. והעבר הקרוב — משום מה? — משום שבית זה שימש כתובת לרבים מעולי וולקוביסק שהגיעו לא״י. כאן, בביתם של הרוטברדים, קיבלו אותם בסבר־פנים, וכל מי שנזקק לעצה, לסעד כלשהו, להלוואה ״עד לכשירחיב״ או לעבודה — ידע כי מבית הרוטברדים הוא לא יָצא בידים ריקות. מרדכי רוטברד עלה לארץ־ישראל מוולקוביסק בשנת 1924 יחד עם ארבעת בניו. הוא הקים ביתו בפתח־תקוה והקים גם מאות בתים ליהודים אחרים שרצו להתגורר בפתח־תקוה. לאחר שנפטר אבי המשפחה המשיכו בניו בדרכו. מארבעת הבנים נשאר בענף הבניה רק הצעיר שבהם, ברוך, אחד הקבלנים הגדולים בפתח־תקוה אשר סייע גם להקמת האנדרטה לזכר קדושי וולקוביסק ולהוצאת הספר הזה.

ברוך רוטברד ורעיתו שולמית

